В.М. Усманов

Казан ханлыгы ташъязмалары

قَزَاَنْ حَانْلُعِى كِتَابَه لَرِى

Эпиграфика Казанского ханства

Унсигезенче китап

Казан – 2023

ББК 63.4 (2Рос = Тат)
УДК 902
У 74

Научный редактор
кандидат филологических наук А. М. Гайнутдинов

Рецензенты:
кандидат искусствоведения Л.М. Шкляева

Китап авторның үз хисабына нәшер ителә

Я, Венер Мударисович Усманов, являющийся автором этого издания даю полное согласие на использование моих личных фотоснимков и прорисовок размещенных в этой книге в учебных, научных и коммерческих целях без моего письменного разрешения со сылкой на первоисточник.

Усманов В.М. Казан ханлыгы ташъязмалары = Эпиграфика Казанского ханства. – 1445-1552 еллар арасы**.** – Унсигезенче китап. – Казан, 2023. – 560 б.: рәс. белән.

Бу (унсигезенче) җыентыкта 1445-1552 елларда иҗат ителгән ташъязма ядкәрләрнең рәсем-күчермәләре кыскача мәгълүмат белән каталог рәвешендә бирелде.

Китап сәнгать белгечләре һәм тарих белән кызыксынучы киң катлау укучыларга тәкъдим ителә.

Предлагаемое издание является сводом татарских эпиграфических памятников Казанского ханства в виде каталога. На сегодняшний день данная книга представляет из себя наиболее полное издание, где собраны 115 артефактов богато представленных фотоматериалами и прорисовками с сопровождающими краткими текстами.

Книга адресована эпиграфистам, искусствоведам и всем читателям, интересующимся историей и культурой татарского народа.

ISBN 978-5-907039-69-8

© Усманов В.М., 2023

Казан ханлыгы ташъязмалары

«Язулар, ташлар калыр,
Аны язучысы тупракда черер».
(Татар китабәләреннән)

Кереш сүз

بسم الله الرحمن الرحيم

Кадерле укучым! Сине (сезне) бу бибәһа китап иясе булу вакыйгасы яисә бу каталог-мәҗмуганы кызыксынып кулыгызга алу бәхетенә ирешү белән сезне ихлас күңелдән тәбрик итәмен. Бу күркәм күренеш, чынлыкта, халкыбыз тарихы белән кызыксынып яшәвегезне, бик зирәк һәм тирән белемле шәхес икәнегезне дәлилләп торадыр.

Мәгълүм булганча, Русия дәүләтендә сакланып калган татар (шул исәптән, болгар-татар) ташъязмаларын өйрәнүнең өч йөз елга якын бай тарихы бар. Бу юнәлештә дә, күп кенә галимнәребезнең[1] бик әһәмиятле фәнни хезмәтләре бар. Әлеге көндә, Җүчи Олысы (Алтын Урда) чорындагы эпиграфик һәйкәлләрнең саны рәсми рәвештә дүрт йөз чамасы (ә галим Фәрит ага Хәкимҗанов фикеренчә, фрагментлары белән бергә алты йөзгә кадәр икән). Казан ханлыгы дәвереннән сакланып калганнары якынча өч йөзгә якын). Болгар вилаятендә иҗат ителгән ташъязма мирасның бер өлеше борынгы төрки шивәсе – «протоболгар» телендә башкарылган булса да, без аларны болгар ташъязмалары дип аерып, басым ясап, атап йөртү ягында түгелбез, чөнки Алтын Урда чорына кадәр Болгар иленә нисбәтле бер ташъязманың да сакланып калуы мәгълүм түгел. Шунысын да билгеләп үтәргә кирәк: Алтын Урда яисә башка татар дәүләтләрендә (Казан, Кырым, Әстерхан вә Касыйм ханлыкларында) иҗат ителгән эпиграфик һәйкәлләр – мөселман мәдәниятенең аерылгысыз бер өлеше. Ни өчен? Җавабы бик гади: чөнки болгар-татар кабер ташлары гарәп хәрефләре белән, фәкать ислам традиция кысаларында башкарылган.

[1] Мәсәлән, ахун Кадыйр-Мөхәммәд Сөнчәләйдән башлап бүгенге тикшеренүче галим Айдар Гайнетдиновка кадәр.

Татар ташъязмаларын өйрәнүнең актуаль бурычлары турында

Сакланып калган ташъязма мирас әсәрләрен кичекмәстән барларга һәм каталоглар рәвешендә бер урынга туплау кирәклеге көн кебек ачык. Безгә кадәр дә элекке ташъязмаларны эзләп табу, фотога төшерү, рәсем-эстампажларын ясау, оттиск-күчермәләрен алу, текстларын кәгазьгә беркетү һәм башка шуның кебек бик тә кирәкле эшләр шактый гына башкарылган, дип беләбез. Әмма монда зур сорау туа: кайда соң алар? Нәтиҗәдә һәм чынбарлыкта яхшы һәм сыйфатлы рәвештә ясалган фоторәсемнәр дә, эстампаж һәм оттиск кебек басма күчермәләр дә архивларда күп түгел, дип әйтергә була. (Аларның да шактый өлеше ташъязмалар кебек сакланып кала алмаган микән ни?). Дөрес, Милли музейда боларга бәйле ике-өч зур папка материаллар бар икәнлеген беләбез.

Халкыбызның олуг шәхесләренең берсе – Гали Рәхимнең татар эпиграфикасына бәйләнешле искиткеч шәп мәкаләсе бар. Вәләкин ни гаҗәп, аның бу хезмәте үзенең әһәмиятлелеген күп мәртәбә киметә. Сорау: ни өчен? Җавап: без аның мәкаләсендә ташъязмаларга бәйле төп мәгълүмат – фоторәсемнәрне күрмибез (берничәсен исәпкә алмаганда, әлбәттә). Белүебезчә, аның белән бергә профессиональ фотограф Б.Н. Засыпкин да Г. Рәхим белән бергә фәнни экспедициядә катнашкан, ә кайда соң аның ясаган фоторәсемнәре? Бу төп кимчелек башкаларга да кагыла. Дөрес, моңа бәйле хаталар, иң беренче чиратта, кирәк күләмдә акча юклыгы мәсьәләсенә барып тоташадыр. Китабәләрне (ягъни эпитафияләрне) өйрәнү эшендә бит төп фәнни эш – сыйфатлы «укымышлы» фоторәсемнәрне алу һәм аларны, мөмкин булганча бөтен китап битенә (зур рәвештә) тәкъдим итеп, матбугатта бастырып, укучыларга ничек бар – шулай тәкъдим итү. (Моңа өстәп, хәзерге заман мөмкинлекләре чиксез, мәсәлән, электрон варианттагы эш алымнары һ.б.).

Каберташларны өйрәнгәндә, фоторәсемнәрне яисә рәсем-күчермәләрне (эстампаж-оттискларны) санга сукмау яисә текстологлар факсимиле кебек нәрсәләрне инкяр итүләре, аларга төп игътибарны күрсәтмәү фәнни эш түгел дигәнне аңлата. Татар ташъязмаларын өйрәнү өлкәсендә бик күркәм үрнәкләр бар бит. Искә төшерәбез: мәсәлән, В. Вельяминов-Зернов, Н. Толмачев, А. Доброхотов, үзебезнең татарлардан Х. Фәезханов хезмәтләрендә тәкъдим ителгән үрнәк эш алымнарын, яңа ысуллар белән бергә, яңа заман мөмкинлекләрен кулланып ник дәвам итмәскә? Ә бит бу рәвештә фәнни эшне алып бару, беренчедән, реконструкция ясау өчен уңайлы; икенчедән, зур чыгымнар таләп итми; өченчедән,

сыйфатсыз фоторәсемгә караганда, «прорисовка»лы текстлар аңлаешлырак күренә; дүртенчедән, элекке типографик ысул белән гади кәгазьгә басылып нәшер ителгән аклы-каралы күчермәләр, затлы һәм купшы китаплар белән чагыштырганда, яхшырак саклана ала (шуңа күрә дә инде ул элек-электән “ташбасма” дип аталган, ягъни ташка баскан кебек нык була). «Прорисовка»лар ясау гарәп язуына палеографик яктан да якын килеп, нindидер кимәлдә, җентекле анализ ясауны күрсәтә. Аңлашыла ки, дөрес укылган ташъязманың гына реконструкциясен ясап була. Кыскасы, югарыда әйтеп үтелгән урыс галимнәренең китапларында һәм мәкаләләрендә китерелгән эстампаж мәгълүматлары һәм аңлатмалары безне тулысынча канәгатьләндерә һәм өлге була ала. Чөнки анда барлык кирәкле төп чыганаклар һәм белешмәләр күрсәтелгән: ташъязма истәлекнең төс кыяфәте (бизәк-язулары, алды-арты, кырлары), үлчәмнәре, укылышлары һ.б.

Монда Казан галимнәреннән Н.Ф. Калинин хезмәтләрен дә аерым билгеләп үтәргә кирәк. Бу олуг шәхес, тарихчы, сәнгатьче, телче һәм башка белгечләр күзлегеннән чыгып, татар ташъязмаларын өйрәнүгә, зур эш башкаруга ирешкән. Биредә шулай ук Һ. Йосыпов, Ф. Вәлиев, Ф. Хәкимҗанов, М. Әхмәтҗанов, Җ. Мөхәммәтшин, Р. Мәрданов, И. Һадиев, Н. Гариф һәм югарыда искә алынган А. Гайнетдинов кебек зур галимнәребезнең дә хезмәтләрен уңай яктан гына искә алып китәбез.

Татар эпиграфикасын тирәнтен өйрәнгәндә[2], әлбәттә, түбәндәге тәртипләрнең кулланылуы мотлак:

1) **хронологик принцип;**
2) **географик принцип;**
3) **типологик принцип;**
4) **палеографик принцип**[3]**;**
5) **лингвистик принцип.**

Шулай итеп, татар ташъязмаларын өйрәнү эшендә, беренчедән, (сыйфатлы, ягъни яхшы «укымышлы» фоторәсемнәрдән башка) төгәл үлчәмнәрне һәм координатларны алу кирәк. Икенчедән, ташъязмадагы төп мәгълүмат ул эпитафиядән эпитафиягә кабатланып күчә барган «шаблон» җөмләләр түгел

[2] Бу принцип-тәртипләр турында кара: *Мухаметшин Д.Г. Татарские эпиграфические памятники. Региональные особенности и этнокультурные варианты. Серия «Археология евразийских степей». - Выпуск 6. - Казань: Институт истории АН РТ, 2008. 132 с. илл.).*

[3] Игътибар итсәгез, ни сәбәпледер, сәнгать белгече Ф. Вәлиевнең хезмәтләрендә бу принципка игътибар бирелмәгән.

(аңлыйбыз, анысы да бик кирәк), ә безгә әһәмиятлерәк булган, турыдан-туры татар халкының тарихына, теленә, аның күренекле шәхесләренә кагылышлы уникаль язмалар (мәсәлән, мәрхүм-мәрхүмәләрнең исемнәре, аларның дөрес укылышлары, кем улы (яисә кем кызы) икәнлекләре, биләгән вазыйфалары, кайдан һәм кайчан яисә ничә яшьтә вафат, һәлак булулары, ташны кем язган яки яздырткан һәм башка шуның кебек белешмәләр). Игътибарны читкә тайпылдыртмыйча һәм вакытны бик кирәкле булмаган «вак мәсьәләләргә» сарыф итмичә, дөрес юнәлештә эш алып барырга кирәк.

Казан ханлыгы ташъязмалары

Казан ханлыгы чорындагы ташъязмалардагы төп мәгълүматларны нәрсә тәшкил итә соң?

Җавап: сыйфатлы фоторәсем.

Кабер ташларының алгы ягындагы мәгълүмат безнең өчен бик мөһим. Ни өчен? Чөнки бу урында (кабатлап әйтеп үтәбез) җирләнгән тарихи шәхеснең исем-шәрифләре, кем һәм кайдан икәнлеге, кайчан вафат яисә ни сәбәпле һәлак булуы күрсәтелгән. Бу – безнең өчен иң кирәкле «бердәнбер» мәгълүмат, ягъни эпитафия текстының «йөзек кашы». Сакланып калган бу өлешен укый алмау яисә төгәл укымау безнең иң зур кимчелегебез буладыр. Мәсәлән: борынгы яисә элекке ташъязмалардагы тәкъдим ителгән мәрхүмнәрнең исем-шәрифләренең – *Хаккау хафиз, Абыз Риким, Бужҗуныл, Аккуҗҗад, Шусак, Башрана, Шиш, Лямгалияд, Ван* кебек укылыш вариантлары безне канәгатьләндерми, киресенчә, шик тудыра. Чөнки ул сүзләр я гарәпчә, я фарсыча, я төрки-татарча, я төрки-болгарча яңгырарга тиеш. Кыскартылган вариантлар булырга мөмкин – *Җәләй (Җәляледдин), Мәмәткол (Мөхәммәдкол)* һ.б. Дөрес, бозып үзгәртелгәннәре дә очрый (*Зөбәйдә* урынына - *Сөбәйтә* سُبَيت), вәләкин, алар бик сирәк. Гомумән, без – татар эпиграфикасын өйрәнүчеләр – беренче нәүбәттә, фәнни эшебезне бергәләшеп-бердәмләшеп, камиллеккә омтылып башкарырга тиешбез[4].

Игътибар итсәгез, китапта урнаштырылган ташъязмаларның кайбер рәсемнәре, оптик прибор күрсәтүенчә, үзгәртелгән (“бозылган”) килеш ясалган[5].

[4] Искәртеп үтәргә кирәктер, төзәтмәләр яисә өстәмәләр кертү өчен, кайбер ядкәрләргә күп мәртәбәләр, кабаттан, кире әйләнеп кайтулар еш булыр әле, дип көтелә, انشاء الله

[5] Аңлашыла ки, монда үлчәмнәргә бәйле нисбәт-чагыштырулар (ягни пропорция – тәнасеб) кебек төшенчәләр турында сүз бара.

Бу урында төсләр-төсмерләр турында да әйтеп үтәргә кирәктер. Чөнки, сәнгати әсәр буларак, төрле төсләрдәге ташлардан ясалган эпиграфик һәйкәлләр ачык һавадагы шундый ук табигый төсләр-төсмерләр арасында мигъмари корылма рәвешендә урнаштырыла.

Белүебезчә, дөнья йөзендә төп асыл төсләр бар, алар өчәү (сары, кызыл, зәңгәр), ә инде ак белән караны да исәпләсәк – бишәү булып чыга. Болардан гайре, калган барлык төсләр һәм төсмерләрнең һәммәсе дә, шушы, югарыда әйтеп үтелгән биш төстән (мәсәлән, буяудан) барлыкка килә (ясала). Ясалу алымы ике төрледер. Беренчесе – төсләрне үзара күз нурлары ярдәмендә "кушып", ә, икенчесе – гади буягыч белән буталап барлыкка китерүдер. Төсләр һәм төсмерләрнең үзара урнашуы, бәйләнеше, бер-берсенә тәэсир итү серләре сәнгать дөньясында "төсләр белеме" (урысча: "цветоведение")га барып тоташа. Һәрбер төс һәм төсмерләрнең "үз холкы", "үз яшәү рәвеше" бар. Җәмгыятьтәге кебек, төсләр дөньясында да бер-берсенә якын, һәм киресенчә, бер-берсенә капма-каршы төсләр бар. Аларны үз-ара яраклаштырып, яисә сайлап урнаштыра белергә генә кирәк. Гомумән, төсләрнең ямьсезләре, я начарлары юк! "Көчсез – көрәк, ә сәләтсез сәнәк сындыра" дигәндәй, булдыксыз кулында хәтта асыл төсләр дә "ямьсез-килбәтсез"гә, яисә "тискәре-холыксыз"га әйләнүе ихтимал. Хикмәт шунда ки, иҗади эш серләренә югары уку йортларында өйрәтеп бетермиләр шул … . Гомер буе тупланган байлык-тәҗрибәләр белән дә остазларыбыз уртаклашып бармый, дәреслек-кулланмалар да күп нәрсәләрне аңлатмый … . Шуңа күрә, һәрбер шәкерт сакланып калган мирасны үз көче белән өйрәнеп, шул байлык-тәҗрибәгә таянып, абынып-адашып булса да, алга барырга омтыла. Әйткән бит, классик язучы Н.В. Гоголь: "Собственное чувство, возвысившись внутри вас, станет вашим учителем и поведет вас к совершенству в искусстве".

Мәгълүм ки, Казан ханлыгы чорына бәйле иң гүзәл вә зәвыклы ташъязма үрнәкләре – һичшиксез, татарның башкаласы Казанда һәм шушы мәдәни үзәккә бәйле хәзерге Татарстан җөмһүрияте биләмәләрендәдер![6] Мәсәлән, шул мисаллардан аерым Питрәч төбәгендәге Тау Иле авылы китабәләрен әйтеп үтеп була.

[6] Шунысына да игътибар итәбез, халык арасында таралган "мишәрләр – татарның каймагы" дигән гыйбарә - ул, чынбарлыкта, алардагы сакланып калган эпиграфик һәйкәлләрнең ни саны, ни сыйфаты белән берничектә дәлилләнми. Бу күренеш, язу өчен уңайлы булган йомшак ташларның "Мишәрстанда" булмавы белән аңлатыладыр.

Мәгълүм булганча, Питрәч районына караган ташъязма истәлекләрне үткән заманнарда Ш. Мәрҗани, Н. Калинин, Һ. Йосыпов, И. Һадиев, Р. Мәрданов һәм шулай ук археолог галимнәр Е.П. Казаков, П.Н. Старостин, А.Х. Халиков һ.б. өйрәнгән булганнар. Алар туплаган материалларның бер өлеше матбугатта нәшер ителгән, ә күп өлеше архив фондларында саклана.

Тикшерү нәтиҗәләре шуны күрсәтә: XIV гасырның икенче яртысыннан алып XV гасыр башына кадәр ясалган ташъязмалар бик югары сәнгать кимәлендә (каллиграфик язу үрнәкләре югарылыгында) ясала алмаган. Олуг Олыс дәүләтенең таркалып, бөлгенлеккә төшеп, шуның нигезендә яңадан аякка басып, “яңарыш” чорына күтәрелеш этапларын чагылдыручы берничә ядкәр шушы фикергә дәлил булып торадыр. Бу ташъязмалар, нәсех язуы белән уеп яисә кайбер урыннарда калкытып ясау ысулы кулланылып, гади геометрик орнаментлар ярдәмендә гарәпчә һәм татарча башкарылган. Вәләкин бу чордагы ташъязмалар бик купшы яисә затлы итеп ясалмаса да, бөтен таләпләргә туры китерелеп эшләнелгән. Монументальлеге белән аерылып торган каберташ җир өстендәге тигез эшкәртелгән таш плитәнең паз-уемнарына кертеп вертикаль рәвештә урнаштырылган булган.

Тау Иле ташъязма ядкәрләренең иң әүвәлгеләре (XV гасырның икенче яртысындагылар – 9 таш) авыл каберстанының көнчыгыш тарафыннан башлана. Шул чордагы эпитафияләр янәшәсендә XVI йөзгә караган ташлар арасында җирле осталар һәм берничә Казан остасының куллары белән ясалганнары да бар. Бу авыл зиратында сакланып калган ташъязмалар, шул чордагы кече вакыйгаларны чагылдырудан башка, гомумән, дәүләтебезнең сәяси, икътисади һәм мәдәни торышын күрсәтеп тора. Мәсәлән, XVI гасырның беренче яртысындагы үрнәкләр дөнья кимәлендәге каллиграфия сәнгате әсәрләренә тиң. Ягъни бу композицияләр шул чордагы камил мәдәни җәүһәрләргә тиңләшкән, дип әйтергә кирәк: анда бернәрсә өстәргә дә вә үзгәртергә дә кирәк түгел. Аңлашыла ки, бу дәвер Аурупа вә Шәрык дөньясының яңарыш (безнең очракта күтәрелеш) чорын чагылдырадыр. Шушы дәвергә караган, бу төбәктә тагын берничә ядкәр бар: берсе – Шәле авылында (хәзер фоторәсеме генә сакланып кала алган) һәм икенчесе – Пановка авылы биләмәсендә. Шунысын да әйтеп үтәргә кирәк: Урывкино һәм Пановка исемендәге авылларда бүгенге көнгә кадәр чит мәдәният вәкилләре тарафыннан татар ташъязмаларына карата игътибар вә хөрмәт күрсәтелүе – тарихта сирәк очрый торган бер күркәм күренеш.

Гасырлар дәвамында халкыбызның арасыннан бик күп мәшһүр шәхесләр үсеп чыккан, шулар арасында көрәшче-батырлар да бик күп булган. Шуларның берсе – исеме төгәл билгеле булмаган, туган җирен саклап 1545 елда шәһид булган Тәңребирде угылыдыр.

Казан ханлыгы чорына караган ташъязма ядкәрнең кечкенә фрагменты (аскы өлеше) Кибәч авылы биләмәсендә дә сакланып калган. Аның алгы ягы бизәлешендә кулланылган орнамент хәзерге Биектау районындагы Тимерче авылындагы 1534 елга нисбәтле ташъязмаларның берсендә урын алган. Бу фактка нигезләнеп Кибәч кабер ташының тарих датасын да чамалап ачыклый алабыз.

Аңлашыла ки, вакыт үтү белән китабәләрнең күбесе ачык һава шартларында зыян күреп, әкренләп җимерелеп юкка чыга бара. Шул сәбәпле, аларны киләчәк буыннарга саклап калу юлының берсе – аларны фоторәсемгә алып документлаштыру яисә 3D сканерлау, электрон цифрлау ысулы белән модельләрен ясап бару.

Эш барышында шулай ук объектларның координатлары һәм җирдән өске өлешенең үлчәмнәре алына барды.

Аңлашыла ки, безнең төбәктәге кырыс һава торышы шартларында эпиграфик һәйкәлләрнең күбесе көннән көн җимерелә бара. Сорау: Бу җимерелеп юкка чыгуларга каршы нинди чаралар күрергә мөмкин соң? Әлбәттә, әһәмиятле эшләрнең берсе – ташъязма мирасның рәсем-күчермәләрен, кулдан килгәнчә, бер урынга (җыентык-каталогларга) туплап, матбугатта бастырып, шул рәвешле булса да, киләчәк буыннарга тапшыра бару.[7]

Татарские эпиграфические памятники Казанского ханства

Дорогой читатель! Автор и составитель этой книги поздравляет Вас с приобретением этого редкого альбома-каталога. Сам факт проявления интереса Вами к указанному изданию говорит о Вашем высоком уровне образования. Только тот, кто имеет представление о Всемирной истории культуры (прежде всего, архитектуры, изобразительного и декоративно-прикладного искусства) может по достоинству оценить роль и значение произведений (в данном случае, эпиграфики)

[7] Искәртеп үтәбез, бу җыентыкта, ташъязмаларга тулы тасвирлама-аңлатмалар бирү бурычы куелмады.

татарских мастеров эпохи Казанского ханства, чьи работы рассматриваются в данной книге. В связи с вышеизложенным, вспоминается высказывание И.Е. Репина: «Чтобы понимать плоды науки и наслаждаться ими, необходима специальная подготовка»[8]. Мой труд, изданный не большим тиражом, предназначен для узкого круга специалистов. Кратко сообщая о себе, как об авторе-составителе данного альбома-каталога, хочу отметить, что я получил профессиональное художественное образование (Республиканская средняя художественная школа-интернат в Уфе (1975–1981), художественно-графический факультет Чувашского государственного педагогического института им. И.Я. Яковлева (1981–1986)). Занимаясь татарским декоративно-прикладным искусством, я более 40 лет изучал его взаимосвязи с культурой Востока, включающей мусульманские эпиграфические памятники. К ним относятся надмогильные камни (кабрташи), представляющие собой образцы синтеза различных искусств: архитектуры, резьбы по камню, каллиграфии и др. и являющиеся своеобразными документами, имеющими тексты написанные на старотатарском и арабском языках.

Автор этих строк, один из немногих специалистов, обладающих возможностью не только описать и зафиксировать в фотографиях указанные артефакты, но и графически запечатлеть их в целостном сочетании художественной формы и письменного содержания, без чего невозможно передать достоверность их внешнего облика. Важно отметить, что в типах надмогильных камней отражаются эстетические каноны определенного пласта культуры, сформированные под воздействием представлений народа о мироустройстве.

Исследование проведено мной с опорой на труды предшественников-специалистов в этой области. Оно не что иное как, очередная попытка автора в проведении сравнительно-сопоставительного искусствоведческого анализа каллиграфических композиций, включающих тексты и орнаментальные мотивы, что является вкладом в усовершенствование изучения эпитафий. В дальнейшей работе, планируется многократно возвращаться к этим артефактам, исправляя и дорабатывая ранее допущенные ошибки. Эпиграфические памятники, являющиеся произведениями искусства, были созданы мастерами, умело применявшими, понятный мне язык художественной выразительности. Данная работа воспринимается мной, как личный долг перед этими создателями, жившими в те

[8] Репин И. Далекое близкое. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2019. – С. 374.

далекие времена. Кто уверен в себе и обладает достаточным багажом знаний, всегда может приложить усилия для исправления допущенных мною конкретных неточностей (заметьте, сюда не входят мелкие граматические ошибки переводов и транслитерации эпиграфических текстов), если есть таковые – специалисты по старотатарскому и арабскому языкам, автор всегда готов с благодарностью принять их помощь (т.к. без правильного прочтения сложных текстов нет возможности выполнять качественную реконструкцию или прорисовку).

Я считаю, что критика обязательно должна быть (особенно со стороны филологов), но конкретной и значимой, с точным указанием определенных недоработок и «показом мастер-класса» в деле восстановления лапидарных текстов. Например, стихотворные строки на боковых сторонах некоторых эпитафий (*смотрите фотографии* № 42,50, 87).

☼ [رحمت اول کشی کم بو لوح کوروب] ☼

☼ [صاحب لوح راجی ... با یاد ایلاسن] ☼

Выше приведенный ориентировочный “текст” с сомнительным набором арабских букв и словосочетаний вписанный в растительный восточный орнамент – ислими, пока остается не прочитанным[9] и таких случаев попадается довольно часто. Очевидно, эти строки являются одним из свободных переводов на тюрко-татарский литературный язык нам неизвестного, но часто встречающегося в кабрташах произведения одного из классиков арабской литературы, который, со временем превратился в образцовый шаблонный вид. Или другой пример: передача правильной транслитерации с элементами транскрипции при реконструкции имени отца Шахимардана (*смотрите фотографии эпиграфического памятника под № 115*).

Изучение мусульманских (в данном случае) татарских эпиграфических памятников в России имеет трехсотлетнюю историю. Эта важная работа связана с именами многих ученых: религиозных деятелей, историков, лингвистов, востоковедов, искусствоведов, краеведов. К ним относятся И.Н. Березин (1818-

---

[9] В самый раз, на этом примере предоставляется возможность ведущим специалистам по тюрко-татарской филологии проявить свой высокий профессионализм, отвечающий требованиям академической науки. Именно в таких случаях необходима помощь текстологов, тюркологов, литературоведов и т.п.

1896), Ш. Марджани (1818-1889), Х.Ф. Фаизханов (1823-1866), Г.Г. Насыйров (Каюм Насыри, 1825-1902), И.А. Износков (1835-1917), Е.А. Малов (1835-1918), Н. Ф. Катанов (1862-1922), С.Е. Малов (1880—1957), Г.Н. Ахмаров (1864-1911), Г. Рахим, С. Г. Вахиди (1887-1838), Н.И. Воробьев (1894-1967), Ф.Х. Валеев (1921-1984), Е.П. Казаков, П.Н. Старостин, А.Х. Халиков (1929-1994), Д.Г. Мухаметшин, М.И. Ахметзянов, С. М. Червонная (1936-2020), Р. Ф. Марданов, И.Г. Хадиев, Н. Г. Гариф, В.М. Усманов, А.М. Гайнетдинов, И.Г. Гумеров, И.А. Мустакимов, Н.Ф. Исмагилов, А.И. Ахметова, А.М. Ахунов и дугие. Среди них необходимо особо отметить огромную работу О. А. Акчокраклы (1879-1938), У.А. Боданинского (1877-1938), Н.Ф. Калинина (1888-1959), Г.В. Юсупова (1914-1968). Разумеется, в результате многолетних исследований по этой теме, о татарских эпитафиях написано много книг и сотни статей. Пользуясь, случаем хочется сказать слова огромной благодарности всем нашим эпиграфистам-предшественникам. К сожалению, основная часть тех, особо ценных собранных ими полевых материалов, находящихся в архивах, до сих пор не опубликованы и ждут своих исследователей. Следует отметить, что не все экспедиционные материалы советского времени выполнены на должном уровне, т.е. не доведены до завершения, поэтому, многие из них не дают полную информацию о лапидарном наследии. Но, благодаря таким источникам, мы получаем необходимую нам информацию о месте нахождения артефактов. По их следам, мы отправляемся либо в экспедицию, либо в музей, где они хранятся и проводим недостающие исследования.

Здесь хочется сделать акцент о научно этической стороне дела, связанной с уровнем качества выполняемых работ. Это напрямую касается нас, а также, и предшественников: в этом деле необходим “взаимоконтроль” без предвзятого отношения и критический подход для своевременного исправления своих же недочетов и недостатков.

До сегодняшнего времени, взятых на учет кабрташей Казанского ханства (включая фрагментарные эпитафийные обломки) насчитывается более 300. Следует заметить, в этот список не входят эпиграфические памятники Крыма, Нижнего Поволжья, Касимова и других бывших “татарских владений”.

По логике, на территории Среднего Поволжья самое большое количество кабрташей, несомненно, было создано в столичном городе Казани из местного

известняка и песчаника[10]. К сожалению, многое из того наследия не дошло до наших времен, т.к. было использовано как строительный материал. По этой причине мы не можем более отчетливее представить этапы последовательного возрождения мусульманских (золотоордынских) традиций мемориальной культуры после разрушительных последствий военных походов войск Тамерлана и ушкуйников.

Вопрос: откуда же и когда начинается традиция установления надмогильных эпитафийных надписей? Как известно, обычаи установления памятных знаков (*ташбилге, башказык, башбата*) на могилах родоначальников существует у всех древних народов с языческих времен, в том числе, и у тюрков – это стелы с руническими надписями (*тораташ*) или каменные изваяния (*балбал, сынташ*), олицетворяющие культ предков.

С принятием мусульманской религии у большинства тюркских народов начинают воздвигать надмогильные памятники уже с арабографическими текстами со строгим соблюдением исламских правил.[11] Очевидно, изначально эта традиция пришла в Поволжье с Аравийского полуострова через (Багдад, Тебриз, Шираз) Аббасидский халифат (через территорию Караханидского и Саманидского государств, далее через Ургенч. Кроме вышеуказанного, были и другие исходные направления маршрутов (например, через “Дербендский проход”) прямого культурного влияния на периферийные регионы, в частности, на Среднее Поволжье. Это воздействие очень сильно проявляется с приходом войск Батухана. (*Ахметзянов М*. О судьбе булгарского языка (по материалам эпиграфики / Источник: журнал Татарская археология. 1998, №1 (2). С.99 – 119. Видимо, среднеазиатские (в частности, хорезмийские) мастера сыграли большую роль в возведении многих памятников (в том числе, эпитафийных) времен хана Узбека в населенных пунктах Поволжья.

Как известно из истории, на территории Золотой Орды, включая Булгарский вилаят, существовало более сотни городов. Это государство представляло собой симбиоз оседлых (городских) и кочевых культур, где мирно уживались различные религии, народы и племена. Наличие сохранившихся эпиграфических памятников подтверждают факт, что регион, по существу, был самым северным

[10] Современное село Красновидово – рядом с этим населенным пунктом близ Казани находился древний известняковый карьер.

[11] Некоторые балбалообразные надмогильные памятники (*сын ташы, кабер ташы, мазар ташы, гүр ташы*) времен тенгрианства, уже в дальнейшем, приобретают скрытый антропоморфный внешний вид.

высокоразвитым государственным образованием во всей мусульманской цивилизации. Видимо, в этом большую роль сыграли торговые пути, по которым осуществлялись не только экономические связи, но и культурные – между Югом и Севером, Востоком и Западом. Очевидно, это способствовало быстрому цивилизационному развитию, которая в конечном счете, стимулирующему подьем – эпохи раннего Возрождения (период треченто в Италии, вслед за ним Высокое Возрождение не только в Европе, но и в странах мусульманского Востока, именуемое Восточным Ренессансом (تَرَّقِيات *тәррәкъкыят* *или* اِنْتِبَاهْ *интибах*). Естественно, напрямую, в этот благотворный процесс были вовлечены и культурные центры Улуса Джучи в период раннего Возрождения. К сожалению, в Поволжье это плавное развитие было нарушено военными разрушениями. Но, дальнейшее параллельное развитие тюрко-мусульманской культуры продолжалось в Средней Азии, в таких центрах как, Самарканд при тимуридах, Бухара при шайбанидах, далее перенеслось в Герат, потом в Тебриз при сефевидах. Даже, при существующих противостояниях между суннитами и шиитами в XVI в. оставались тесные культурные и экономические связи между Ширазом и Казанью или между Исфаханом и Бахчисараем. То есть деятельные люди из татар были хорошо осведомлены об арабо-персидских достижениях культуры и искусства того периода. Им были хорошо знакомы имена выдающихся людей мусульманского Востока: каллиграфов (Мирали Табризи (1330-1404), Султанали Машхади (1432-1520), миниатюристов (Камалетдин Бехзад (1455-1535), Дуст Мухаммад ибн Сулейман (?-1560-е) и т.п.

В связи с развитием строительного дела получает широкое распространение, изготовление и установка массивных надмогильных памятников, в первую очередь, среди высшего сословия и зажиточного населения.

«Памятники эти, с их непонятными для широких масс народа арабизмами, - пишет известный эпиграфист Г.В. Юсупов, – были для них своего рода символами, обожествлявшими личность представителей правящей феодальной верхушки». (*Мухаметшин Д.Г., Хакимзянов Ф.С.* Эпиграфические памятники города Булгара. Казань. Казань, 1987. С.20). В отличие от представителей власти того периода, трудовое население было в состоянии ставить лишь деревянный кол или простой дикий камень с родовой тамгой «*ташбилге*».

Кабрташи создавались (как было сказано выше) на основе синтеза различных искусств. Но, однако, (по мнению автора) в первую очередь, они являются произведениями архитектуры малых форм, художественного творчества – резьбы по камню, оформления рукописной книги, каллиграфии, декоративного и ювелирного мастерства. Поэтому, изучением эпиграфических памятников, прежде всего, должны заниматься искусствоведы.

Принимая во внимание особенности проблем графологического анализа кабрташей, следует сказать и то, что для полного и правильного прочтения «запутанных» текстов и плохо сохранившихся надписей, не поддающихся осмысленному чтению, необходимо широко задействовать специалистов в области филологии, археографии, ведь такая работа требует коллективных усилий.

Таким образом, благодаря исследованиям предшественников были установлены временные рамки распространения татарских эпитафий в Среднем Поволжье; с первой половины XV по середину XVI в. (по1552 г.), с очевидным преобладанием кабрташей в 1510 – 1552 гг.

Вопрос: *конкретно, где и кем создавались высокохудожественные эпиграфические памятники?*

Визуальные исследования палеографических различий почерков говорят о том, что во времена существования Казанского ханства работало несколько десятков поколений писцов по камню, но, каких-либо конкретных имён мастеров этого периода не сохранилось.

По нашему мнению, в ту эпоху, в татарских городах Крымского, Астраханского, Казанского, Касимовского ханств были созданы свои самостоятельные школы камнерезного искусства со своими сложившимися традициями изготовления и декорировки эпиграфических стел, с определенными правилами и установками, без особых региональных отличий (если, конечно, не учитывать индивидуальные особенности авторов резчиков), которые всячески содействовали созданию исламской культуры единого облика. Кроме этого, в некоторых местах жили и работали провинциальные мастера (видимо, из числа катибов или грамотных ювелиров), которые выполняли более скромные заказы из тех материалов, что было под рукой (например, “нукратовские”, “заказанские”, “тюлячинские” и т.д.), которые, также, способствовали общему становлению искусства резьбы по камню и каллиграфии. Например, обнаруженные памятники письменной культуры на территории старого кладбища села Карино Кировской

области позволяют говорить о том, что мусульманская просвещенность проникала далеко на север от Казани.

Наиболее наглядно можно проследить этапы восстановления исчезнувших золотоордынских традиций камнерезного дела в городе Казани на примере мемориальных памятников села Тат. Ходяшево. Вероятно, часть из этих более ранних артефактов (конца XV века) были изготовлены местными умельцами тесно связанными с казанскими катибами (или наоборот, а также, не исключаются и другие варианты), кроме всего, более поздние кабрташи созданные в промежутке с 1510 до 1552 гг. являются работами столичных хаттатов.

Эпитафии первой половины XVI в. (сел Пановка, Кибячи, Тат. Ходяшево) Пестречинского района первой половины XVI века являются типичными произведениями казанских хаттатов высшего образца исполнения. Следует отметить, что среди них обнаруживаются несколько ярко выраженных эпиграфических композиций, например, фрагментарная (за номером 88) отличающаяся по палеографическим особенностям письма от остальных казанских хаттатов того времени, которая требует отдельного изучения. В общей сложности нами зафиксировано в этом районе около 9-ти камней созданных в данном отрезке времени.

В последние годы коллегами-эпиграфистами ведется оживленная работа по изучению всего татарского эпиграфического наследия, в том числе, и периода Казанского ханства. Например, в 2016 году выявлены археологами фрагменты двух, ранее неизвестных, стел под фундаментом печи здания XVII-XVIII вв. по адресу ул. Болшая Красная - 9, а, в 2022 году нами был обнаружен еще один кабрташ на старом кладбище села Мульма Высокогорского района.

Следует сказать, наука движется вперед семимильными шагами, появляются новые технологии и возможности для фиксации эпитафийных памятников (например, 3D моделирование), но однако, не нужно списывать со счетов и старые традиционные способы документирования в виде эстампов, оттисков и прорисовок. Надеюсь что данная работа будет еще одним шагом по продвижению дела фиксации и изучения татарской эпиграфики эпохи Казанского ханства. На сегодняшний день данная книга является наиболее полным изданием, где собраны 115 артефактов богато представленных фотоматериалами и прорисовками.

В каталоге при указании габаритных размеров надмогильных памятников, в первой позиции дается указание толщины камня, во второй – ширины и в третьей – высоты (чаще всего – наземной части). В описании сведений об эпитафиях под

словом (на левой боковой стороне камня» («*сул ягында*») подразумевается сам камень как исследуемый объект, от имени которого определяется позиционное положение сторон.

Под некоторыми фотографиями или прорисовками имеются обозначения в виде: 65=А=б, где в первой позиции – число 65 указывает порядковый номер эпитафия, во второй – прописная буква «А» лицевую сторону камня («Б» – левую боковую, «В» – оборотную, «Г» – правую стороны соответственно, а строчная буква «а» – верхнюю, «б» – нижнюю или серединную или «в» (например) – самую нижнюю часть камня.

Наши предки оставили богатое культурное наследие, в т.ч. в области эпиграфики, находящееся как в музеях (сохраняемое), так и под открытым небом (исчезающее). Задача ученых не только изучить, но и сохранить в печатных и цифровых изданиях образцы надмогильных камней работы татарских мастеров для последующих поколений. Важно обобщить и доступно представить указанные материалы в виде альбомов-каталогов. Я отношусь к специалистам, сумевшим опубликовать результаты своего труда для всеобщего пользования.

А если кто-нибудь сумеет сделает лучше, я буду этому только рад.

Об авторе: Усманов В.М. – научный сотрудник ЦПиМН ИЯЛИ АН РТ

Ташъязмалар турында мәгълүмат

№ 1

Тәвәккәлбай хатыны каберенә куелган таш[12], 1536-1537 еллар. Наласа авылы эчендәге каберлек, Арча районы. Үлчәмнәре: 17 × 44 × 104 см.

[12] Бу ядкәр турында кара: *Гайнетдинов А.М.* Арча районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш. Мәрҗани исем. Тарих институты, 2016. – Б.175.; *Юсупов Г.В.* Новые находки эпитафий периода Казанского ханства // Эпиграфика Востока. — Москва: Наука, 1963. Вып. XVI. С. 76-78; *Мухаметшин Д.Г.* Татарские эпиграфические памятники. Региональные особенности и этнокультурные варианты. Серия «Археология евразийских степей». – Выпуск 6. – Казань: Институт истории АН РТ, 2008 – С.101.; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. - Б.13, № 39-43.; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012. – Б.158, № 39–43; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 66-67, 240-241.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی ☼ کل من علیها فان یبقی و جه ☼ ربك ذوالجلال والاکرام ☼ تاریخ توقوز یوز قرق ☼ اوجدا توکل بای عیالی

☼ ... دار فنادین دار ☼ بقاعا رحلت قیلدی ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ اری الدنیا حربا بعتباری ☼ فلا یبقی مداما بالقراری ☼

☼ *Әрә əд-дөнья хəрабəн би-игътибари,* ☼ *фə лə йəбка мəдамəн бил-карари* ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنیانی ویران باری ☼ همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

☼ Күрəм дөньяны: җимерек бары, ☼ бернəрсə дə мəңге булмас, юк карары. ☼

№ 2

Аман хуҗа Кунак хуҗабай улы каберенə куелган таш[13], 1541-1542 еллар. Түбəн Мəтəскə авылы зираты, Арча районы. Үлчəмнəре: 23 × 55 × 132 см.

(Бу ташъязманы махсус барып өйрəнү кирəк).

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی ☼ کل من علیها فان یبقی و جه ☼ ربك ذوالجلال والاکرام ☼ تاریخ توقوز یوز قرق سیکیزدا ☼ ... ☼ دار بقاعا رحلت قیلدی نور الله ☼

[13] Бу ядкəр турында кара: *Гайнетдинов А.М.* Арча районы ... (1) – Б.231, төсле ябыштырмадагы фотосы 9 б*.; Археологическая карта татарской АССР.* Предкамье / Отв. Ред. А.Х. Халиков. – М.: Наука, 1981. – 282 с.; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы ... (1) – Б.13, № 47-48; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары ... (2) – Б.158, № 47-48; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярлəре. XIII- XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 94-95, 293-294.

Арткы ягында: ???

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فاجعلها طاعة ☼

☼ *Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья [сәгатүн фә-әҗгальһа тагатән]* ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام حب الدنيا راس كل خطيئة ☼

☼ *Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья расү күллү хатыгатү* ☼

№ 3

Акчура* Кәмәс угылы каберенә куелган таш[14], 1538-1539 еллар.** Казиле авылы кырындагы борынгы зират. Үлчәмнәре: 21 ˟ 55 ˟ 100 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى ☼ كل من عليها فان يبقى و جه ☼ ربك ذوالجلال والاكرام ☼ تاريخ توقوز يوز قرق بشدا ☼ كماس اوغلى اق جورا دارفنادين ☼ داربقاغا [رحلت] قيلدى ... ☼

Алгы һәм арткы якларындагы язулары бик начар күренә.

Искәрмәләр: Казиле авылы кырындагы борынгы зиратта археологлар ике таш булуын исәпкә алганнар.

* А. Гайнетдинов укылышында: “Ужур” дип тәкъдим ителә.

** Ташъязманың өске өлеше чамалап кына рәсемдә ясалды.

---

[14] Бу ядкәр турында кара: *Археологическая карта Татарии.* Предкамье. – М.: Наука, 1981. - С.60, 210 ; *Казаков Е.*П., *Старостин П.Н., Халиков А.Х.* Археологические памятники Татарской АССР. – Казань: Татарское кн. изд-во, 1987. – С.100; *Гайнетдинов* (1) – Б.104, төсле ябыштырмадагы фото 3 б.; *Гариф* (1) – Б.13, № 49, № 50; *Гариф* (2) – Б.158, № 49, № 50; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 95-96, 295-296.

№ 4

Кемнең каберенә куелганы мәгълүм булмаган таш[15], 1540-1541 еллар. Үлчәмнәре: 26 ˣ 47 ˣ 150 см.

Иске Масра авылы янындагы каберлек, Арча төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى ☼ كل من عليها فان يبقى و جه ☼ ربك ذوالجلال والاكرام ☼ تاريخ توقوز يوز قرق يتي دا ☼ ... ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا [ساعة فاجعلها طاعة] ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام حب الدنيا راس كل خطيئة ☼

☼ *Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья расү күллү хатыгату** ☼

* *Тәрҗемәсе*: Пәйгамбәребез галәйһиссәләм әйтте: « Бу дөньяга булган мәхәббәт – гөнаһларның чыганагыдыр.

№ 5

Бакыйгамбәр Галиҗан угылы каберенә куелган таш[16], 1538 ел. Югары Аты авылының беренче зираты, Арча төбәге. Үлчәмнәре: 22 ˣ 49 ˣ 152 см.

---

[15] Бу ядкәр турында кара: Гайнетдинов (1) – Б.99, төсле ябыштырмадагы фото 3 б., № 1; *Арча төбәге тарихы* – Казан: Татар. кит. нәшр., 1996. – Б.42-43; *Археологическая карта татарской АССР.* Предкамье / Отв. Ред. А.Х. Халиков. – М.: Наука, 1981. – С. 61; *Казаков Е.*П., *Старостин П.Н., Халиков А.Х.* Археологические памятники Татарской АССР. - Казань: Татарское кн. изд-во, 1987. – С.100-101.; *Гариф* (1) – Б.13, № 51; *Гариф* (2) – Б.159, № 51; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 96-97, 297-298.

[16] Бу ядкәр турында кара: Гайнетдинов (1) – Б.330, төсле ябыштырмаасы. Җанкырайдагы 13 биттә, фото № 4; *Гариф* (1) – Б.13, № 26, № 27; *Гариф* (2) – Б.158, № 26, № 27; *Археологическая карта татарской АССР.* Предкамье / Отв. Ред. А.Х. Халиков. – М.: Наука, 1981. – С. 202; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 98, 299-300.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی ☼ کل من علیها فان یبقی و جه ☼ ربك ذوالجلال والاکرام ☼ تاریخ توقوز یوز قرق بش دا ☼ علی جان اوغلی باقی عنبر ربیع ☼ الاخر ایندا دار فنادین دار بقا ☼ عا رحلت قیلدی ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ Бу ләүхәне анасы бина кыйлды. ☼

№ **6**

Кемнең каберенә куелганы мәгълүм булмаган таш[17], 1520-1552 еллар. Татар Кадрәге авылы, Арча районы. Үлчәмнәре: 23 × 48 × 115 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی ☼ کل من علیها فان یبقی و جه ☼ ربك ذوالجلال والاکرام ☼ تاریخ توقوز یوز قرق یتدا ☼ ... ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ بو لوحنی اناسی ☼ بنا قیلدی ☼

Бу ядкәрне үзебезгә барып күрү мотлак. Арткы ягындагы сүзләр бизәкләп язылгандыр дип аңлыйбыз. Киләчәктә ташның уң һәм сул ягындагы язуларын да ачыкларга кирәк.

Искәрмә: Фоторәсемдәге язулар һәм бизәкләр бик начар күренә.

[17] Бу ядкәр турында кара: Гайнетдинов (1) – Б. 212;

№ 7

Гали-Җәкъра* угылы каберенә куелган таш[18], 1545-1546 еллар. (Мәрхүмнең исеме мәгълүм түгел). Үлчәмнәре: 25 ×50 × 140 см.

Урта Сәрдә авылының беренче зираты, Арча төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تعالي و ما تدرى ☼ نفس باى ارض تموت و قال سبحانه ☼ و تعالى كل نفس ذايقة الموت ☼ هذا مقبره منوره سلطان العالى ☼ تاريخ توقوز يوز اليک ☼ ايکى دا ايرديكيم على ☼ ... ☼

* Мәрхүмнең исеме А. Гайнетдинов укылышында бирелде.

Арткы ягында (калку язулы):

☼ بو لوحنى اتاسى بنا قيلدى ☼

"Бу ләүхәне атасы бина кылды"

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا [ساعة فاجعلها طاعة] ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام حب الدنيا راس كل خطيئة ☼

[18] Бу ядкәр турында кара: *Татар әдәбияты тарихы*. Алты томда. Казан, Татарстан китап нәшрияты, 1984, кушымтада бирелгән фоторәсем; *Валеев Ф.Х.* Народное декоративное искусство Татарстана. Казань: Таткнигоиздат, 1984, рис.122; *Гариф* (1) – Б.122, Б.13 (№ 30); *Гариф* (2) – Б.158 (№ 30); *Юсупов Г.В.* Новые находки эпитафий периода Казанского ханства // Эпиграфика Востока. — Москва: Наука, 1963. Вып. XVI. С. 72-78 (фото); Гайнетдинов (1) – Б.297, төсле ябыштырмадагы фото – Б.12; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 127-128, 356-360.

№ 8

Чирүче Шәех Нәҗем угылы каберенә куелган таш[19]. 1505 - 1513 нче еллар арасы. Иске Өҗем авылы (Старый Узюм), Әтнә районы. Үлчәмнәре: 20 × 52 × 120 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ هو الحى الذى لا يموت كل حى سيموت ☼ قال الله سبحانه و تعالي
و ما تدرى نفس ☼ باى ارض تموت قال النبى عليه السلام ☼ الدنيا
ساعه فاجعلها طاعه ☼ قال النبى عليه السلام الدنيا مزرعة ☼
الاخرة تاريخ توقوز يوز اون ☼ تو...دا شغبان ايندا شيخ نجم اوغلى
☼ جروجى دار فنادان دار بقاعا رحلت قيلدى ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

№ 9

Айбикәч Җәгъфәр кызы каберенә куелган таш [20]. 1539 нчы ел. Түбән Бәрәскә авылының “Каенлык зираты”, Әтнә районы. Үлчәмнәре: 18 × 38 × 118 см.

---

[19] Бу ядкәр турында кара: *Рахим А.* Татарские эпиграфические памятники XVI в. // Труды Общества изучения Татарстана. Казань, 1930. Т. I. С. 166.; *Гали Рәхим:* тарихи-документаль, Әдәби һәм биографик җыентык / төз.: *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* – Казан: Җыен, 2008. – Б.267.; *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Таблица 58.; *Гариф* (2) – Б. 160. *; Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. – Б.162.; *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш. Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017. – Б.85; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 55-56, 226-227.

[20] *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.64.*; Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. – Б.434.; *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы ... (2) – Б.440*; Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 58-59, 229.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ هو الحی الذی لا یموت کل حی سیموت ☼ قال الله تبارک و تعالی ☼ کل من علیها فان یبقی و جه ☼ تاریخ توقوز یوز دا قرق التی دا ☼ مبارک ربیع الاول ایندا ایردیکیم علی ☼ عیالی یعفر قزی ای بکاج ☼ دار فنادان دار بقاعا رحلت قیلدی ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ اری الدنیا حربا بعتباری ☼ فلا یبقی مداما بالقراری ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنیانی ویران باری ☼ همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

№ 10

Кемнең каберенә куелганы мәгълүм булмаган таш[21].1516 нчы ел. Иске Мәңгәр авылының борынгы зираты, Әтнә төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله سبحانه وتعالی و ما تدری نفس بای ارض تموت و ☼ قال النبی علیه السلام الدنیا مزرعة الاخرة ☼ قال النبی علیه السلام الدنیا جیفة و طالبها کلاب ☼ تاریخ توقوز یوز یکرمی ایکی... محرم ... ☼ دار فنادان دار بقاعا رحلت قیلدی ☼

الدنیا جیفة و طالبها کلاب - Дөнья - үләксә, аңа этләр мохтаҗ (Хәдис).

Арткы ягында (калку язулы):*

☼ سلطان بی ... ☼ ... ☼

Искәрмә: Али Рахим: “На обороте надписи осыпались”. *Рахим (1.,С. 2)*

** А.М. Гайнетдинов: “ ... Солтан би”

[21] Бу ядкәр турында кара: *Гайнетдинов* (2) – Б. 55, төсле ябыштырмадагы фото: 2 б. №12; Мәрданов (4)   – Б. 147-148. *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 60-61, 231-232.

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

№ 11

Ябынчы Акбулад угылы каберенә куелган таш[22]. 1524 ел. Кече Әтнә авылы (борынгы зират).

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى و ما ☼ تَدرى نفس باى ارض تموت و قال النبى ☼ عليه السلام الدنيا مزرعة الاخرة ☼ تاريخ توقوز يوز اوتوز دا ☼ رمضان ايندا يابنجى ابن اق بولاد اوروس كيلكا نده ☼ شهيد بولدى نور الله قبره ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

Арткы ягында язулар булганмы? Гали Рәхим мәкаләсендә “Юк” дип бирелгән.

---

[22] Бу ядкәр турында кара: *Рахим А.* Татарские эпиграфические памятники XVI в. // Труды Общества изучения Татарстана. Казань, 1930. Т. I. – С. 145-172.; *Гали Рәхим:* тарихи-документаль, Әдәби һәм биографик җыентык төз.: *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* – Казан: Җыен, 2008. – Б.265-257. ; *Әхмәтҗанов М.И. Авыл исемнәре ни сөйли?// Татарстан. – 1997. – № 3. – Б.20-26.; Гариф* (1) – Б.15, № 76*.; Гариф* (2) – Б.160, №76; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 62-63, 233-234.

№ 12

Габдулла Муса угылы каберенә куелган таш[23]. 1537-1538 еллар. Түбән Бәрәскә авылының икенче (Каенлык) зираты. Үлчәмнәре: 19 ˣ 48 ˣ 116 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی ☼ کل من علیها فان یبقی و جه ☼ ربك
ذوالجلال والاکرام ☼ تاریخ توقوز یوز قرق تورتدا ☼ موسی اوغلی
عبد الله دار فنادین ☼ دار بقاعا رحلت قیلدی نور الله ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ اری الدنیا حربا بعتباری ☼ فلا یبقی مداما بالقراری ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنیانی ویران باری ☼ همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

Арткы ягында язулар булганмы? Гали Рәхим мәкаләсендә “Юк” дип бирелгән.

№ 13

Кемнең каберенә куелганы мәгълүм булмаган таш[24]. Түбән Бәрәскә авылының “Каенлык зираты”, Әтнә районы. Үлчәмнәре: 16 х 46 х 82 см. 1520-1540 еллар арасы.

Ары таба, тикшерү өчен, бу ташны үзебезгә эзләп табу кирәк булачак.

[23] Бу ядкәр турында кара: *Юсупов Г.В.* Эпиграфические памятники Атнинского района Республики Татарстан // Татарская археология. – 2005. – № 1-2. – С.81.; Мәрданов (4) – Б.436.; *Гайнетдинов (2)* – Б.435.; *Гариф* (2) – Б.1; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 64-65, 236-237.

[24] Бу ядкәр турында кара: *Казаков Е.*П., *Старостин П.Н., Халиков А.Х.* Археологические памятники Татарской АССР. – Казань: Татарское кн. изд-во, 1987. – С.96.; *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә районы Түбән Бәрәскә, Олы Бәрәзә, Олы Өшкәтә, Кече Өшкәтә авылларының ташъязма истәлекләре / Р.Ф. Мәрданов, И.Г. Һадиев. – Казан: “Милли китап” нәшрияты, 2017. – Б.19.; Мәрданов (4) – Б.436.; *Гайнетдинов (2)* – Б.440.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی کل نفس ذایقة ☼ لموت ثم الینا ترجعون ☼ قال النبی علیه السلام الدنیا مزرعة الاخرة ☼ تاریخ توقوز یوز ... ☼ ... ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ اری الدنیا حربا بعتباری ☼ فلا یبقی مداما بالقراری ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنیانی ویران باری ☼ همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

№ 14

Дәүләт Гали хатыны каберенә куелган таш[25]. 1543 ел.

Кече Әтнә авылының борынгы зираты.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی ☼ کل من علیها فان یبقی و جه ☼ ربك ذوالجلال والاکرام ☼ تاریخ توقوز یوز ایلیک دا ☼ جمادی الاول ایندا علی عیالی دولت ☼ [دار فنادین دار ☼ بقاعا رحلت قیلدی] ☼

Арткы ягында (калку язулы):

“Арткы ягындагы язулары бөтенләй сөртеләп беткән, бары тик лалә чәчәге рәвешендәге рәсеме генә сакланып калган” (Гайнетдинов (2) - Б.124).

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام الدنیا [ساعة فاجعلها طاعة] ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام حب الدنیا راس کل خطیئة ☼

[25] Бу ядкәр турында кара: *Гайнетдинов (2)* – Б.124; Мәрданов (4) – Б.201; *Юсупов Г.* Эпиграфические памятники Атнинского района Республики Татарста // Татарская Археология. – 2005. – № 1-2. – С.77-78, 89.

№ 15

Ураздәүләт Булат хатыны каберенә куелган таш[26]. 1543 ел. Үлчәмнәре: 24 × 47 × 146 см. Түбән Бәрәскә авылының “Каенлык зираты”, Әтнә төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی ☼ کل من علیها فان یبقی و جه ☼ ربك
ذوالجلال والاکرام ☼ تاریخ توقوز یوز ایلیک ☼ دا بولاد عیالی
اورازدولت ☼ دار فنادین دار بقاعا رحلت قیلدی ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام الدنیا [ساعة فاجعلها طاعة] ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام حب الدنیا راس کل خطیئة ☼

№ 16

Булад Искәндәр хафиз угылы каберенә куелган таш[27]. 1540 ел. Кече Әтнә авылы, беренче (борынгы) зират. Үлчәмнәре: 19 × 48 × 116 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی ☼ کل من علیها فان یبقی و جه ☼ ربك
ذوالجلال والاکرام ☼ تاریخ توقوز یوز قرق یتی دا ☼ ال... اسکندر
حافظ اوغلی ☼ بولاد اوعلان و ... ☼ کافر قولندین شهید بولدی ☼

---

[26] Бу ядкәр турында кара: *Юсупов Г.В.* Эпиграфические памятники Атнинского района Республики Татарстан // Татарская археология. – 2005. – № 1-2. – С.82; Мәрданов (4) – 595 б.; *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә районы Түбән Бәрәскә .... , – Б.17; *Гайнетдинов (2)* – 556 б.; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 89-90, 286-287;

[27] Бу ядкәр турында кара: Мәрданов (4) – Б.201; *Гайнетдинов (2)* – Б.124, фото№ 30; *Гариф* (2) – Б.160; *Рахим А.* Татарские эпиграфические памятники XVI в. // Труды Общества изучения Татарстана. Казань, 1930. Т. I. С. 161; *Гали Рәхим:* тарихи-документаль, Әдәби һәм биографик җыентык / төз.: Р.Мәрданов, И.Һадиев. - Казан: Җыен, 2008. – Б.257; *Юсупов Г.В.* Эпиграфические памятники Атнинского района Республики Татарстан // Татарская археология. – 2005. – № 1-2. – С.78; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 100-101, 303-305.

Арткы ягында (калку язулы):

☼ بو لوحنى ☼ اسكندر بنا قيلدى ☼

☼ Бу ләүхне атасы ☼ Искәндәр бина кылды ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا مزرعة الاخرة ☼

"Калә үн-нәби галәйһиссәлам әд-дөнйа [мәзррагатүл-ахирәти]"

Су ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا [ساعة فاجعلها طاعة] ☼

"Каләән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья [сәгатүн фә-әҗгальһа тагатән]".

№ 17

Мамай Мөлкеәман угылы каберенә куелган таш[28], 1538-1539 еллар. Югары Сәрдә авылындагы аерым каберлек, Әтнә төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى ☼ كل من عليها فان يبقى و جه ☼ ربك ذوالجلال والاكرام ☼ تاريخ توقوز يوز قرق بشدا ☼ ملک امان اوغلى ممای عا... ☼ بارعاندا كافر قولندين شهيد بولدى☼

☼...☼ Мөлкеәман угылы Мамай [газатка] ☼ барганда кяфер кулындин шәһид булды ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ بو لوحنى اتاسى مماک ☼ اوغلى ملک امان بنا قيلدى ☼

---

[28] Бу ядкәр турында кара: *Гали Рәхим:* тарихи-документаль, Әдәби һәм биографик җыентык / төз.: *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* – Казан: Җыен, 2008. – Б.255-256; Мәрданов (4) – Б.505; *Гайнетдинов (2)* – Б.393-394; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 114-115, 330-331.

☼ Бу ләүхәне атасы Мәмәк ☼ угылы Мөлкеәман бина кылды ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا [ساعة فاجعلها طاعة] ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام حب الدنيا راس كل خطيئة ☼

№ 18

Тугаш Борнак угылы каберенә куелган таш[29]. 1543 нче ел. Иске Мәңгәр авылының борынгы зираты, Әтнә төбәге. Үлчәмнәре: 25 × 60 × 215 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تعالي و ما تدرى ☼ نفس باى ارض تموت و قال سبحانه ☼ و تعالى كل نفس ذايقة الموت ☼ هذا مقبره منوره سلطان العالى ☼ تاريخ توقوز يوز ايليك ☼ يلدا ايرديكيم بورناق اوغلى ☼ توغاش اوفاد بولدى دار ☼ فنادين دار بقاغا رحلت حق تعالى رحمت قيلسون امين ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ بو لوحنى حلالى ☼ كل بهار بيكاج بنا قيلدى ☼

☼ Бу ләүхәне хәляле ☼ Гөлбәһар бикәч бина кылды ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا [ساعة فاجعلها طاعة] ☼

---

[29] Бу ядкәр турында кара: *Рахим А.* Татарские эпиграфические памятники XVI в. // Труды Общества изучения Татарстана. Казань, 1930. Т. I. С. 162; *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл. 65; *Гали Рәхим: тарихи-документалҗ, әдәби һәм биографик җыентык / төз.: Р.Мәрданов, И. Һадиев. –Казан: Җыен, 2008. – Б.260-266;* Мәрданов (4) – С.146; *Гайнетдинов (2)* – Б.53-54, төсле ябыштырылмадагы фото – Б-2, №11; *Гариф* (2) – Б. 237, 161 (каберташ №89); *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 124-125, 350-353.

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام حب الدنيا راس كل خطيئة ☼

№ 19

Сәлам Әлгази угылы каберенә куелган таш [30], 1531 ел. Үлчәмнәре: 15 ×52 × 135 см.

Иске Мәңгәр авылының икенче зираты, Әтнә төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تعالي و ما تدرى ☼ نفس باى ارض تموت و قال سبحانه ☼ و تعالى كل نفس ذايقة الموت ☼ هذا مقبره منوره سلطان العالى ☼ تاريخ توقوز يوز اتوز سيكزدا ☼ صفر ايندا سلام العازى اوعلى دار فنا ☼ دين دار بقاعا رحلت قيلدى ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا ييقى مداما بالقرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

№ 20

Күркле бикә баласы каберенә куелган таш. XVI гасырның беренче яртысы. Олы Мәңгәр авылы, Әтнә төбәге.

"№ 6. Камень подвергся сильному разрушению. Вся передняя сторона откололась и разбилась на множество мелких кусков. Однако эти куски удалось собрать и сложить, но текст удается восстановить только отчасти. Размер: 148 х 45 см (в сложенном виде)", "Дата не сохранилась. Но по общему стилю памятника он должен относиться к первой половине XVI века", "Задняя сторона памятника лежит отдельно в виде плиты размером в 103 х 45 см. На ней высечен очень интересный

[30] Бу ядкәр турында кара: Мәрданов (4) – Б.145; *Гайнетдинов (2)* – 556 б.; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 126-127, 354-355.

орнамент, посередине которого в круге, разделенном на 2 половины, надпись (см. рис.3 на табл.II):" [31]

Алгы ягында (калку язулы):

☼ ... ☼ قال النبى عليه السلام الدنيا مزرعة الاخرة ☼ ... ☼ تاريخ توقوز يوز ... ☼ ... ☼ ايندا كافر قولندين شهيد بولدى ☼

Арткы ягында (күпертмә язулы):

☼ بو لوحنى والده پسى ☼ كوركلي بيكا بنا قيلدي ☼

☼ Бу ләүхәне валидәсе Күркле бикә бина кылды ☼

Уң ягында (калку язулы түбәндәге сүзләр язылган булган дип уйларга кирәк):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

Искәрмә: таш үзе зиратта табылмады, аның кайда икәнлеге безгә билгесез.

№ 21

Сәид-Әхмәд Рамазан хаҗи угылы каберенә куелган таш [32] (фрагмент, якынча ясалган реконструкция), 1516-1720 еллар. Олы Бәрәзә авылы, Әтнә төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ [قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة] ☼ فاجعلها طاعة تاريخ توقوز يوز يكرمى [اوجدا] حاجى رمَضان ☼ اوغلى سيد احمد دار فنادين ☼ [دار بقاعا رحلت قيلدى] ☼

---

[31] Бу ядкәр турында кара: *Гали Рәхим:* тарихи-документаль, Әдәби һәм биографик җыентык / төз.: *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* – Казан: Җыен, 2008. – Б.264; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 129-130, 360.

[32] Бу ядкәр турында кара: *Юсупов Г.В.* Эпиграфические памятники Атнинского района Республики Татарстан // Татарская археология. – 2005. – № 1-2. – С.83; Мәрданов (4) – Б381; *Гариф* (1) – Б.17, № 109; *Гариф* (2) – Б.162, № 109.

№ 22

Ядегәр Садир угылы каберенә куелган таш[33], 1540-1541 еллар. Иске Өҗем авылы янындагы аерым каберлек, Әтнә төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

قال الله تعالي و ما تدرى ☼ نفس باى ارض تموت و قال سبحانه ☼ و تعالى كل نفس ذايقة الموت ☼ هذا مقبره منوره سلطان العالى ☼ تاريخ توقوز يوز قرق يدى دا اير ☼ ديكيم صادير اوغلى يدكاى ☼ كافر قولندين شهيد بولدى ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

---

[33] Бу ядкәр турында кара: *Рахим А.* Татарские эпиграфические памятники XVI в. // Труды Общества изучения Татарстана. Казань, 1930. Т. I. С. 25; *Гали Рәхим:* тарихи-документаль, Әдәби һәм биографик җыентык / төз.: Р.Мәрданов, И.Һадиев. – Казан: Җыен, 2008. – С.273-274; Мәрданов (4) – Б.186;
Бу ядкәр турында кара: *Юсупов Г.В.* Эпиграфические памятники Атнинского района Республики Татарстан // Татарская археология. – 2005. – № 1-2. – С.83; Мәрданов (4) – Б381; *Гариф* (1) – Б.17, № 109; *Гариф* (2) – Б.162, № 109; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 138, 374-375.

[33] Бу ядкәр турында кара: *Рахим А.* Татарские эпиграфические памятники XVI в. // Труды Общества изучения Татарстана. Казань, 1930. Т. I. С. 25; *Гали Рәхим:* тарихи-документаль, Әдәби һәм биографик җыентык / төз.: Р.Мәрданов, И.Һадиев. – Казан: Җыен, 2008. – С.273-274; Мәрданов (4) – С.92; *Археологическая карта татарской АССР.* Предкамье / Отв. Ред. А.Х. Халиков. – М.: Наука, 1981. – С.27; *Гариф* (1) – Б.16 (№ 88); *Гариф* (2) – Б.161 (№ 88); *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 135-136, 369-371.

№ 23

Казан ханлыгы чорындагы ташъязма. Бирдебәк авылы кырындагы борынгы кабер (юл кырында). Балык Бистәсе районы.

Үлчәмнәре:18-22x42x85 см. N55°38.906′, E 050°35.884′.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ ... ☼ ... [یموت] ... ☼ السلام [الدنیا]... ☼ [قال] النبی علیه السلام... ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنیانی ویران باری ☼ همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ اری الدنیا حربا بعتباری ☼ فلا یبقی مداما بالقراری ☼

№ 24

Уразлы Уразхуҗа угылы каберенә куелган таш, XVI гасыр. Кече Укмас авылы, Балык Бистәсе районы.

Үлчәмнәре:15x52,5x114+ ... см. N55°33.367′, E 050°08.611′.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی کل نفس ذائقة ☼ الموت قال رسول الله صلی الله علیه و سلام الدنیا مزرعة الاخرة ☼ قال النبی علیه السلام الدنیا ساعة فجعلها طاعة ☼ قال النبی علیه السلام من مات عرباً قد مات شهداً ☼ تاریخ توقوز یوز قرق دا الحجه ☼ آیندا ایردیکیم اوراز خوجه اوغلی اورازلي ☼ [دار فنادین داربقاعا رحلت قیلدی] ☼

☼ ... *калә ән-нәби галәйһиссәлам [матә] гарибән кадь шәһидән*[34] ☼ тукуз йөз кырыкда зөлхиҗҗә ☼ аенда ирдекем Уразхуҗа углы Уразлы ☼ [даре фәнадин даре бәкага рихләт кыйлды] ☼

---

[34] *Калә ән-нәби галәйһиссәлам [матә] гарибән кадь шәһидән* Пәйгамбәребез (с.г.в.) әйтте: гариб булып (туган-үскән иленнән аерылып) үлгән кеше шәһид санала.

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا ييقى مداما بالقرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

№ 25

Кемнең каберенә куелуы мәгълүм булмаган таш (фрагмент), XVI гасыр. Кече Укмас авылы, Балык Бистәсе районы.

Үлчәмнәре:21х21х38 см. N55°33.367′, E 050°08.611′.

Уң ягында (калку язулы):

☼ .... ☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا ييقى مداما بالقرارى ☼
☼ ....

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام ... ☼

№ 26

Морза Мәнас Мәмәтәк бик угылы каберенә куелган таш[35].

1516-1526 еллар арасы. Мәмле Казаклар (Чаллысы) авылы, Балык бистәсе төбәге. Үлчәмнәре:18х43х93 см. N55°39.299′, E 050°40.455′.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى كل نفس ذائقة ☼ الموت قال رسول الله صلى الله عليه و سلام ☼ الدنيا مزرعة الاخرة قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فجعلها طاعة ☼ تاريخ توقوز ييكرمى ☼ اول ايندا ممتاک اوعلى مرزا مناص ☼ دار فنادين داربقاعا رحلت قيلدى ☼

☼ **...** ☼ тарих тукуз йөз йегерме .... ☼ .... әүвәл аенда Мәмәтәк бик угылы морза Мәнас* ☼ даре фәнадин даре бәкага рихләт кыйлды ☼

[35] Бу ядкәр турында кара: *Гариф* (1) – Б.17.

Искәрмә:

1) Нәҗип Нәккаш укылыш варианты: “Ил-аул сәид Атабик Мәннан морза угылы”;
2) Ирек Һадиев һәм Раиф Мәрданов укылыш варианты: “әүвәл аенда Үтәк бик Мәннан морза угылы”.

Уң ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا ييقى مداما بالقرارى ☼

№ 27

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[36]. Мәмле Казаклар (Чаллысы) авылы, Балык бистәсе районы. 1521 ел.

Үлчәмнәре:12х41х78 см. N55°39.296′, E 050°40.453′.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارك و تعالى كل نفس ذائقة ☼ الموت قال رسول الله صلى الله عليه و سلام ☼ الدنيا مزرعة الاخرة قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فجعلها طاعة ☼ تاريخ توقوز ييكرمى ☼ ... ☼ [دار فنادين داربقاعا رحلت قيلدى] ☼

☼ **...** ☼ тукуз йөз йекерме сикездә ☼ **...** ☼ даре фәнадин даре бәкага рихләт кыйлды ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا ييقى مداما بالقرارى ☼

[36] Бу ядкәр турында кара: *Гариф* (2) – Б.250-251, № 119.

№ 28

Ярбик углы каберенә куелган таш, 930 һиҗри сәнә = 1523/1524 миляди ел.

Үлчәмнәре:18х43х98 см. N55°39.295′, E 050°40.452′. Мәмле Казаклар (Чаллысы) авылы.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى کل ☼ نفس ذائقة الموت ثم الينا تر[خعون]
☼ قال النبى عَليه ... و سلام الدنيا ☼ مزرعة الاخرة تاريخ تو ☼
قوز يوز اوتوزدا ِرَمضان ☼ [آيندا] ... يَاربيک اوعل ☼ ... مرضا
[دار فنادين داربقاعا رحلت قيلدى] ☼ قال النبى عليه السلام من مات
عرباً قد مات شهداً ☼

☼ **...** ☼ тукуз йөз йекерме сикездә ☼ [аенда] .... Йарбик углы ☼ ... морза [даре фәнадин даре бәкага рихләт кыйлды] ☼ *кalәән-нәби галәйһиссәлам [матә] гарибән кадь шәһидән*[37]☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق
قرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

№ 29

Т[аҗбиргән] Сәйтәк гыялы каберенә куелган таш, 930 һиҗри сәнә = 1523/1524 миляди ел. Казан ханлыгы чорындагы таш. Чураш авылы кырында (аерым борынгы каберлек).

Үлчәмнәре:12х42х120 см. N55°40.484′, E 050°40.876′.

---

[37] *Каләән-нәби галәйһиссәлам [матә] гарибән кадь шәһидән* Пәйгамбәребез (с.г.в.) әйтте: гариб булып (туган-үскән иленнән аерылып) үлгән кеше шәһид санала.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ ... ☼ ... ☼ قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فجعلها طاعة ☼ تاريخ توقوز يوز اوتوز التى دا مبارك ذوالقعده ☼ ايندا ايردكيم سيتك عيالى تاج بركان موس كاو ☼ [يوى] قزانغا كيلكاندا كافر قولند[ين] شهيد بولدى حق ☼ تعالى رحمت قيلسون آمين رب العلمين ☼ بو لوحنى اوغلى قرمش بنا [قيلدى] ☼

☼ ... ☼ тарих тукуз йөз утыз алтыда мөбәрәк зөлкагдә ☼ аенда ирдекем Сәйтәк гыялы [Таҗбиргән] Мәскәү [явы] Казанга килгәндә кяфер кулындан шәһид булды Хак ☼ Тәгалә рәхмәт кылсын әмин раббил-галәмин ☼ бу ләүхәне угылы Кармыш бина кылды ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

№ 30

Мәгълүматлар буенча, Яңа Солтан авылы биләмәсендә XVI гасырга караган бер эпитафия булган, имеш. (әлеге көндә, биредә. урыс-татар бергә яшиләр, авыллары бетүгә бара).

Монда яшәүчеләрнең хәтерендә Казан ханлыгы чорына караган ташъязмаларның булу-булмавы турында бернинди мәгълүматлар да юк.

№ 31

Габделмөлек Габделҗәббар улы каберенә куелган таш, 784 һиҗри сәнә = 1382 миляди ел. Ямаширмә авылы, Биектау төбәге.

Үлчәмнәре: 126x52x22 см. Михраб бизәге урынында *Сөләйман Пәйгамбәр мөһере белән* هوالحى الذى لا يموت و كل الحى سيموت *"һу әл-Хәййү әл-ләзи лә йәмүт вә көллү хәййүн сә-йәмүт"* дигән сүзләр язылган.

Ядкәр беренче мәртәбә Һ.В. Йосыпов тарафыннан фәнни әйләнешкә кертелгән.

Алгы ягында (уйма язулы):

☼ [بسم الله] الرحمن الرحيم] ☼ [الحكم الله] العلى الكبير ☼ [كل نفس ذايقة الموت ثم] الينا تر ☼ [جعون] تاريخ يتى يوز سكسان توروتدا ☼ [جما] دى الولى آى نينک برندا ☼ ايرديكيم [عبد الجبار اوغلى عبد ☼ [الملوک ايليک بيش ياش] نده ☼ كافر شهيد [قيلدى] ... الله ☼ [تعالى رحمة قيلسون امين يا رب] العالمين ☼

Искәрмә: Сигезенче юлдагы А. Әхмәтова һәм В. Усманов укылыш варианты: [كافر شهيد [قيلدى] *кәфер (кулыннан) шәһид булды.*

Әдәбият:

Юсупов Г.В. Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: изд-во АН СССР, 1960. – Приложение табл. 44;

Мәрданов (3) *Мәрданов Р. Һадиев И.* Ямәширмәнең ташъязма истәлекләре. – Биектау хәбәрләре. – 2018. – № 26. – 6-7 бб;

Усманов В.М. Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 67-68.

№ 32

Казан ханлыгы чорына караган, кемгә куелганы билгесез кабер ташы[38], Өбрә авылы, Биектау районы. Үлчәмнәре: 20х63х65+52 см. Координатлары: N 56°01.827’, E 049°12.402’.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ ... ☼ هوالحى الذى لا يموت و كل الحى سيموت

☼ ... [محشى]... [دار] فنادين ☼ ... ☼

☼ **...** ☼ *Мәңге үлемсез Аллаһтан башка, бөтен тереклек үләр* ☼ **...** ☼

[38] 1450-1520 еллар арасында барлыкка килгәндер дип фараз итәргә кирәк.

№ 33

Кемгә куелганы билгесез таш, язулары җуелган. Әүлияләр каберлеге, Әлдермеш авылы, Биектау районы.

Үлчәмнәре: 22х44х50+ 20см. Координатлары: N 56°01.738', E 049°13.246'.

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 70.

№ 34

Кемгә куелганы билгесез таш, язулары җуелган. Әүлияләр каберлеге, Әлдермеш авылы, Биектау районы.

Үлчәмнәре: 17х32х35 см. Координатлары: N 56°01.742', E 049°13.245'.

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 71.

№ 35

Әрәмәле кызы **Райхана бикә** каберенә куелган таш. Аерым каберлек (тыкрык тәңгәлендә), Айбаш авылы, Биектау районы. Элек, гарәп язулары булган (имеш, җуелган).

Үлчәмнәре: 18,5х48х90 см. Координатлары: N 56°06.014', E 048°59.071'.

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 72.

№ 36

Казан ханлыгы чорына караган, кемгә куелганы билгесез кабер ташы. Өбрә авылы, Биектау районы. Үлчәмнәре: 12х45х87 см. Координатлары:
N 56°01.838', E 049°12.360'.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی کل نفس ذا ☼ یقة الموت ☼ قال النبی علیه ☼ السلام الدنیا ساعة فاجعلها طاعة ☼ تاریخ توقوز یوز ... ☼ ... ☼

☼ ... ☼ *Һәр җан иясе үлем ачысын татыячактыр".*[39] ☼ ... тарих тукуз йөз ... ☼ **...** ☼

[39] "*Гимран гаиләсе*" сүрәсеннән (55 сүрә) 185 аять.

Уң ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنیانی ویران باری ☼ همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ اری الدنیا حربا بعتباری ☼ فلا یبقی مداما بالقراری ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 73-78.

№ 37

Казан ханлыгы чорына караган, кемгә куелганы билгесез кабер ташы, XVI гасыр. Ямаширмә авылы, Биектау авылы. Үлчәмнәре: 118х52х17 см. Начар хәлэттә.

Уң ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنیانی ویران باری ☼ همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ اری الدنیا حربا بعتباری ☼ فلا یبقی مداما بالقراری ☼

Әдәбият: Мәрданов (3) – 2018. – № 26. – 6-7 бб.; *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 79-84.

№ 38

Казан ханлыгы чорына караган, кемгә куелганы билгесез кабер ташы, фрагмент (михраб бизәге өлеше генә сакланган). Ямаширмә авылы, Биектау районы.

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 85-86.

№ 39

Казан ханлыгы чорына караган, кемгә куелганы билгесез кабер ташы, аскы өлеше сакланмаган. Чуаш Иле авылы, Биектау районы.

Үлчәмнәре: 22х52х115 см. Координатлары: N 56°03.801’, E 049°00.147’.

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 87-98.

№ 40

Казан ханлыгы чорына караган, кемгә куелганы билгесез (хатын-кызның) кабер ташы, аскы өлеше сакланмаган. Чуаш Иле авылы, Биектау районы. Үлчәмнәре: 25х54х80 см. Координатлары: N 56°03.827’, E 049°00.152’.

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 99-107.

№ 41

Мөхсини [Мөхәммәд] угылы каберенә куелган таш. Өбрә авылы, Биектау районы.

Үлчәмнәре: 20х63х65+52 см. Координатлары: N 56°01.827’, E 049°12.402’.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ هو الحی الذی لا یموت کل حی سیموت ☼ قال الله سبحانه و تعالي و ما تدری نفس ☼ بای ارض تموت قال النبی علیه السلام الدنیا ساعه فاجعلها طاعه ☼ تاریح توقوز یوز یکرمی بر ده رمضان اینده ... [محمد]

☼ اوعلی محسنی فنادین دار بقاعا رحلت قیلدی آمین ☼

☼ **...**☼ *Вафат булу тарихы – тугыз йөз егерме бердә, Рамазан аенда ... [Мөхәммәд]* ☼ *улы Мөхсини фани дөньядан бакыйлыкка күчте. Амин.* ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 108-109.

№ 42

Казан ханлыгы чорына караган, кемгә куелганы билгесез кабер ташы, эпитафиянең иң кирәкле өлешләре җуелган. Чуаш Иле авылы, Биектау районы.

Үлчәмнәре: 22х52х137 см.   Координатлары: N 56°03.802’, E 049°00.131’.

Арткы ягында (калку язулы):

☼ بو لوحنى والدسى ... بنا قيلدى ☼

☼ *Бу [ләүхәне валидәсе] ... бина кылды* ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 110-118.

№ 43

Чура Ходайдад угылы каберенә куелган таш, Ямаширмә авылы, Биектау төбәге. Үлчәмнәре: 126х52х22 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ هو الحى الذى لا يموت كل حى سيموت و [كل حى سيموت] ☼
قال النبى عليه السلام [الدنيا ☼ ساعه فاجعلها طاعة] ☼ كل نفس
ذايقة الموت ثم الينا ترجعون ☼ [قال النبى عليه السلا الدنيا مزرعة
الاخرة] ☼ تاريح توقوز يوزيكرمى آلتى دا ☼ مبارك ذي الحجه اي
ننك ايكى سندا ☼ اردكم خداي داد اوغلى جورا قرق ☼ ياشنده دار
الفنادين دار البقاغا ☼ رخلت قيلدى خق تعالى رحمت قيلسون ☼

☼ **...** ☼ *тугыз йөз егерме алтынчы елда,* ☼ *мөбарәк зөлхиҗҗә аенда* ☼ *Ходайдад улы Чура кырык* ☼ *яшендә фани дөньядан* ☼ *бакыйлыкка күчте. Хак Тәгалә аңа* ☼ *шәфкатен насыйп итсен.*☼

Ядкәр беренче мәртәбә Р. Мәрданов һәм И. Һадиев тарафыннан фәнни әйләнешкә кертелгән.

Уйма язулы текст начар сакланган, шул сәбәбле авыр укыла

هوالحی الذی لا یموت و کل الحی سیموت *“Һу әл-Хәййү әл-ләзи лә йәмүт вә көллү хәййүн сә-йәмүт”* дигән сүзләр беренче юлда язылган.

Әдәбият: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: изд-во АН СССР, 1960. – Приложение текста 4; Мәрданов (3) – 2018. - № 26. – 6-7 бб.; *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 124-126.

№ 44

Казан ханлыгы чорына караган, кемгә куелганы билгесез кабер ташы, Урыс-Татар Әйшәсе (басудагы элекке Кырлай) авылы, Биектау төбәге.

Үлчәмнәре: 17х54х64 см. Координатлары: N 56°04.722’, E 049°22.403’.

☼ ... ☼ سبانجی اوغلی تاتلی کانمش ☼ ... ☼

Бу ташның әүвәлге урыны - 1 чакрым көньякка таба (элекке Кырлай исемле авыл кырында) борынгы зират урынында булган, имеш. Кыр эшләре вакытында Зимин Владимир исемле абзый трактор-сеялкага эләктереп бу ташны басудан чыгарган. Соңыдан, урманчы (лесник) Һадый абзый бу ядкәрне чардуган белән уратып алган.

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 127-128.

№ 45

Хуҗабай Янбай угылы каберенә куелган таш, Ямаширмә авылы, Биектау төбәге. Үлчәмнәре: 15-20-18х46х140 см. Координатлары: N 56°00.638’, E 049°37.106’.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله سبحانه و تعالی کل نفس ذایقة ☼ الموت قال النبی علیه السلام الد ☼ نیا ساعه فا جعلها طاعة [الدنیا مزرعة الاخرة] ☼ تاریخ توقوز یوزیکرمی یتی ده ☼ شوال ایندا یردکم یانبای ☼ اوغلی حوجبای دار فنادین دار ☼ بقاغا رحلت قیلدی نوره الله قبره ☼

☼ ***...*** *☼ тугыз йөз егерме җиденче елда, ☼ шәүвәл аенда Янбай улы ☼ Хуҗабай фани дөньядан ☼ бакыйлыкка күчте. Аллаһы каберен нурлы кылсын. ☼*

Уң ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنیانی ویران باری ☼ همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ اری الدنیا حربا بعتباری ☼ فلا یبقی مداما بالقراری ☼

Ядкәр беренче мәртәбә Р. Мәрданов һәм И. Һадиев тарафыннан фәнни әйләнешкә кертелгән.

Әдәбият: Мәрданов (3) – 2018. - № 26. – Б. 6-7; *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 129-142.

№ 46

Кемгә куелганы билгесез таш (язулары җуелган). Ямаширмә авылы, Биектау районы. Үлчәмнәре: 16x53x120 см.

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 144.

№ 47

Кемгә куелганы билгесез тамгалы таш (алгы ягындагы язулары җуелган). Коркачык авылы, Биектау районы. Үлчәмнәре: 16x53x140+100 см.
Координатлары:N 56°00.643’, E 049°37.098’.

☼ بو لوحنی اوعلی وارا... بنا قیلدی ☼

☼ *Бу ләүхәне углы [Ва ... бина кылды]* ☼ (тамга) ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنیانی ویران باری ☼ همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ اری الدنیا حربا بعتباری ☼ فلا یبقی مداما بالقراری ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 145-150.

№ 48

Туктамыш Тук угылы каберенә куелган таш. 1539 ел. Ямаширмә авылы, Биектау төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله سبحانه وتعالى و ما تدرى نفس باى ارض تموت و ☼
قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فجعلها طاعة صدق ر ☼ سول الله
تاريخ توقوز يوز قرق بيش ده مبارك ذى الحجه ☼ اينده ايردكم
توق اوغلى توقتامش ☼ يكرمى] سيكز ياشنده دار الفنادين دار
[البقايه] [رخلت قيلدى] ☼ بو لوحنى ..... بنا قيلدى ☼

☼ **...** ☼ *тугыз йөз кырык бишенче елда, мөбарәк зөлхиҗҗә* ☼ *аенда, Тук улы Туктамыш[егерме] сигез яшендә фани дөньядан [бакыйлыкка күчте].*☼ *Бу эпиграфик һәйкәлне .... [куйдырды]* ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

Үлчәмнәре : 130х51х24 см. Ядкәр беренче мәртәбә Р. Мәрданов һәм И. Һадиев тарафыннан фәнни әйләнешкә кертелгән.

Искәрмә:1. Р. Мәрданов һәм И. Һадиев укылышында икенче вә өченче юлларда: **صدق الله الملوك** дип тәкъдим ителгән. Безнең вариант: **صدق رسول الله**

2. Р. Мәрданов һәм И. Һадиев укылышында өченче юлда: **مبارك** “*мөбәрәк*” сүзе төшеп калган.

3. Ядкәрнең алгы ягындагы алтынчы юлында: **بو لوحنى ..... بنا قيلدى** “*Бу ләүхәне ... бина кылды*” дигән сүзләр, бу ташъязманы өйрәнүче башка галимнәр

тарафыннан исәпкә алынмаган. Гадәттә, бу мәгълүмат шул чордагы кабер ташларының арткы ягына языла торган булган.

Әдәбият: Мәрданов (3) – № 26. – 6-7 бб.; *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 124-126.

№ 49

[**Шаһгали бик** Бәз угылы] каберенә куелган таш (алгы һәм арткы ягындагы язулар җуелган), Мәмдәл авылы, Биектау районы.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ ... ☼ تاریخ توقوز یوز قرق التي دا ☼ اردیکم [بوز اوعلي شاه عاليبيك ☼ ديربنت ده] دارفنادين رحلت قيلدى ☼

☼ **...** ☼ *тарих тукуз йөз кырык алтыда* ☼ *ирдекем [Бәз углы Шаһгали бик]* ☼ *Дирбәнтдә дар-фәнадин рихләт кылды* ☼

Үлчәмнәре: 23x53x128+79 см. Координатлары: N 56°03.168’, E 048°57.041’.

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 170-181.

№ 50

Казан ханлыгы чорына караган, кемгә куелганы билгесез кабер ташы, Чыршы авылы, Биектау районы. Үлчәмнәре: 24x52x160 см. Координатлары: N 56°04.948’, E 049°13.674’.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تعالي و ما تدرى ☼ نفس باى ارض تموت و قال النبى عليه السلام الدنيا مزرعة الاخرة ☼ تاريخ توقوز يوز ... ☼ محرّم آينده ... اوعلى... ☼ ... ☼

☼ ... ☼ *тарих тукуз йөз* ...☼ *мөхәррәм аенда ... углы* ... ☼ ... ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ بو لوحنى حلالى [كنه] بنا قيلدى ☼

☼ Бу ләүхәне хәляле [Кинья] бина кылды ☼

Ядкәрнең уң һәм сул якларында калкытып төрки-татар телендә шигъри (?) юллар язылган. Мөгаен бу текстның реконструкциясен ясау өчен арытаба 3D сканерлау кирәк булачак.

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 25-26, 182- 196.

№ 51

Бәхшәндә Габделкәрим җәмәгатенә куелган кабер ташы. 1541 ел. Әлдермеш авылы, Биектау районы. Үлчәмнәре: 24x50x130 см. Координатлары:
N 56°01.467’, E 049°13.841’.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تعالي و ما تدرى ☼ نفس باى ارض تموت و قال سبحانه
☼ و تعالى كل نفس ذايقة الموت ☼ تاريح توقوز يوزقرق سيكزده
☼ عبد الكريم عيالى بحشنده بيكاج ☼ ذى القعده ايندا دار فنادين
دار بقاغا ☼ رحلت ايلادى نوره الله قبره ☼

☼ **...** ☼ *тугыз йөз кырык сигезенче елда,* ☼ *Габделкәрим җәмәгате Бәхшәндә бикә,*
☼ *зөлкагдә аенда фани дөньядан бакыйлыкка* ☼ *күчте. Аллаһ каберен нурлы кылсын* ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ بو لوحنى مردان بيک ☼ جان على بنا قيلدى ☼

☼ *Бу кабер ташын* ☼ *Җангали бәк бина кылды* ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ اری الدنیا حربا بعتباری ☼ فلا یبقی مداما بالقراری ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 198-205.

№ 52

Җангази Тәвәккәл угылы каберенә куелган таш. Татар Әйшәсе, Биектау районы.

Үлчәмнәре: 25х50х150 см. Координатлары: N 56°02.284’, E 049°40.211’.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ بسم الله الرحمن الرحيم ☼ قال الله تبارک و تعالی ☼ کل من
علیها فان یبقی و جه ☼ ربك ذوالجلال والاکرام ☼ تاریخ توقوز یوز
قرق پيسكزدا ☼ تَوکَل اوغلي جان غازی ذوالحجه آیندا ☼ اونـغالدي
بَارغاندا شهید بولدی نورِ الله قبره ☼

☼ ... ☼ тарих тукуз йөз кырык сикездә ☼ Тәвәккәл углы Җангазый зөлхиҗҗә аенда ☼ [Унгалды[40]] барганда шәһид булды, нәүвәрә Аллаһу кабриһа ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنیانی ویران باری ☼ همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ اری الدنیا حربا بعتباری ☼ فلا یبقی مداما بالقراری ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2021. – Б. 27, 206- 222.

---

[40] اونـغالدي – ?

№ 53

[**Шәех,** Җанбикә ире] каберенә куелган таш. 1543 ел. Язу-бизәкләре бар. Коркачык авылы, Биектау районы. Үлчәмнәре: 19х50х145 см. Координатлары: N 56°00.636’, E 049°37.093’.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى ☼ كل من عليها فان يبقى و جه ☼ ربك ذوالجلال والاكرام☼ قال ... ☼ الدنيا ... ☼ تاريخ توقوز يوز ... ☼ صفر [آييندا] شيخ ... ☼ ... ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا [ساعة فاجعلها طاعة] ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا جيفة و طالبها كلاب ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ بو لوحنى حلالى جانبک بنا قيلدى ☼

☼ *Бу ләүхәне хәляле [**Җанбикә**] бина кылды* ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 223-241.

№ 54

Котлыхуҗа ире каберенә куелган таш. Туктамыш авылы, Биектау районы.

Үлчәмнәре: 20х55х115 см. Координатлары: N 56°04.788’, E 049°25.682’.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى ☼ كل من عليها فان يبقى و جه ☼ ربك ذوالجلال والاكرام ☼ تاريخ توقوز يوزدا اليک بردا ☼ ... ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ بو لوحنى حلالى ☼ قوتلو حوجا بنا قيلدى ☼

☼ *Бу ләүхәне хәляле Котлыхуҗа бина кылды* ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 131, 361-362; *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 242-251.

№ 55

Билгесез кешенең каберенә куелган таш. Урыс-Татар Әйшәсе авылы, Биектау районы.

Үлчәмнәре: 18x52x70 см. Координатлары: N 56°05.098’, E 049°22.528’.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى ☼ كل من عليها فان يبقى و جه ☼ ربك ذوالجلال والاكرام ☼ تاريخ توقوز يوز [اليک] ... ☼ ... ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا [ساعة فاجعلها طاعة] ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا جيفة و طالبها كلاب ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 252-260.

№ 56

Тәүвәккәл [Миргали ...] угылы каберенә куелган таш. 1550 ел. Чуаш Иле авылы, Биектау районы. Үлчәмнәре: 24x47x125 см. Координатлары: N 56°03.838’, E 048°00.166’.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تعالي و ما تدرى ☼ نفس باى ارض تموت و قال سبحانه ☼ و تعالى كل نفس ذايقة الموت ☼ تاريخ توقوز يوز اليک اوجدا ... ☼ آ... ميرعلى ... اوعلي توكال دار [الفنادين دار البقايه رحلت قيلدى] ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا مزرعة الاخرة ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا جيفة و طالبها كلاب ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 261-273.

№ 57

Габбас угылы, Зарифә ире каберенә куелган таш, (җирдә күмелеп ята иде). Ямаширмә авылы, Биектау районы. Үлчәмнәре: 11х50х150 см . Координаты: N 55°58.735’, E 049°36.156’.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى ☼ كل من عليها فان يبقى و جه ☼ تاريخ توقوز يوز ايلّيِک يتى ده ☼ صفر ايندا عبَّاس اوغلى ا ☼ طاى كافر شهيد قيلدى ☼....

☼ Тугыз йөз илле җиденче елда,☼ сәфәр аенда Габбас улы ...- ☼ тай кәфер (кулыннан) шәһид булды. ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ حلالي زريفَ بنا قيلدى ☼

☼ (Һәйкәлне) җәмәгате Зарифә куйдырды. ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б 274-291.

№ 58

Солабаш авылы, Биектау районы.

Фоторәсем. Мирасханә Ф. 8, тасв. 1., сакл. бер. 67, 89 рәсем.

Ф.Х. Валеев. Татарское народное декоративное искусство (XVIII – начало XX в.): истоки и традиции: монография / Ф.Х. Валеев [научн. Ред. и авт. Предисл. Г.Ф. Валеева-Сулейманова]. – Казань: Татар. Кн. изд-во, – 219 с.: ил. С.117.

№ 59

Кемгә куелганы мәгълүм булмаган беренче таш. 1530-1552 еллар арасы. Казан кирмәне биләмәсендә “саклана”. Үлчәмнәре: 16х45,5-52,5х165 см.

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال الله تعالي و ما تدرى ☼ نفس باى ارض تموت و قال سبحانه ☼ و تعالى كل نفس ذايقة الموت ☼ [هذا مقبره منوره سلطان العالى] ☼ تاريخ توقوز يوز ... ☼

Арткы ягында (уйма язулы):

☼ بو لوح نى والده سى بيكه آ منک بنا قلدى ☼

☼ Бу ләүхәне валидәсе бикә Амәнәк бина кылды. ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنیانی ویران باری ☼ همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 121-122, 344-348.

№ 60

Кемгә куелганы мәгълүм булмаган икенче таш. 1530-1552 еллар арасы. Казан кирмәне биләмәсендә "саклана". Үлчәмнәре: 16х46,2 -49-52,5х178 см.

Алгы ягында: (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی ☼ کل من علیها فان یبقی و جه ☼ ربك ذوالجلال والاکرام ☼ تاریخ توقوز یوز قرق یتدا ☼ ... ☼ ... ☼ ... ☼ ... ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ اری الدنیا حربا بعتباری ☼ فلا یبقی مداما بالقراری ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنیانی ویران باری ☼ همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 87-88, 284-285.

№ 61

Казан кирмәне янәшәсендәге "Большая Красная" урамының 9 нчы номерлы XVII-XIX гасырларга нисбәтле бинаның эчедә урнашкан мичнең нигезенә салынган (беренче) таш. 1539 – 1552 еллар. Үлчәмнәре: 17-25 х 46 х 96 см.

Например, при выполнении раскопок 5 октября 2017 года казанскими археологами были выявлены остатки (фрагменты) двух-трех эпиграфических памятников под фундаментом постройки XVII-XVIII вв. по адресу: Большая Красная, д. 8. Очевидно, таких фактов было много, например, утилитарное использование "для фундаментов на дома и для плит на печи". (См.: *Вельяминов-Зернов В.В. Исследование о касимовских царях и царевичах. I часть. – СПб., 1864. – С.-536).*

Алгы ягында: (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی ☼ کل من علیها فان یبقی و جه ☼ ربك ذوالجلال والاکرام ☼ تاریخ توقوز یوز ... ☼ [دار الفنادین دار البقایه رحلت قیلدی] ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ اری الدنیا حربا بعتباری ☼ فلا یبقی مداما بالقراری ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنیانی ویران باری ☼ همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

Ташның арткы ягында да язулары булган дип фараз итәргә кирәк.

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 85-86, 277-279.

№ 62

Казан кирмәне янәшәсендәге “Большая Красная” урамының 9 нчы номерлы XVII-XIX гасырларга нисбәтле бинаның эчедә урнашкан мичнең нигезенә салынган (икенче) таш. 1539 – 1552 еллар. Үлчәмнәре: 46х17-25х70 см.

Алгы ягында: (калку язулы):

☼ ... ☼ ... ☼ ... ☼ ... ☼ ... ایندا ☼ ... ☼

☼ ... ☼ ... ☼ ... ☼ ... ☼ ... аенда ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام حب الدنیا راس کل خطیئة ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام الدنیا [ساعة فاجعلها طاعة] ☼

Ташның арткы ягында да язулары булган дип фараз итәргә кирәк.

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 86-87, 280-283.

№ 63

Җанай-солтан Чапкын хатыны каберенә куелган таш[41], 1520-1552 еллар. Солабаш авылы, Биектау районы. Казан кирмәнендәге “Хәзинә” музеенда саклана. Ике өлешкә сынган. Үлчәмнәре: 23 × 48 × 115 см. (фоторәсеме юк).

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تعالي و ما تدرى ☼ نفس باى ارض تموت و قال سبحانه ☼ و تعالى كل نفس ذايقة الموت ☼ هذا مقبره منوره سلطان العالى ☼ تاريخ توقوز يوز ... ☼

№ 64

Милли музейдагы таш

1510-1552- еллар арасы. Фрагмент (аскы өлеше), язулары җуелган.

№ 65

Милли музейдагы таш. 1510-1610- еллар арасы. Фрагмент (аскы өлеше), язулары җуелган.

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

☼ *Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари,* ☼ *фә лә йәбка мәдамән бил-карари* ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

[41] *Гариф* (1) – Б. 90-91.

№ 66

Мөхәммәдгали бәк Мөхәммәдшаһ бәк угылы каберенә куелган таш[42], 1530 ел. Казан шәһәре.

Хәзерге көндә Казан шәһәрендә Мәрҗани мәсҗедендә саклана.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى ☼ کل من علیها فان یبقی و جه ☼ ربك ذوالجلال والاکرام ☼ تاریخ توقوز یوز اوتوزدا ☼ التی دا محمد شاه بک اوغلی محمد علی ☼ بک ذوالقعده اییندا کافر قولندین شهید ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ بو لوحنی اوغلیتنکری ☼ قولی بک بنا قیلدی ☼

☼ Бу ләүхәне углы Тәңре ☼ Колый бәк бина кылды ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام الدنیا [ساعة فاجعلها طاعة] ☼

Сул ягында (калку язулы): **???**

№ 67

Күчек-Хафиз Әликәч угылы каберенә куелган таш[43]*,

1542-1543 еллар. Чуаш иле авылы, Биектау төбәге. Үлчәмнәре: 30 ˣ 50 ˣ 162 см.

---

[42] Бу ядкәр турында кара: *Мәрҗани Ш.* Мөстәфад әл-әхбәр фи әхвәли Казан вә Булгар. Казань: Таткнигоиздат, 1989. – Б.208-209; *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. –Табл. 68; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 134-135, 367-368.

[43] Бу ядкәр турында кара: *Юсупов Г.В.* Новые находки эпитафий периода Казанского ханства // Эпиграфика Востока. — Москва: Наука, 1963. Вып. XVI. С. 72-78 (фото); *Червонная С.М.* История изобразительного искусства и архитектуры с древнейших времен до 1917 года. М.: Искусство, 1987; *Татарская энциклопедия:* В 6 т./ Гл. ред. М.Х.Хасанов, ответ. Ред.Г.С.Сабирзянов. - Казань: Институт татарской энциклопедии АН РТ, 2008. – Т.3:К-Л. – 664 с., илл., карты. – С.187; *Гариф* (1) – Б.21, № 175; *Гариф* (2) – Б.167, № 175; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 117-118, 337-341.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تعالي و ما تدرى ☼ نفس باى ارض تموت و قال سبحانه ☼ و تعالى كل نفس ذايقة الموت ☼ تاريخ توقوز يوز قرق توقوزدا ايردى ☼ مبارک محرم اينںک اوليندا ايردى ☼ كيم اليكاج اوغلى كوجک حافظ دا ☼ ر فنادين دار بقاغا رحلت قيلدى ☼

☼ **...** ☼ тарих: тугыз йөз кырык тукызда ☼ мөбарәк мөхәррәм аеның әүвәлендә ирде ☼ кем Әликәч угыл Күчек хафиз** даре ☼ фәнадин даре бәкага рихләт кылды ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ اليكاج حلالى ☼ بنا قيلدى ☼

☼ Әликәч хәляле ... ☼ ... бина кылды ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبىعليه السلام الدنيا مزرعة الاخرة ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا جيفة و طالبها كلاب ☼

* Әлеге вакытта, бу ядкәр Татарстан республикасының милли музеенда ике өлешкә сынып, тегендә-монда кузгатылып, бәргәләнеп-кителеп, шуытылып-чыелып “саклануын”дәвам итәдер .

** Һарун Йосыпов мәрхүмнең исем-шәрифләрен “Галикәчә угылы Хаккау хафиз” дип укыган. (Кара: Юсупов, 1963, 73 б.).

№ 68

Кемнең каберенә куелганы мәгълүм булмаган таш[44]. XVI гасыр. (Фрагмент). Казан шәһәре.

Ташъязманың кечкенә бер өлеше сакланып калган.

[44] Бу ядкәр турында кара: *Гариф* (2) – Б.234; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 104, 311;

“Надгробие XVI в. Найденное в 1965 году на углу «Гостинного двора» в Казани”.

☼ ... ☼ تاريخ توقوز يوز ... ☼ ... ☼

№ 69

Кемнең каберенә куелганы мәгълүм булмаган таш[45]. XVI гасыр. (Гүр ташының бер як кырындагы язуы). Казан шәһәре. Благовещенский собор.

“Обнаружено при реставрационной расчистке стен во внутренних помещениях собора в 1996 г. Верхняя каменная перемычка дверного проема в проходе между южной и центральной апсидами, находившаяся до расчистки под слоем поздней штукатурки, представляет собой мусульманскую намогильную плиту» (*Гариф* (2) – Б.180).

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

№ 70

Мухшытай Әхмәд угылына куелган таш[46]. 1521 ел. Кече Кайбыч авылы, Кайбыч төбәге. Борынгы зират. Үлчәмнәре:14х47х104 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى كل نفس ذايقة ☼ الموت قال النبى عليه السلام ☼ الدنيا ساعة فاجعلها طاعة تاريخ ☼ توقوز يوز ييكرمى يتى دا ☼ احمد اوعلى موحشوط ☼ ... ☼ ☼ ☼

☼ ... ☼ тукуз йөз йекерме йетедә ☼ углы Әхмәд Мухшытай ☼ ... ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

☼ *Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари,* ☼ *фә лә йәбка мәдамән бил-карари* ☼

---

[45] Бу ядкәр турында кара: *Гариф* (2) – Б.234.
[46] Бу ядкәр турында кара: *Гариф* (2) – Б.168.

Сул ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

Примечание Дж. Мухаметшина: "М.И. Ахметзянов имя погребенного и дату читает как «Ахмет (его) сын Атаби. 925 год». Р.Ф. Марданов читает как «Атмек (его) сын Мукшытай. 927 год». Туган җирем Кайбычым. – Казан, Идел-Пресс. –2007".

№ 71

Тиләш Мөхәммәд угылына куелган таш[47]. 1521 ел. Кече Кайбыч авылы, Кайбыч төбәге. Борынгы зират. Үлчәмнәре:23х50х109 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ [قال ...] ☼ ... ☼ ... ☼ تاريخ توقوز يوز يكرمى يتىدا ☼ ذى الحجه ايندا [ايرديكم] ☼ محمد اوعلى تيلاش دار ☼ فنادين دار بقاعا رحلت قيلدى ☼

☼ ... ☼ ... ☼ ... ☼ тарих тукуз йөз йекерме йетедә ☼ зөлхиҗҗә аенда ирдекем ☼ Мөхәммәд угылы Тиләш* даре- ☼ [лфәнадин даре бәкага рихләт кылды] ☼

* "Бикмөхәммәд угылы Тиләш" дип укылган кайбер китапларда.

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

☼ *Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари,* ☼ *фә лә йәбка мәдамән бил-карари* ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

[47] Бу ядкәр турында кара: Мәрданов (1) *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Таш архив серләре // Эхо веков. 2005. № 2. –Б.98-101, (фотолар).; *Гариф* (1) – Б.23; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 73-74, 253-254.

Примечание Дж. Мухаметшина: “М.И. Ахметзянов имя погребенного и дату читает как «Мухаммад (его) сын Йулавыч. 927 год». Р.Ф. Марданов читает как «Бикмухаммад (его) сын Тилаш. 927 год». Туган җирем Кайбычым. – Казан, Идел-Пресс. –2007”.

№ 72

Фрагмент. Keче Кайбыч авылы. Борынгы зират. 1510-1552 еллар арасы.

Үлчәмнәре:13х16х22 см.

№ 73

Фрагмент. Keче Кайбыч авылы. Борынгы зират. 1510-1552 еллар арасы.

Үлчәмнәре:16х50х32 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ ... ☼ ... دار ☼ فنادين دار بقاعا رحلت قيلدى ☼

☼ **...** ☼ рихләт кыйлды. ☼

№ 74

Җәгъфәр Йангыл угылы каберенә куелган таш[48]. 930 һиҗри сәнә =1524 миляди ел. Keче Кайбыч авылы, Кайбыч төбәге Борынгы зират. Үлчәмнәре: 15х45х110 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله سبحانه و تعالى كل نفس ذايقة ☼ الموت ثم الينا ترجعون قال النبى ☼ عليه السلام الدنيا مزرعة الاخرة ☼ تاريخ توقوز يوز اوتوزدا رَمَضان ☼ ايندا يردى يانِغل اوغلى جَعفَر ☼ كشى قولينداں شهيد بولدى ☼

☼ ... ☼ тарих тукуз йүз утузда рамазан ☼ айында ирде Йангол углы Җәгъфәр ☼ кяфер кулындин шәһид булды ☼

[48] Бу ядкәр турында кара: Мәрданов (1) – Б.98-101, (фотолар).; *Гариф* (1) – Б.23.

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

☼ *Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари,* ☼ *фә лә йәбка мәдамән бил-карари* ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

Примечание Дж. Мухаметшина: “М.И. Ахметзянов имя погребенного и дату читает как «Йолым (его) сын Джагъфар. 930 год». Р.Ф. Марданов читает как «Йонгыл (его) сын Джагъфар. 927 год». Туган җирем Кайбычым. – Казан, Идел-Пресс. –2007”.

№ 75

Карамыш Тимәш углына куелган таш[49]. 1530 ел. Үлчәмнәре: 20х47х125 см.

Иске Тәберде авылы. Кайбыч төбәге. «Татар мазары»

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله سبحانه و تعالى كل ☼ نفس ذايقة الموت ثم الينا
ترجعون ☼ قال النبى عليه السلام الدنيا ☼ ساعة فاجعلها طاعة
☼ تاريخ توقوز يوز اوتوز يتى دا ☼ تيماش اوغلى قارميش
جمادى ☼ الاخر ايندا دار فنادين دار بقاغا ☼ رحلت قيلدى ☼

☼ **...** ☼ тарих тукуз йөз утыз йете дә ☼ Тимәш углы Карамыш җөмади- ☼

әл-ахир аенда дарелфәнадин дарелбәкага ☼ [рихләт кылды] ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

[49] Бу ядкәр турында кара: *Филипов А.*Г., *Катанов Н.Ф.* «О двух татарских памятниках, находящихся близ с. Старого Тябердино Цивильского уезда, и одним армянском, в с. Кирельском Тетюшского уезда». // Инородческое обозрение. – 1914. – кн.6. – С.462-466 (фото); *Гариф* (2) – Б.169 (№ 220).

☼ *Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари,* ☼ *фә лә йәбка мәдамән бил-карари* ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

Ташның арткы ягында язу-бизәкләрнең булу-булмавы турында мәгълүмат юк.

№ 76

Тугаш Тәңребирде угылы каберенә куелган таш[50]. 1550 ел. Үлчәмнәре: 15х45х70 см.

Иске Тәберде авылы, Кайбыч районы.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تعالي و ما تدرى ☼ نفس باى ارض تموت و قال سبحانه
☼ و تعالى كل نفس ذايقة الموت ☼ تاريخ توقوز يوز الييک يتى دا
☼ تنكري بردى اوغلى توغاش محرم ☼ ايندا دار فنادين دار بقاغا
رحلت ☼ قيلدى ☼

☼ **...** ☼ тарих тукуз йөз иллик йетедә ☼ Тәңребирде углы Тугаш мөхәррәм
☼ аенда дарелфәнадин дарелбәкага рихләт ☼ [кыйлды] ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا [ساعة فاجعلها طاعة] ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام حب الدنيا راس كل خطيئة ☼

Арткы ягындагы язу турында мәгълүмат юк.

---

50 Бу ядкәр турында кара: *Филипов А.*Г., *Катанов Н.Ф.* «О двух татарских памятниках, находящихся близ с. Старого Тябердино Цивильского уезда, и одним армянском, в с. Кирельском Тетюшского уезда». // Инородческое обозрение. –1914. – кн.6. – С. 465 (фото); *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 108-109, 319-321.

№ 77

Карачура Карач углына куелган таш[51]. 1540 ел. Бөрсет-Сукачы авылы янындагы каберлек. Мамадыш төбәге. Үлчәмнәре: 18 х 50 х 120 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی کل نفس ذایقة ☼ الموت قال النبی علیه السلام الدنیا مزرعة الاخرة ☼ قال النبی علیه السلام الدنیا ☼ ساعة فاجعلها طاعة تاریخ توقوز یوز ☼ قرق التی دا ☼ ذوی احجه ایندا قراج اوعلی ☼ قراجوره دار فنادین دار بقاعا رحلت ☼ [رحلت] ...☼

☼ **...** ☼ тарих тукуз йөз кырык алтыда ☼ зөлхиҗҗә аенда* Карач угылы ☼ Карачура даре фәнадин даре ☼ бәкага рихләт ☼ ... ун ☼

Арткы ягында (күпертмә язулы):

☼ بو لوحنـاناسی ... اج ☼ بنا قیلدی ☼

☼ Бу ләүхәне анасы Ки... әч ☼ бина кылды ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام [الدنیا مزرعة الاخرة] ☼

---

[51] Бу ядкәр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл. 63.; *Казаков Е.П., Старостин П.Н., Халиков А.Х.* Археологические памятники Татарской АССР. – Казань: Татарское кн. изд-во, 1987. – С.170.; *Фазылов Мансур.* Язулы таш ниләр сөйли? // Татар календаре, 1994 = Мөселман җәдвәле, 1414-1415 / төз.: Ш.Зәбиров, Ф.Хуҗахмәт. – 9 май.; *Мамадышым-язмышым* = Мамадыш - судьба моя. – Ижевск, 2005. – Б.52, 56-59.; *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Хәтер сакчылары // Нократ. – 2013. – 3, 10 апрель.; *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* “ ... Мөселманнардин дога өмид өчен” // Чын мирас. – 2013. – № 7. – Б.27-28; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 70-71, 247-248.

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا جيفة و طالبها كلاب ☼

* Һижри 946 елның зөлхиҗҗә ае милади исәп белән 1540 елның апреленә туры килә.

№ 78

Кемнең каберенә куелганы билгесез таш[52], 16 нчы гасыр беренче яртысы (якынча 1534 ел[53]). Кибәч авылы, Питрәч районы.
Ташбилге акбур (известняк) ташыннан ясалган. Ядкәрнең аскы фрагменты гына сакланып калган. Авыл кешеләре сөйләгәннәрдән: ташъязманың (өске өлешен) галимнәр Казанга алып киткән, имеш. Бәлки, ул башкала музейларының берсендә сакланадыр?
Каберташның бизәлешендә кулланылган орнамент Биектау районындагы Тимерче авылы зиратындагы ядкәрләрнең берсендә бар. Шушы мәгълүматка нигезләнеп ташбилгенең ясалу вакытын чамалап ачыклап була. Текстның аскы өлеше укый алмаслык хәлдә җимерелгән.
Үлчәмнәре:28x50x60(120) см. Координатлары: N 55º49x476’ E 049º50x248’

№ 79

Тәңребирде угылы каберенә куелган таш, 1545 ел[54]. Пановка авылы, Питрәч районы.
Ташбилге акбур (известняк) ташыннан Казан шәһәре хаттатлары тарафыннан ясалган. Кабер ташының өске өлеше табигать шартларыннан зыян күреп җимерелгән. Бередәге авыл халкы бу ядкәргә хөрмәт белән карау сәбәпле генә, ул бүгенге көнгә кадәр сакланып кала алган. Композиция зур осталык белән югары кимәлдә башкарылган, авторы билгесез. Эпитафиянең алгы ягындагы өлеше җиде юлдан гыйбәрәт. Ташның ике як кырларында гарәп һәм татар телләрендә еш кулланылган шигъри юллар язылган. Үлчәмнәре:20x48x125 см. Координатлары: N 55º52x346’ E 049º57x514’

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى ☼ كل من عليها فان يبقى و جه ☼ ربك
ذوالجلال والاكرام ☼ تاريخ توقوز يوز ايليک برده ☼ مبارك ماه

---

[52] *Юсупов Г.В.*, 1952, канд. дис.; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкәрләре. Унберенче китап. (Питрәч, Кукмара, ... районнарындагы ташъязмалар, каталог). – Казан, 2022. – Б. 26, 82-84.
Отчет и полевые материалы АЭ ИЯЛИ 1955 г.

[53] Кара: *9. Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкәрләре. Унберенче китап. (Питрәч, Кукмара, ... районнарындагы ташъязмалар, каталог). – Казан, 2022. – 391 б.: рәс. белән.

[54] Отчет и полевые материалы АЭ КФАН 1948 г.; Отчет АЭ ИЯЛИ 1956 г.;
Юсупов Г.В., 1952, канд. дис.; *Гариф* (1) – Б. 24.; *Гариф* (2) – Б. 169.
Ф. 72. Оп. 487. Ед. Хр. 74; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкәрләре. Унберенче китап. (Питрәч, Кукмара, ... районнарындагы ташъязмалар, каталог). – Казан, 2022. – Б. 33-34, 104-122.

ذوالحجه ای ننک ... ☼ تنکری بیردی اوغلی غزانغا بارغاندا ☼
کافر قولندین شهید بولدی نور الله مرقده ☼

☼ ... ☼ тарих тукуз йөз иллик бердә ☼ мөбарәк маһ зөлхиҗҗә аеның ... ☼
Тәңребирде углы ... ☼ кяфер кулындин шәһид булды нәүвәрә Аллаһу кабриһү ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ [بو لوحنی بنا قیلدی]... ☼

☼ *[Бу ләүхәне бина кылды ...]* ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ اری الدنیا حربا بعتباری ☼ فلا یبقی مداما بالقراری ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنیانی ویران باری ☼ همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

№ 80

Исхак шәех Мәхмүд ага углы каберенә куелган таш, 1488 ел.[55] Питрәч районы, Татар Тау Иле авылы.

Ташбилге акбур (известняк) ташыннан, өске өлеше дугайланып эшләнелгән. Ташбилге җимерелеп бер-ничә өлешкә бүленгән. Михраб өлешендә Коръән аятьләре калкытып нәсех язуы белән язылган. Ике як кырында үрмә геометрик орнамент ясалган. Бу ядкәр бик купшы үрнәкләрдән булмаса да, ул барлык таләпләргә дә туры китереп эшләнелгән.
Үлчәмнәре:15х59х120 см. Координатлары: N 55º49х473’ E 049º50х248’

Алгы ягында (калку һәм уйма язулы):

☼[هو الحی الذی لا یموت کل حی سیموت] کل نفس ذا ئقة الموت ☼
[الدنیا ساعتا فجعلاها طاعتا] ☼ [قال النبی علیه السلام] الوؤمنون

---

[55] *Юсупов Г.В.* Татарские эпиграфические памятники XV в. (К вопросу о происхождении Казанских татар) // Эпиграфика Востока. М.-Л., 1951. Т. 5. С. 170, 178.; *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл. 53.; *Гариф* (1) – Б. 24.; *Гариф* (2) – Б. 170.; *Һадиев И., Мәрданов Р.* Тау Иленең ташъязма истәлекләре // Безнең мирас, 2019, №4. – Б.27; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкәрләре. Унберенче китап. (Питрәч, Кукмара, ... районнарындагы ташъязмалар, каталог). – Казан, 2022. – Б. 38-39, 134-137.

☼ لايموتون ولكن ... ☼ من دار الفنأ الى دار البقا ☼ تاريخ سكيز يوز توقسان ☼ اوجدا مبارك ربع الاخر ☼ اي ننک اون پسکيزنچى کون ☼ ايردکم محمود اغا او ☼ على شيخ اسحاق دار فنادين دا ☼ رو بقاعا رحلت ... قيلدى ☼... سکسا ياشندا ☼ تعالى [رحمت] قيلسون ☼

☼ ... ☼ тарих сикез йөз туксан ☼ өчдә мөбарәк рабигыль-ахир ☼ аеның унсикезенче көн ☼ ирдекем Мәхмүд ага у- ☼ -гылы шәех Исхак дару фәнадин да- ☼ -ру бәкага рихләт кыйлды ☼ ... сиксән яшендә [Аллаһ] ☼ Тәгалә [рәхмәт] кыйлсун ☼

№ 81

Кемгә куелганы билгесез таш (фрагмент, өске өлеше), 1490* ел. Питрәч районы, Татар Тау Иле авылы.

Күрәсең, бу чорда язылган бер-ничә ташъязмаларны урындагы (бәлки, шушы авылда яшәгән) кятип башкаргандыр. Үлчәмнәре:18х50х40 см. Координатлары: N 55º49х478’ E 049º50х246’

Алгы ягында (уйма язулы):

☼ بسم الله الرحمن الرحيم ☼ كل[حى سيموت] وهوحى لا يموت و ... ☼ يموت كل نفس ذايقة الموت ☼ ثم الينا ترجعون ... ☼ و المؤمنون لايموت ☼ ... ☼

☼ Бисмиллаһир-рахманир-рахим ☼ көллү [вә һу әл-Хәййү ля йәмүт вә ...] ☼ йәмүт көллү нәфсин заикател-мәүт ☼ сөммә иләйна түрҗәгунә ... ☼ [вә калә ән-нәби галәйһи вәссәлләм әл-мөэминүн ля йәмүтүнә вә ләкиннә ☼ йәнкыйлүнә мин дарелфәна илә дарелбәка калә ән-нәби галәйһи вәссәлләм әд-дөнйа сагать ...] ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкәрләре. Унберенче китап. (Питрәч, Кукмара, ... районнарындагы ташъязмалар, каталог). – Казан, 2022. – Б. 39-40, 138-139.

№ 82

Тәвәккәл Сәедәхмәд мулла углы каберенә куелган таш, 1492 ел.[56] Питрәч районы, Татар Тау Иле авылы. Үлчәмнәре:14х66х108 см. Координатлары: N 55º49х476’ E 049º50х247’

Алгы ягында (уйма язулы):

☼ هو الحى الذى لا يموت كل حى سيموت ☼ كل نفس ذايقة الموت ثم [الينا ترجعون] ☼ قال النبى عليه السلام ... ☼ قال النبى عليه السلام المؤمنون لايموتون ولكن ☼ ينقلون من دار الفنأ الى دار البقأ تاريخ ☼ ... ☼

☼ Көллү Хәййү сәйәмүт вә Һуа әл- хәййү... ☼ көллү нәфсин заикател-мәүт

сөммә [иләйна түрҗәгунә] ☼ калә ән-нәби галәйһи ... ☼

№ 83

Сәедәхмәд Исхак шәех углы каберенә куелган таш[57], 1497 ел. Питрәч районы, Татар Тау Иле авылы. Үлчәмнәре:15х18х45 см. Координатлары: N 55º49х476’ E 049º50х249’

Алгы ягында (калку һәм уйма язулы):

☼كل حى سيموت و هو الحى الذى لا [يموت و كل سيموت] ☼ [قال الله سبحانه و تعالي كل نفس ذايقة الموت ثم الينا ترجعون] ☼ [قال الله تعالي و ما تدرى نفس باى ارض تموت ان الله عليم حبير و قال النبى عليه السلام] ☼ المؤمنون لا يموتون و لكن ينقلون من دار الفنأ الى دار البقأ ☼ قدار البقأ قال النبى عليه السلام ...

---

[56] *Мәрҗани Ш.* Әл-кыйсмел-әүвәл мин китаби Мөстәфадел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар. – Казан: Домбровский матб., 1897. – Б.27; *Мәрҗани Ш.* Мөстәфадел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар. – Казан:Татар. Кит.нәшр., 1989. – Б.77.; *Юсупов Г.В.* Татарские эпиграфические памятники XV в. (К вопросу о происхождении Казанских татар) // Эпиграфика Востока. М.-Л., 1951. Т. 5. С. 83-84; *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл. 53.; *Һадиев И., Мәрданов Р.* Тау Иленең ташъязма истәлекләре // Безнең мирас, 2019, №4. – Б.27,28; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкәрләре. Унберенче китап. (Питрәч, Кукмара, ... районнарындагы ташъязмалар, каталог). – Казан, 2022. – Б. 40-41, 141-143.

[57] *Һадиев И., Мәрданов Р.* Тау Иленең ташъязма истәлекләре. // Безнең мирас. – 2019. – № 4. – Б.28; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкәрләре. Унберенче китап. (Питрәч, Кукмара, ... районнарындагы ташъязмалар, каталог). – Казан, 2022. – Б. 41-42, 144-154.

☼ [تاریخ توقوز یوز یکرمی تورتدا جمادی] ☼ الاخرای‌نك اولیندا ایردکیم حاجی ☼ سید احمد اوتوز ... یاشندا دارو فنادین داربقأ ☼ ریحلت قیلدی حق تعالی رحمت قیلسون ... با لله تعالی ☼ اری الدنیا حربا بعتباری فلا ییقی مداما بالقراری ☼ کورارمن دنیانی ویران باری همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

☼ Көллү Хәййү сәйәмүт вә Һуа әл- хәййү әл-ләзи лә [йәмүт вә көллү сә-йәмүт] ☼ [калә Аллаһу Сөбханә вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт сөммә иләйна түрҗәгунә] ☼ [Калә Аллаһу Тәгалә вә ма тәдри тәмүтү иннә Аллаһ Галимүн Хәбирүн вә калә ән-нәби галәйһи вәссәлләмү] ☼ әл-мөэминүн ля йәмүтүнә вә ләкиннә йәнкыйлүнә [мин дарелфәна илә] ☼ [дарелбәка калә ән-нәби галәйһи вәссәлләм ...] ☼ ... [тарих тукуз йөз йегерме түртдә җөмади] ☼ әл-ахир аеның ахырында ирдекем шәех Исхак угылы ☼ Сәедәхмәд утуз ике (алты-?) яшендә дару фәнадин дары бәкая ☼ рихләт кылды Хакъ Тәгалә рәхмәт кылсун амәнна билләһи Тәгалә ☼ Әрә әд-дөнья хәрабән [би-игътибари] фә-лә йөбка мәдамән бил-карари ☼ [күрәрмән дөньяны вәйран бары һәмишә]бакый ирмәс юк [карары] ☼

№ 84

Кемгә куелганы билгесез таш, 1498* ел. Питрәч районы, Татар Тау Иле авылы. Үлчәмнәре:18х50х40 см. Координатлары: N 55º49х478’ E 049º50х246’

Алгы ягында (калку һәм уйма язулы):

☼... ☼ قیلسون ... ☼ اری الدنیا حربا بعتباری فلا ییقی مداما بالقراری ☼ کورارمن دنیانی ویران باری همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

☼ **...** *☼ кылсын ... ☼ Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари фә лә йәбка мәдамән бил-карари ☼ Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары ☼*

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкәрләре. Унберенче китап. (Питрәч, Кукмара, ... районнарындагы ташъязмалар, каталог). – Казан, 2022. – Б. 42, 155.

№ 85

Сәйдәк Хәсән хаҗи углы каберенә куелган таш, 1518 ел.[58] Питрәч районы, Татар Тау Иле авылы.

Ташбилге акбур (известняк) ташыннан, өске өлеше ярым түгәрәк рәвешендә эшләнелгән. Ташъязма 8 юлдан гыйбәрәт. Текст сөлес язуына охшаш идивидуаль почерк белән язып каймалы бормалы геометрик орнамент белән уратып алынган. Бизәлеш алымнары һәм палеографик үзенчәлекләре буенча югарыда күрсәтелгән биш ядкәргә дә охшаш бу каберташны да бер үк кятиб язган дип фараз итәргә кирәк, вәләкин, монысы тулысынча калку рельефлы ысул белән башкарылган.

Үлчәмнәре: 25x64x107 см. Координатлары: N 55º49x478’ E 049º50x246’

Алгы ягында (калку язулы):

☼ هو الحى الذى لا يموت كل حى سيموت ☼ قال الله سبحانه و تعالي كل نفس ذايقة الموت ثم الينا ترجعون ☼ قال الله تعالى و ما تدرى نفس باى ارض تموت ان الله عليه حبير ☼ و قال النبى عليه السلام الوؤمنون لايموتون ولكن ☼ ينقلون من دار الفنأ الى دار البقأ

قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة ☼ فاجعلها طاعة

تاريخ توقوز يوز يكرمى تورتدا ☼ جمادى الاخر اىنك اوليندا ايردى كيم حاجى ☼ حسن اوعلى سيد اق

☼ [التمش تورت] ياشندا دار فنادين دار بقاعا رحلت قيلدى ☼

☼ һу әл-Хәййү әл-ләзи лә йәмүт вә көллү сә-йәмүт ☼ калә Аллаһу Сөбханә вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт сөммә иләйна түрҗәгунә ☼ Калә Аллаһу Тәгалә вә ма тәдри тәмүтү иннә Аллаһ Галимүн Хәбирүн ☼ вә калә ән-нәби галәйһи вәссәлләм әл-мөәминүн ля йәмүтүнә вә ләкиннә ☼ йәнкыйлүнә мин дарелфәна илә дарелбәка калә ән-нәби галәйһи вәссәлләм әд-дөнйа сагать ☼ фәәҗәгалһа тагать тарих тукуз йөз йегерме түртдә ☼ җөмадиәл-ахыр аенық әүвәлендә ирде кем хаҗи ☼ Хәсән угылы Сәйд-Ак* ☼ [алтмыш түрт] яшендә дарелфәнадин дарелбәкага рихләт кыйлды ☼

---

[58] Бу ядкәр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Таблица 59.; *Гариф* (2) – Б. 289; Һадиев (1) – 2019. – № 4. Б.29; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкәрләре. Унберенче китап. (Питрәч, Кукмара, ... районнарындагы ташъязмалар, каталог). – Казан, 2022. – Б. 43-44, 156-157.

Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма мирас үзәге Ф. 72. Оп. 487. Ед. Хр. 31.

№ 86

Кемгә куелганы билгесез таш, 1530* ел. Питрәч районы, Татар Тау Иле авылы.

Ташбилге акбур (известняк) ташыннан ясалган. Бу ташъязмага охшаш ядкәрләрнең саны йөздән артык. Еш очракта, моның ише ташбилгеләрнең өске өлешләре я очланып, я көймәләп кисеп башкарылган. Кабер ташының алгы һәм арткы ягындагы язу-бизәкләр җуелып юкка чыккан. Ике як кабыргасындагы шаблон язулар аңлатып тора: бу үрнәк композицияләр, фәкать, Казан осталары кулы белән ясалган. Үлчәмнәре: 20х48х110 см. Координатлары: N 55º49x472’ E 049º50x208’

Алгы һәм арткы ягындагы калку язулар сакланып калмаган дип уйларга кирәк.

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

* Тарих саннары чамалап кына бирелде.
Әдәбият: *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкәрләре. Унберенче китап. (Питрәч, Кукмара, ... районнарындагы ташъязмалар, каталог). – Казан, 2022. – Б. 44-45, 158-162.

№ 87

Кемгә һәм кайчан куелганы билгесез таш, 1531* ел. (Ике өлешкә сынган). Питрәч районы, Татар Тау Иле авылы.

Ташбилге акбур (известняк) ташыннан Казан осталары кулы белән ясалган. Бу ташъязмага охшаш ядкәрләрнең саны утыздан артык. Өске өлеше турыпочмаклы итеп очланып башкарылган. Кабер ташының алгы һәм арткы ягындагы язу-бизәкләр җуелып юкка чыккан диярлек. Ике як кабыргасындагы үрмә бизәкле шаблон язуларны әлегә укып булмады.

Үлчәмнәре: 18х48х140 см. Координатлары: N 55º49x472’ E 049º50x208

Алгы ягында (калку язулы):

☼ [قال الله تبارک و تعالى كل نفس ذايقة ☼ الموت قال النبى عليه السلام ☼ الدنيا [ساعة فاجعلها طاعة تاريخ ☼ توقوز يوز] ... ☼ ... ☼

☼ *[Калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә көллү нәфсин заикат-* ☼ *ел-мәут. Калә ән-нәби галәйһиссәлам*

☼ *әд-дөнья фә-әҗгалҗһа тагатән* тарих ☼ тукуз йөз] ... ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ [رحمت اول کشی کم بو لوح کوروب] ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ [صاحب لوح راجی ... با یاد ایلاسن] ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ [بو لوحنی حلالی] ☼... بنا قیلدی ☼

☼ *[Бу ләүхәне хәляле]* ☼ *... бина кылды* ☼

Уң һәм сул якларында калку осул белән башкарылган чәчкәле сөлес язуы.

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 109-110, 322; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкәрләре. Унберенче китап. (Питрәч, Кукмара, ... районнарындагы ташъязмалар, каталог). – Казан, 2022. – Б. 45, 163-173.

№ 88

Кемгә һәм кайчан куелганы билгесез таш , фрагмент (өске өлеше), 1532* ел. Питрәч районы, Татар Тау Иле авылы.

Ташбилге акбур (известняк) ташыннан Казан осталары кулы белән ясалган. Бу ташъязмага охшаш ядкәрләрнең саны күп булса да, тәгаен бу эпитафия башкалардан палеографик үзенчәлекләре белән бик нык аерылып тора һәм бу үзенчәлек ташның кабыргасындагы хәрефләрдә үзен сиздерә. Өске өлеше турыпочмаклы итеп очланып башкарылган. Текст өч яктан да бер тасма рәвешендәге “йөзем талы” бизәге белән чикләнгән. Кабер ташының төп аскы өлеше сакланып калмаган.

Үлчәмнәре: 20х48х38 см. Координатлары: N 55º49х472’ E 049º50х208’

Алгы ягында (калку язулы):

☼ هو الحی الذی لا یموت کل حی سیموت ☼ قال الله سبحانه و و ما تدری ☼ ... ☼

☼ Һу әл-Хәййү әл-ләзи лә йәмүт вә көллү хәййүн сә-йәмүт ☼ каләә Аллаһу сөбханәһү вә Тәгаләә вә ма тәдрий ☼ **...** ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 57, 228; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкәрләре. Унберенче китап. (Питрәч, Кукмара, ... районнарындагы ташъязмалар, каталог). – Казан, 2022. – Б. 46, 174-177.

№ 89

[**Әликәч**] каберенә куелган билгесез таш, фрагментлар (бер-ничә кисәккә бүленгән), 1540* ел. Питрәч районы, Татар Тау Иле авылы.

Ташбилге акбур (известняк) ташыннан Казан осталары кулы белән ясалган. Бу ташъязмага охшаш ядкәрләрнең саны бик күп һәм ул палеографик үзенчәлекләре белән башкалардан аерылмый. Өске өлеше турыпочмаклы итеп очланып башкарылган. Текст ике яктан да тасма рәвешендәге үсемлек бизәге белән чикләнгән. Кабер ташының төп аскы өлеше сакланып калмаган. Арткы ягында ясатучының исемнәре язылган булган. Үлчәмнәре: 18х52х60+50+ ... см. Координатлары: N 55º49х480’ E 049º50х231’

Алгы ягында (калку язулы):

☼ [قال الله تبارک و تعالى ☼ کل من عليها فان يبقى و جه ☼ ربك ذوالجلال والاكرام ☼ تاريخ توقوز يوز ... ☼ ... ☼ ... دار فنادين دار بقاعا رحلت قيلدى] ☼

☼ *[Каләә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгаләә ☼ көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү ☼ Раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* ☼ Тарих тукуз йөз ... ☼ ... даре фәнадин ☼ даре бәкага рихләт кылды] ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ اليكاج حلالى ... ☼ [بو لوحنى] بنا قيلدى ☼

☼ *Әликәч хәляле ... ☼ [бу ләүхәне] бина кылды ☼*

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا ييقى مداما بالقرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкәрләре. Унберенче китап. (Питрәч, Кукмара, ... районнарындагы ташъязмалар, каталог). – Казан, 2022. – Б. 47-48, 178-182.

№ 90

Гәүһәр бикә Тәвәккәл хатыны каберенә куелган таш[59], 1550 ел. Питрәч районы, Татар Тау Иле авылы.

Ташбилге акбур (известняк) ташыннан Казан осталары кулы белән ясалган. Өске өлеше "көймәләп" очланган. Текст өч яктан да тасма рәвешендәге үсемлек бизәге белән чикләнгән.
Үлчәмнәре:13х48х130 см. Координатлары: N 55º49х471' E 049º50х205'

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى ☼ كل من عليها فان يبقى و جه ☼ ربك ذوالجلال والاكرام ☼ قال النبى عليه السلام ☼ تاريخ توقوز يوز ايليك ☼ يتى دا توكل عيالى كوهر بيكه ربيع اخر ☼ ايندا وفات بولدى رحمت قيلسون نور حق تعالى ☼ ☼ الله قبر ☼

☼ *Кале Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* ☼ *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* ☼ *Раббикә Зөл-җәлали вәл-икрами* ☼ *калә ән-нәби галәйһиссәла* ☼ тарих тукуз йөз иллик ☼ йетедә Гәүһәр бикә рабигылахир ☼ аенда вафат булды рәхмәт кылсын нәүвәрә Хак Тәгалә ☼ *Аллаһу кабер* ☼

[59] Ф. 72. Оп. 487. Ед. Хр. 24; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 137, 372-373; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкәрләре. Унберенче китап. (Питрәч, Кукмара, ... районнарындагы ташъязмалар, каталог). – Казан, 2022. – Б. 48-49, 183-191.

Арткы ягында (калку язулы):

☼ بو لوحنی اوعلی ... ☼ بنا قلدی ... ملا ... ک ☼

☼ *Бу ләүхәне углы ...*[60] ☼ *бина кылды ....к* ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام الدنیا مزرعة الاخرة ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام الدنیا جیفة و طالبها کلاب ☼

№ 91

Кемнең каберенә каберенә куелганы билгесез таш, 1515-1552 еллар арасы. Шәле авылы, Питрәч районы. (Һ.Йосыпов ясаган эстампаж дип фараз итәргә кирәк).[61]

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی ☼ کل من علیها فان یبقی و جه ☼ ربك ذوالجلال و الاکرام ☼ [قال النبی علیه السلام] ☼ [الدنیا [ساعة فاجعلها طاعة] ☼ [تاریخ توقوز یوز ایلی دا] ☼

☼ *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* ☼ *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* ☼ *раббикә Зәл-җәлали вәл-икрам* ☼ *калә ән-нәби галәйһиссәлам* ☼ *әд-дүнйа сәгать фәәҗәгальһа тагать* ☼ [тарих тукуз йөз илле дә]
☼ **...** ☼

Кара: Һарун Йосыпов архив кулъязмасы- Мирасханә. – 72 ф. – тасвир. – 73 саклау берәмлеге. – Б.172.
Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. – Казан, 2011 – Б.72-73.
Усманов В.М. Татар ташъязма ядкәрләре. Унберенче китап. (Питрәч, Кукмара, ... районнарындагы ташъязмалар, каталог). – Казан, 2022. – 391 б.: рәс. белән.

[60] "*Ишбула[т бик]*" . Кара: Һадиев (1) – 2019. – №4. — Б.30.
[61] Татарстан Фәннәр Академиясе Г.Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма һәм музыкаль мирас үзәге. 72 фонд, 1 тасвирлама, 487 сакл. берәмл. (Йосыпов Һ.В. фонды).

№ 92

Фрагмент. Измә авылы, Саба районы

Алгы ягында (калку язулы):

☼ ... ☼ تاريخ توقوز يوز ... ☼ ا...اق ☼ ... ☼

☼ **...** ☼ тарих тукуз йөз ... ☼ ... Ак ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 143.

№ 93

Фрагмент. Измә авылы, Саба районы

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 151.

№ 94

Әюб Мөхәммәд угылы каберенә куелган таш[62]. 1472 ел.

Олы Нырсы авылы, Теләче районы.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ بسم الله الرحمن الرحيم ☼ كل نفس ذا ئقة الموت ☼ ثم الينا ترجعون تاريخ ☼ سيكز يوز يتميش يتى دا راجب اي ☼ اوليندا ايردى شنبه كون ايردى ☼ محمد اوعلى ايوب دار فنا ☼ دين دار بقاعا رحلت ☼ قيلدى حق تعالى ☼ رحمة قيلغاى انشا الله

☼ تعالى امن رب العالمين ☼

☼ *бисмиллаһир-Рахманир-Рахим* ☼ *көллү нәфсин заикател-мәүт* ☼ *сөммә иләйна тәрҗәгунә* тарих ☼ сикез йөз йетмеш йетедә рәҗәб ае ☼ әүвәлендә ирде шинбә көн ирде ☼ Мөхәммәд углы дарелфәна ☼ дин дарелбәкага рихләт ☼ кылды Хак Тәгалә ☼ рәхмәт кылгай инша Аллаһ Тәгалә амин *раббил галәмин* ☼

[62] Бу ядкәр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.52.;

№ 95

Кемнең каберенә куелганы мәгълүм булмаган таш[63] (фрагмент, аскы өлеше).

Югары Кибәхуҗа авылы, Теләче районы. 1520-1720 еллар арасы.

Эпитафиянең алгы ягының аскы өлеше. Язулары бик начар күренү сәбәбле, реконструкция чамалап кына ясалды, каймалы бизәкнең төгәл ничек булуы ачык-анык түгел.

Текст: “ ... Хуҗа ... урыс [кулындин хәлякъ]”.

№ 96

Яныш Чирмеш угылы каберенә куелган таш [64], 1547 ел.

Тәмте авылы кырындагы “Ханнар зираты” каберлеге, Теләче төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى ☼ كل من عليها فان يبقى و جه ☼ ربك ذوالجلال والاكرام ☼ تاريخ توقوز يوز ايليك ☼ تورتدا مبارك رمضان ايندا ☼ ايرديكمجيرميش اوغلى يانيش ☼

☼ *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* ☼ *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү*
☼ *Раббикә Зәл-җәлали вәл-икрами* ☼ тарих тукуз йөз иллик
☼ түртдә мөбарәк рамазан аенда ☼ ирдекем Чирмиш угылы Яныш* ☼ [даре фәнадин даре бәкага рихләт ☼ кыйлды] ☼ **…** ☼

* “Абыз Риким Чиремеш угылы” (Кара: *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.26.).

Искәрмә: Фоторәсемдә язу-бизәкләр бик начар күренә, шул сәбәбле реконструкция чамалап кына ясалды, михраб бизәге дә төгәл дөрес эшләнелмәде.

---

[63] *Гариф* (2) – 171; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 77, 261.

[64] Бу ядкәр турында кара: *Гариф* (1) – Б.26; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 132-133, 364-365.

№ 97

Бозай Айбак угылы каберенә куелган таш[65], 1543-1552 еллар.Татар Мәмәтхуҗасы авылы, Югары Ослан төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تعالي و ما تدرى ☼ نفس باى ارض تموت و قال سبحانه ☼ و تعالى كل نفس ذايقة الموت ☼ تاريخ توقوز يوز ايليک دا ☼ ايباق اوغلى بوزاى محرم ايندا ☼ دار فنادان دار بقاعا رحلت [قيلدى] ☼

☼ *калә Аллаһу Тәгалә вә ма тәдәрри* ☼ *нәфси баи арди тәмәүет калә Аллаһу Сөбханәһә* ☼ *вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* ☼ Тарих тукуз йөз иллик ... дә ☼ Айбак угылы Бозай мөхәррәм аенда ☼ даре фәнадин даре бәкага рихләт ☼ **...** ☼

№ 98

Ирдинче Ямгучы угылы каберенә куелган таш [66]. 1536 ел. Үлчәмнәре: 23х44х130 см.

Татар Танае авылы (биредәге борынгы зиратта 4 таш), Яшел Үзән төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى كل نفس ذايقة ☼ الموت ثم الينا ترجعون ☼ قال النبى عليه السلام الدنيا مزرعة الاخرة ☼ تاريخ توقوز يوز قرق ☼ جمادى الاخر ايندا يمعوجى ☼ اوعلى ايردينجى دار فنادين ☼ دار بقاعا رحلت قيلدى ☼

---

[65] *Гариф* (2) – Б. 26; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 138, 374-375.

[66] Бу ядкәр турында кара: *Насыйри К.* Сайланма әсәрләр. 4 томда, 3 том. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2005. – Б.256.; *Гариф* (2) – Б. 250-251, № 119.

☼ *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* ☼ *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* ☼ *Раббикә Зөл-җәлали вәл-икрами* ☼ тарих тукуз йөз кырык ... ☼ Җөмадиел-ахыр аенда Ямгучы ☼ углы Ирдинче *даре фәнадин ☼ даре бәкага рихләт кылды ☼

Арткы ягында язуы бармы?

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا مزرعة الاخرة ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا جيفة و طالبها كلاب ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 62-63, 233-234; Гайнетдинов (3) – Б. 173.

№ 99

Акдәүләт Гакыйл угылы каберенә куелган таш (фрагмент, аскы өлеше) [67]. 1546-1547 еллар. Татар Танае авылы, Яшел Үзән төбәге. Үлчәмнәре: 20х47х50 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ [قال الله تبارک و تعالى ☼ كل من عليها فان يبقى و جه] ☼ ربك ذوالجلال والاكرام ☼ تاريخ توقوز يوز ايليك ☼ اوُجدا عَاقل اوغلى اغدولَتْ ☼ دار فنادان دار بقاعا رحلت قيلدى ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا مزرعة الاخرة ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا جيفة و طالبها كلاب ☼

Әдәбият: Гайнетдинов (3) – 226 б. – Б. 174.

---

[67] Бу ядкәр турында кара: *Насыйри К.* Сайланма әсәрләр. 4 томда, 3 том. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2005. - Б.256.; *Гариф* (2) – Б.250-251, № 119.

№ 100

Кемнең каберенә куелганы билгесез таш. 1546-1547 еллар. Татар Танае авылы, Яшел Үзән төбәге. Үлчәмнәре: 27x50x128 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی کل نفس ☼ ذایقة الموت قال النبی علیه السلام ☼ الدنیا [ساعة فاجعلها طاعة ☼ ... ☼ ... ☼ ... دار فنادین ☼ دار بقاعا رحلت قیلدی ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ بو لوحنی اوغلی ☼ عاقیل بنا قلدی ☼

☼ Бу ләүхәне углы ☼ Гакыйл бина кылды ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ اری الدنیا حربا بعتباری ☼ فلا یبقی مداما بالقراری ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنیانی ویران باری ☼ همیشه باقی ایرمس یوق قراری ☼

Әдәбият: Гайнетдинов (3) *Гайнетдинов А.М.* Яшел Үзән районы ... – Б. 173-174.

№ 101

Кемнең каберенә куелганы билгесез таш (фрагмент, аскы цлеше). 1510-1552 еллар. Татар Танае авылы, Яшел Үзән төбәге. Үлчәмнәре: 23x55x70 см.

Әдәбият: Гайнетдинов (3) – 226 б. – Б. 175.

№ 102

Кемнең каберенә куелганы мәгълүм булмаган таш[68],* 1540, 1520-1552 еллар. Бәчек (Васюк) авылы, Яшел Үзән районы. Үлчәмнәре: 27x55x122 см.

[68] Бу ядкәр турында кара: *Насыйри К.* Сайланма әсәрләрма Ф., ф. 8, оп.1, ед. хр.67. – Б.3... нәшр., 2005. – Б.200); *Гариф* (1) – Б.122, Б.13 (№ 30); *Гариф* (2) – Б.158 (№ 30).

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی ☼ کل من علیها فان یبقی و جه ☼ ربك ذوالجلال والاکرام ☼ تاریخ توقوز یوز قرق یتیدا ☼ شَعْبان اَیندا خان مورامغًا ☼ [بارعاندا] حوجه ... ☼ ... ☼

☼ *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* ☼ *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* ☼ *раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* ☼ тарих тукуз йөз кырык йетедә ☼ шәгъбан аенда Муромга ☼ [барганда] Хуҗа ☼ ... ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ بو لوحنی عیالی سی ☼ ...ی بنا قلدی ☼

☼ Бу ләүхәне гыялысы ☼ ...и бина кылды ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام الدنیا مزرعة الاخرة ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام الدنیا [ساعة فاجعلها طاعة] ☼

Әдәбият: Гайнетдинов (3) – 226 б. – Б. 26-27.

№ 103

Рабига бикә Тәүвәккәл каберенә куелган таш,* 1542 ел. Нурлат авылы, Яшел Үзән районы. Үлчәмнәре: 25x52x126 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تعالي و ما تدری ☼ نفس بای ارض تموت و قال سبحانه و تعالی کل نفس ذایقة الموت ☼ تاریخ توقوز یوز قرق سکزدا ☼

☼ شوال ايندا توكل عيالى رابعه بكا ☼ دار فنادان دار بقاعا رحلت قيلدى ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ بو لوحنى ... ☼ محمد بنا قلدى ☼

☼ Бу ләүхәне ... ☼ Мөхәммәд* бина кылды ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فاجعلها طاعة ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام حب الدنيا راس كل خطيئة ☼

* “Бу ләүхәне бина кылучы”ның исеме – “Мөхәммәд” А.Г. Гайнетдинов тарафыннан ниндидер сәбәпле укылмыйча калган.

Әдәбият: Гайнетдинов (3) – 226 б. – Б. 87.

№ 104

Кемнең каберенә куелганы каберенә билгесез таш, 1510-1552 еллар. Күгеш авылы янәшәсендә, Яшел Үзән районы. Үлчәмнәре: 25х54х110 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى ☼ كل من عليها فان يبقى و جه ☼ ربك ذوالجلال والاكرام ☼ تاريخ توقوز يوز ... ☼ ... ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا مزرعة الاخرة ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى عليه السلام الدنيا جيفة و طالبها كلاب ☼

Әдәбият: Гайнетдинов (3) – 226 б. – Б. 72

№ 105

Мәмкә Чура угылына каберенә куелган таш, 1530-1540 еллар. Олы Шырдан авылы, Яшел Үзән районы. Үлчәмнәре: 23х44х130 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى ☼ کل من علیها فان یبقى و جه ☼ ربك ذوالجلال والاکرام ☼ تاریخ توقوز یوز قرق ... ☼ جوره اوعلى مَمکه دار فناد[ین دار] ☼ بقاعا رحلت [قلدى] ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبى علیه السلام الدنیا جیفة و طالبها کلاب ☼

Әдәбият: Гайнетдинов (3) – 226 б. – Б. 158; *Усманов В.М.* Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – Б. 152-155.

№ 106

Кемнең каберенә куелганы билгеле булмаган таш, XVI гасырның беренче яртысы. Мүлмә авылы, Биектау районы. Үлчәмнәре:12х48х110 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى ☼ کل نفس ذائقة الموت ☼ ... ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنیا حربا بعتبارى ☼ فلا یبقى مداما بالقرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ کورارمن دنیانى ویران بارى ☼ همیشه باقى ایرمس یوق قرارى ☼

Бу китабә 2022 елда В.М. Усманов тарафыннан табылды һәм беренче мәртәбә фәнни әйләнешкә чыгарыла дип уйларга кирәк.

№ 107

Кемнең каберенә куелганы билгеле булмаган таш, XVI гасыр. Митюк авылы, Киров өлкәсе.

Үлчәмнәре: 8х64х65 см. Координатлары: N 58.616463, E 50.370426

Алгы ягында (калку язулы):

☼ يا محمد يا على ☼ بسم الله الر ☼ حمن الرحيم هو ☼ الحى الذى
لا يموت ☼ قل الله ... ☼ ... كل ... ☼ ... ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 45, 218-219.

№ 108

Кемнең каберенә куелганы билгеле булмаган таш, XVI гасыр. Нократ авылы, Киров өлкәсе (рәсеме юк)

№ 109

Җомаш Сәйдтәк угылы, 1520 миляди ел = 926 һиҗри сәнә. *«Мазар зираты»* (*«Мазар хәберлеге»*), Нократ авылы, Киров өлкәсе (рәсеме юк).

Урындагы кызгылт-көрән төстәге таш. Үлчәмнәре: 12×67×125 см. Координатлары: N 58.604984, E 50.355302.

Арткы ягында (калку язулы):

☼ يا محمد ☼ يا على ياد قيل سيد ☼ تک جوماش [اوعلى] ☼
بسم الله الرحمن الرحيم ☼ كل حي سيمود واهو حي ☼ لا يموة كل
نفس ذا ☼ يق الموت ثم ان ايلنا ... ☼ ترجعون تاريخ توقوز يوز
☼ ينكرمي التى دا رجب اي دا ☼ سيدتک نک اوعلى جوماش [نو
☼ قراتدا شهد كجدي] ☼

☼ ... ☼ тарих тукуз йөз ☼ йеңерме алты- ☼ да рәҗәб аенда Сәйдтәкнең углы Җумаш [Но- ☼ кратда шәһид кичде] ☼

А.И. Әхмәтова һәм В.М. Усманов транслитерациясе: « نوقراتدا » "Нократда". Безгә кадәр бу сүз башкача укылган.

Әдәбият: 1) Сорокин П. Арские князья в Карине // Календарь и памятная книжка Вятской губернии на 1897 го / Сост. под. ред. Н.Спасского. - Вятка, 1896. - С. 57-58; 2) Асаре кадимә (Нократ карьясендә улан кабер ташлары) // Шура. - 1910. - № 20. - Б. 619-621; 3) Рахим А. Болгаро-татарские эпиграфические памятники в Вятском крае // Материалы по охране, ремонту и реставрации памятников ТССР. - Казань, 1930. - Вып. IV. - С. 49-57+1 приложение; 4) Юсупов Г.В. Введение в булгаро-татарскую эпиграфику . - М.-Л., 1960. - Табл. 61; 5) Вәлидов Җ. Нократ һәм Глазов татарлары арасында // Татарстан. - 1929. - №5-6. - Б.40; Рәхим Г. Күрс. хез.. - Б.49. 6) Юсупов Г.В. Указ. соч. - Табл. 61; Татар әдәбияты тарихы. Урта гасырлар дәвере. - Казан, 1984. - Т.1. - Б. 285; Татар поэзиясе антологиясе. - Казан, 1992. - 1 к. - Б. 151; 7) Худяков М. Очерки по истории Казанского ханства. Репринтное воспроизведение издания 1923 г. - Казань, 1990. - С. 157; 8) Рәхим Г. Күрс. хез. - Б. 57; 9) Әхмәтҗанов М. Нугай Урдасы: татар ... - Б. 196; 10) Әхмәтҗанов М. Татар шәҗәрәләре. - Казан, 1995. - Б. 12,16, 22; 11) Әхмәтҗанов М. Нугай Урдасы : татар халкының тарихи мирасы. - Казан, 2002 . - Б. 194; 12) Киров өлкәсенең дәүләт архивы, 583 ф., 4 тасв., 344 эш, 56 кгз.; 13) Әхмәров Г. Нократ болгарлары // Казан мөхбире. - 1906. - 20 июнь; 14) Марданов Р., Һадиев И. Нократның борынгы ташъязмалары / Гасырлар авазы - 2011, - № ½; 15) *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 46-47, 215-216.

Арткы ягында (уйма язулы):

☼ ياد جوماش ☼ اولوم قوانجسي ☼ يتى بزيم قوانجميز ☼ كتتي
مكر شونقر بولوب ☼ اوجتي تابولماس ايستاكان ☼ آ...لاارمز برلا
اوموتلار ... ☼ ني اوزوبكتي ... دردي ☼ حسر... ... يكيت ... ☼
يكيت جانوم قوان ... ☼ ماي تلمروبكتكان ☼ يكيت جانوم الغاتي ☼

Бу китабә начар саклану сәбәбле галимнәр тарафыннан бүгенге көнгә кадәр тулысынча укылмый калды.

№ 110

Сәйдтәк Гали суфый угылы каберенә куелган таш,), 1553 ел. *«Мазар зираты» («Мазар хәберлеге»)*, Нократ авылы, Киров өлкәсе. Урындагы кызгылт-көрән төстәге таш. Үлчәмнәре: 11×65×139 см. Координатлары: N 58.604895, E 50.355216.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ يا محمد ☼ يا على ☼

بسم الله الرحمن الريم ☼ كل حى يمود و هو ☼ حى لا يمود كل نفس ☼ ذائقة الموت ثم ايلنا ☼ ترجعون تاريخ توقوز ☼ يوز التميش دا رجب اي ☼ نونك آخرندا علي صوفي نك ☼ اوغلي سيدتك التمش يا ☼ شندا ايردي قزان دا شهد ☼

☼ ... ☼ тарих тукуз ☼ йөз алтмышда рәҗәб ае- ☼ ның ахырында Гали Суфыйның ☼ углы Сәйдтәк алтмыш йә- ☼ шендә ирде Казанда шәһид ☼

Әдәбият: *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 48, 217.

№ 111

Гали хатыны каберенә куелган таш (урындагы ком ташы). 1504 ел. «Мазар зираты», Нократ авылы, Киров өлкәсе. Бу ядкәрне агач арасыннан озак кына эзләдек, вәләкин, коелган яфраклар арасыннан бу китабәне таба алмадык.
Чамалап алган координатлары: N 58.603865, E 50.360473.

Алгы ягында (калку һәм уйма язулы):

☼ اعوذ بالله من الشيطان ارجيم ☼ بسم لله الرحمن الرحيم كل نفس ☼ ذائقة الموت ثم الينا ترجعون ☼ قال النبى عليه السلام ☼ تاريخ توقوز يوز توقوزدا ☼ رجب آى ننک اخرندا ايرديكيم ☼ ... [على عيالى] ☼ [دار الفنادين دار البقاعا] رح[لت] ☼ [قيلدى] ☼

☼ ... ☼ тарих тукуз йөз тукузда ☼ рәҗәб аеның ахырында ирдекем ☼ ... [Гали гыялы] [дарелфәнадин дарелбәкага] рих[ләт] [кылды] ☼

Әдәбият : *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику . - М.-Л., 1960. - Табл. 61; *Усманов В.М.* Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 50, 218-219.

№ 112

Тәнеш Хаҗи угылы каберенә куелган таш, 1550 ел. Чабаксар шәһәре. Үлчәмнәре: 23x44x130 см. Шигали авылы Урмар төбәгеннән китерелгән.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تعالي و ما تدری ☼ نفس بای ارض تموت و قال سبحانه ☼ و تعالی کل نفس ذایقة الموت ☼ تاریخ توقوز یوز ایلیک یتی دا ☼ حَاجِ اوغلي تنش کافر قولندین ☼ شهید بولدِي ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام الدنیا [ساعة فاجعلها طاعة] ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام حب الدنیا راس کل خطیئة ☼

Усманов В.М. Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 67-68, 242-244.

№ 113

Кемнең каберенә куелганы каберенә билгесез таш, 1542-1543 еллар. Чувашстан, Чабаксар шәһәре, Константин Иванов ис. Әдәбият музее. Бу ядкәр Татарстанның Яшел Үзән төбәге Бакырчы авылыннан китерелгән, имеш. Үлчәмнәре: [25x50x160] см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تعالي و ما تدری ☼ نفس بای ارض تموت و قال سبحانه ☼ و تعالی کل نفس ذایقة الموت ☼ تاریخ توقوز یوز قرق توقوز دا ☼ ... ☼ ... ☼ ... ☼

☼ ... ☼ тарих тукуз йөз кырык тукузда ☼ ... ☼

№ 114

Галимәрдан Газый ... улы каберенә куелган таш, 941= һиҗри сәнә = 1382 миляди ел. Ямәширмә авылы, Биектау төбәге. Үлчәмнәре: 126х52х22 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارك تعالى كل نفس ذايقة الموت ☼ قال النبى عليه السلام الدنيا مزرعة الاخرة ☼ قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فاجعلها ☼ طاعة قال النبى عليه السلام الدنيا ... ☼ تاريخ توقوز يوز قرق بردا مبارك محرّمنك ☼ [ا]ييندا ايرديكم غازي [اوپستيني] اوعلى على مردان ☼ [اوستينه] يكرمي التي ياشندا دار فنا ☼ دين دار بقاعا رحلت قيلدى تعالى ☼ بو لوحنى اناپسي [لباث] بنا قيلدى ☼

☼ ... ☼ тарих тукуз йөз кырык тукуз йөз кырык бердә мөбарәк мөхәррәмнең ☼ [а]енда ирдекем Газый [өстинәй] углы Галимәрдан [өстинә] йекерме алты йәшендә дар фәна- ☼ -дин дар бәкага рихләт кылды Тәгалә ... ☼ бу ләүхәне анасы [...] бина кылды ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ كورارمن دنيانى ويران بارى ☼ هميشه باقى ايرمس يوق قرارى ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ ارى الدنيا حربا بعتبارى ☼ فلا يبقى مداما بالقرارى ☼

№ 115

Шаһимәрдан остаз ... остаз улы каберенә куелган таш, 948 һиҗри сәнә = 1541-1542 миляди ел. Тимерче авылы, Биектау төбәге. Үлчәмнәре: 126х52х22 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالى ☼ کل من عليها فان يبقى و جه ☼ ربك ذوالجلال والاكرام ☼ تاريخ توقوز يوز قرق [سَكز] ☼ [...فَاي] اوُستَابْ اوعلى شَه مردان ☼ اوستابْ ذى الحجَه آيندَا ☼ دار فنادين دار بقاعا رحلت قيلدى ☼

☼ ... ☼ тарих тукуз йөз кырык [сигездә] ☼ [...] остад углы Шаһимәрдан ☼ остад зөлхиҗҗә аенда ☼ дарелфәнадин дарелбәкага рихләт кылды ☼

Арткы ягында (калку язулы):

☼ بو لوحنی حلالی ☼ دولت بنا قلدي ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام الدنیا مزرعة الاخرة ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام الدنیا ساعة فاجعلها طاعة ☼

Әдәбият: Гайнетдинов (3) – 226 б. – Б. 26-27.

№ 116

Болгаяр Инәч улы каберенә куелган таш, 951 һиҗри сәнә = 1544-1545 миляди еллар. Үгез Елга авылының борынгы зираты, Арча төбәге. Үлчәмнәре: 126х52х22 см.

Алгы ягында (калку язулы):

☼ قال الله تبارک و تعالی ☼ کل من علیها فان یبقی و جه ☼ ربك ذوالجلال والاکرام ☼ تاریخ توقوز یوز ایلیک بردا ☼ ایباج اوغلی بوُلغَایر دارِ ☼ فنادین دارِ بَقَاعا رِحلت قیلدی ☼

☼... ☼ тарих тукыз йөз иллик бердә ☼ Ибач углы Болгайар дар- ☼ фәнадин дарбәкага рихләт кылды ☼

Уң ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام الدنیا جیفة و طالبها کلاب ☼

Сул ягында (калку язулы):

☼ قال النبی علیه السلام الدنیا مزرعة الاخرة ☼

Искәрмә: «*д*» ڊ һәм «*р*» ڔ хәрефләренең аскы өлешенә нокта куеп язганнар.

Кара:Гайнетдинов (1) – *Б.306.;*

№ 117

Сахибгәрәй хан бине Миңлегәрәй хан бине Хаҗигәрәй ханнарга бәйләнешле ташъязма. Кырым, 1532 ел. (Чагыштыру өчен)

№ 118

Шаһ Гали хөрмәтенә куелган таш. Хан Кирмән (Касыйм шәһәре), 1557 ел. (Чагыштыру өчен).

Китабәләрдә очраган исемнәр

Айбак – 97

Айбикәч Җәгъфәр кызы – 9

Акбулад – 11

Акдәүләт Гакыйл угылы – 99

Акчура* Кәмәс угылы

Аман хуҗа Кунак хуҗабай улы– 2 нче таш.

Ә[ликәч] – 89

Әлгази – 19

Әликәч – 67

Әрәмәле кызы Райхана бикә – 35

Әюб Мөхәммәд угылы – 94

Бакыйгамбәр Галиҗан угылы – 5

Бәз – 49

Бәхшәндә Габделкәрим җәмәгате – 51

Бикә Амәнәк – 59

Бозай Айбак угылы – 97

Болгайар Ибач углы – 116 нчы таш.

Борнак – 18

Булад Искәндәр хафиз угылы – 16

Булат – 14

Габбас угылы – 57

Габделҗәббар – 31

Габделкәрим – 51

Габделмөлек Габделҗәббар улы – 31

Габдулла Муса угылы – 12

Газый – 114 нче таш.

Гакыйл – 99

Гали – 112

Гали – 14

Гали суфый – 111

Галиҗан – 5

Гали-Җәкъра* угылы – 7

Галимәрдан Газый углы – 114 нче таш.

Гәүһәр бикә Тәвәккәл хатыны – 90

Гөлбәһар бикәч – 18

Дәүләт Гали хатыны – 14

Җанбикә ире – 53

Җангази Тәвәккәл угылы – 52

Җангали – 51

Җәгъфәр – 9

Җәгъфәр Йангыл угылы – 74

Җомаш Сәйдтәк угылы – 110

Зарифә ире – 57

Ибач – 116 нчы таш.

Ирдинче Ямгучы угылы – 98

Искәндәр хафиз – 16

Исхак шәех – 83
Исхак шәех Мәхмүд ага углы – 81
Йангыл – 74
Карамыш Тимәш углына – 75
Карач – 77
Карачура Карач углына – 77
Кәмәс (Кәмәш-?) – 3
Ки... әч – 77
Котлыхуҗа – 54
Күркле бикә – 20
Күчек-Хафиз Әликәч угылы – 67
Кунак хуҗабай – 2 нче таш.
М[иргали ...] – 56
М[өхәммәд] – 41
Мамай бине (аның атасы) Мөлкеәман бине
Мәмәк – 17
Мәмәк угылы Мөлкеәман – 17
Мәмәтәк бик – 26
Мәмкә Чура угылы – 105
Мәрданбик [угылы] Җангали – 51
Мәхмүд ага – 81
Морза Мәнас Мәмәтәк бик угылы – 26
Мөлкеәман – 17
Мөхәммәд – 103
Мөхәммәд – 71
Мөхәммәд – 94
Мөхәммәдгали бәк Мөхәммәдшаһ бәк угылы – 66
Мөхәммәдшаһ бәк – 66
Мөхсини [Мөхәммәд] угылы – 41
Муса – 12
Рабига бикә Тәүвәккәл хатыны – 103
Райхана бикә – 35
Рамазан хаҗи – 21
Садир – 22
Сәедәхмәд Исхак шәех углы – 83
Сәедәхмәд мулла – 82
Сәид-Әхмәд Рамазан хаҗи угылы– 21
Сәйдәк Хәсән хаҗи углы – 85
Сәйдтәк – 110
Сәйдтәк Гали суфый угылы – 111
Сәйтәк – 29
Сәлам Әлгази угылы – 19
Солтан би – 10
Т[аҗбиргән] Сәйтәк гыялы – 29
Тәвәккәл – 52
Тәвәккәл – 90
Тәвәккәл Сәедәхмәд мулла углы – 82
Тәвәккәлбай хатыны – 1нче таш.
Тәнеш Хаҗи угылы – 113
Тәңребирде – 76
Тәңребирде угылы – 79
Тәүвәккәл – 103
Тәүвәккәл [Миргали ...] угылы – 56
Тиләш Мөхәммәд угылына – 71
Тимәш – 75
Тугаш Борнак угылы – 18
Тугаш Тәңребирде угылы – 76
Тук – 48
Туктамыш Тук угылы – 48
Ураздәүләт Булат хатыны – 14
Уразлы Уразхуҗа угылы – 24
Уразхуҗа – 24
Хаҗи – 113
Хәсән хаҗи – 85
Ходайдад – 43
Хуҗабай Янбай угылы – 45
Чирмеш – 96
Чирүче Шәех Нәҗем угылы – 8
Чура – 105

Чура Ходайдад угылы – 43
Ш[аһгали бик Бәз угылы] – 49
Ш[әех, Җанбикә ире] – 53
Шаһимәрдан остад – 115 нче таш.
Ямгучы – 98
Янбай – 45
Шәех Нәҗем – 8
Ябынчы Акбулад угылы – 11
Ядегәр Садир угылы – 22

Яныш Чирмеш угылы – 96
Ярбик – 28

Шәһид булучылар исемлеге

Булад Искәндәр хафиз угылы – 16

Габбас угылы, Зарифә ире – 57

Габделмөлек Габделҗәббар улы – 31

Җангази Тәвәккәл угылы – 52

Җәгъфәр Йангыл угылы – 74

Җомаш Сәйдтәк угылы – 110

Күркле бикә баласы – 20

Мамай Мөлкеәман угылы – 17

Мөхәммәдгали бәк Мөхәммәдшаһ бәк – 66

Сәйдтәк Гали суфый угылы – 111

Т[аҗбиргән] Сәйтәк гыялы – 29

Тәнеш Хаҗи угылы – 113

Тәңребирде угылы – 79

Ябынчы Акбулад угылы – 11нче таш.

Ядегәр Садир угылы – 22

Файдаланылган әдәбият һәм чыганаклар / Библиография

Вельяминов-Зернов В.В. Исследование о касимовских царях и царевичах. I часть. – СПб., 1864. – С. 536);

Археологическая карта татарской АССР. Предкамье / Отв. Ред. А.Х. Халиков. – М.: Наука, 1981. – 282 с.;

Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. – Казан, 2011 – Б.72-73.

Валеев Ф.Х. Народное декоративное искусство Татарстана. Казань: Таткнигоиздат, 1984, рис.122;

Гайнетдинов (1) *Гайнетдинов А.М.* Арча районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш. Мәрҗани исем. Тарих институты, 2016. *– 456 б.;*

Гайнетдинов (2) *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш. Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017. *– 556 б.;*

Гайнетдинов (3) *Гайнетдинов А.М.* Яшел Үзән районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2019. – 226 б. – Б. 173;

Гариф (1) *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. - Б.13, № 39-43;

Гариф (2) *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012;

*Казаков Е.*П., *Старостин П.Н., Халиков А.Х.* Археологические памятники Татарской АССР. – Казань: Татарское кн. изд-во, 1987. – 240 с.;

Мамадышым-язмышым = Мамадыш - судьба моя. – Ижевск, 2005. – Б.52, 56-59;

Мәрданов (1) *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Таш архив серләре // Эхо веков. 2005. № 2. –Б.98-101, (фотолар);

Мәрданов (2) *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* “ ... Мөселманнардин дога өмид өчен” // Чын мирас. – 2013. – № 7. – Б.27-28;

Мәрданов (3) *Мәрданов Р. Һадиев И.* Ямәширмәнең ташъязма истәлекләре. – Биектау хәбәрләре. – 2018. – № 26. – 6-7 бб.;

Мәрданов (4) *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. – 595 б.;

Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г. Әтнә районы Түбән Бәрәскә .... , – Б.17; *Гайнетдинов (2)* – 556 б.;

Мәрҗани Ш. Әл-кыйсмел-әүвәл мин китаби Мөстәфадел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар. – Казан: Домбровский матб., 1897. – 368 б.;

Мәрҗани Ш. Мөстәфад әл-әхбәр фи әхвәли Казан вә Булгар. Казань: Таткнигоиздат, 1989. – Б.208-209;

Мухаметшин Д.Г. Татарские эпиграфические памятники. Региональные особенности и этнокультурные варианты. Серия «Археология евразийских степей». – Выпуск 6. – Казань: Институт истории АН РТ, 2008 – 132 с.: с илл.;

Насыйри К. Сайланма әсәрләр. 4 томда, 3 том. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2005. - Б.256;

Отчет и полевые материалы АЭ КФАН 1948 г.; \

Отчет и полевые материалы АЭ ИЯЛИ 1955 г.;

Отчет АЭ ИЯЛИ 1956 г.;

Рахим А. Татарские эпиграфические памятники XVI в. // Труды Общества изучения Татарстана. Казань, 1930. Т. I. С. 166.; *Гали Рәхим:* тарихи-документаль, Әдәби һәм биографик җыентык / төз.: *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* – Казан: Җыен, 2008. – Б.267;

Татар әдәбияты тарихы. Алты томда. Казан, Татарстан китап нәшрияты, 1984, кушымтада бирелгән фоторәсем; (Гайнетдинов (1) - Б.124). *Гайнетдинов А.М.* Арча районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш. Мәрҗани исем. Тарих институты, 2016;

Татарская энциклопедия: В 6 т./ Гл. ред. М.Х. Хасанов, ответ. Ред.Г.С. Сабирзянов. - Казань: Институт татарской энциклопедии АН РТ, 2008. – Т.3:К-Л. – 664 с., илл., карты. – С.187;

Татарстан Фәннәр Академиясе Г.Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма һәм музыкаль мирас үзәге. 72 фонд, 1 тасвирлама, 487 сакл. берәмл. (Йосыпов Һ.В. фонды); Мирасханә: (ф. 5, тасв. 31, сакл. бер. 23);

Туган җирем Кайбычым. – Казан, Идел-Пресс. –2007";

Усманов В.М. Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – Б. 50, 218-219;

Усманов В.М. Татарские эпиграфические памятники / Татар ташъязма ядкәрләре. 1280-1945 еллар арасы. Тугызынчы китап. – Казан, 2022. – 520 б.: рәс. белән;

Усманов В.М. Татар ташъязма ядкәрләре. Унберенче китап. (Питрәч, Кукмара, ... районнарындагы ташъязмалар, каталог). – Казан, 2022. – 391 б.: рәс. белән;

Ф.Х. Валеев. Татарское народное декоративное искусство (XVIII – начало XX в.): истоки и традиции: монография / Ф.Х. Валеев [научн. Ред. и авт. Предисл. Г.Ф. Валеева-Сулейманова]. – Казань: Татар. Кн. изд-во, – 219 с.: ил. С.117;

Фазылов Мансур. Язулы таш ниләр сөйли? // Татар календаре, 1994 = Мөселман җәдвәле, 1414-1415 / төз.: Ш.Зәбиров, Ф.Хуҗахмәт. – 9 май;

Һадиев (1) *Һадиев И., Мәрданов Р.* Тау Иленең ташъязма истәлекләре. // Безнең мирас. – 2019. – № 4. – Б. 28;

Һарун Йосыпов архив кульъязмасы- Мирасханә. – 72 ф. – тасвир. – 73 саклау берәмлеге. – Б.172;

Червонная С.М. История изобразительного искусства и архитектуры с древнейших времен до 1917 года. М.: Искусство, 1987;

Юсупов Г.В. Татарские эпиграфические памятники XV в. (К вопросу о происхождении Казанских татар) // Эпиграфика Востока. М.-Л., 1951. Т. 5. С. 170, 178.;

Юсупов Г.В., 1952, канд. дис.;

Юсупов Г.В. Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – 322 с.;

Юсупов Г.В. Новые находки эпитафий периода Казанского ханства // Эпиграфика Востока. — Москва: Наука, 1963. Вып. XVI. С. 76-78;

Юсупов Г.В. Эпиграфические памятники Атнинского района Республики Татарстан // Татарская археология. – 2005. – № 1-2. – С.81.

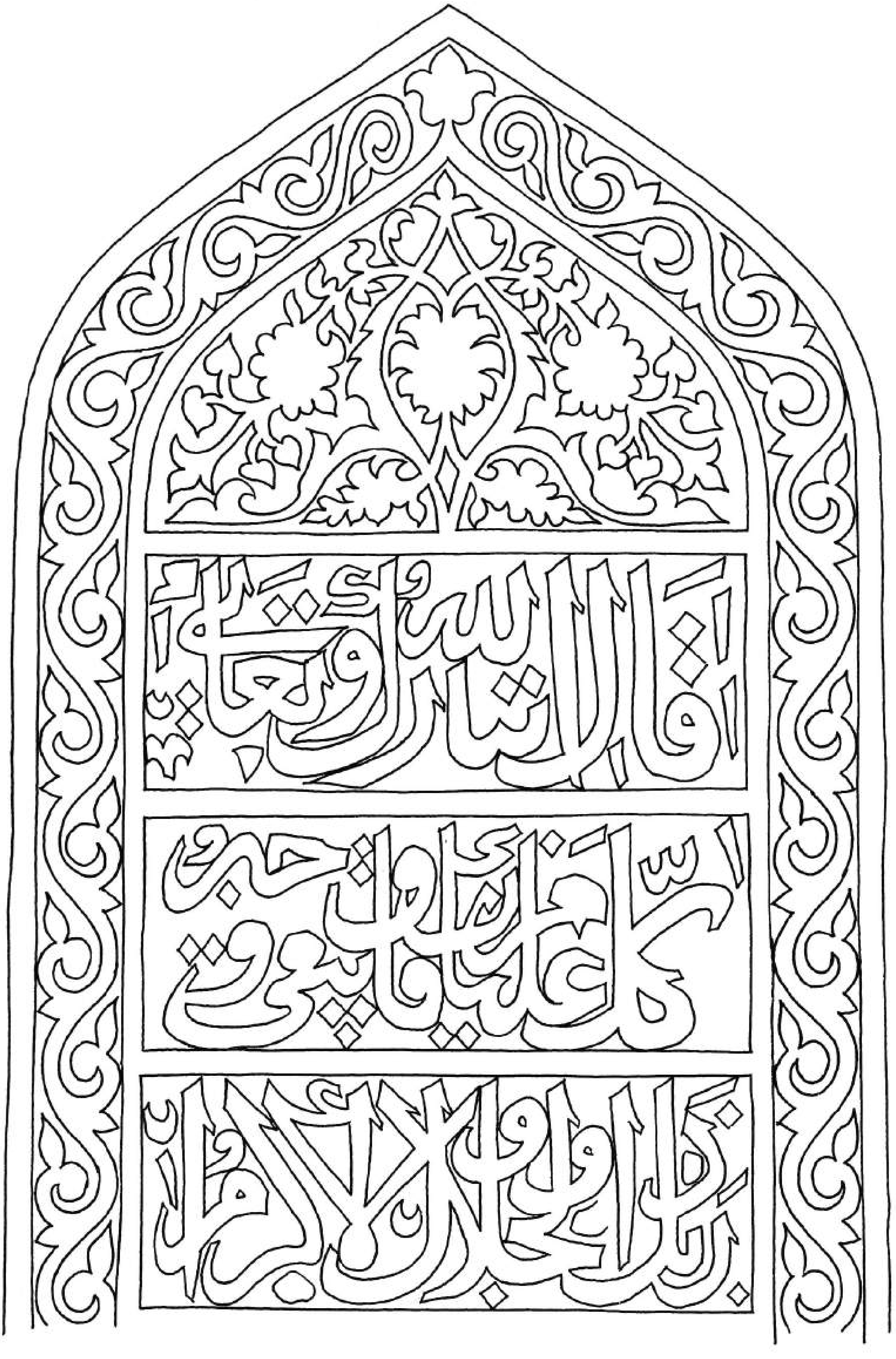
قال الله تبارك وتعالى
كل من عليها فان ويبقى وجه
ربك ذو الجلال والاكرام

1=A=a

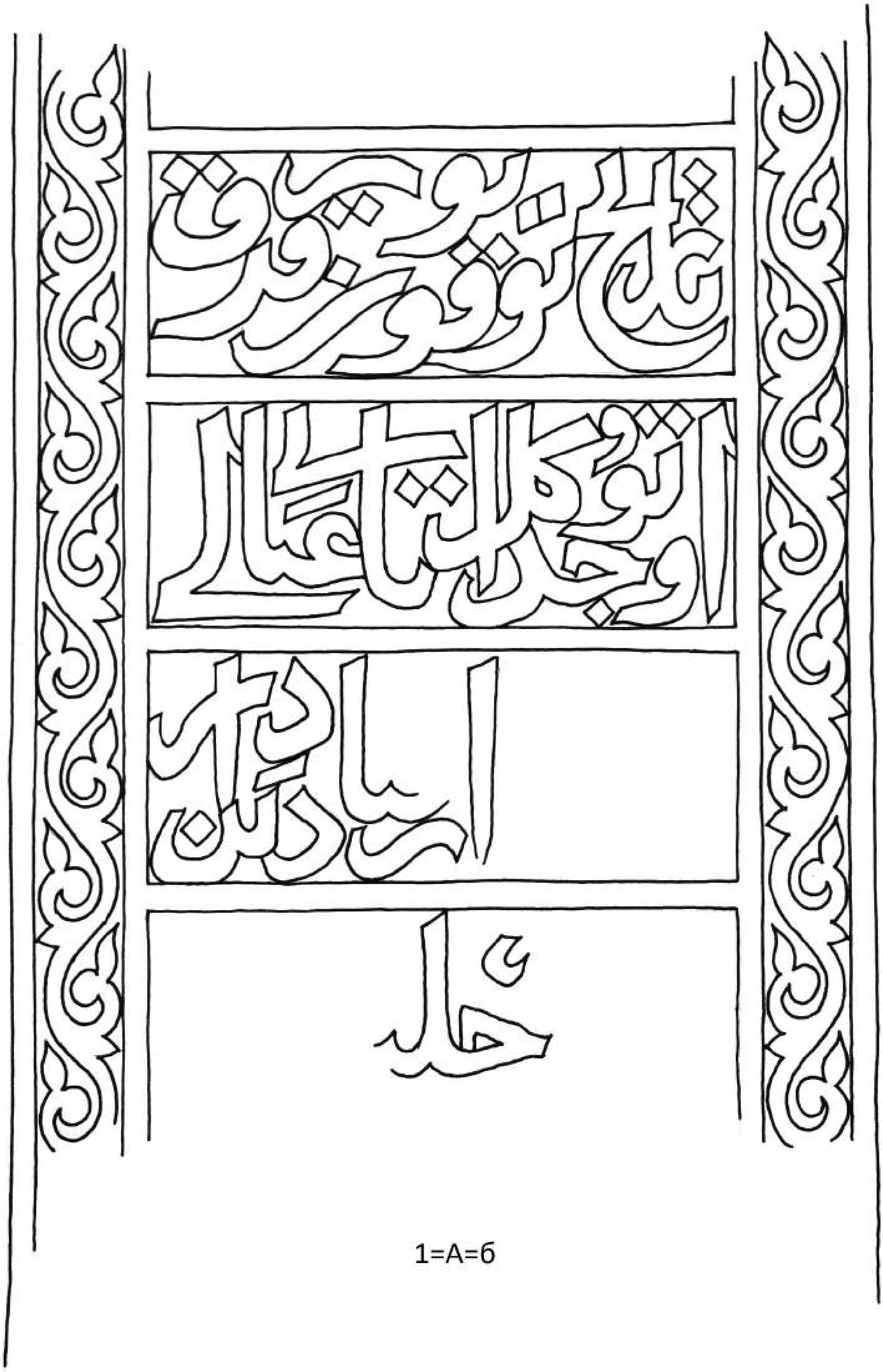

1=А=б

2=A=a

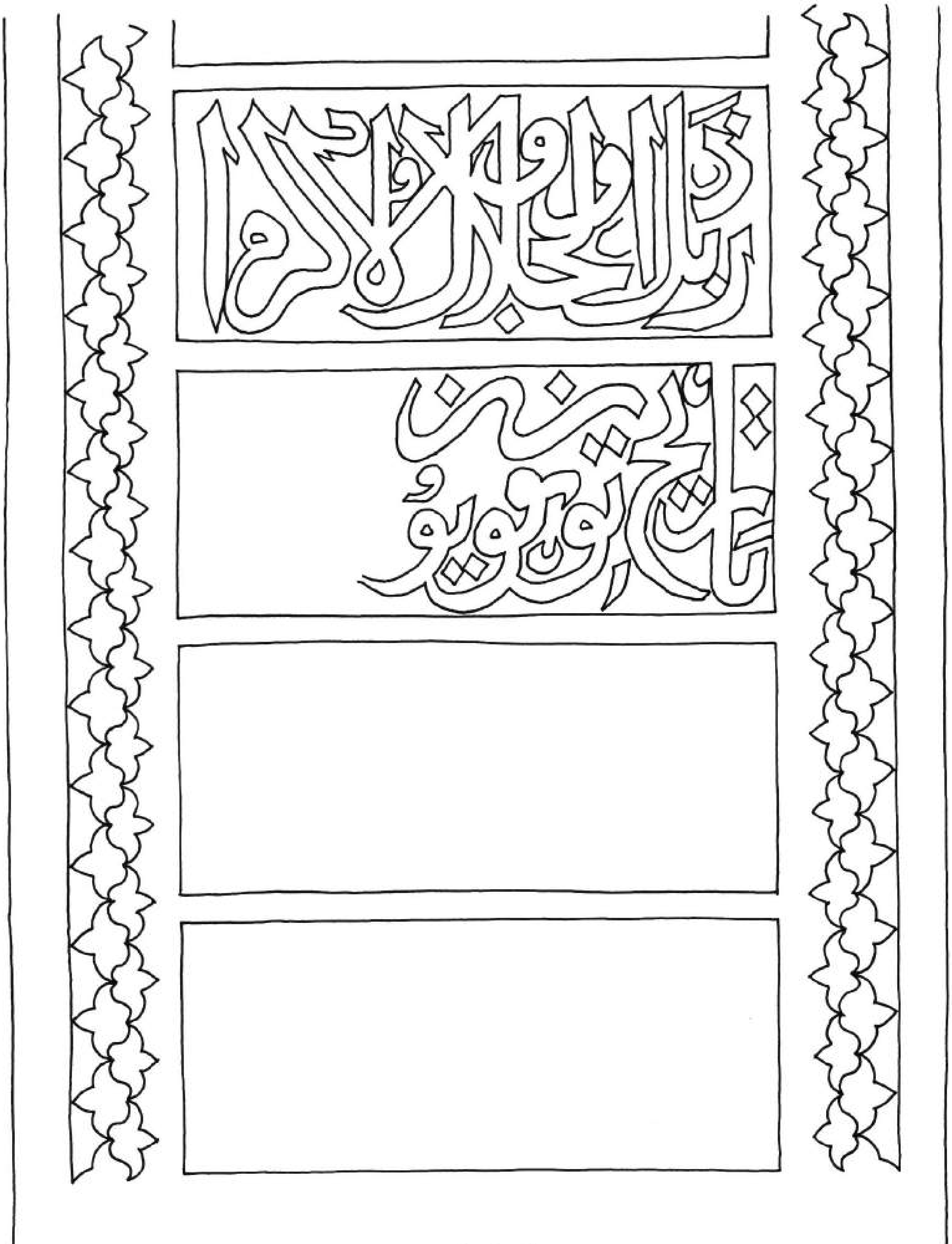

2=A=б

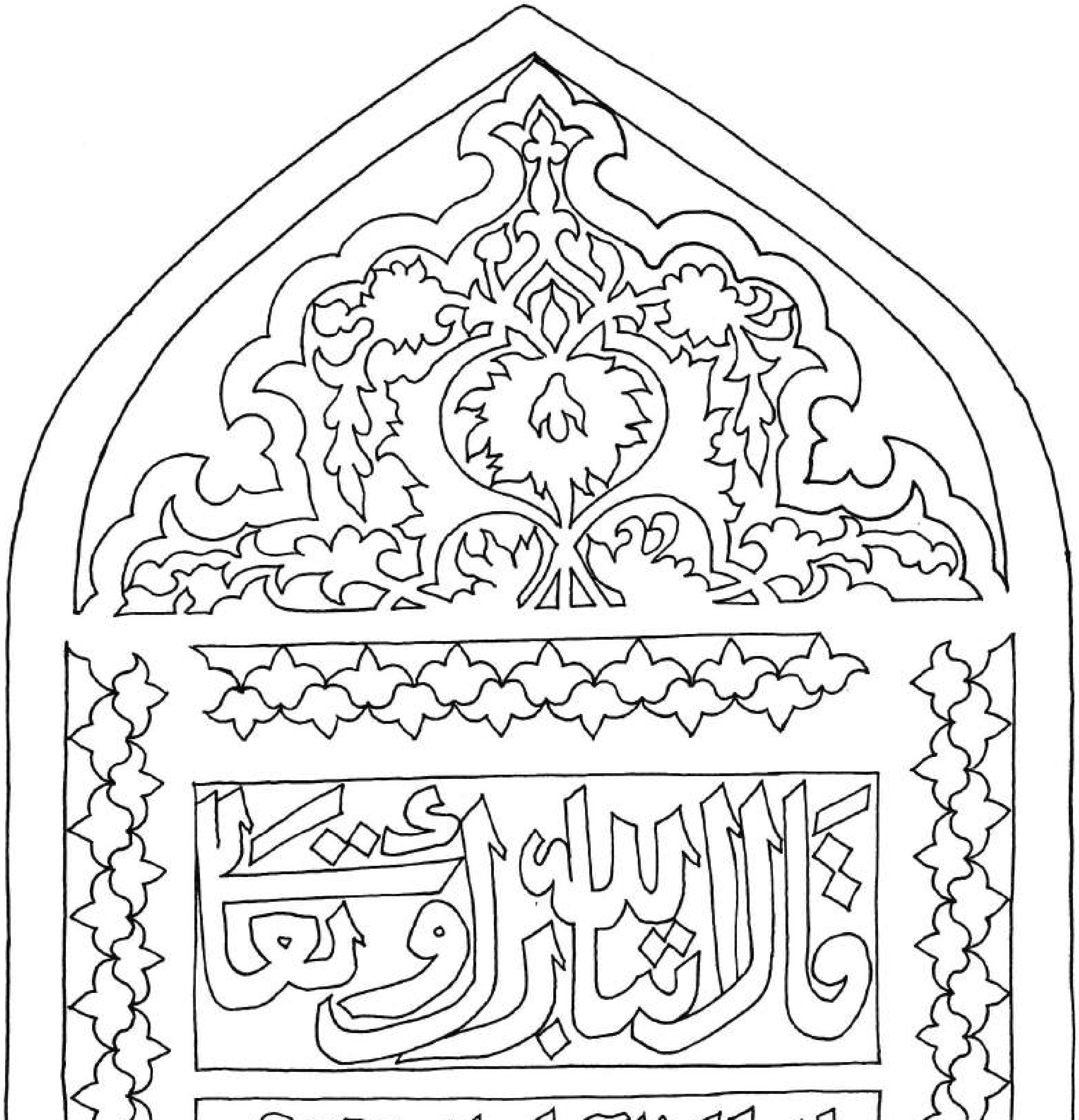

3 =A=a

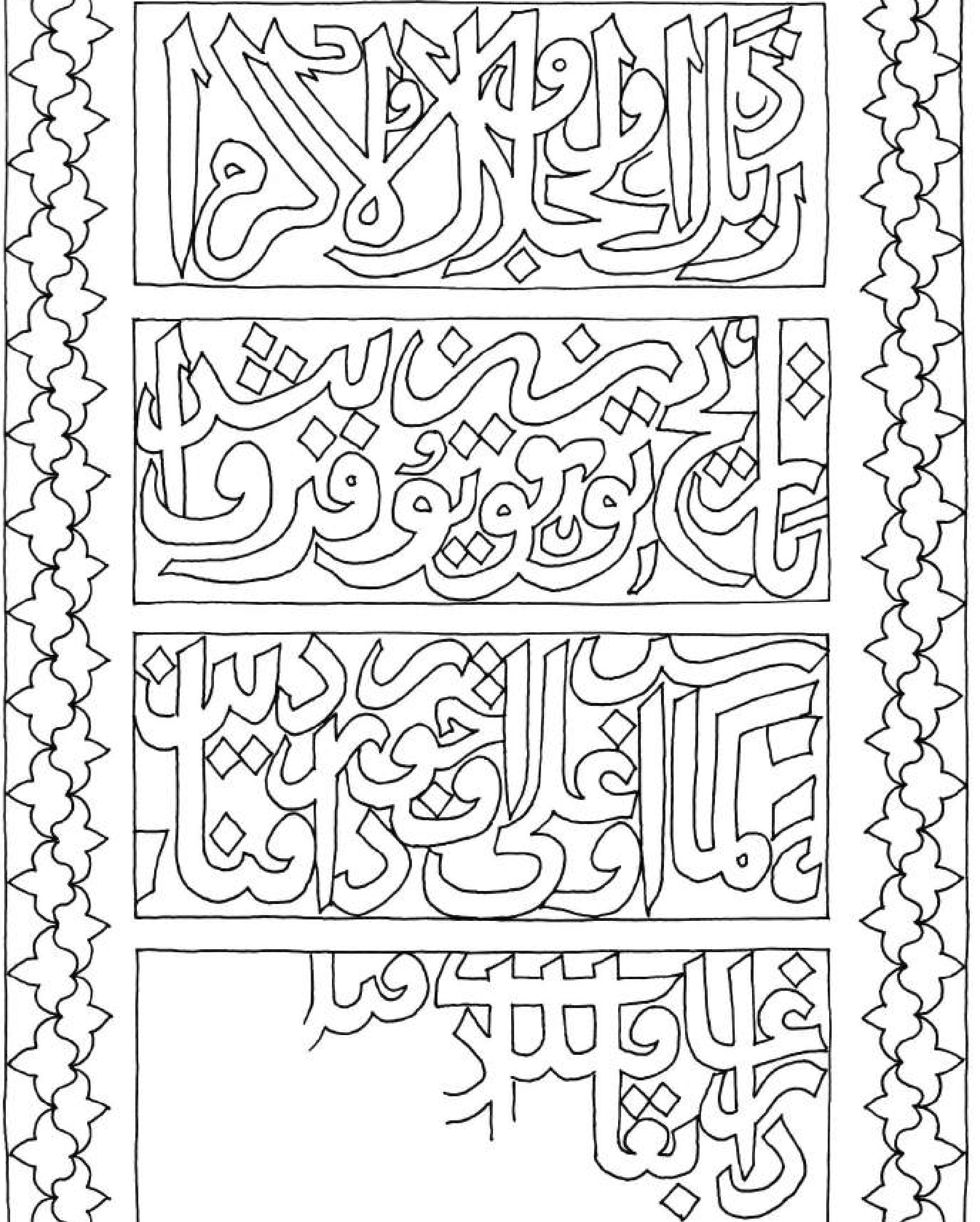

З =А=б

4 =A=a

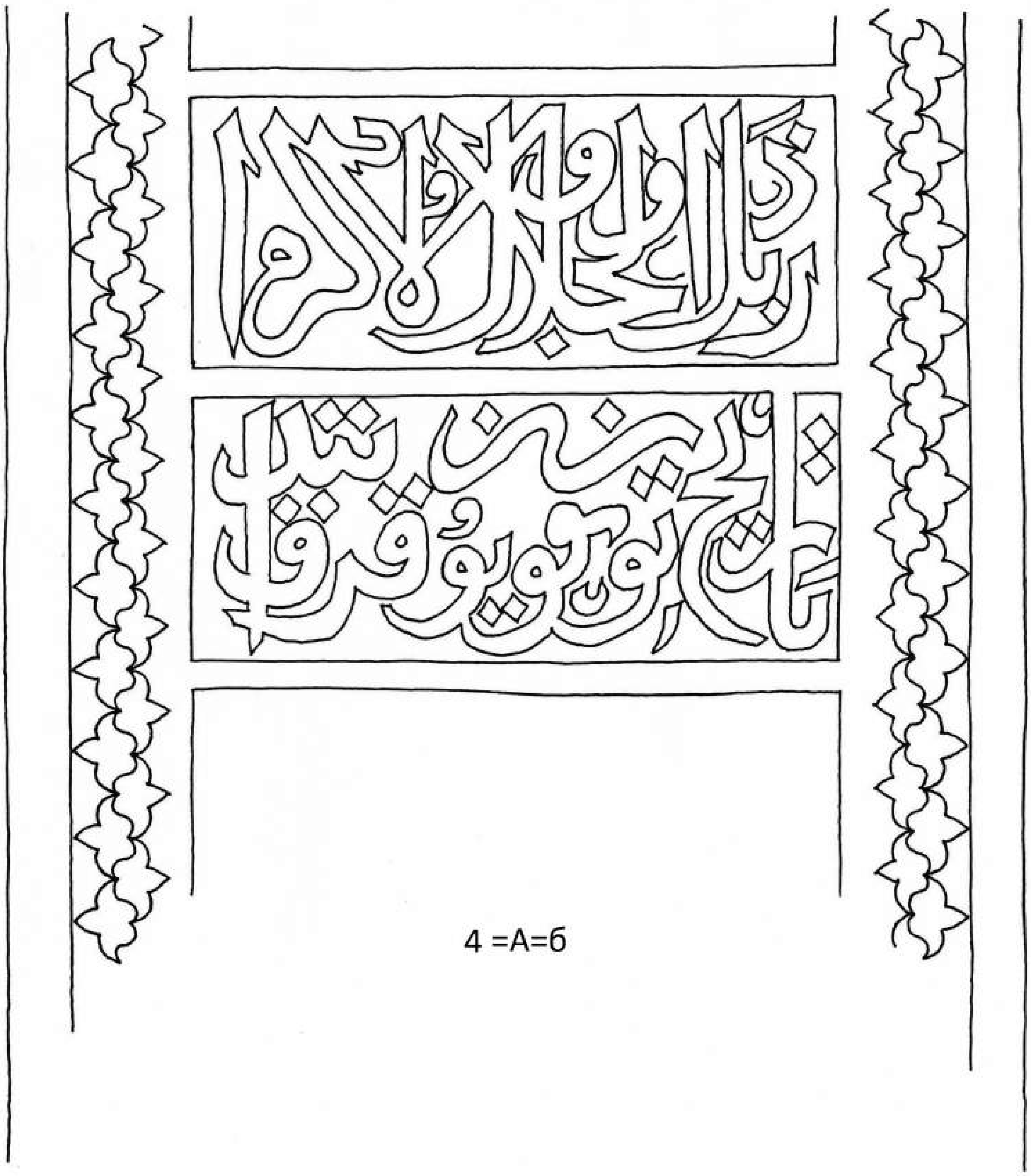

4 =A=б

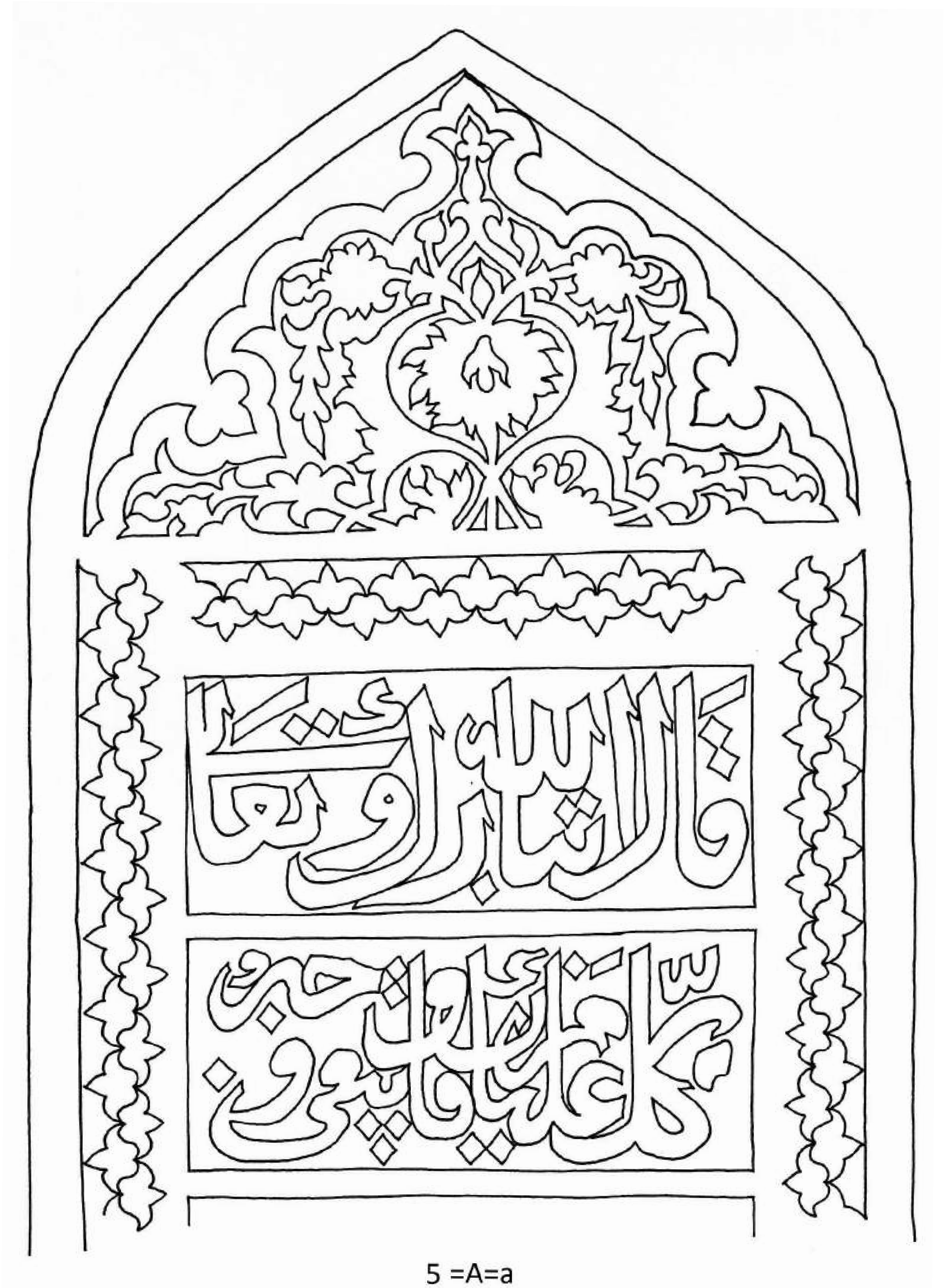

5 =A=a

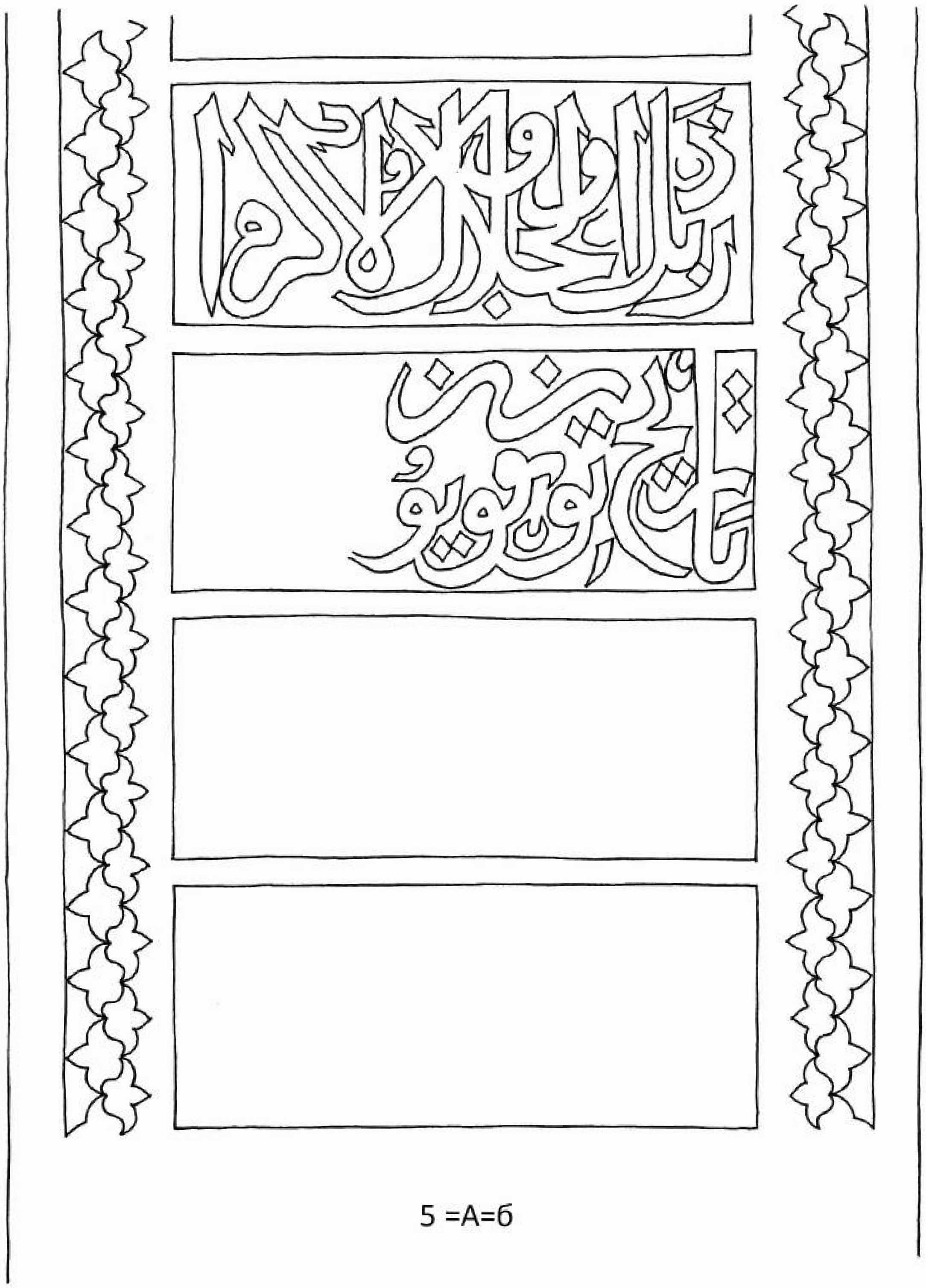

5 =A=б

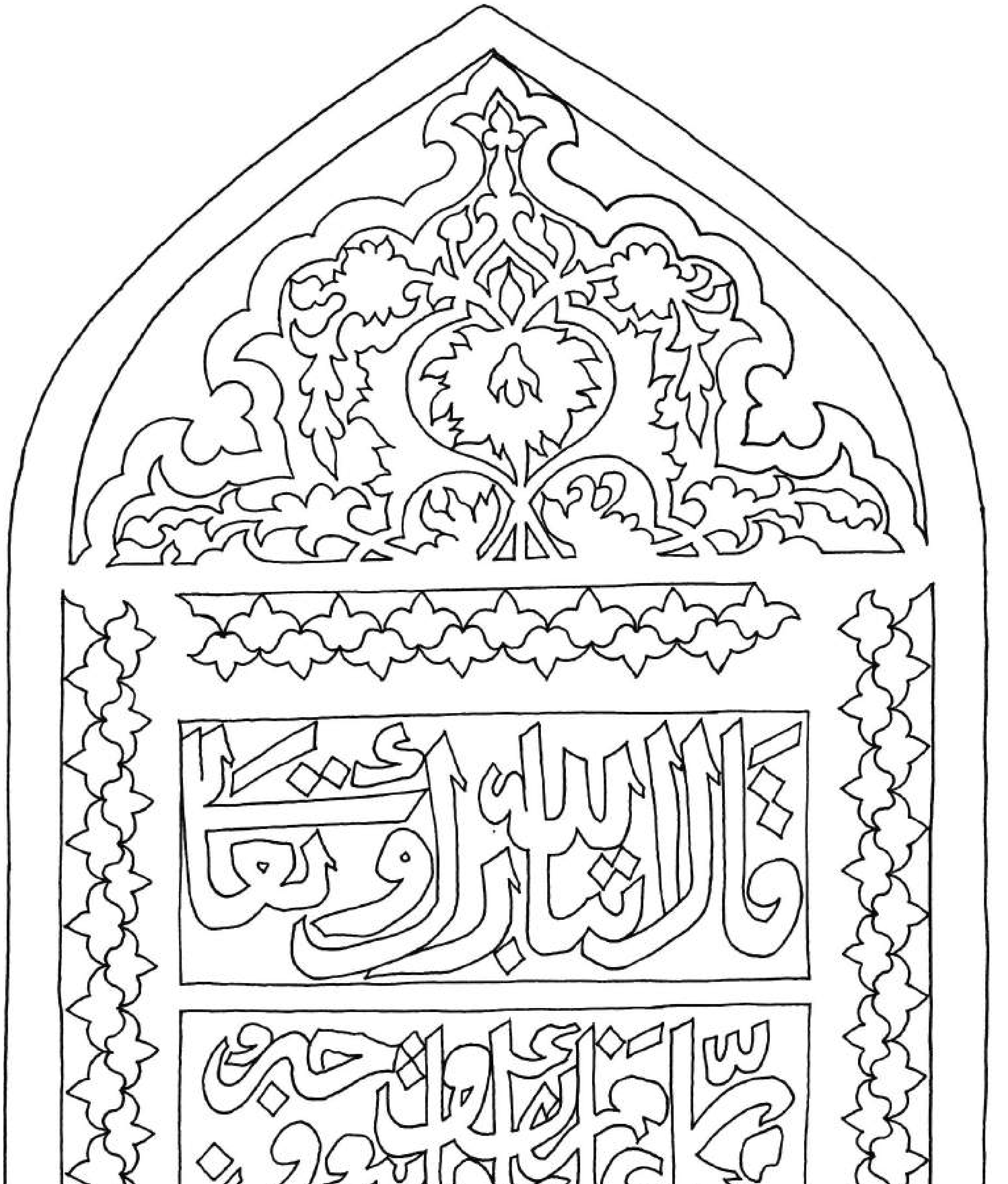

6 =A=a

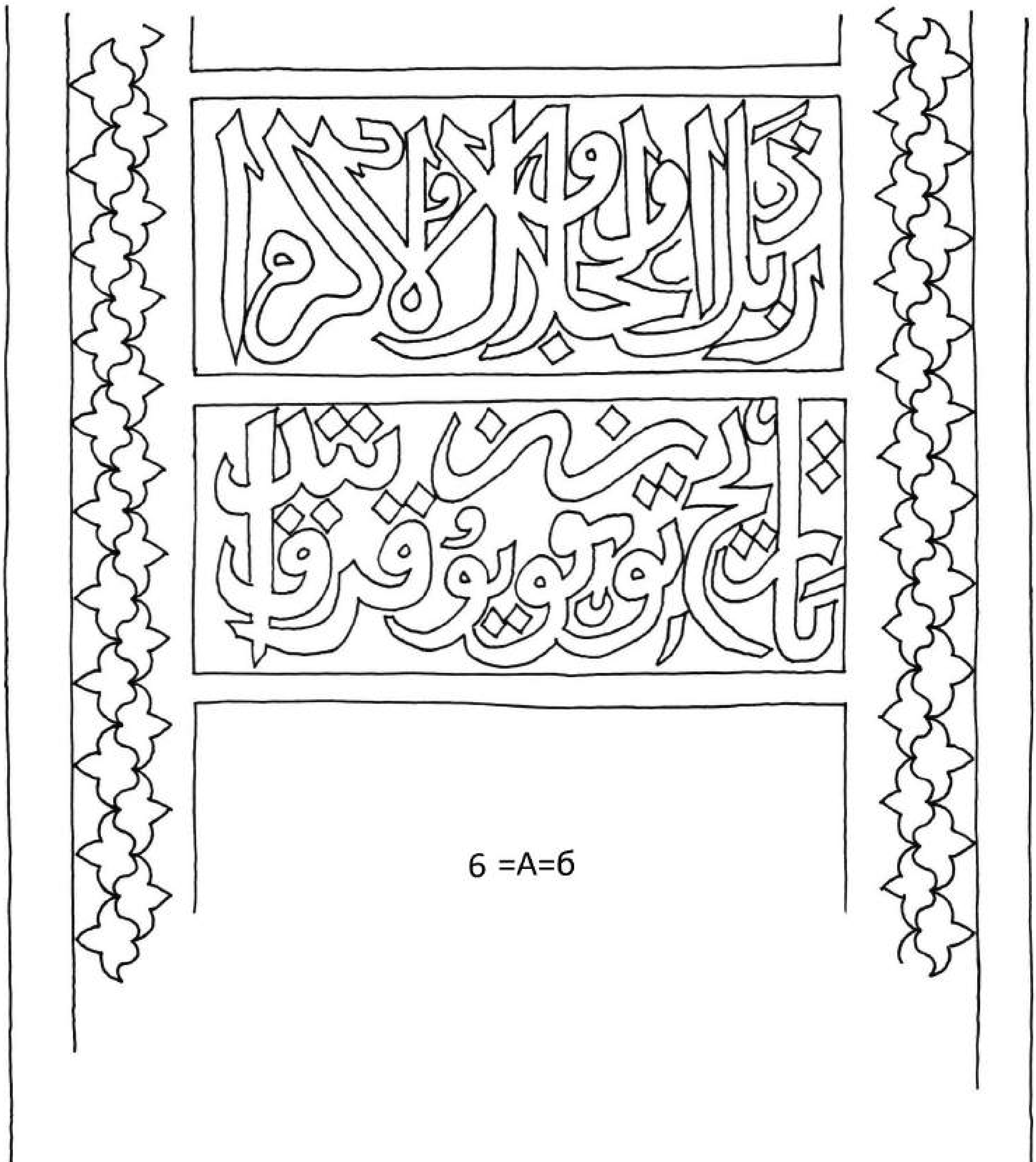

6 =A=б

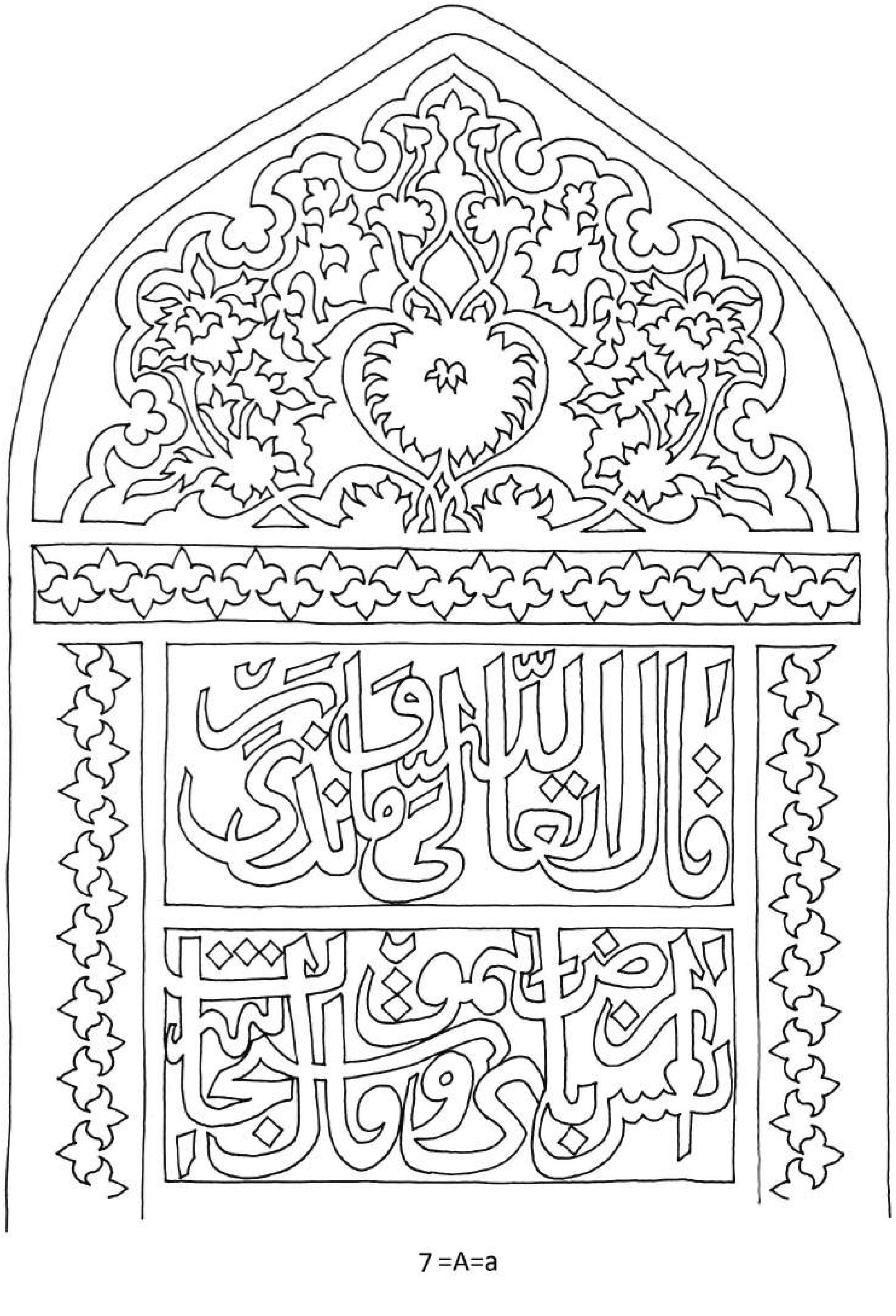

7 =A=a

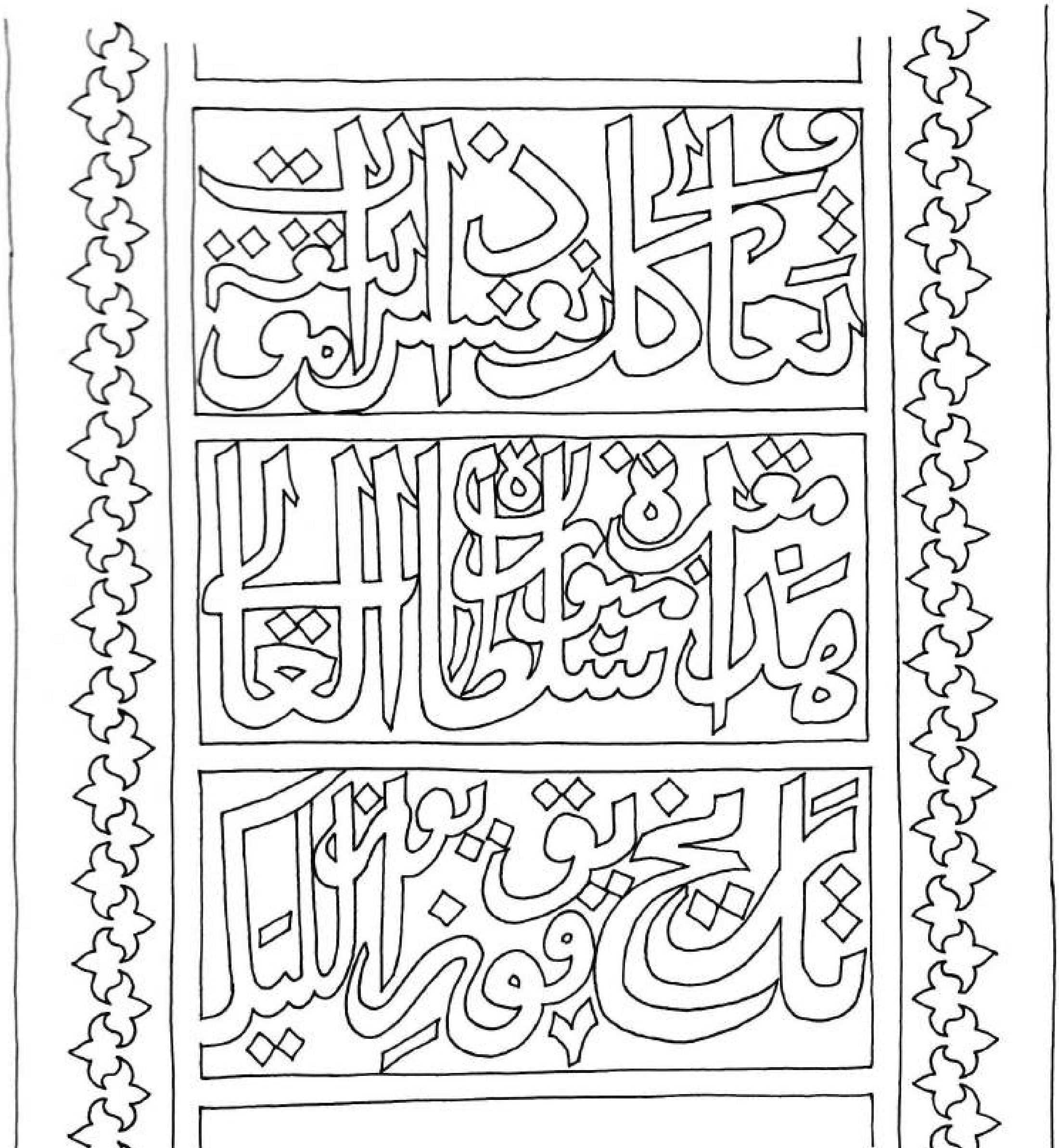

7 =A=б

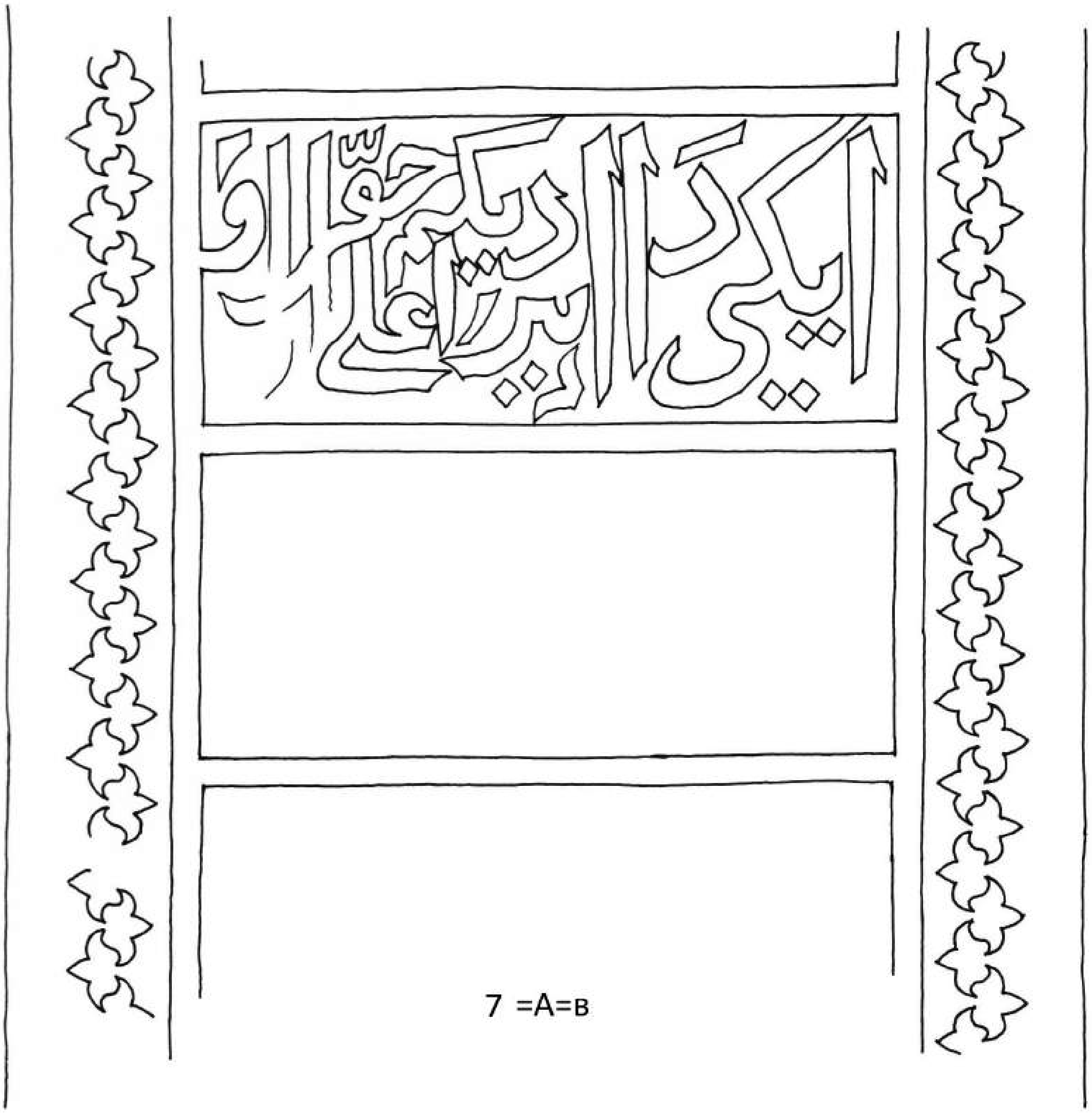
7 =A=в

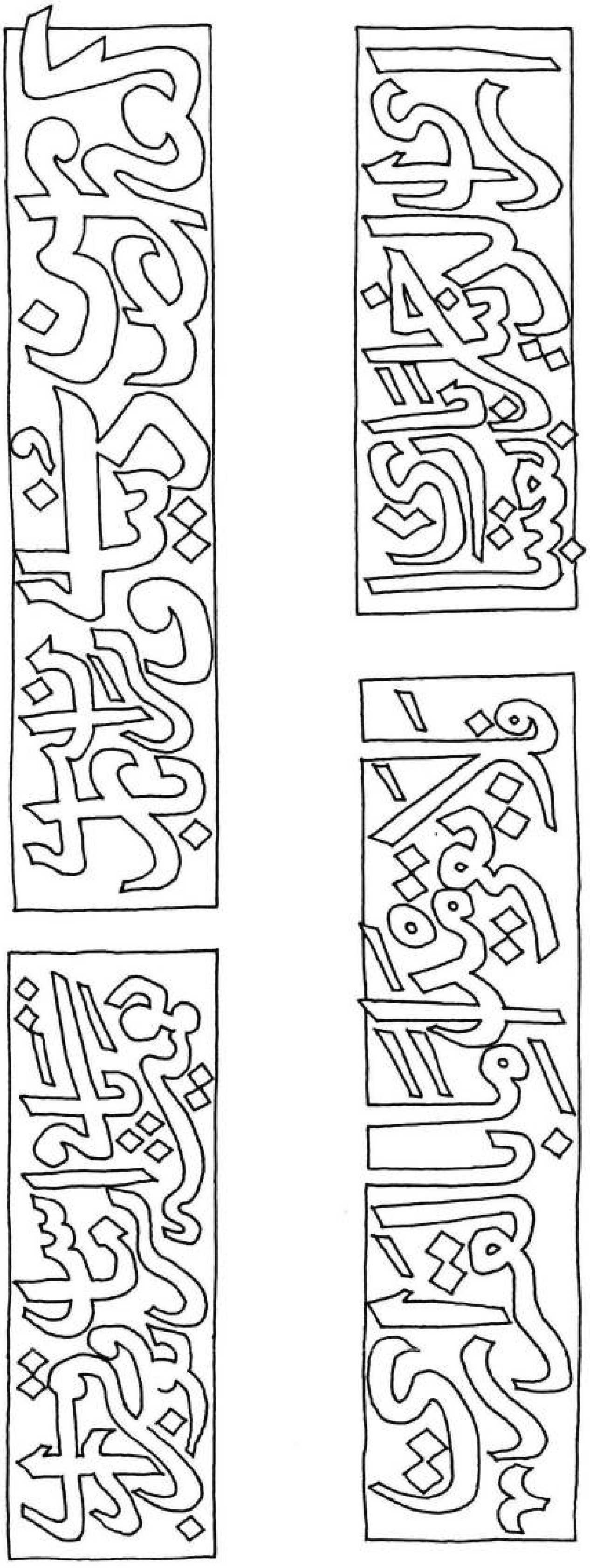

7 =Б,Г

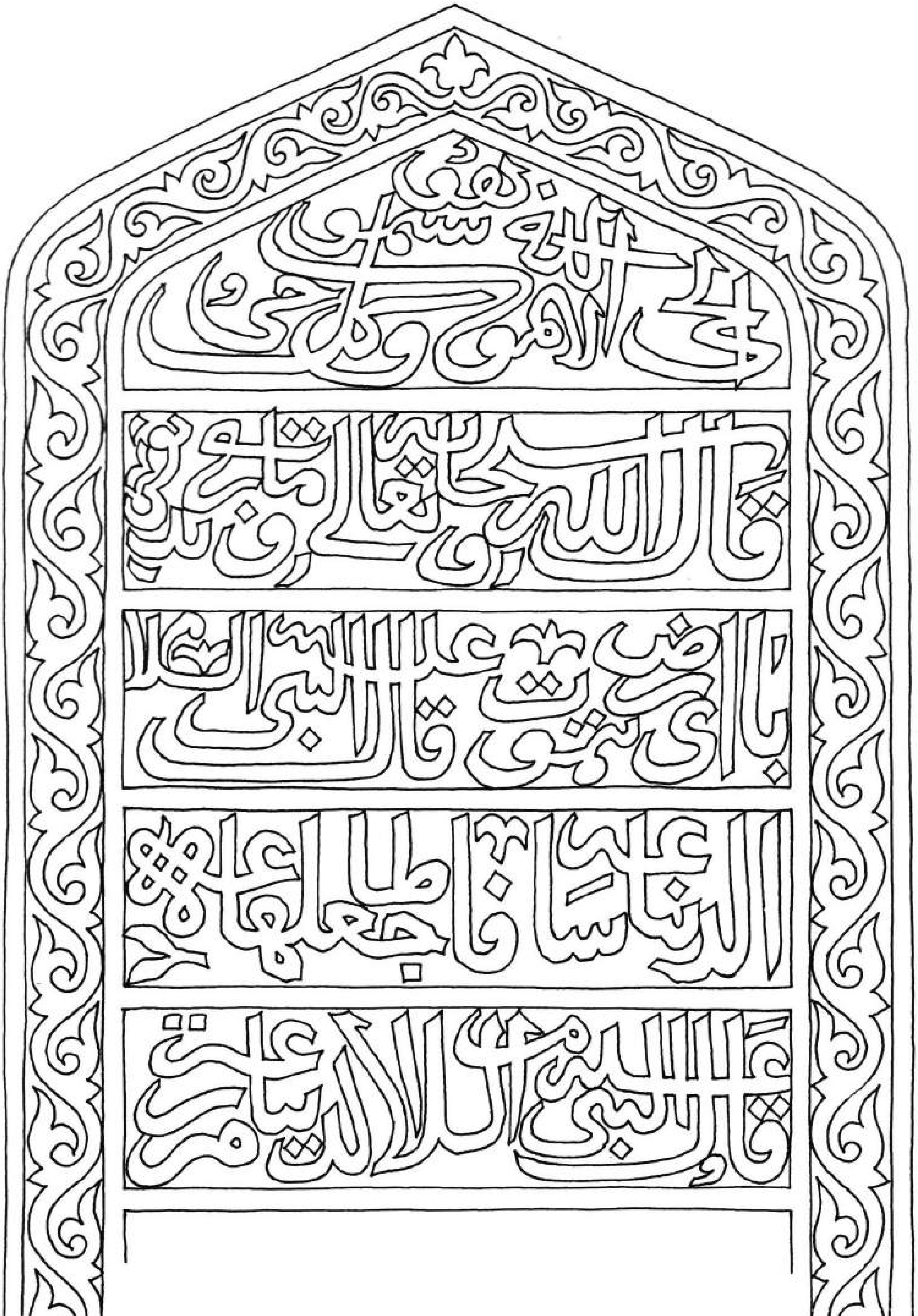

8 =A=a

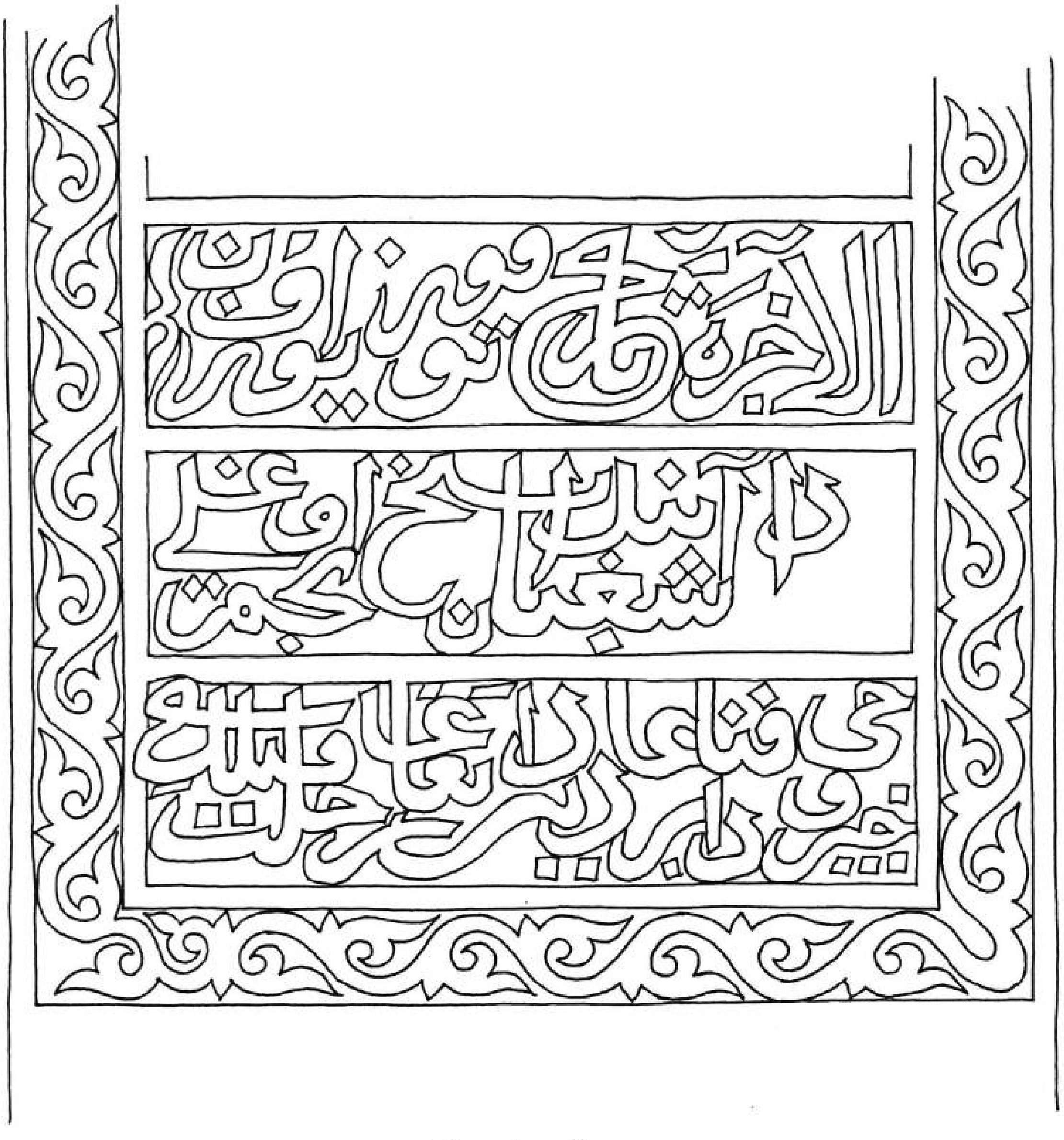

8 =A=б

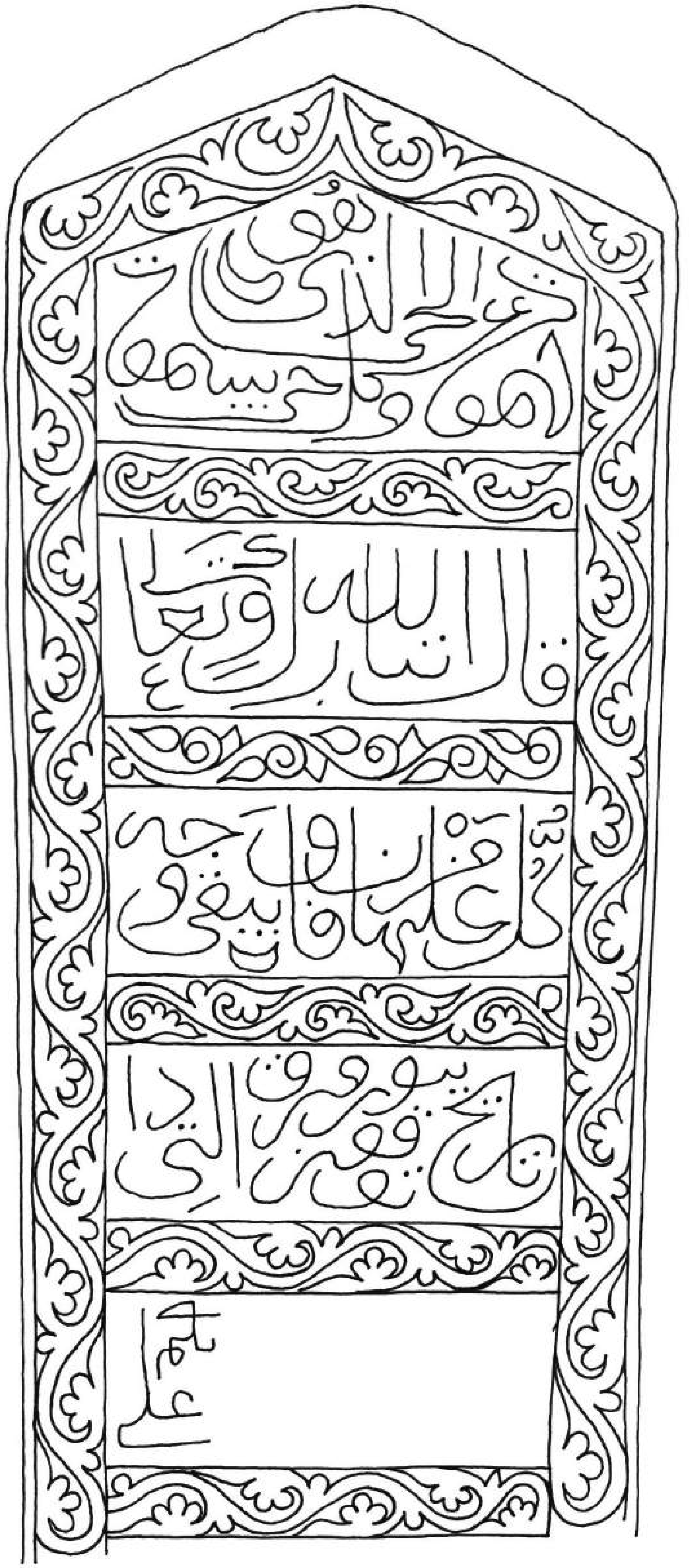

9=A

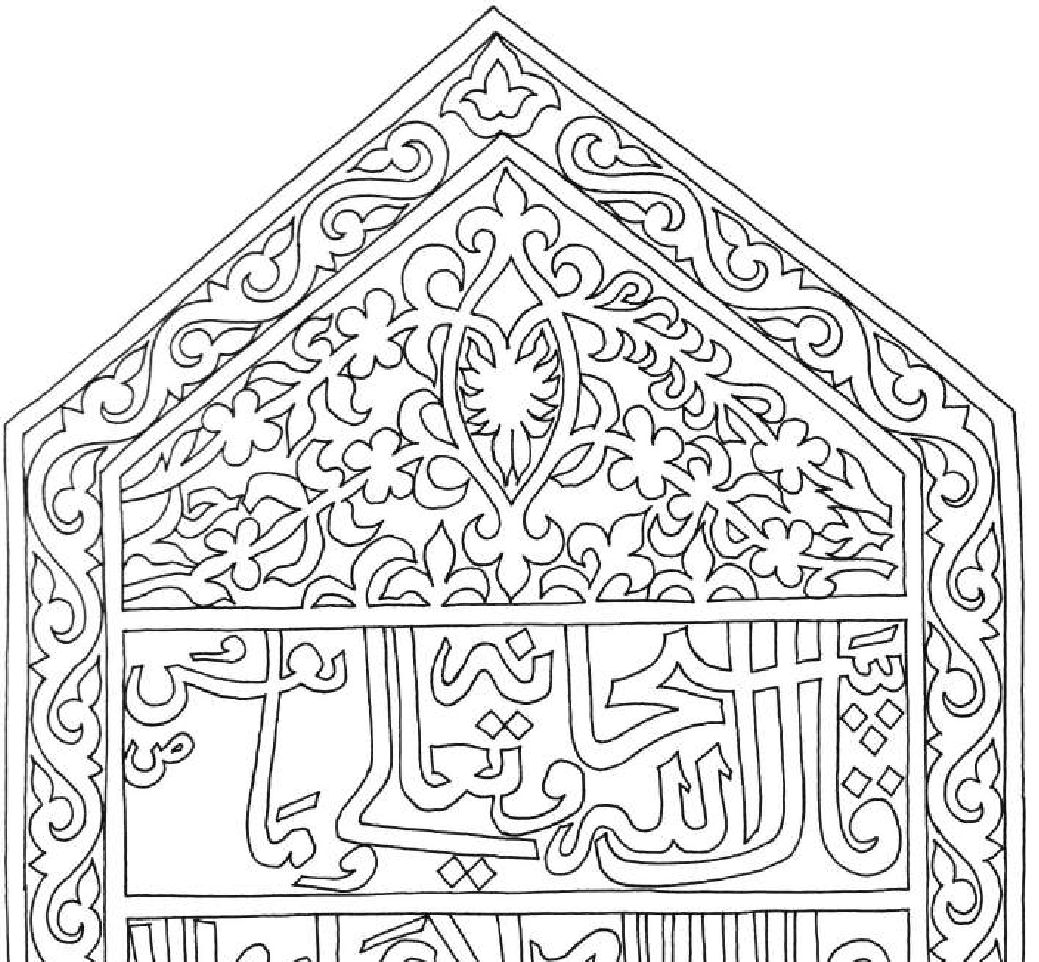

10=A=a

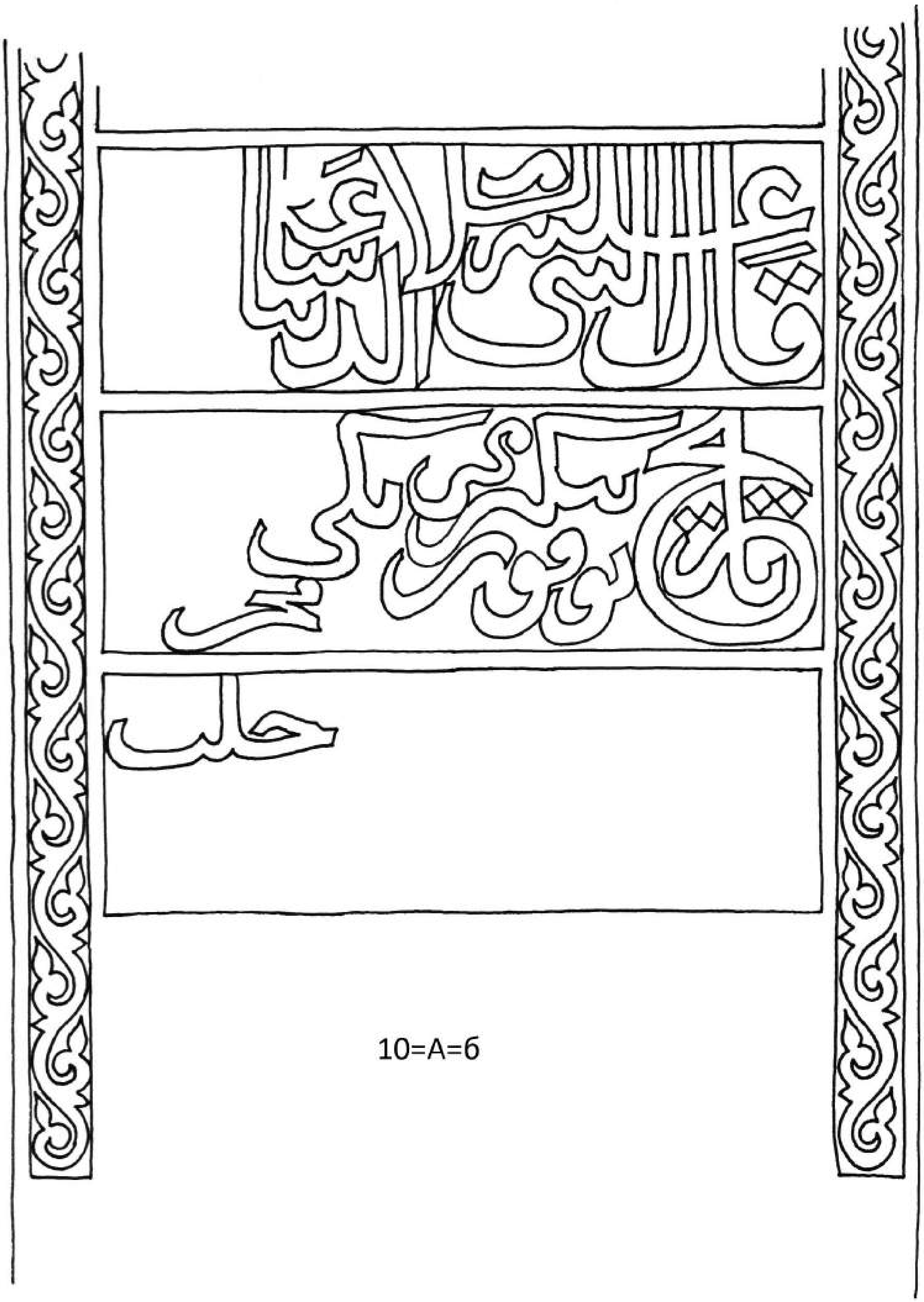

10=А=б

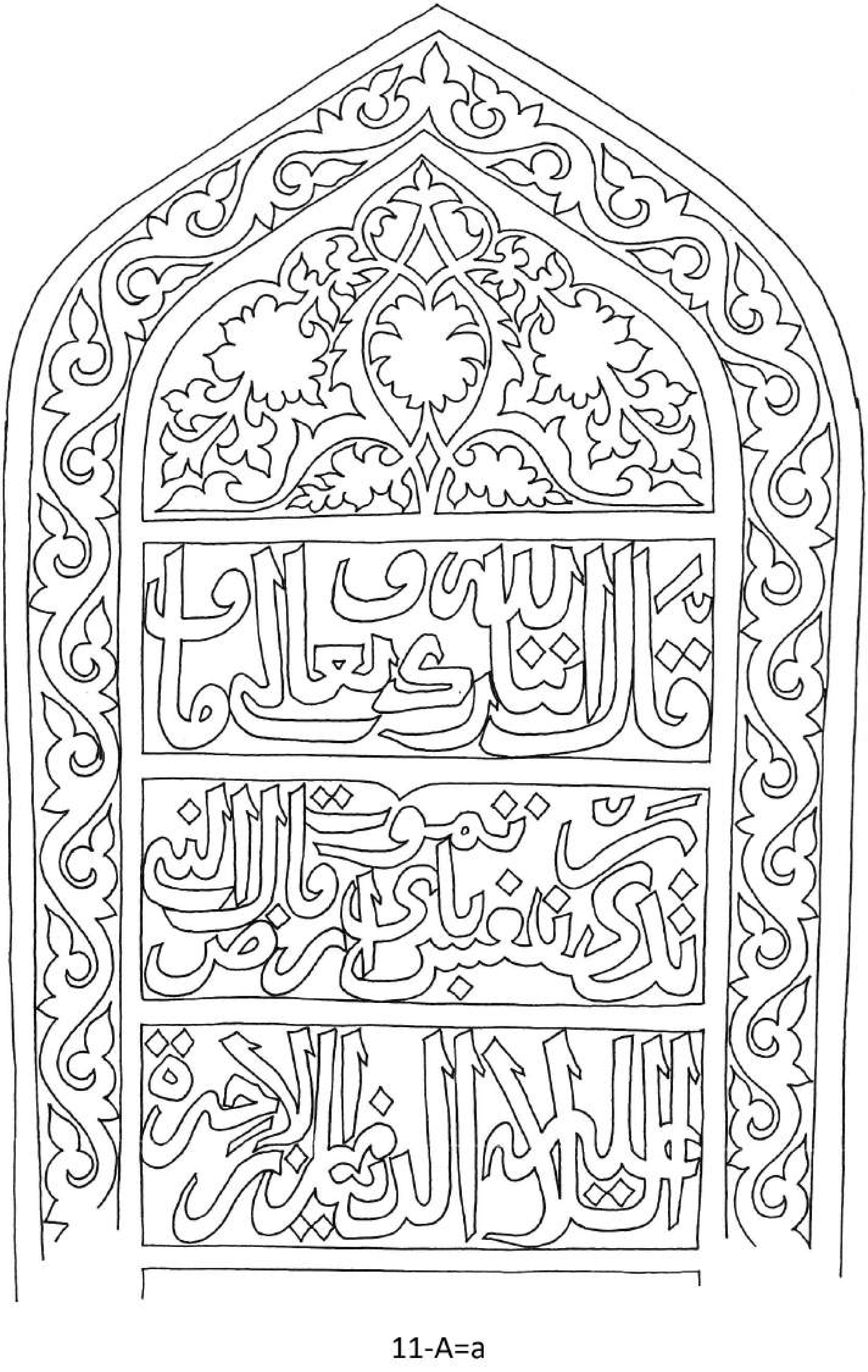

11-A=a

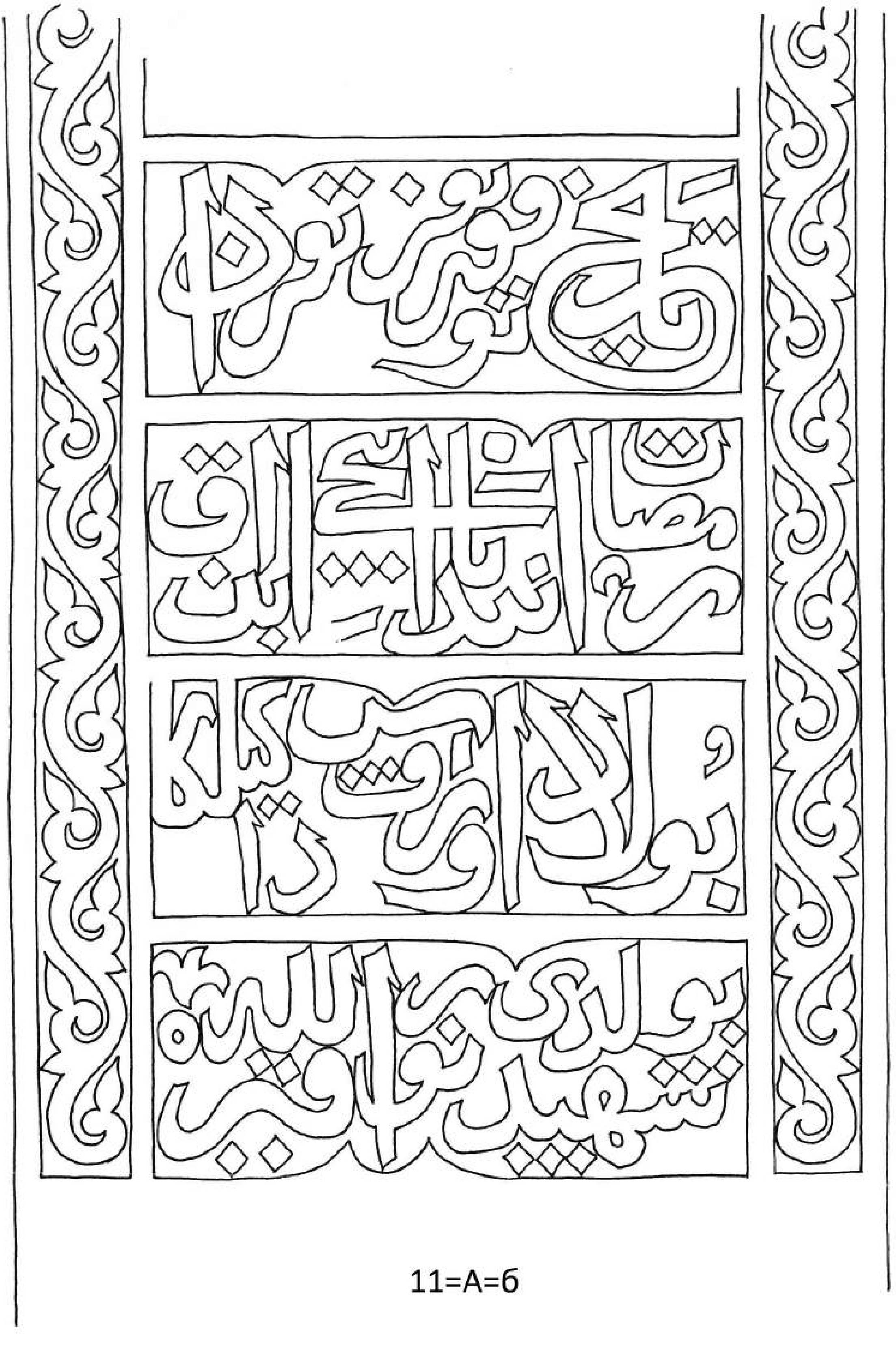

11=А=б

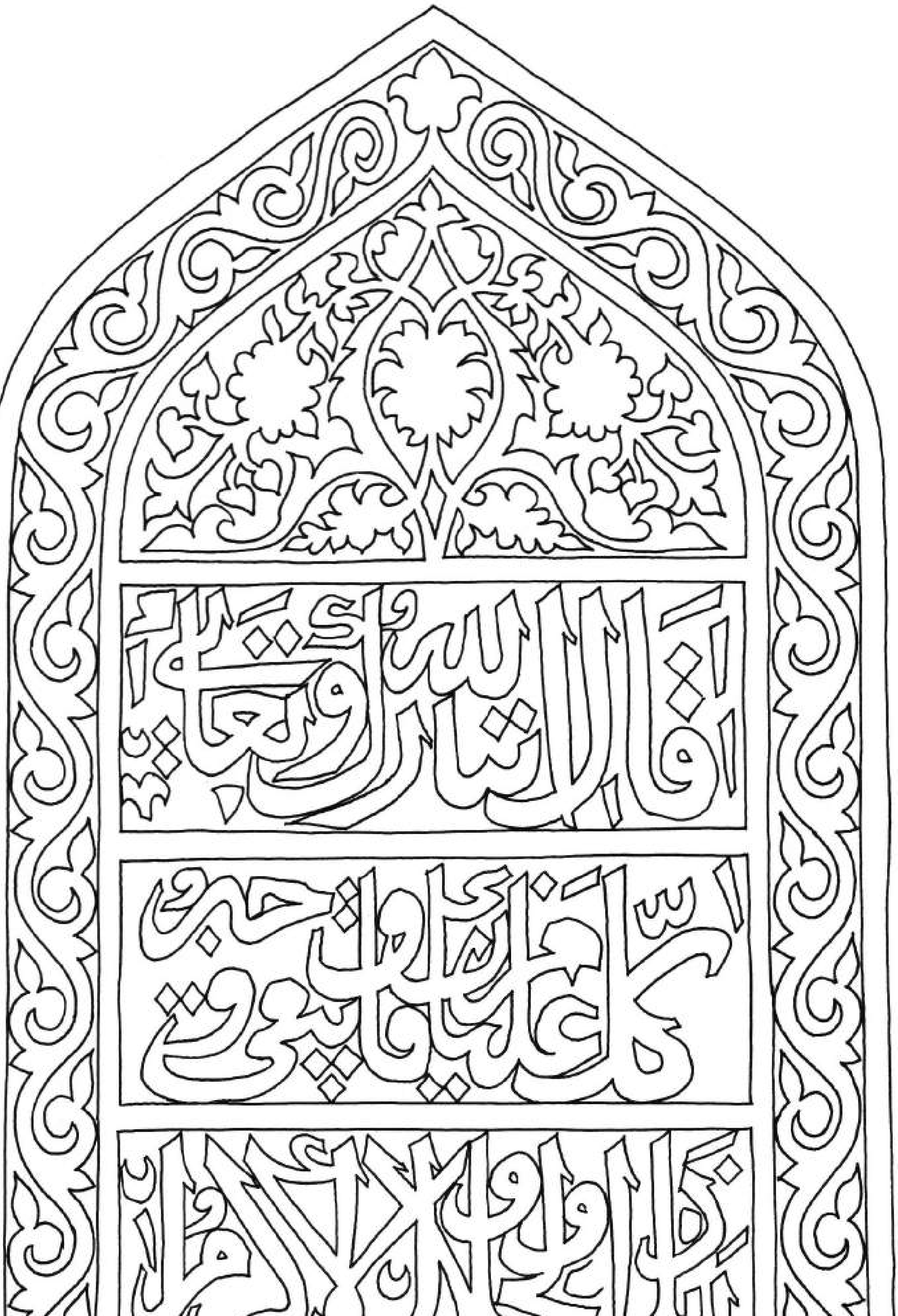
قال الله تبارك وتعالى
كل من عليها فان ويبقى وجه
ربك ذو الجلال والاكرام

12=A=a

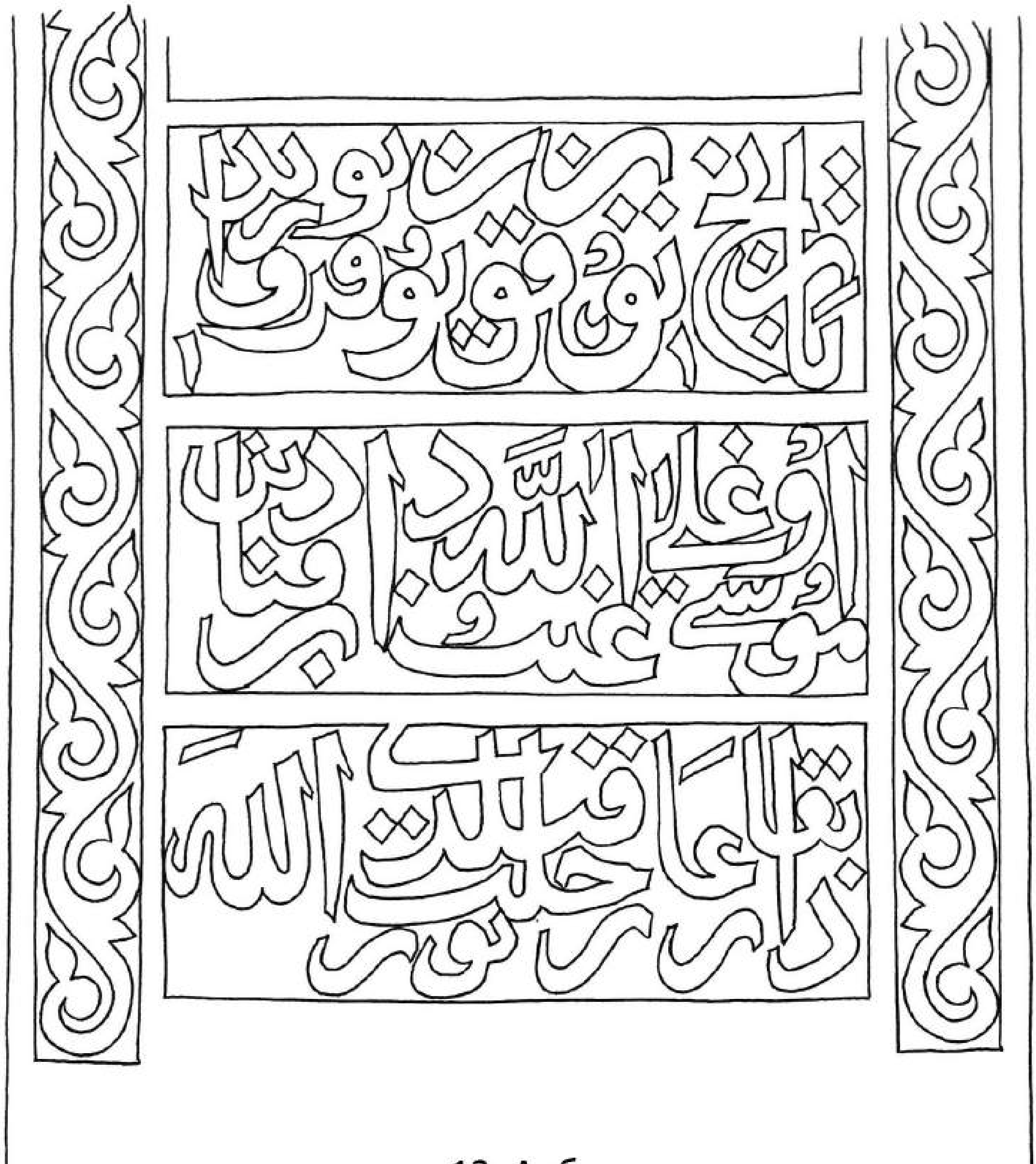

12=А=б

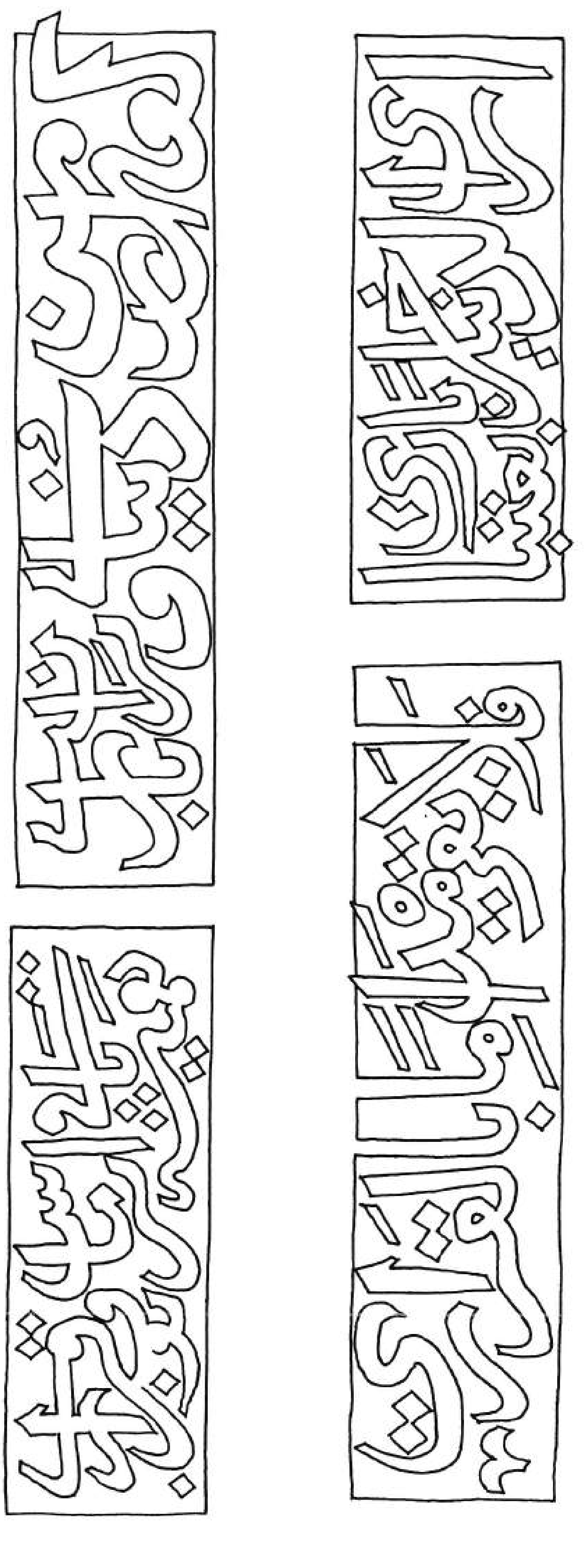

12=Б,Г

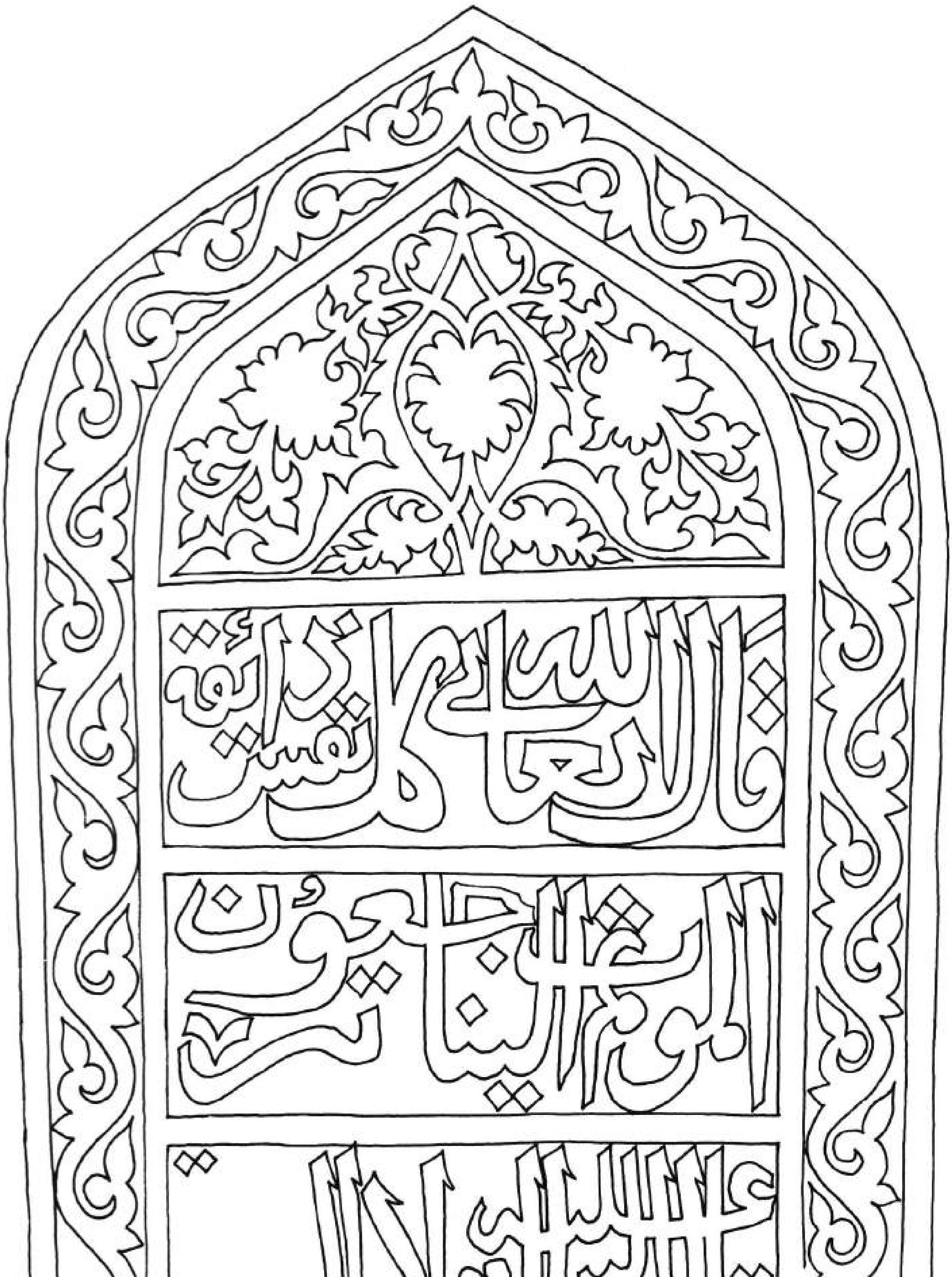

13=A=a

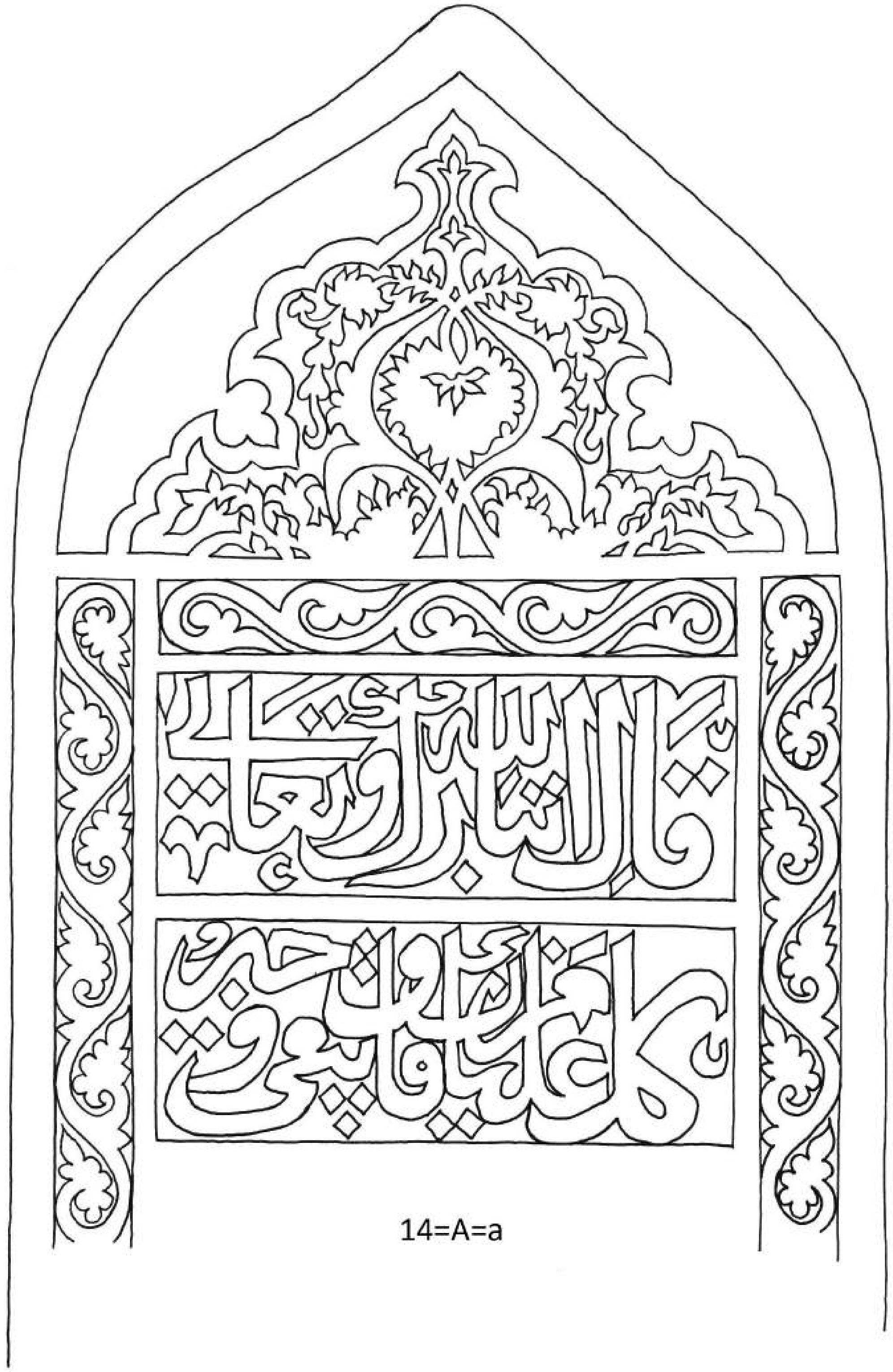

14=A=a

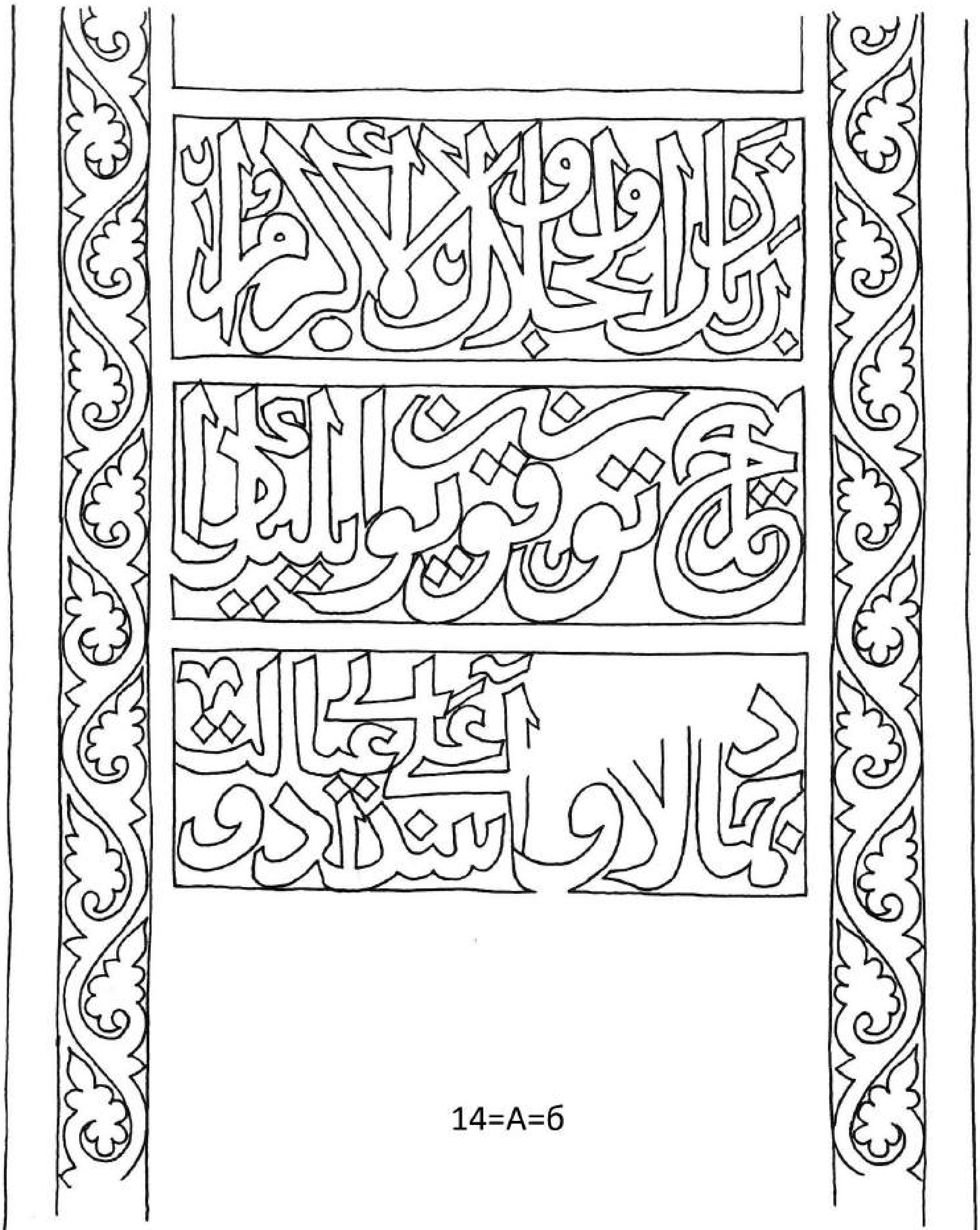

14=А=б

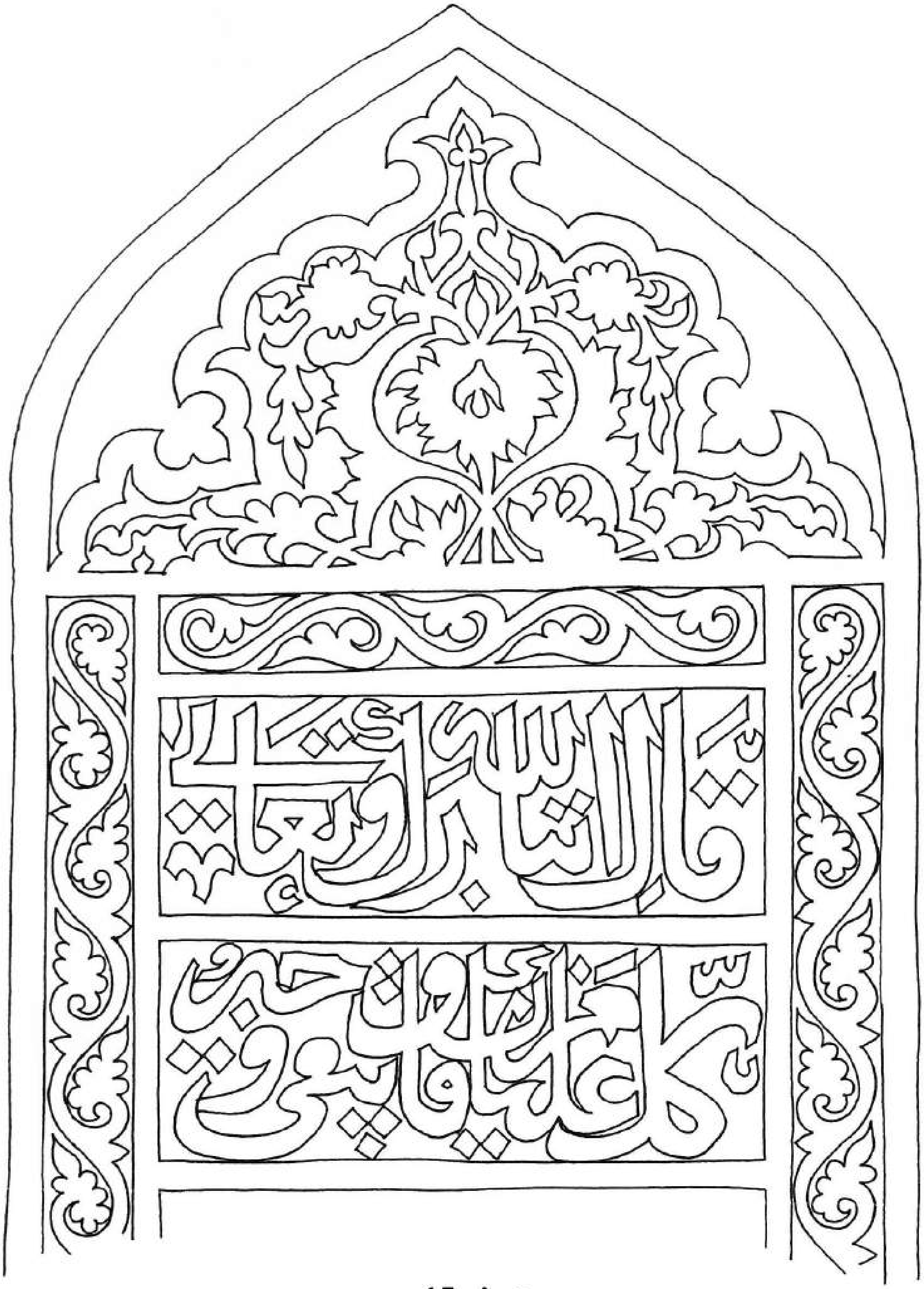

15=A=a

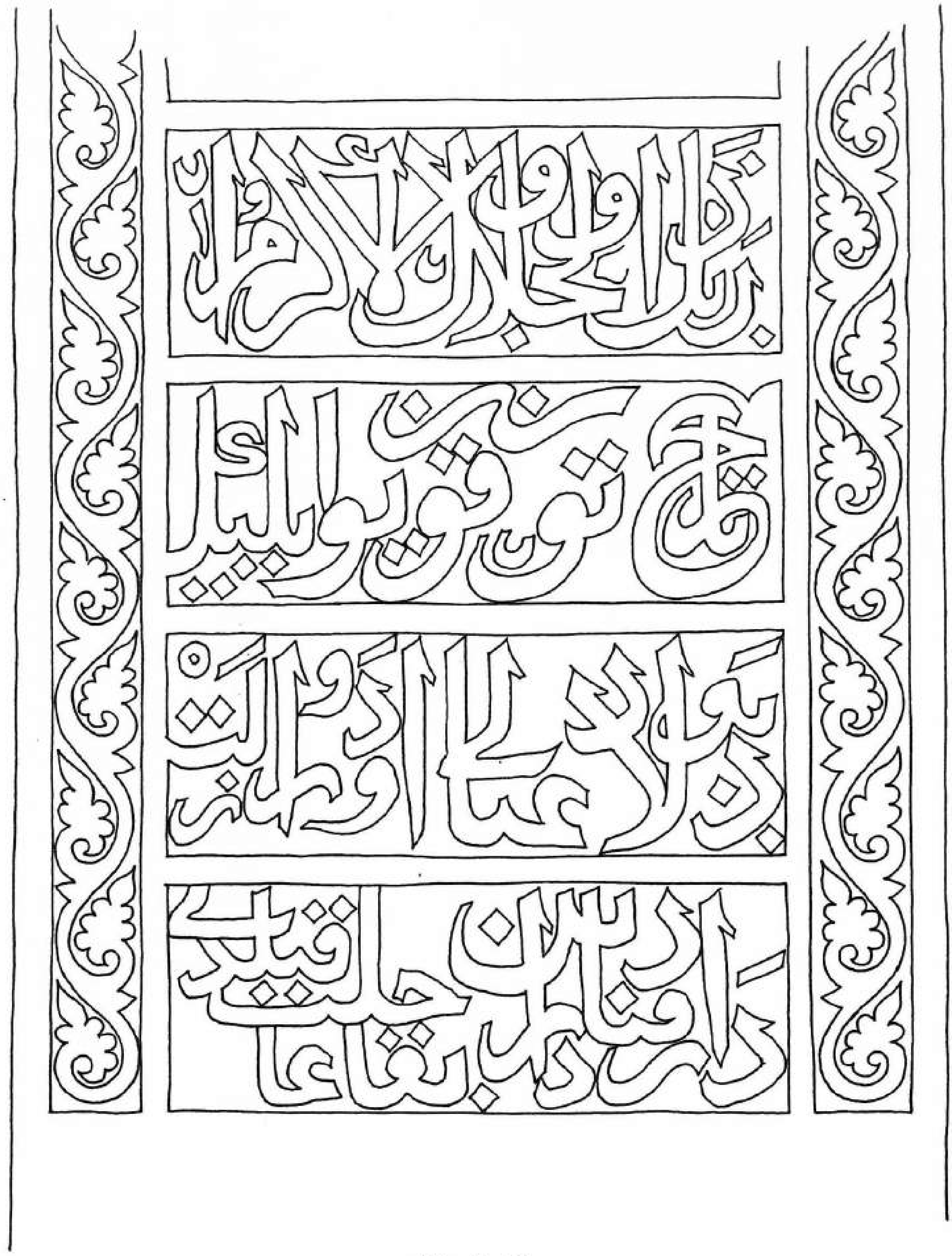

15=А=б

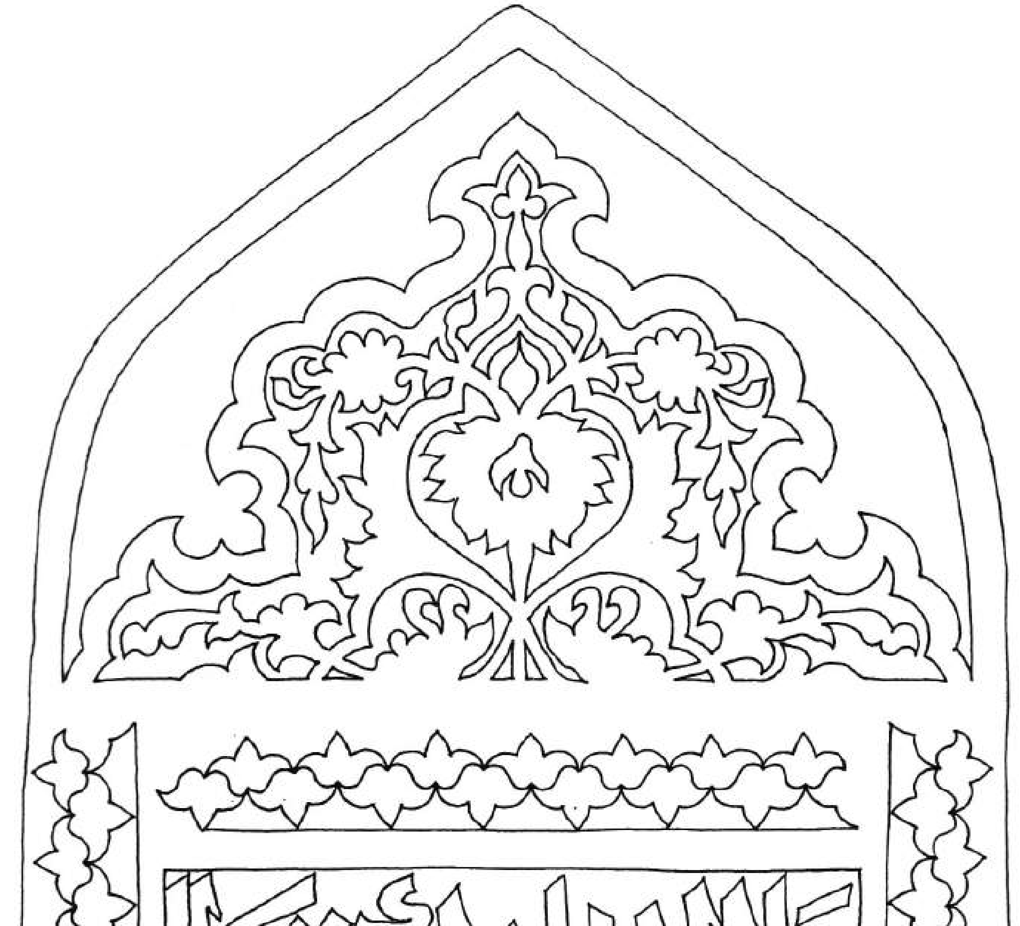

16=A=a

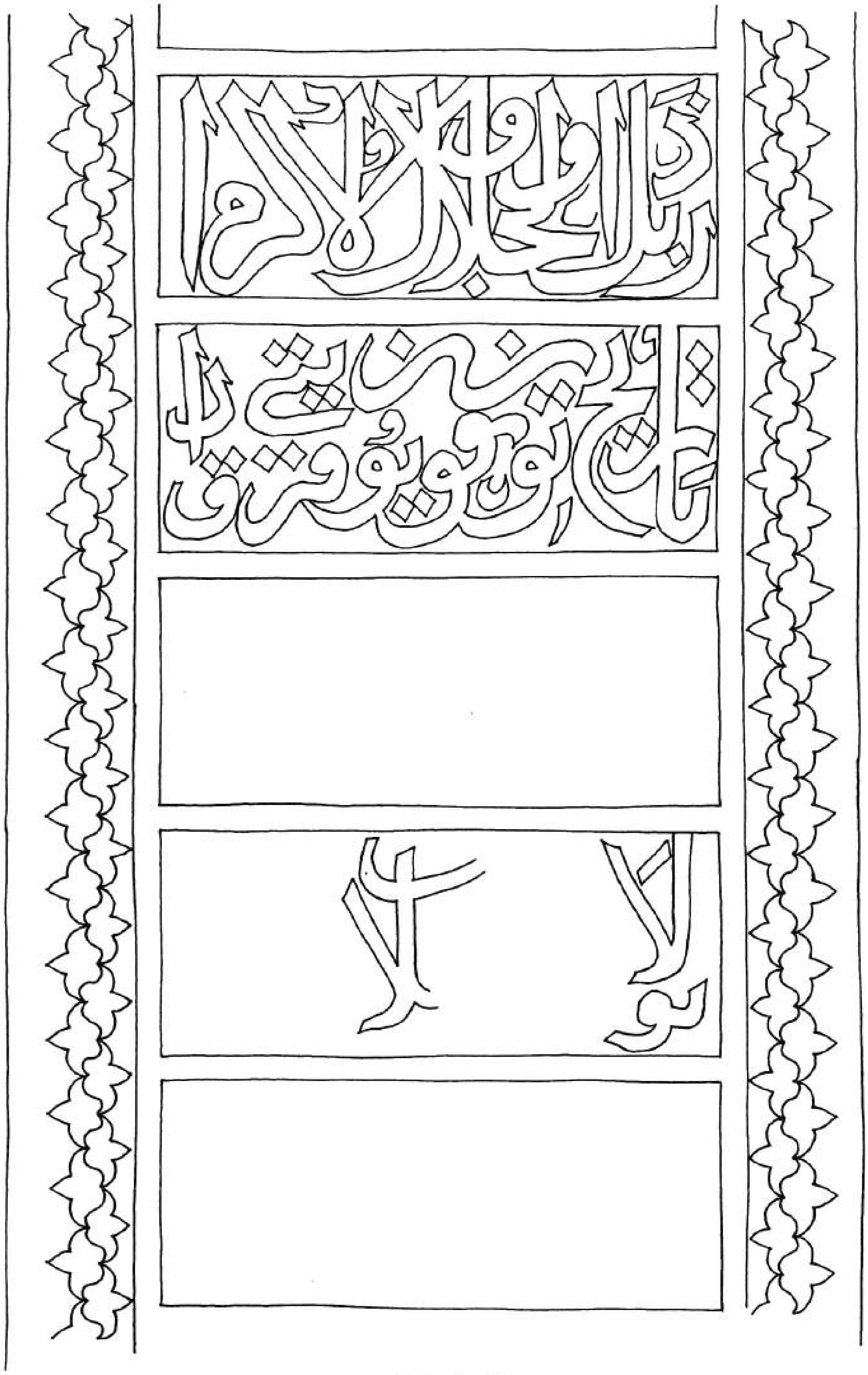

16=A=б

17=A=a

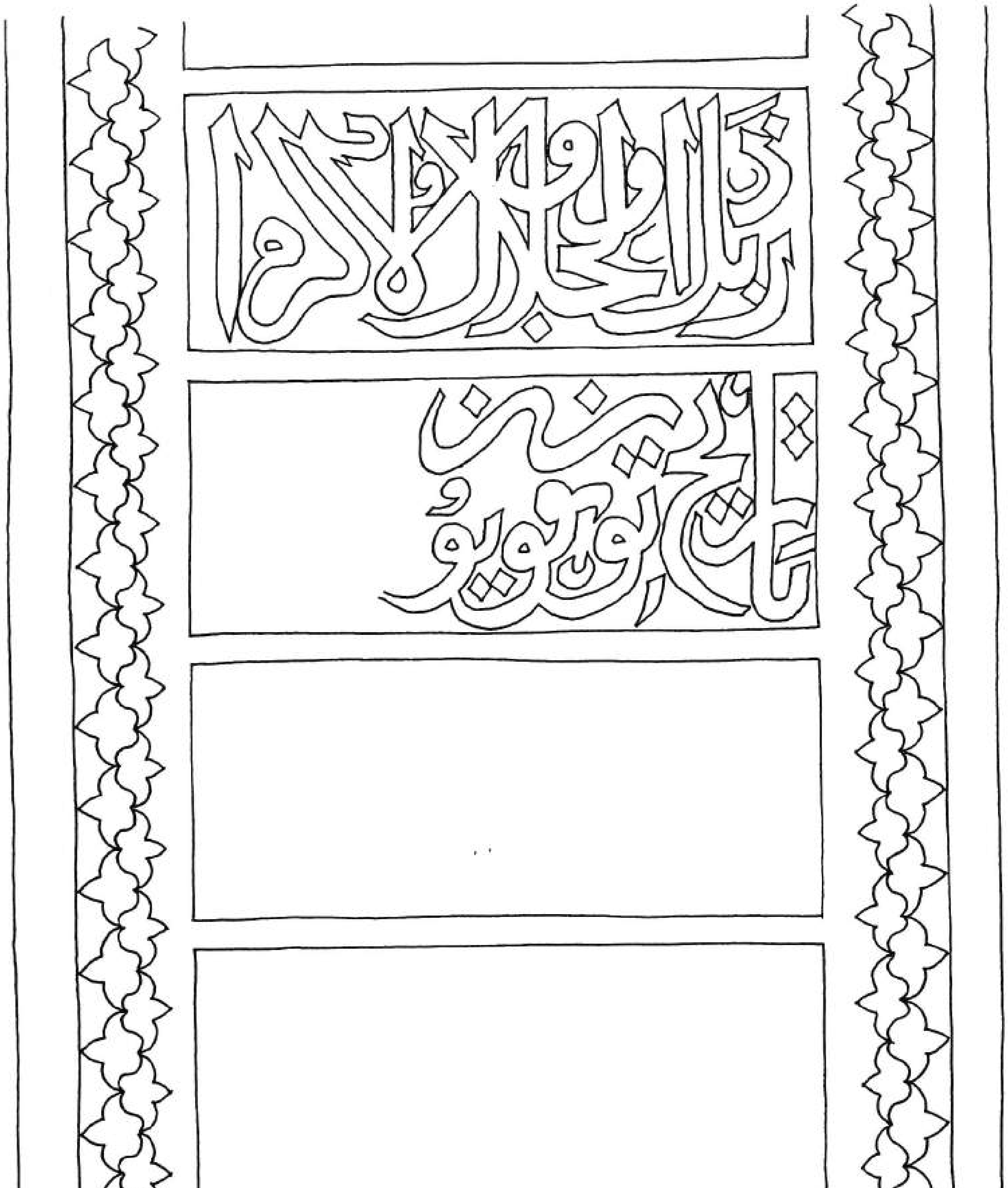

17=A=б

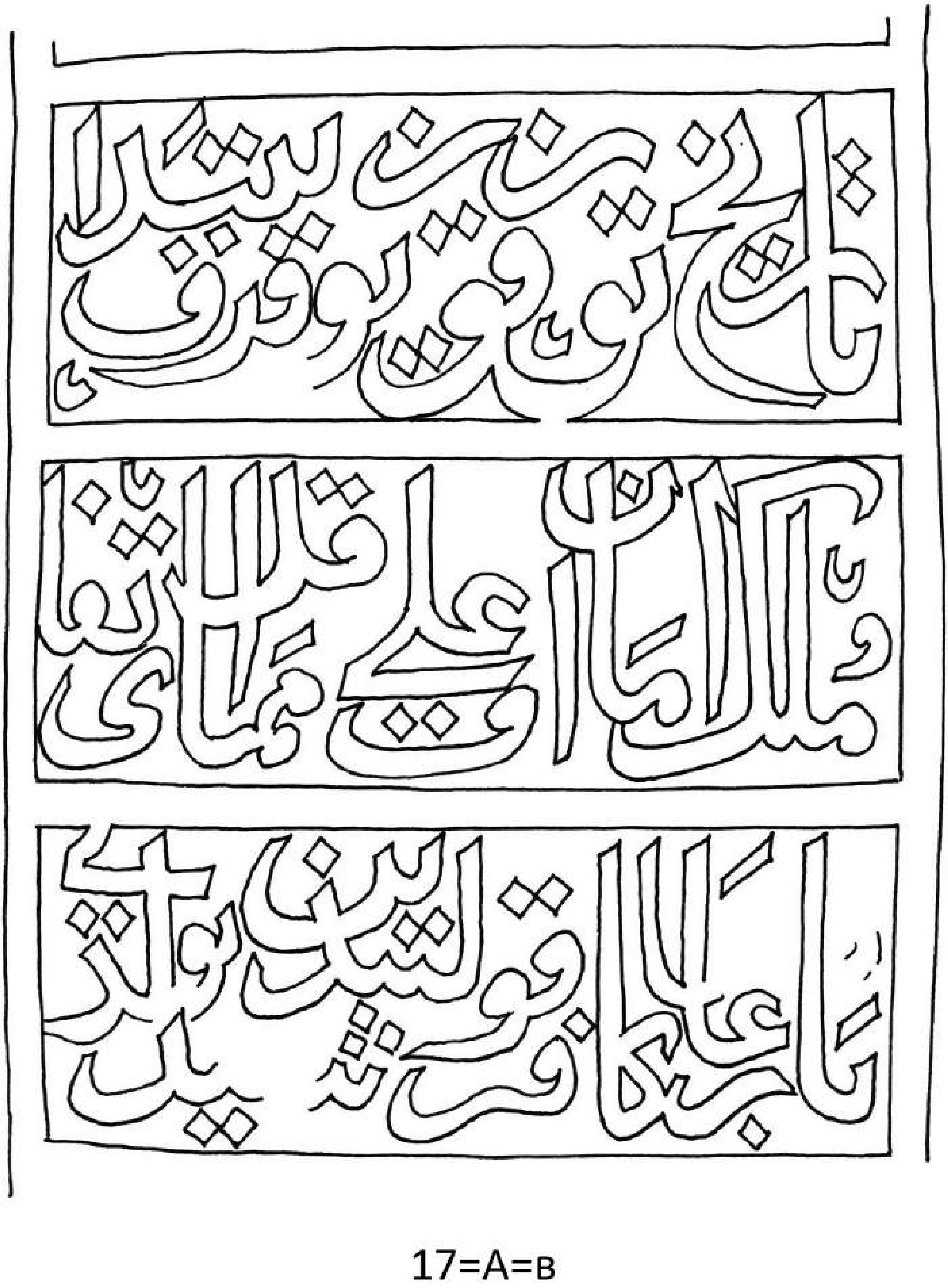

17=А=в

Югары (Олы) Сәрдә авылы, Әтнә районы

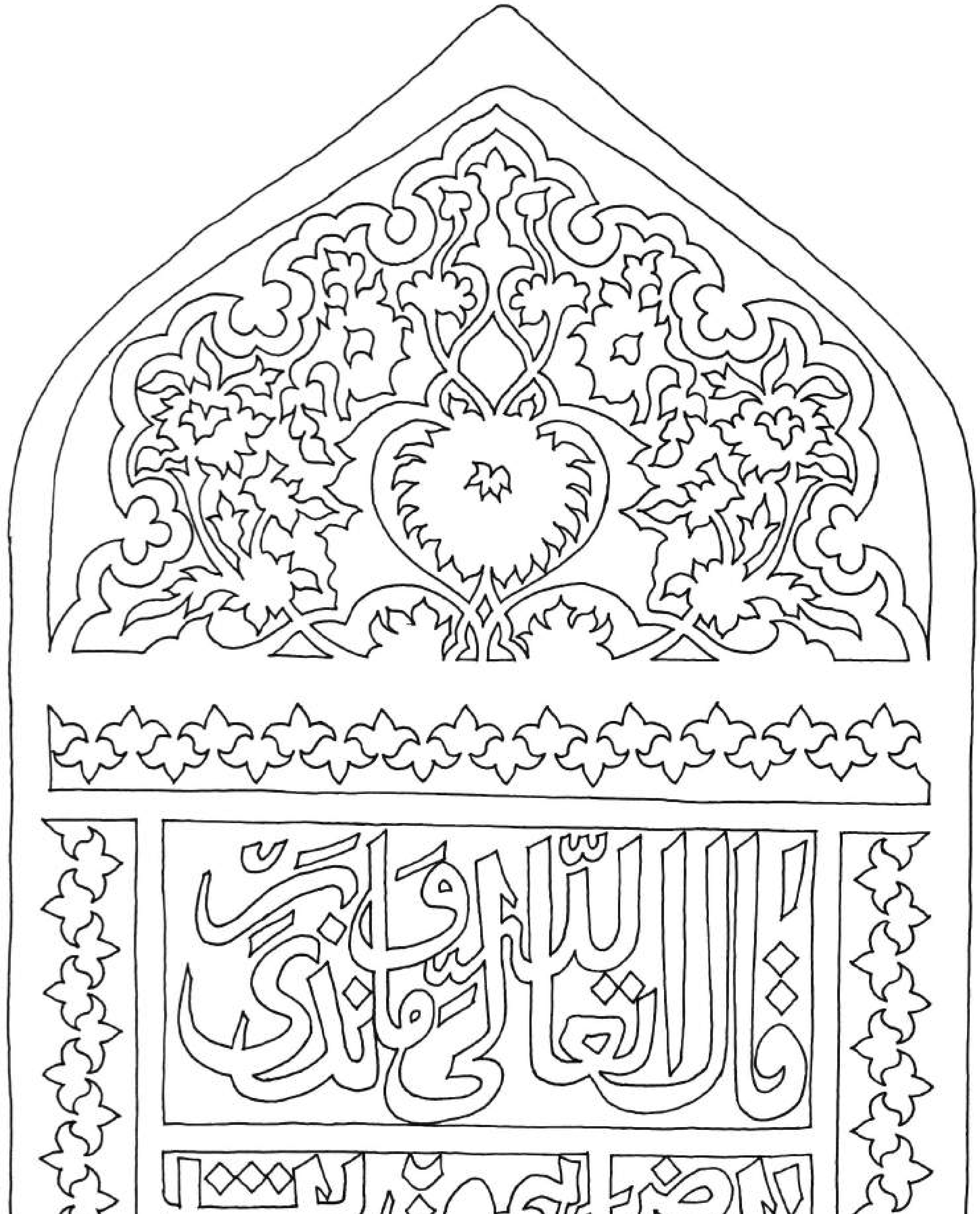

18=A=a

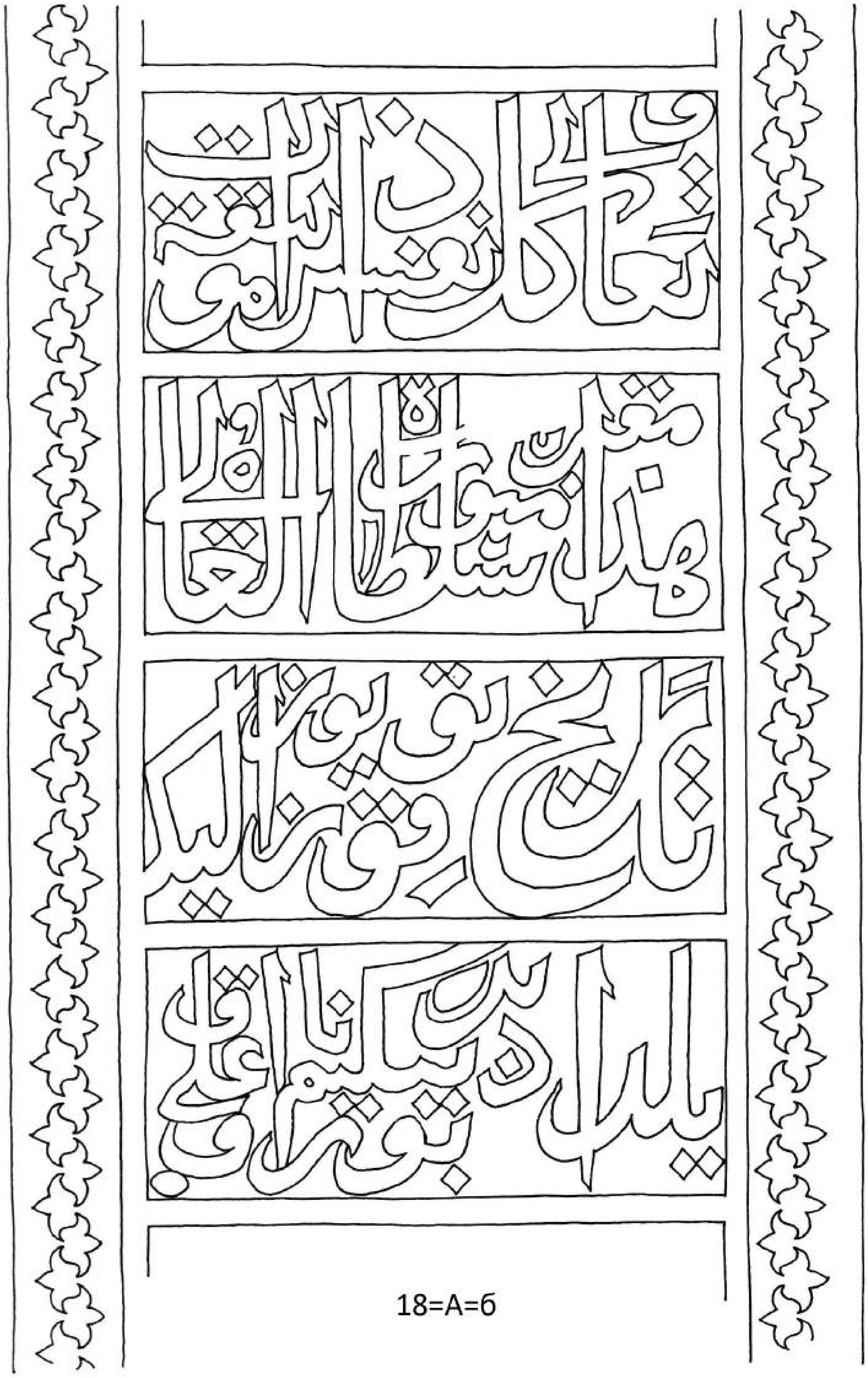

18=A=б

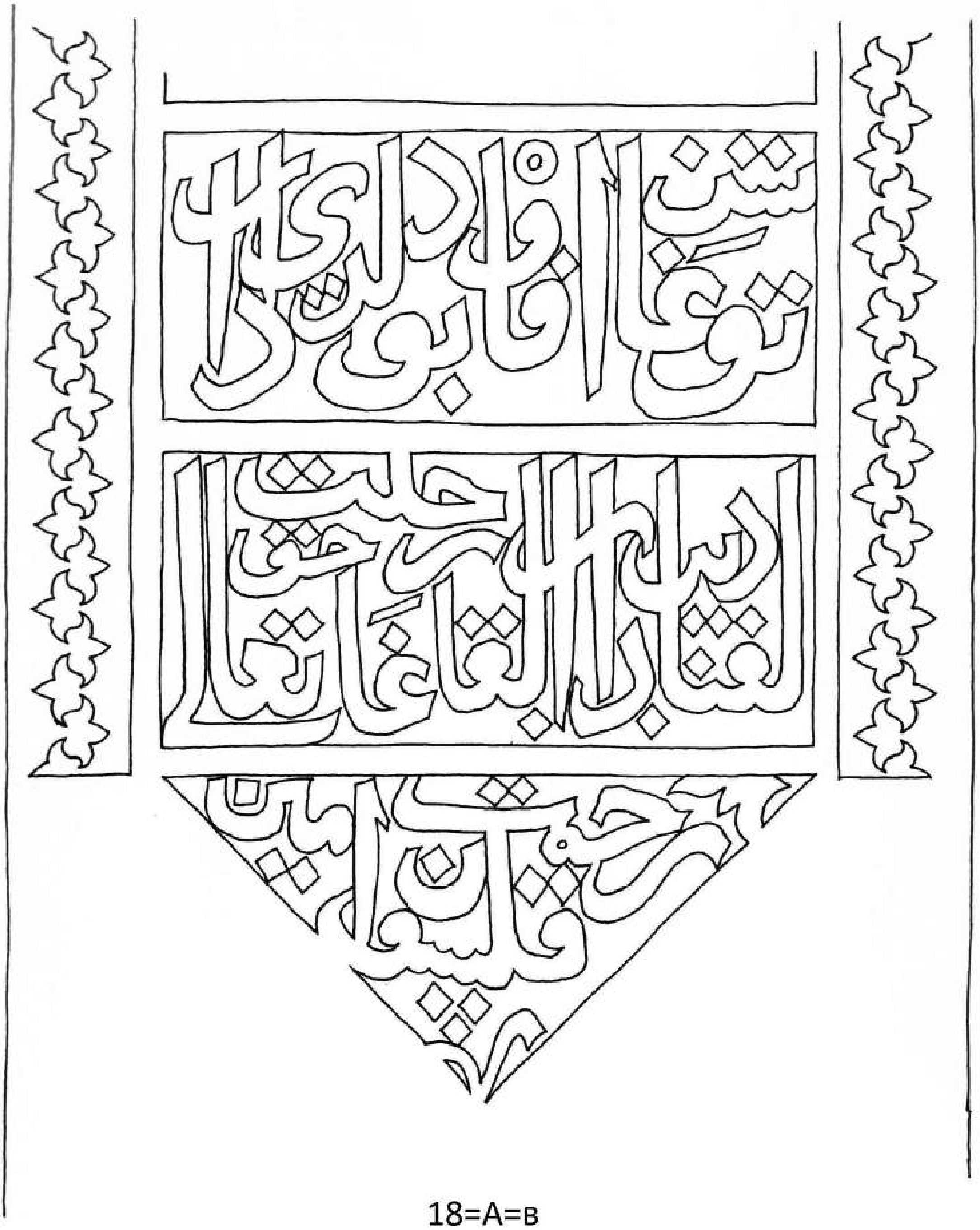

18=A=B

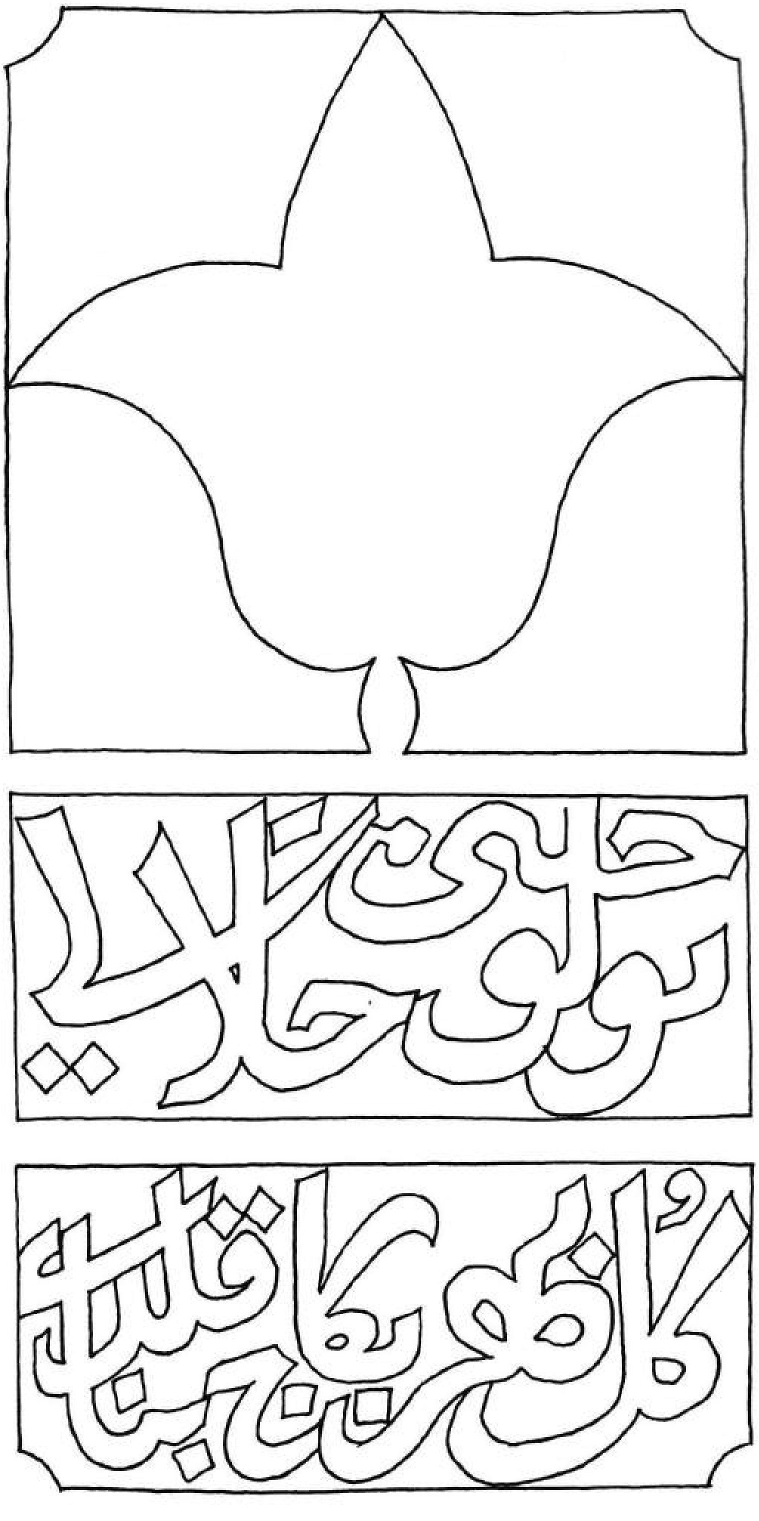

18=Г

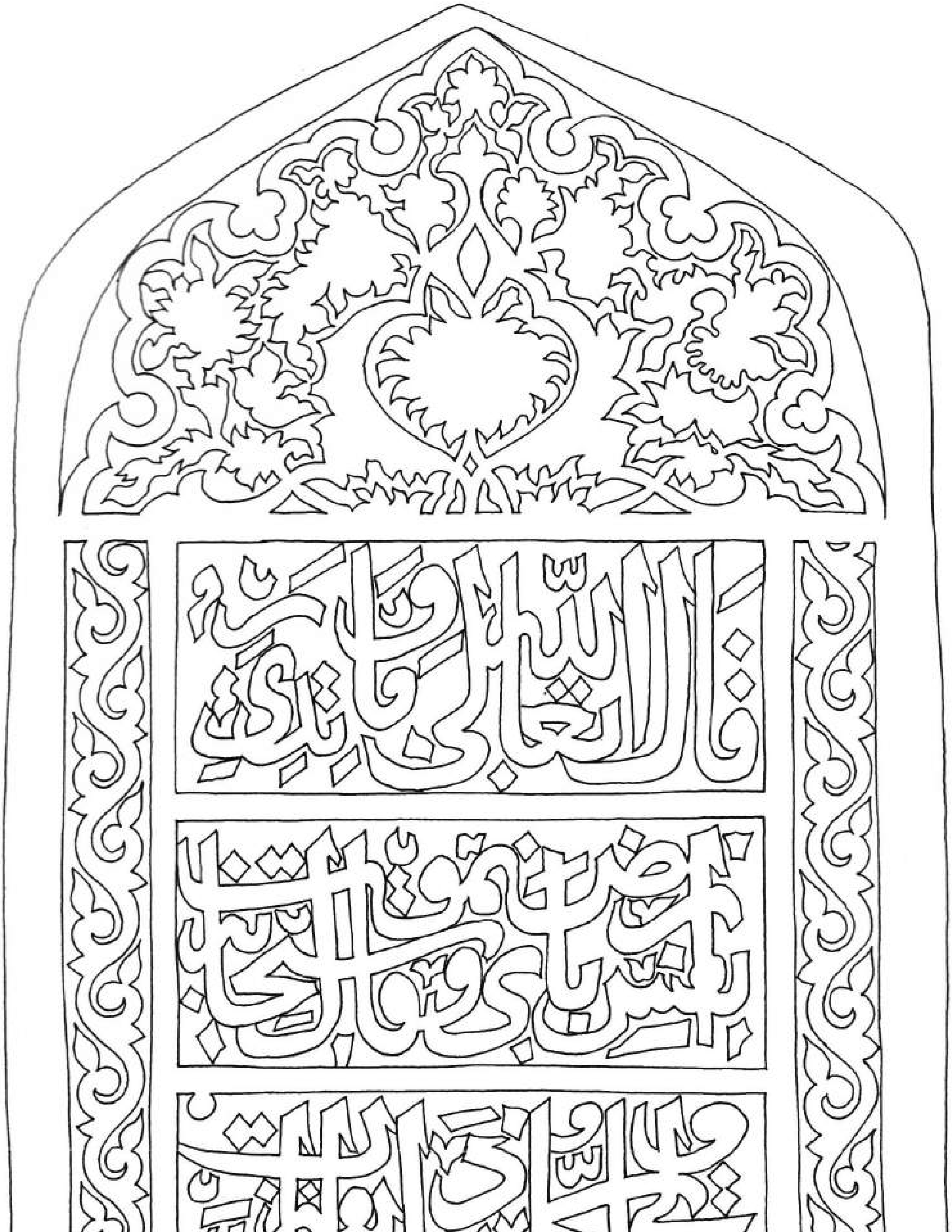

19=A=a

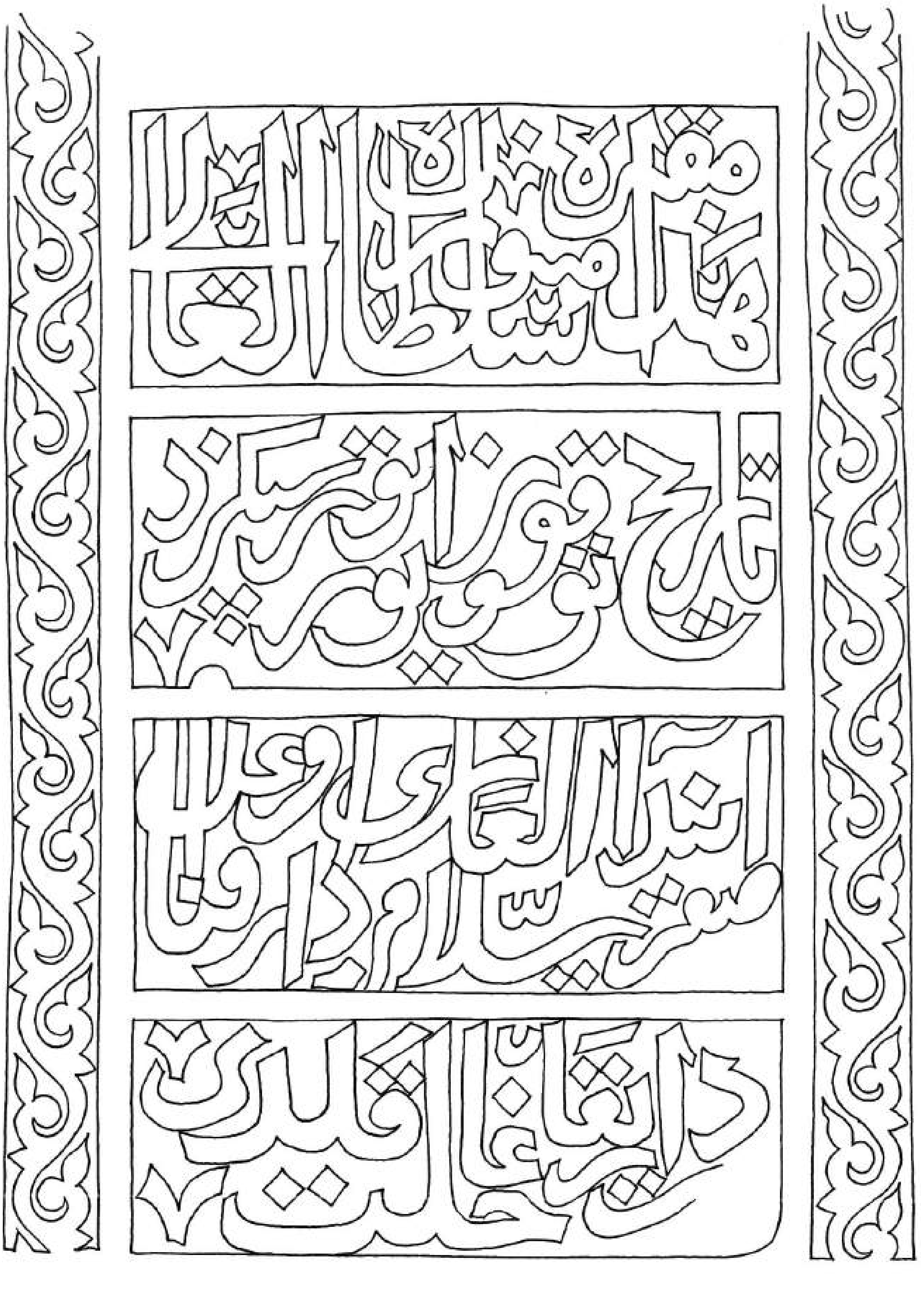

19=А=б

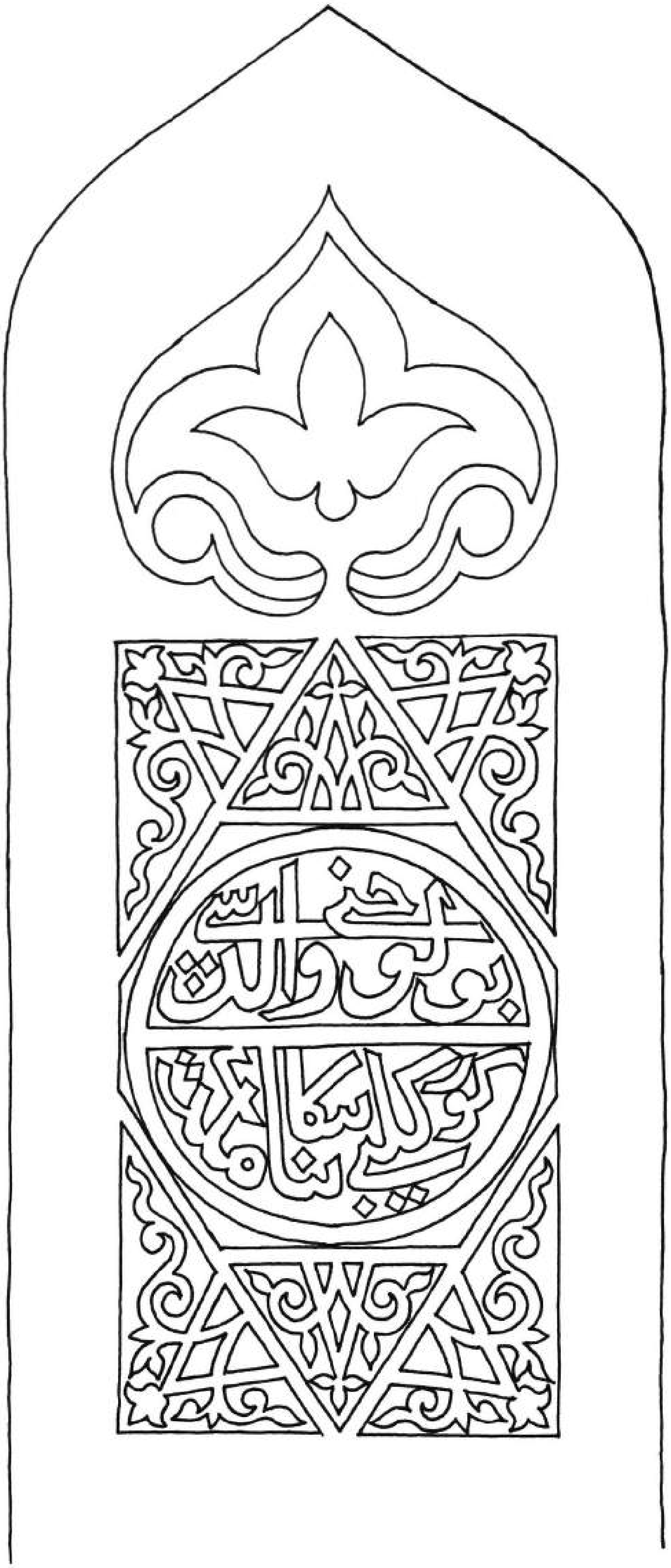

20=B

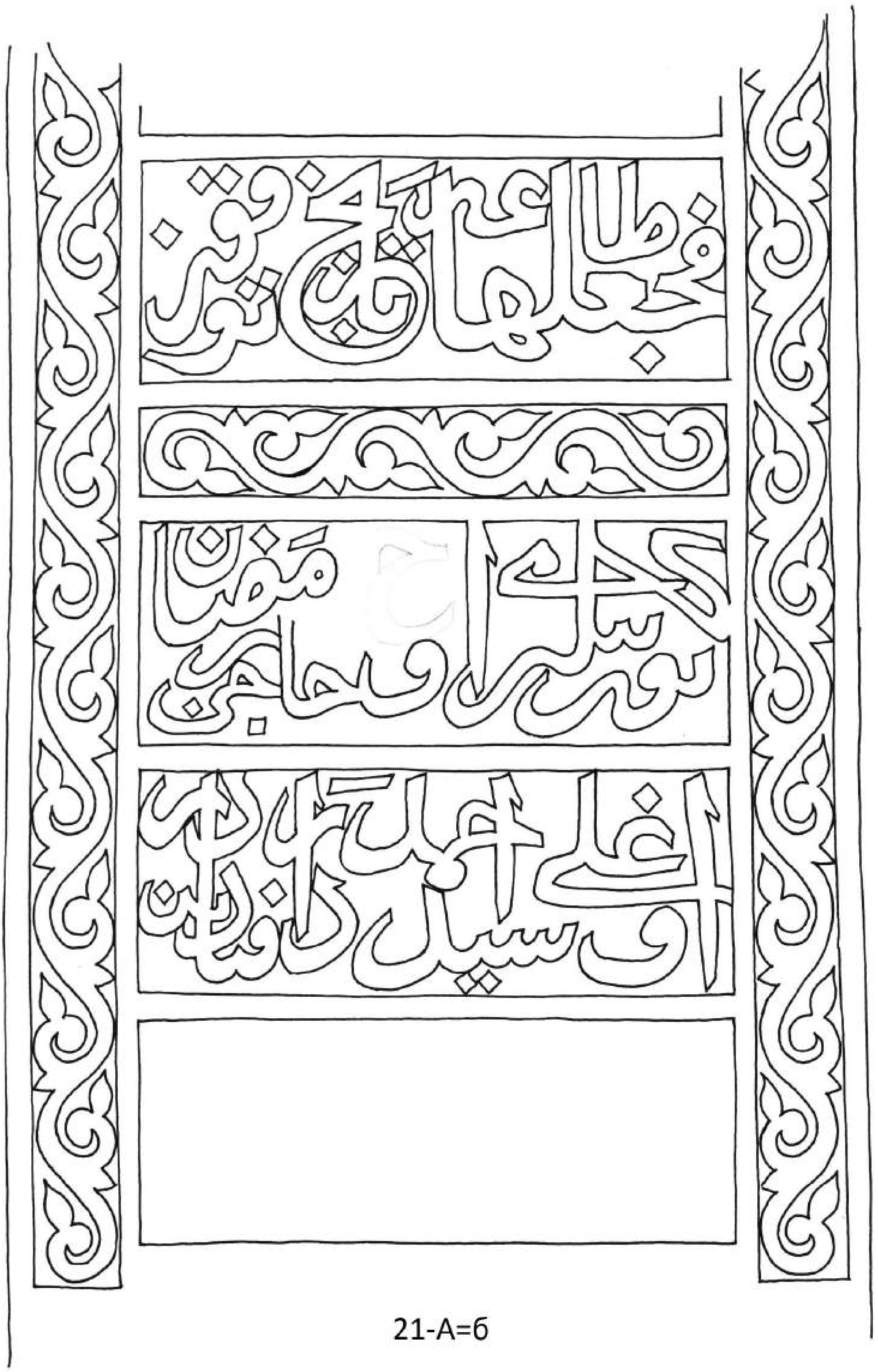

21-А=б

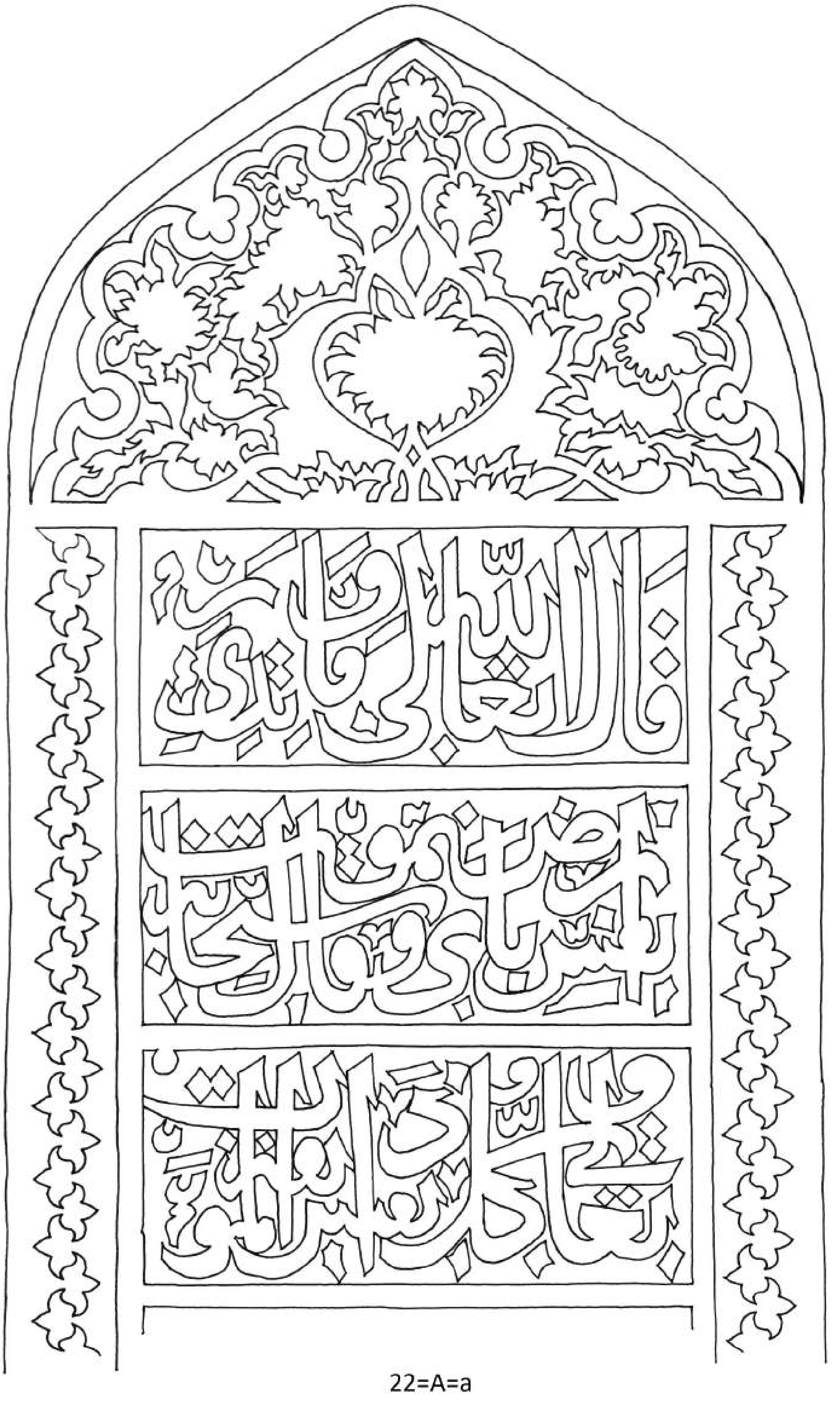

22=A=a

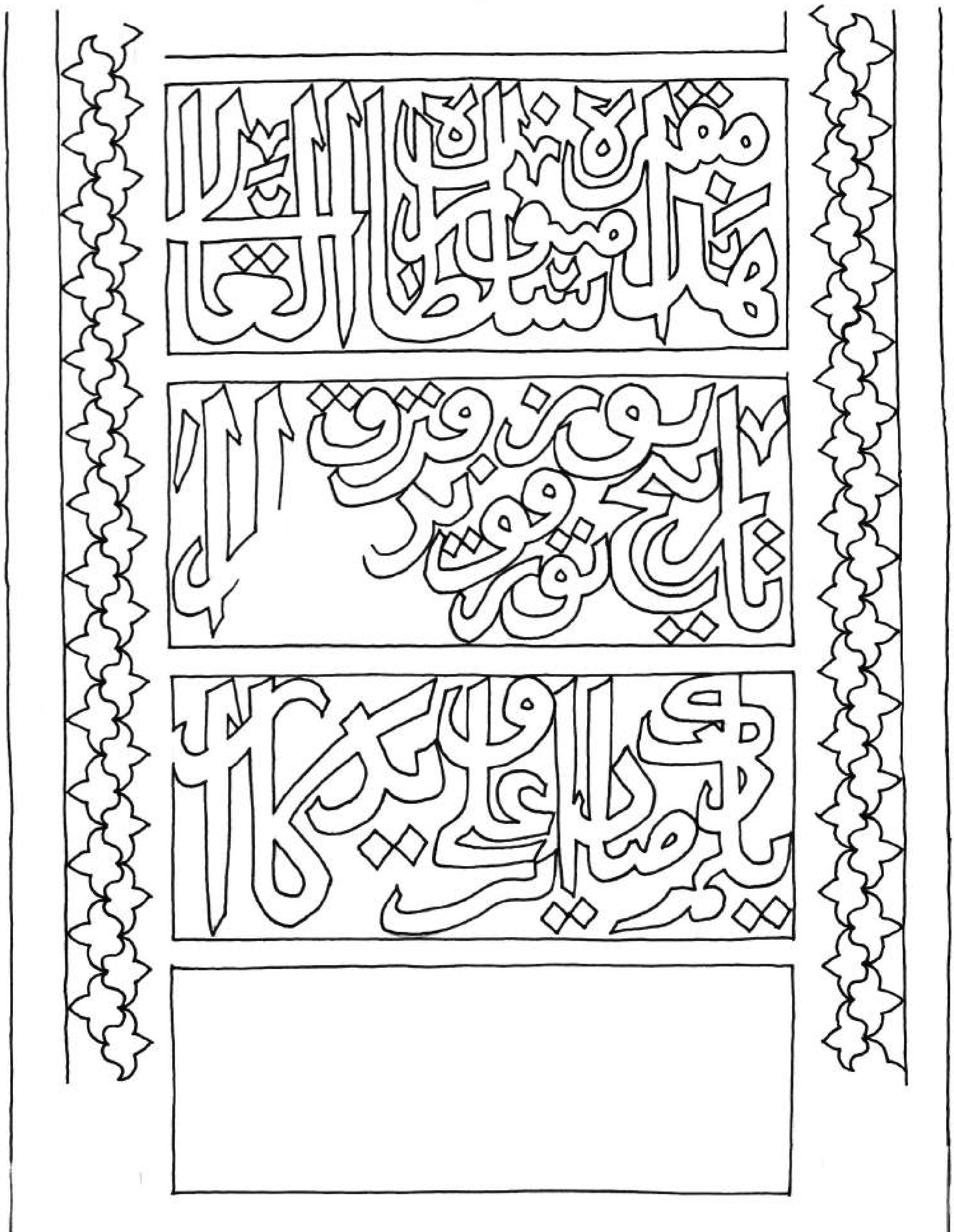

22=А=б

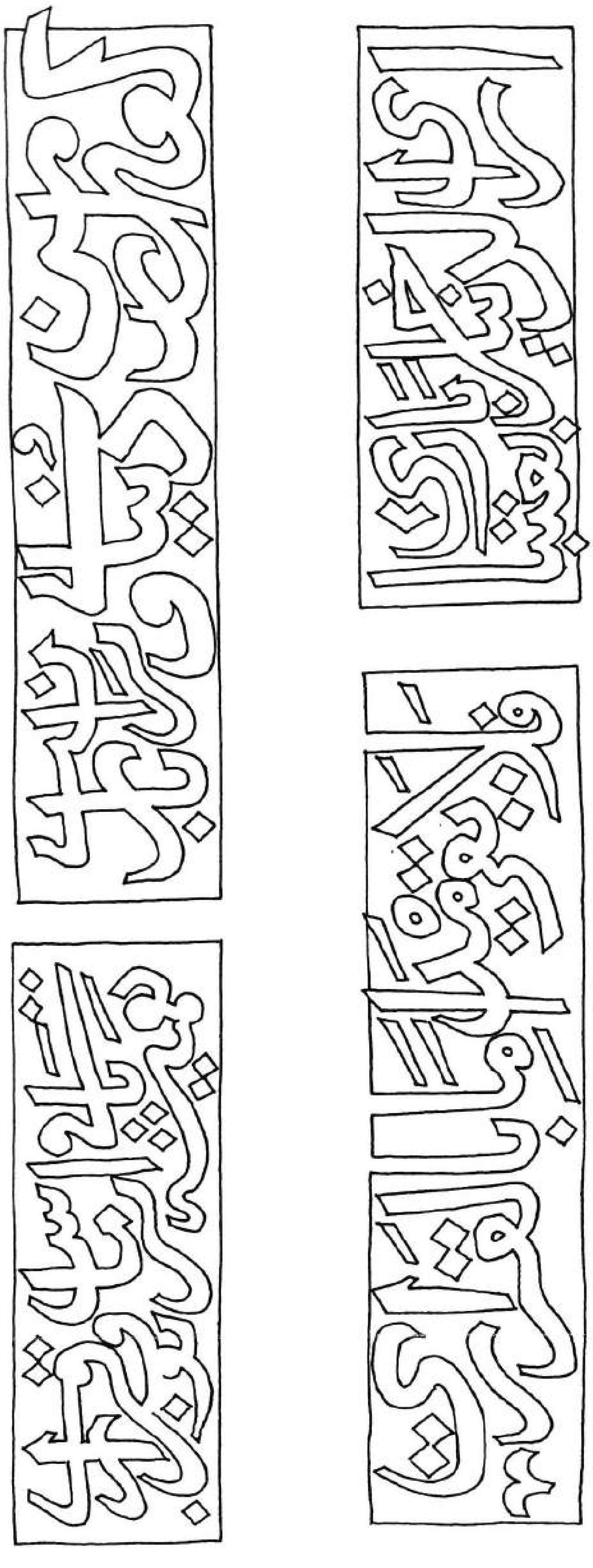

22=Б,Г

23=A

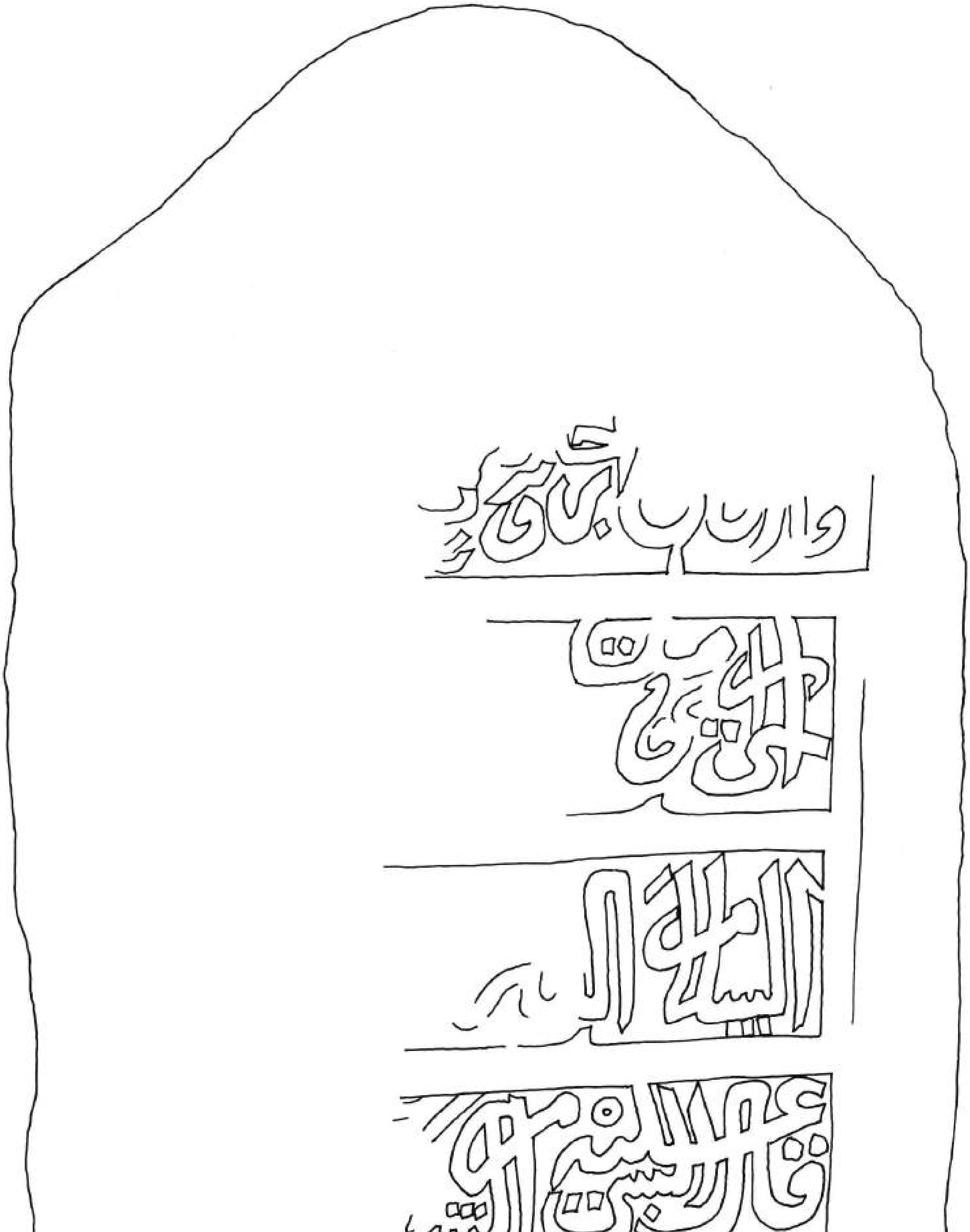

23=A

23=Б

23=Г

23=Б

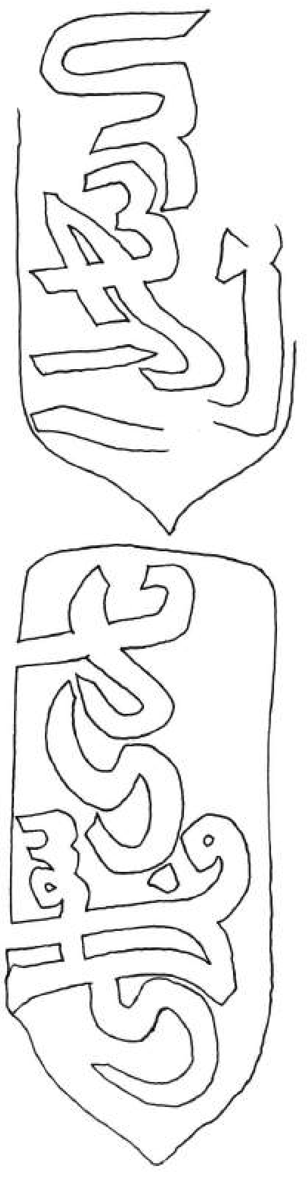

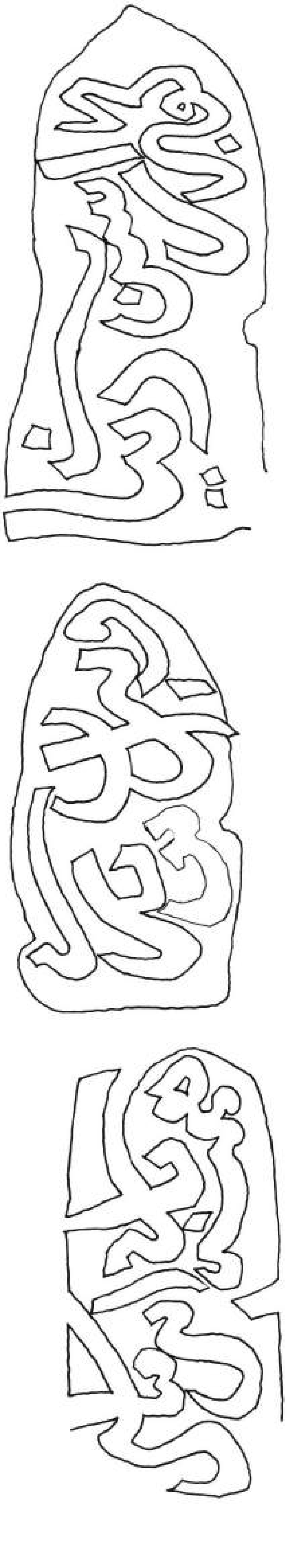

23=Г

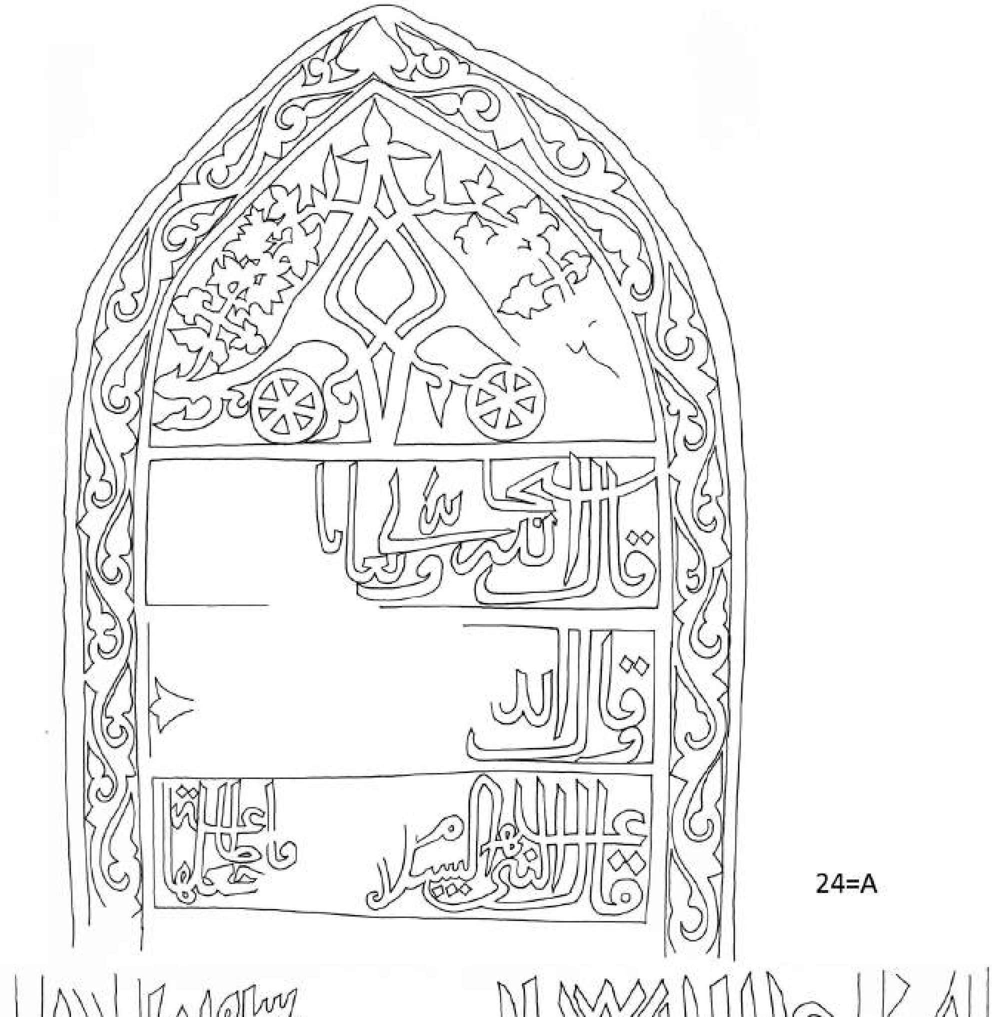

24=A

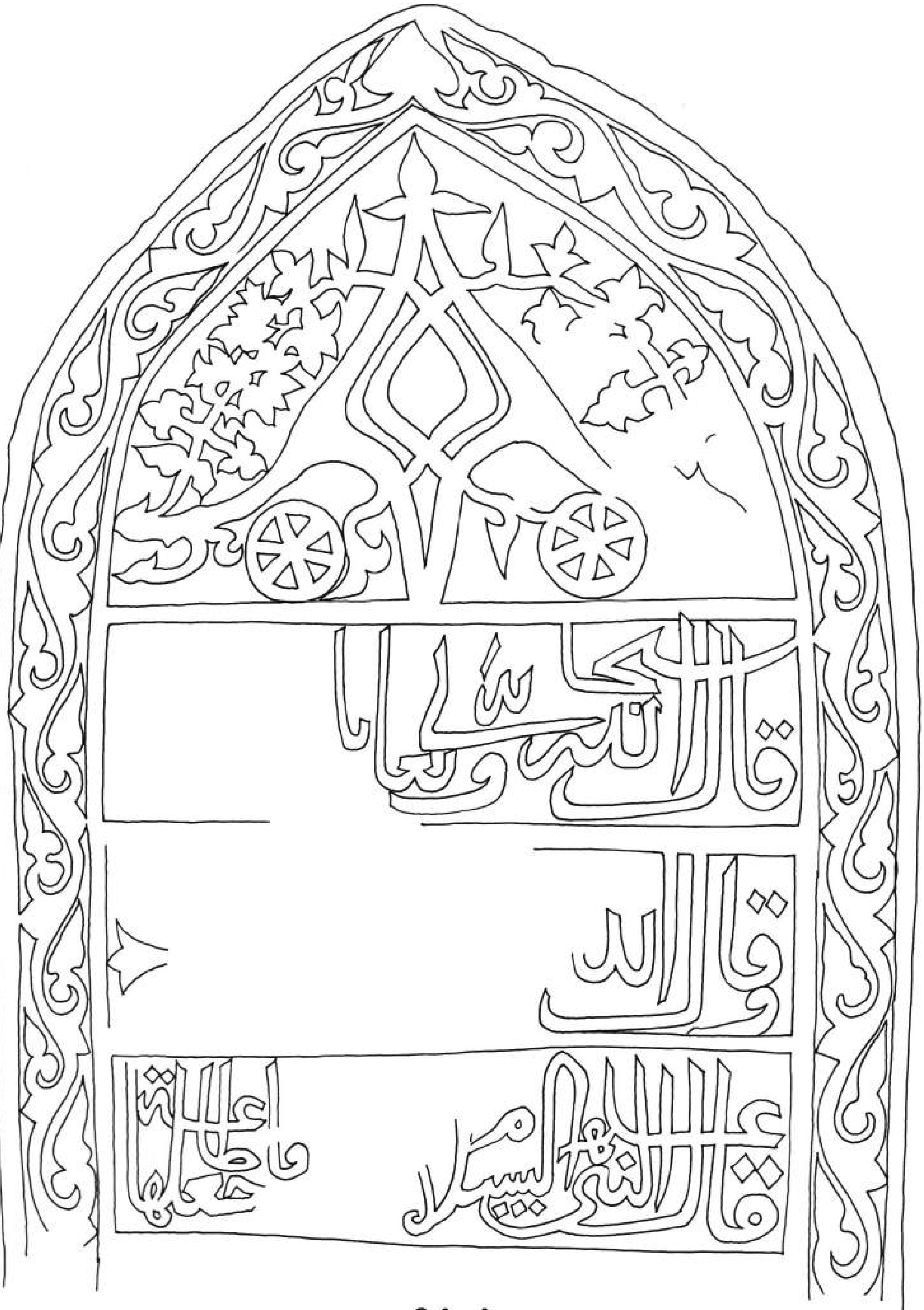

24=A=a

24=A

24=A=a

24=А=б

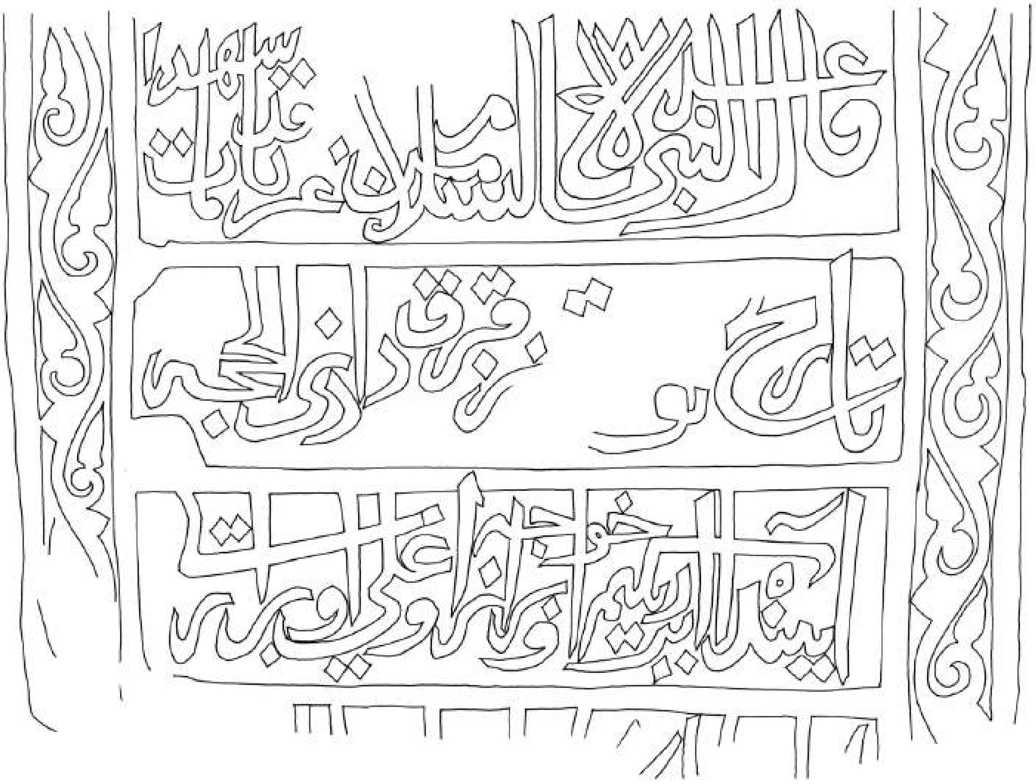

24=A=б

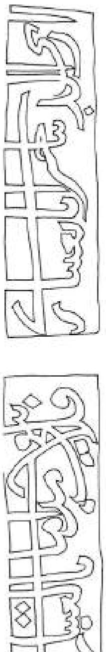

24=Б

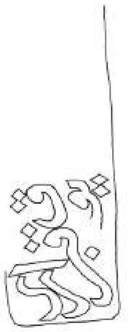

24=Г

25

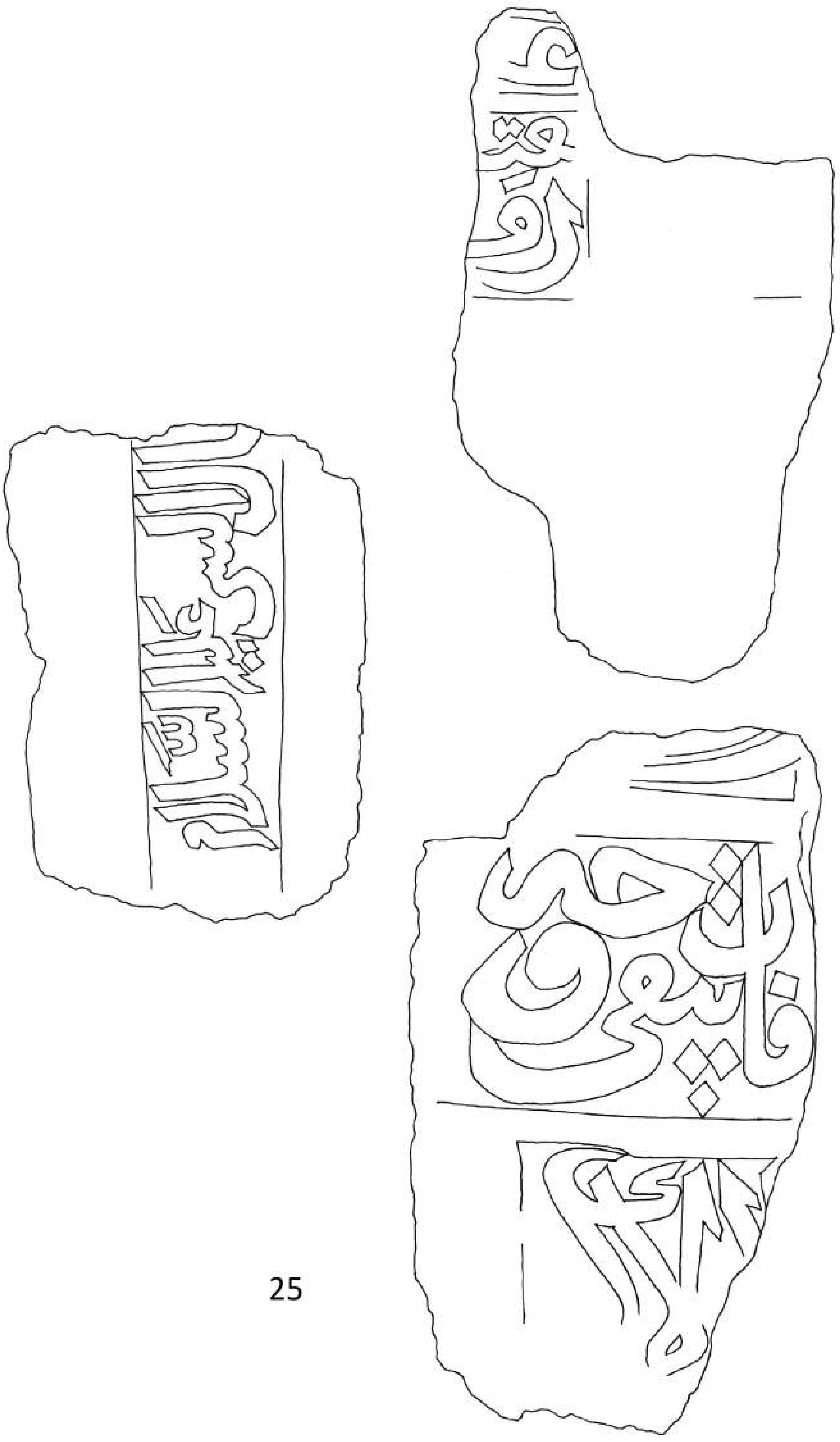

25

26

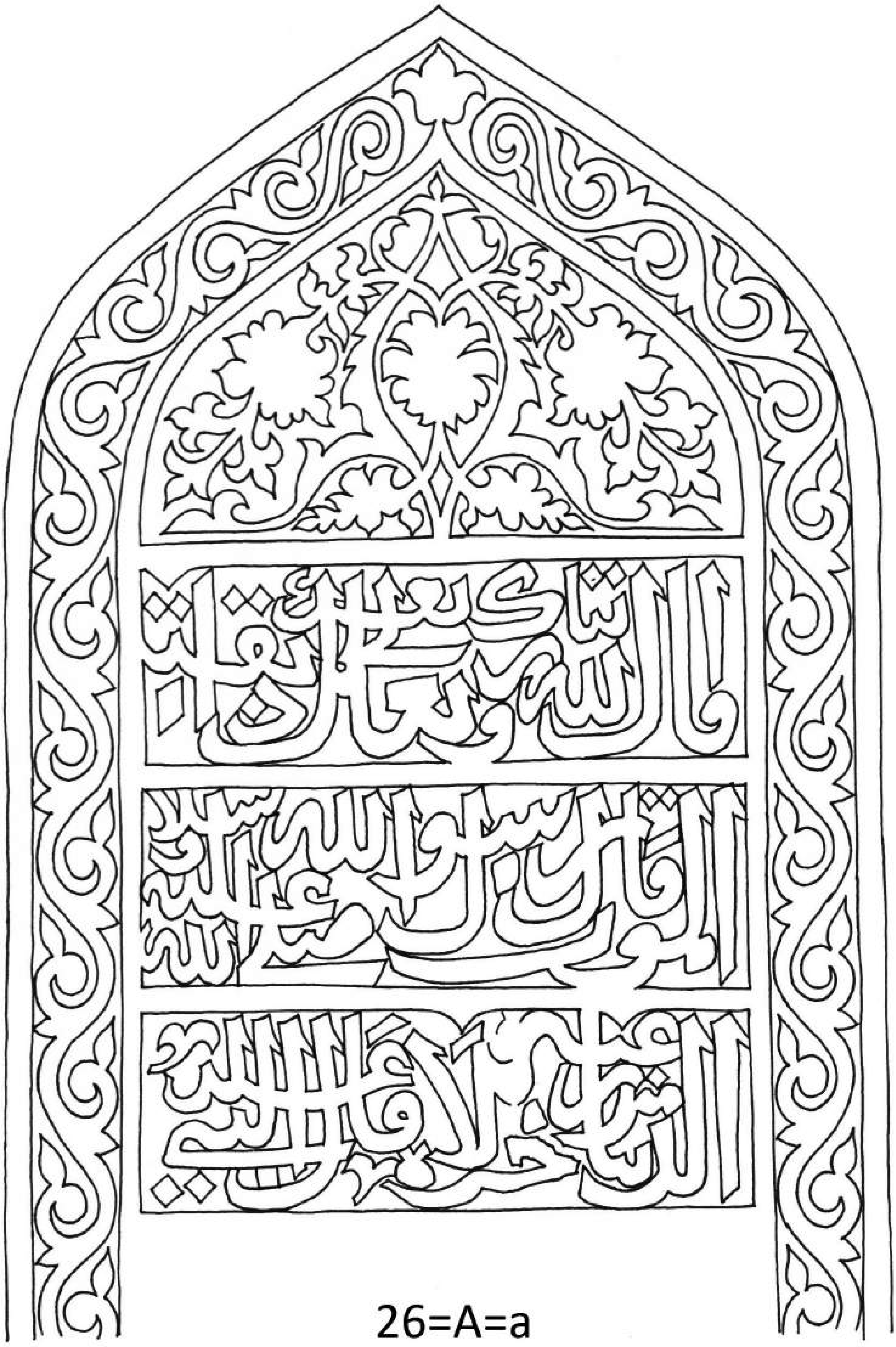

26=A=a

26=A=a

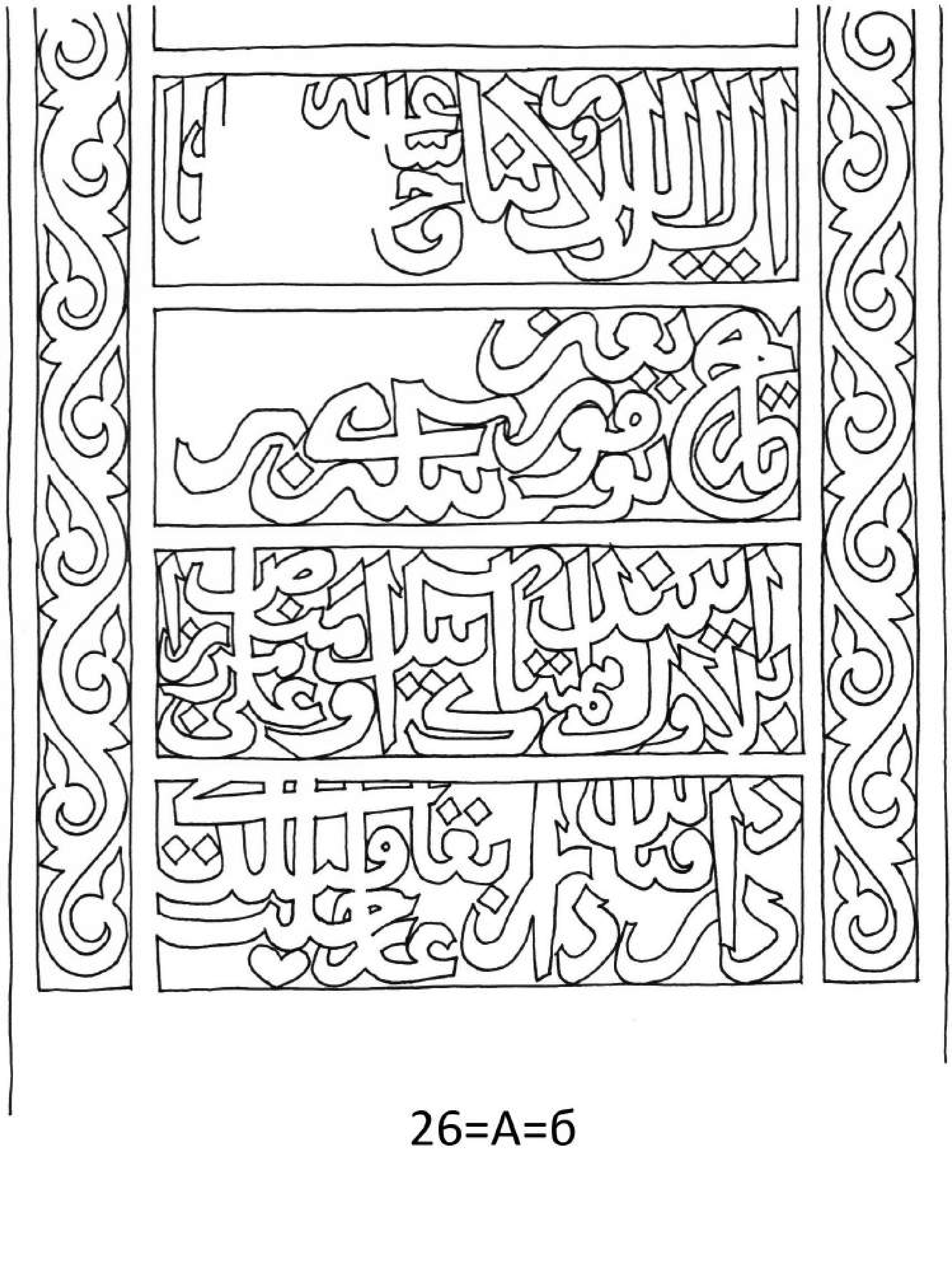

26=А=б

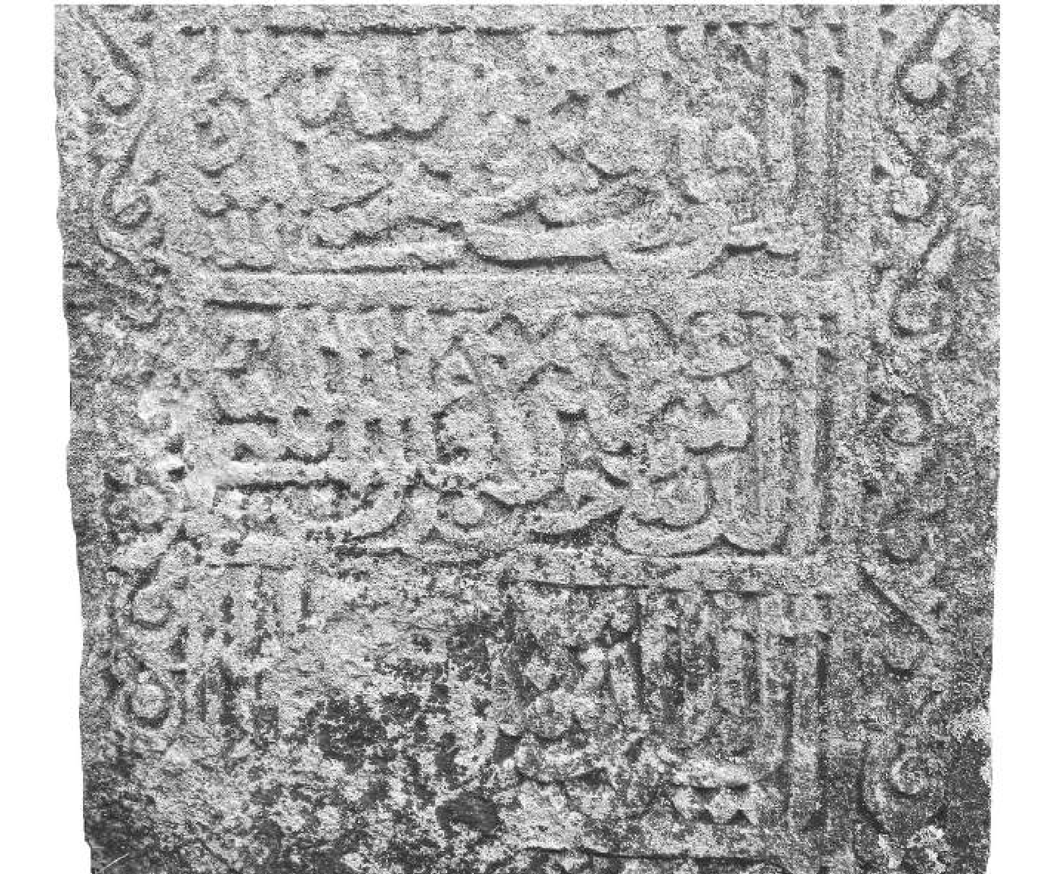

26=А=б

26

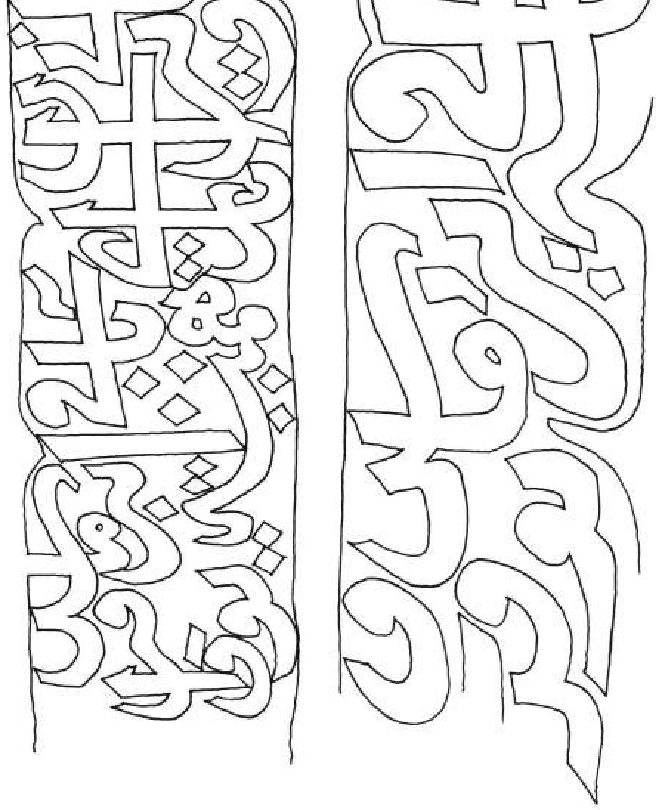

26=Б

26=Б

26=Г

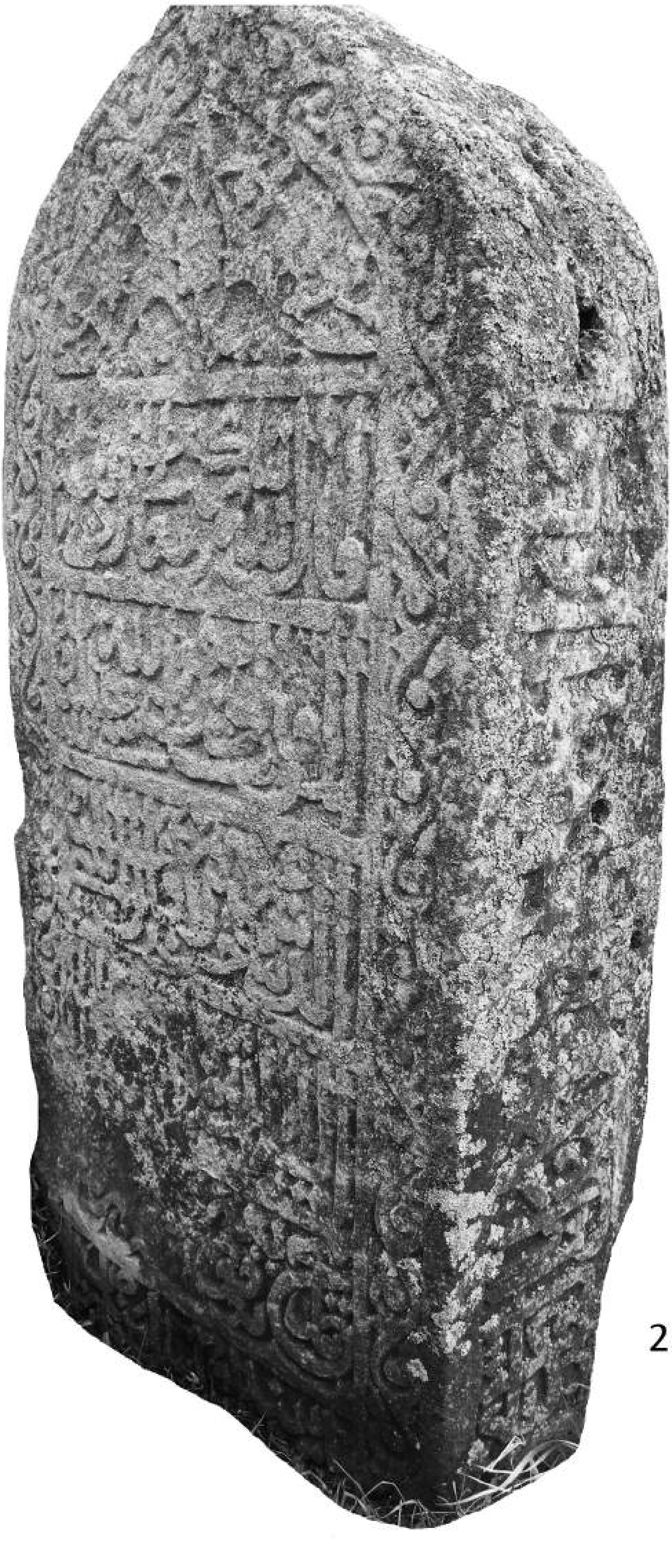

26=Γ

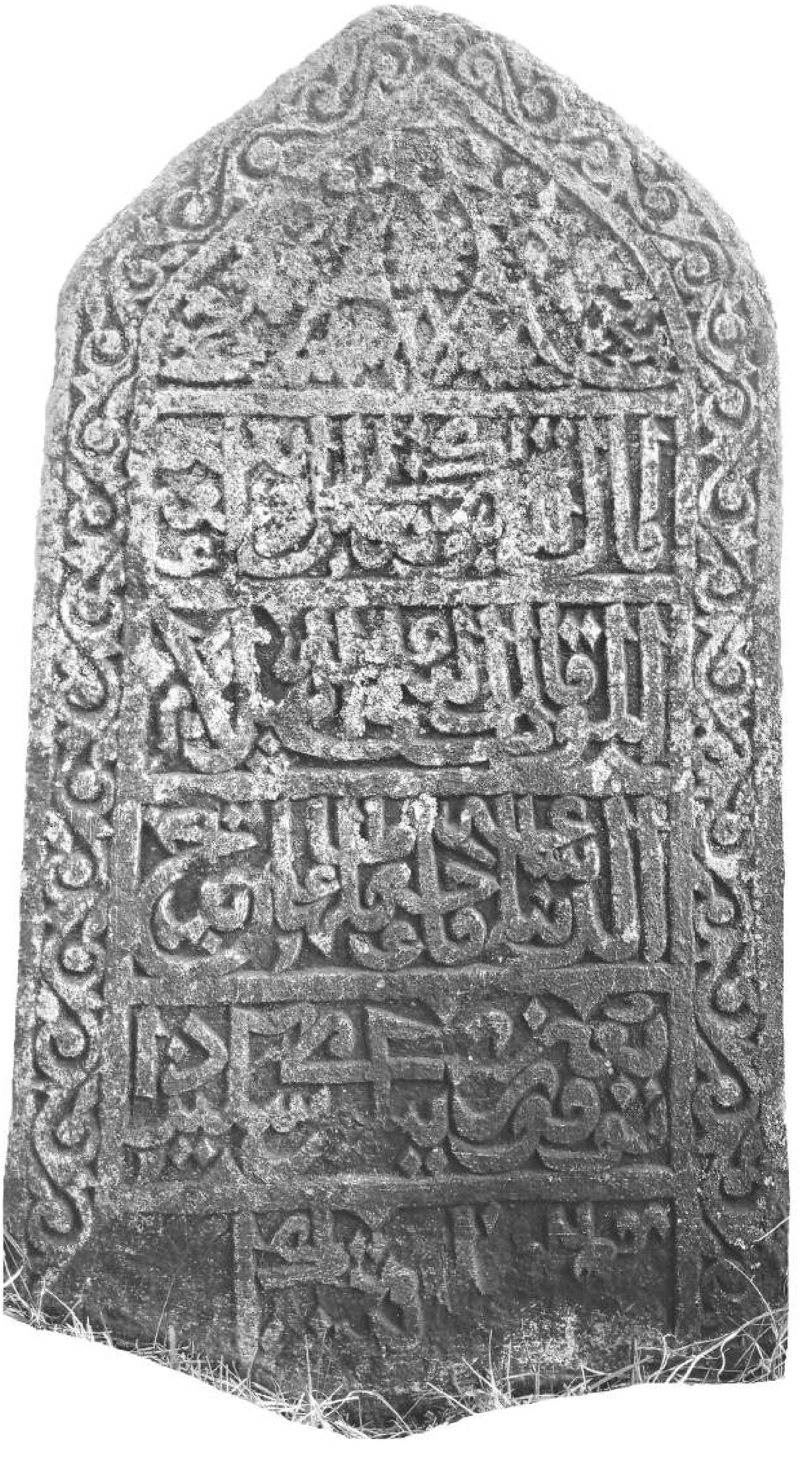

27=A

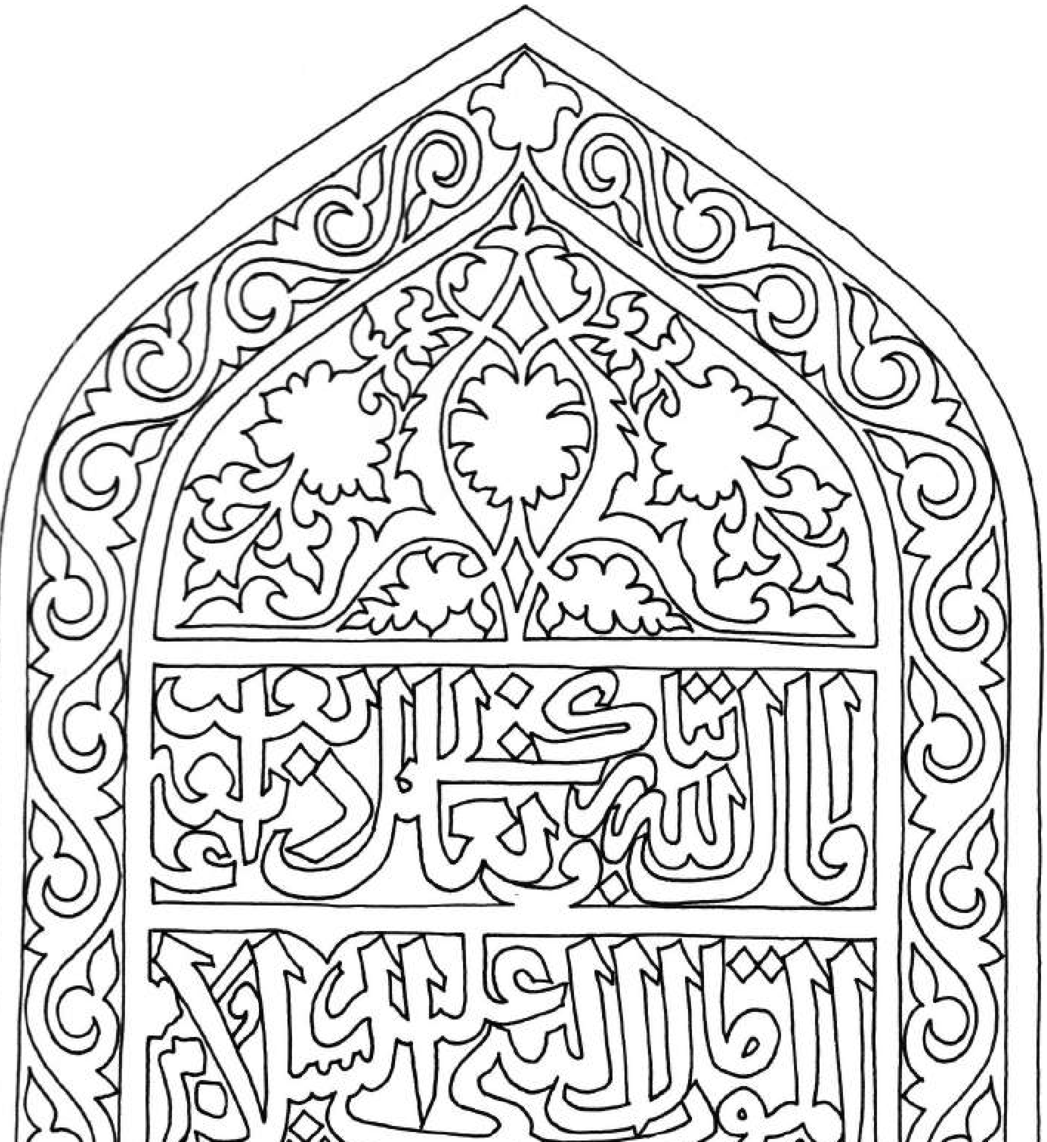

27=A=a

27=A=a

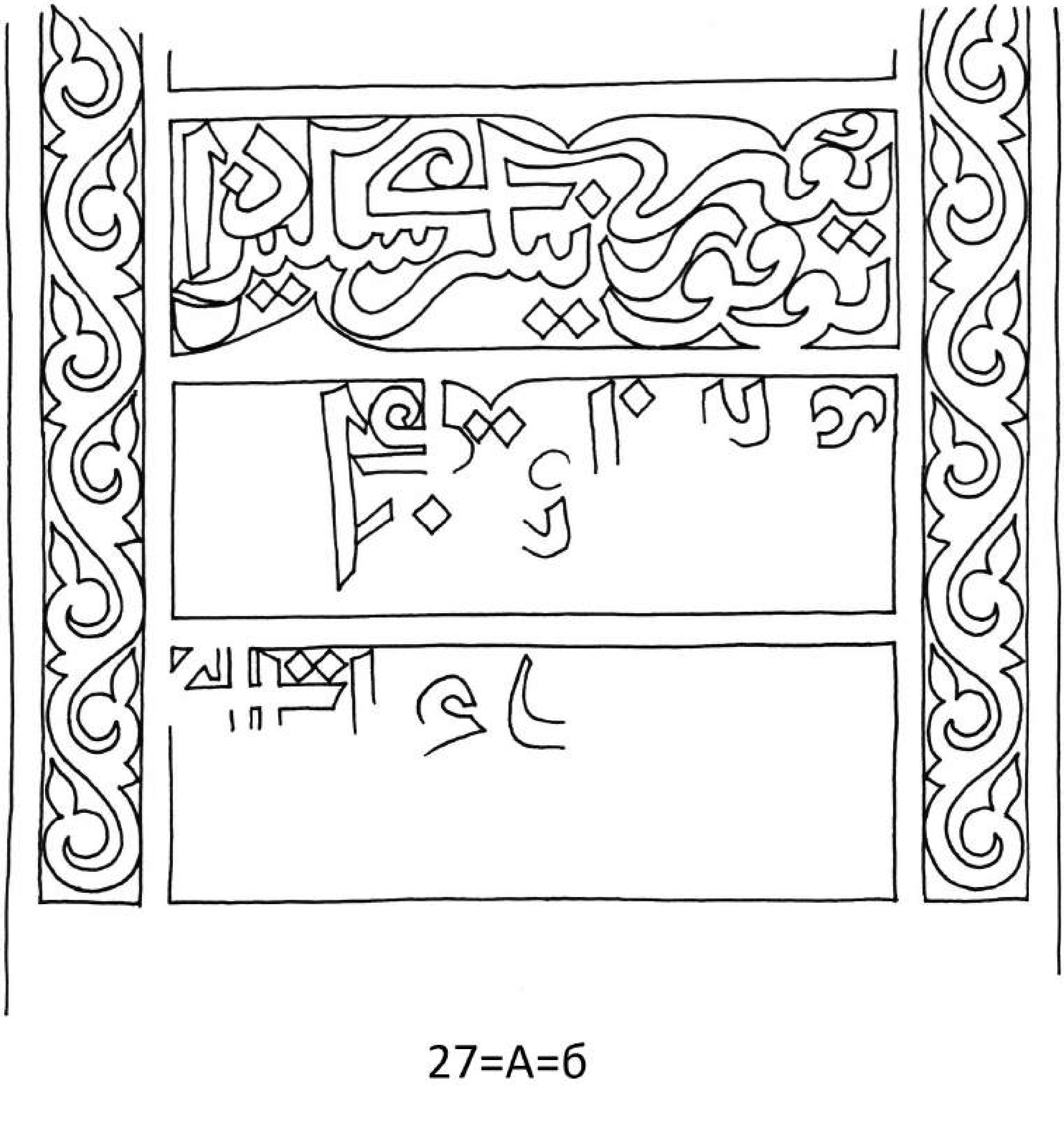

27=А=б

27=A=б

27=Б

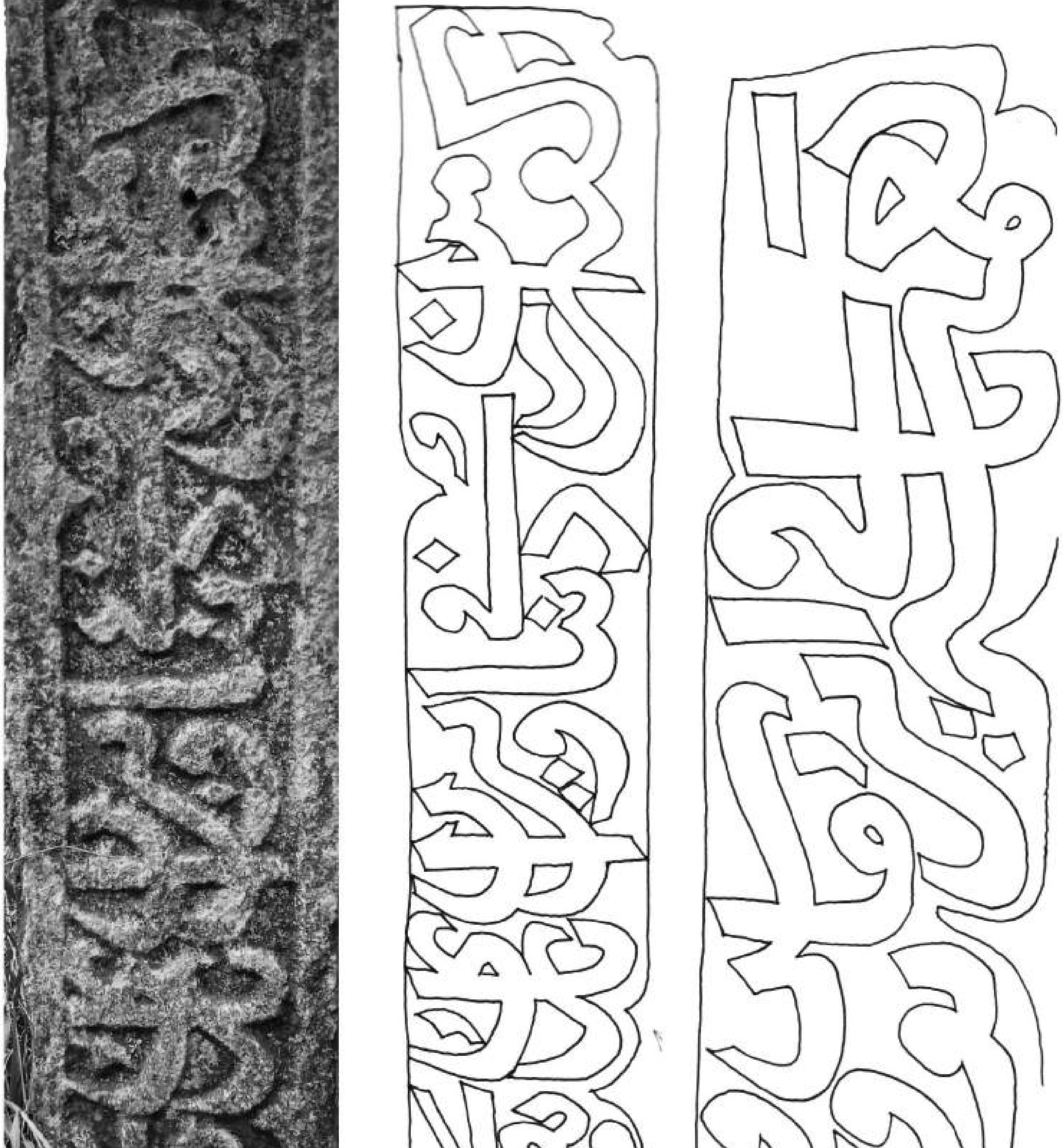

27=Б

27=Г

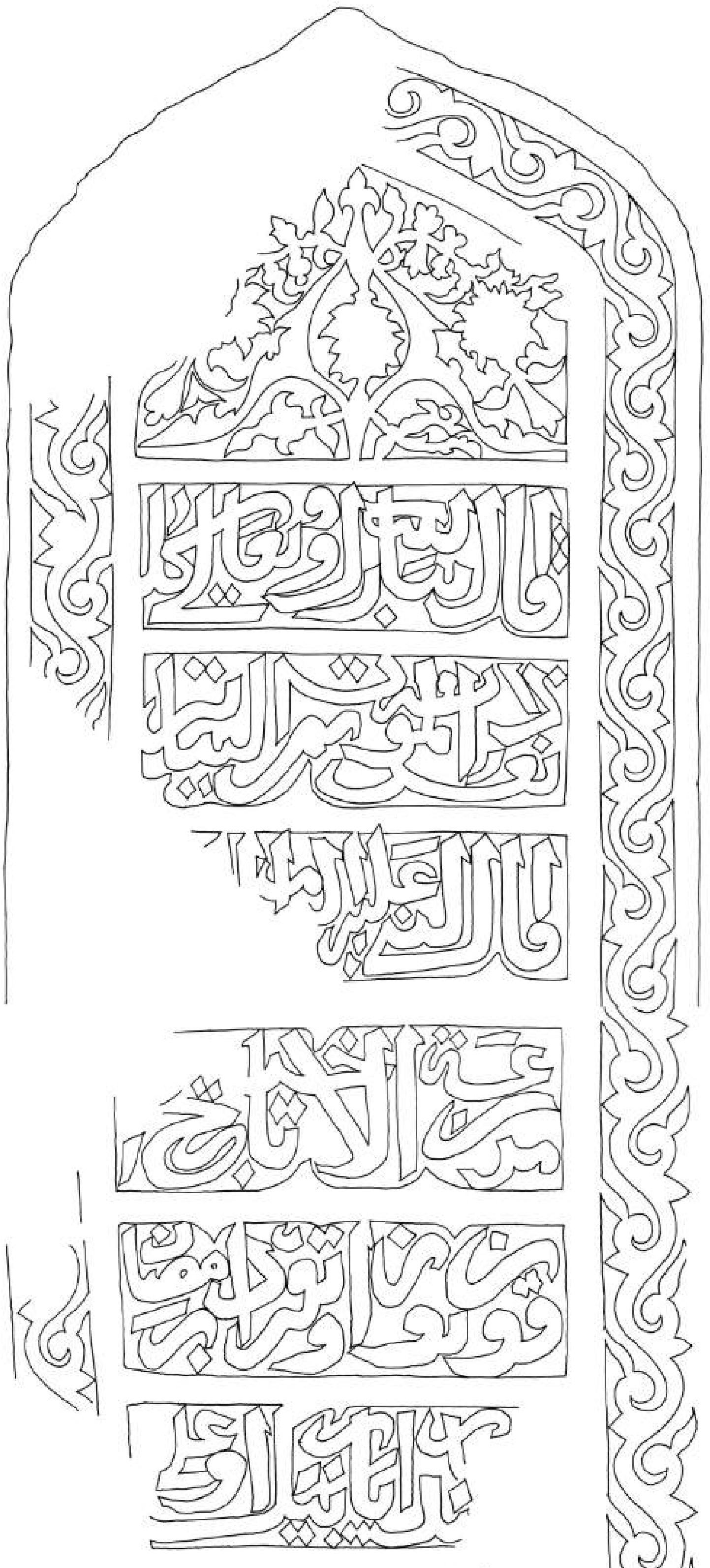

28=A

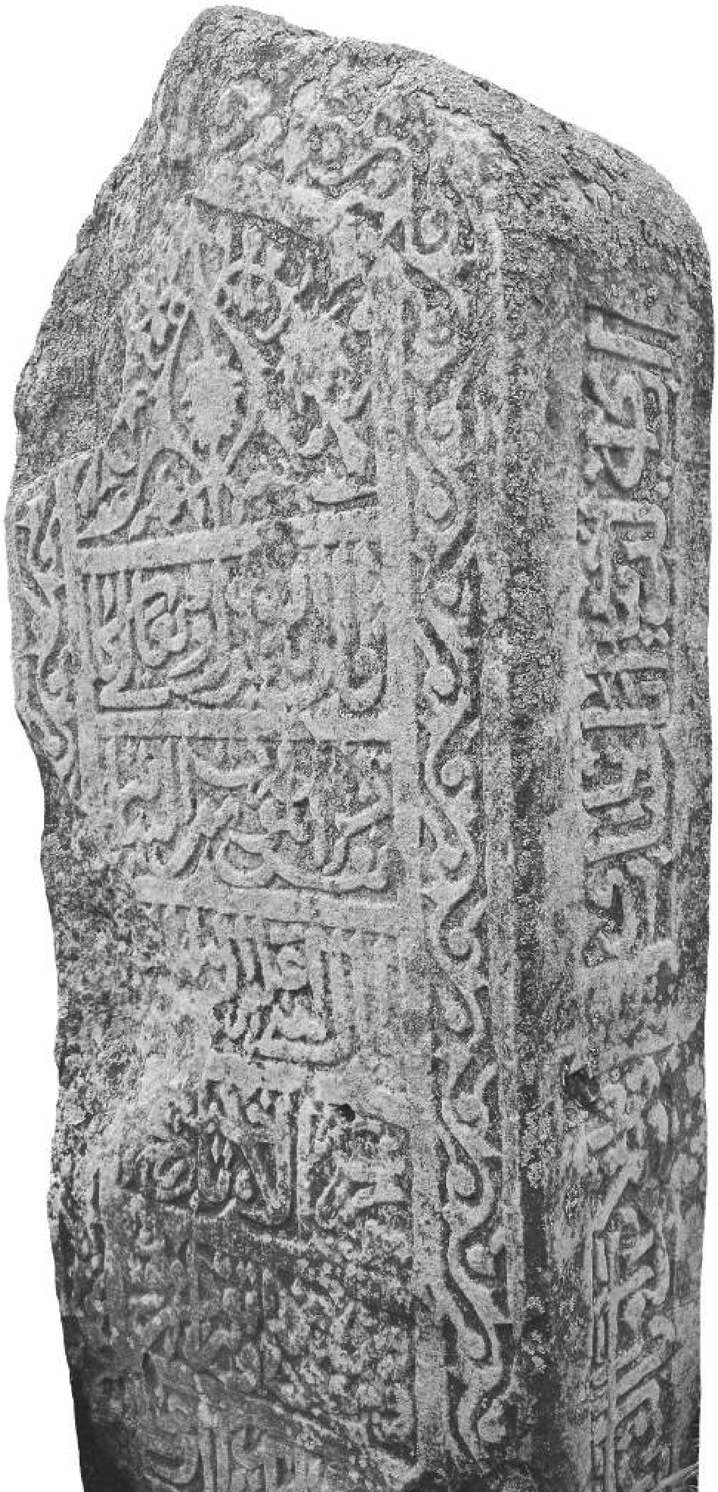

28=Г

28=A

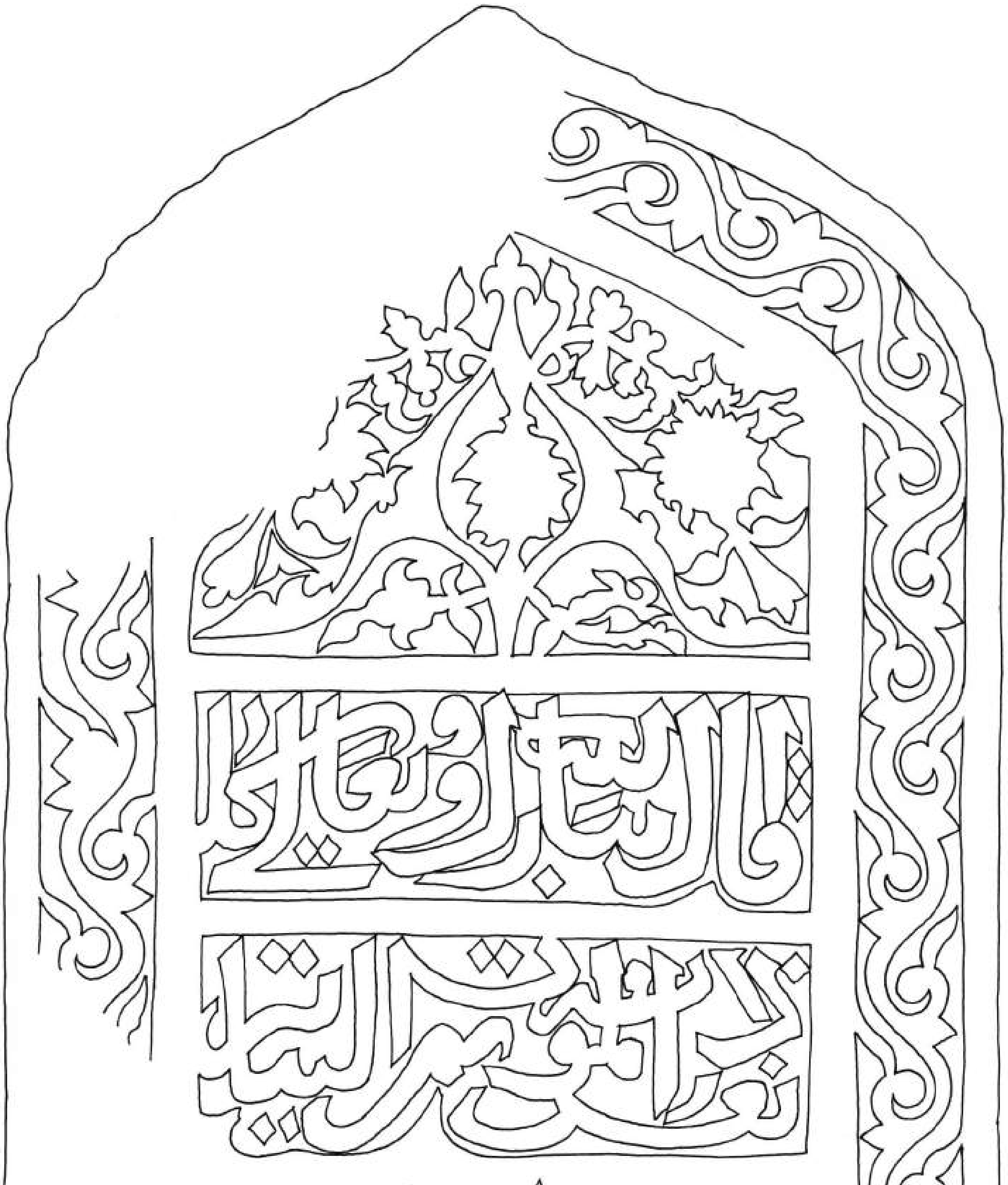

28=A=a

28=A=a

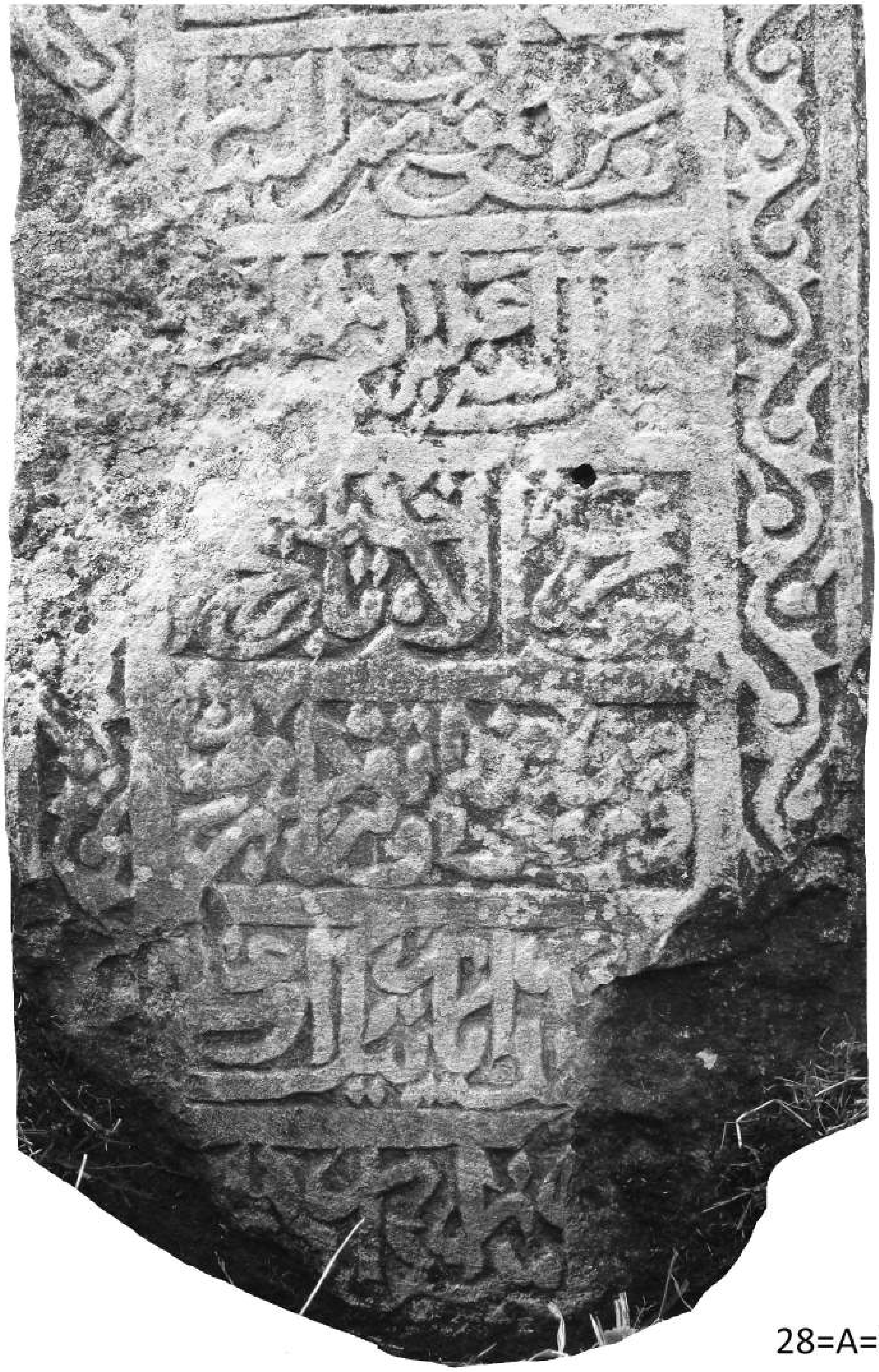

28=А=б

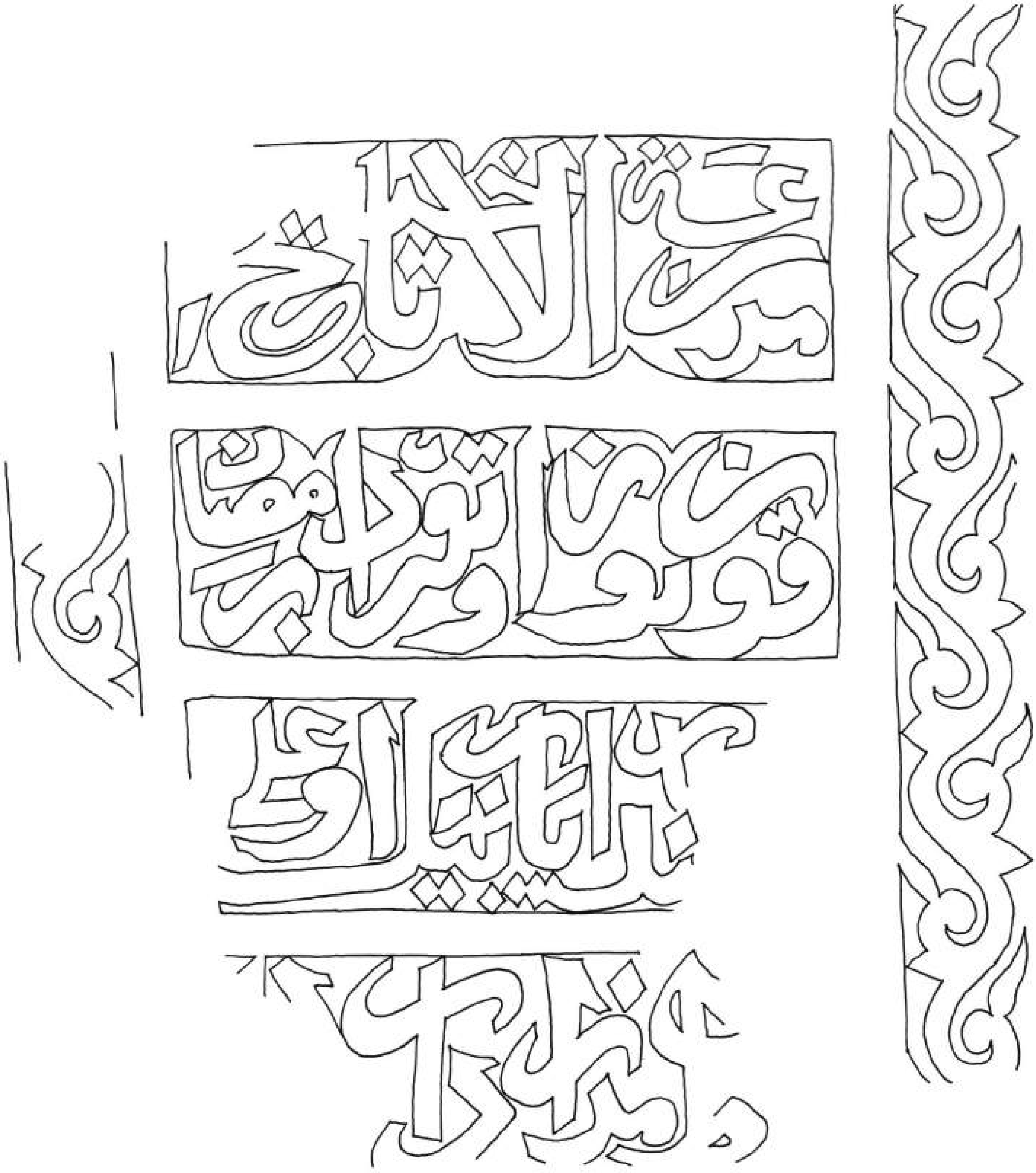

28=A=б

28=A=б

28=Б

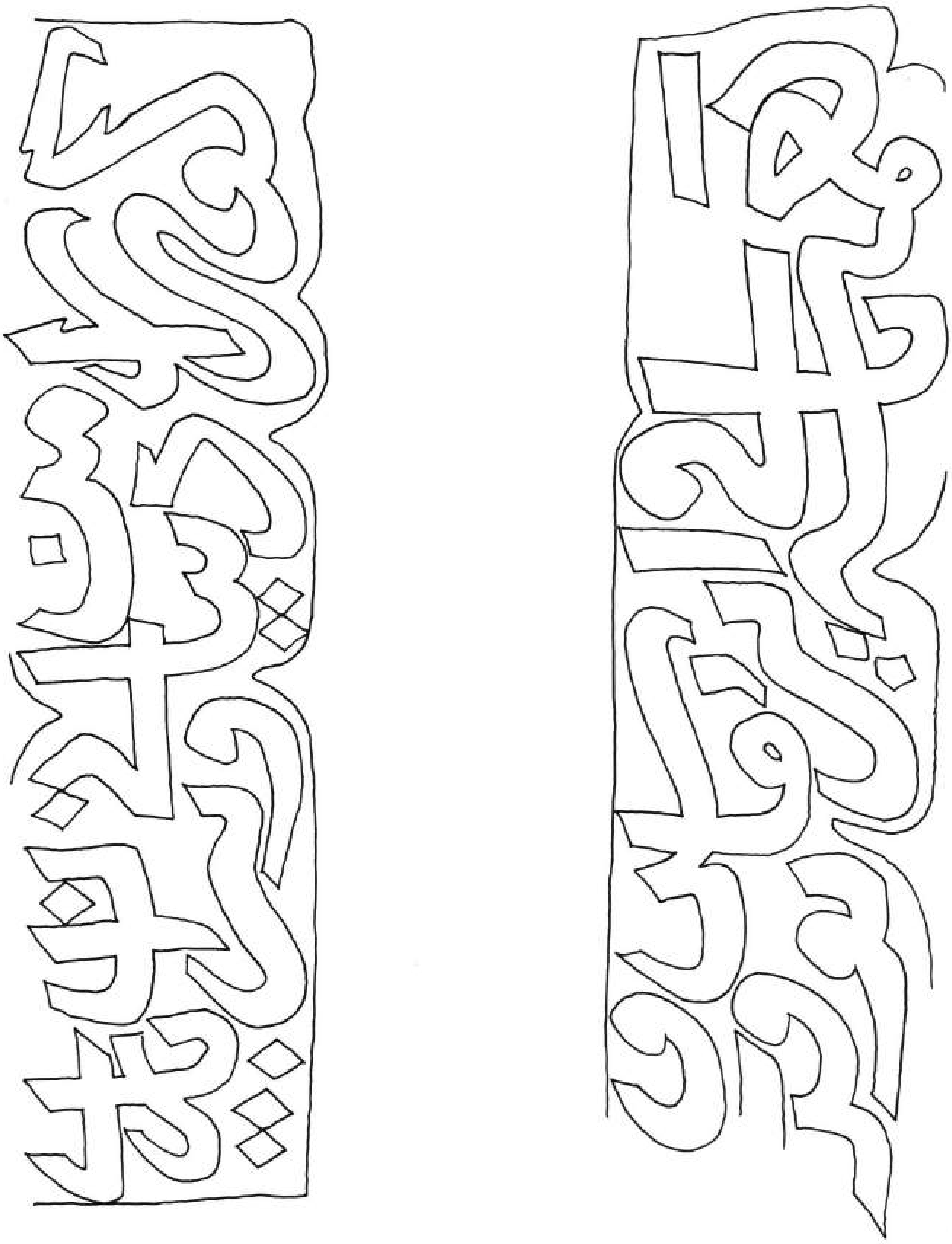

28=Б

28=Б

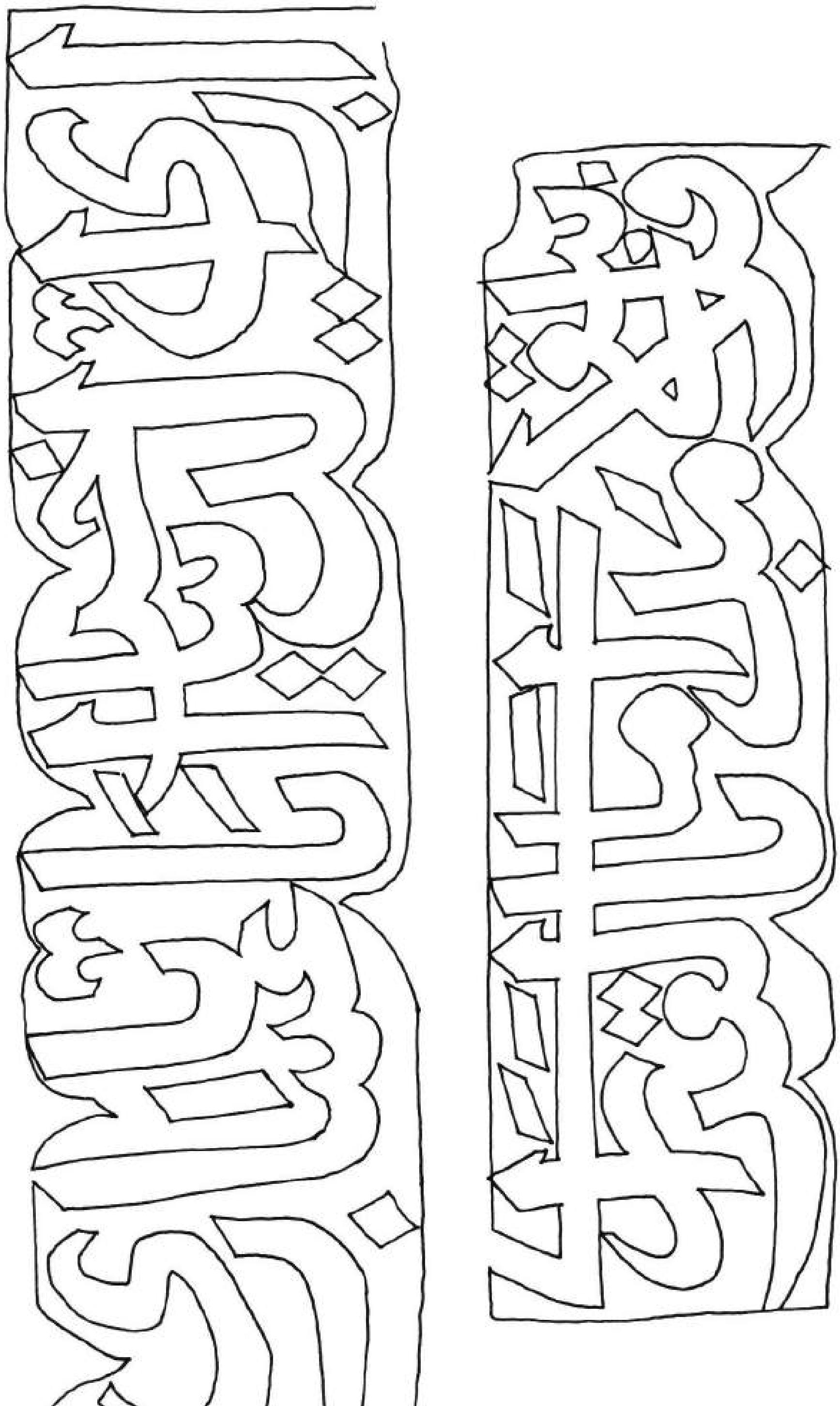

28=Г

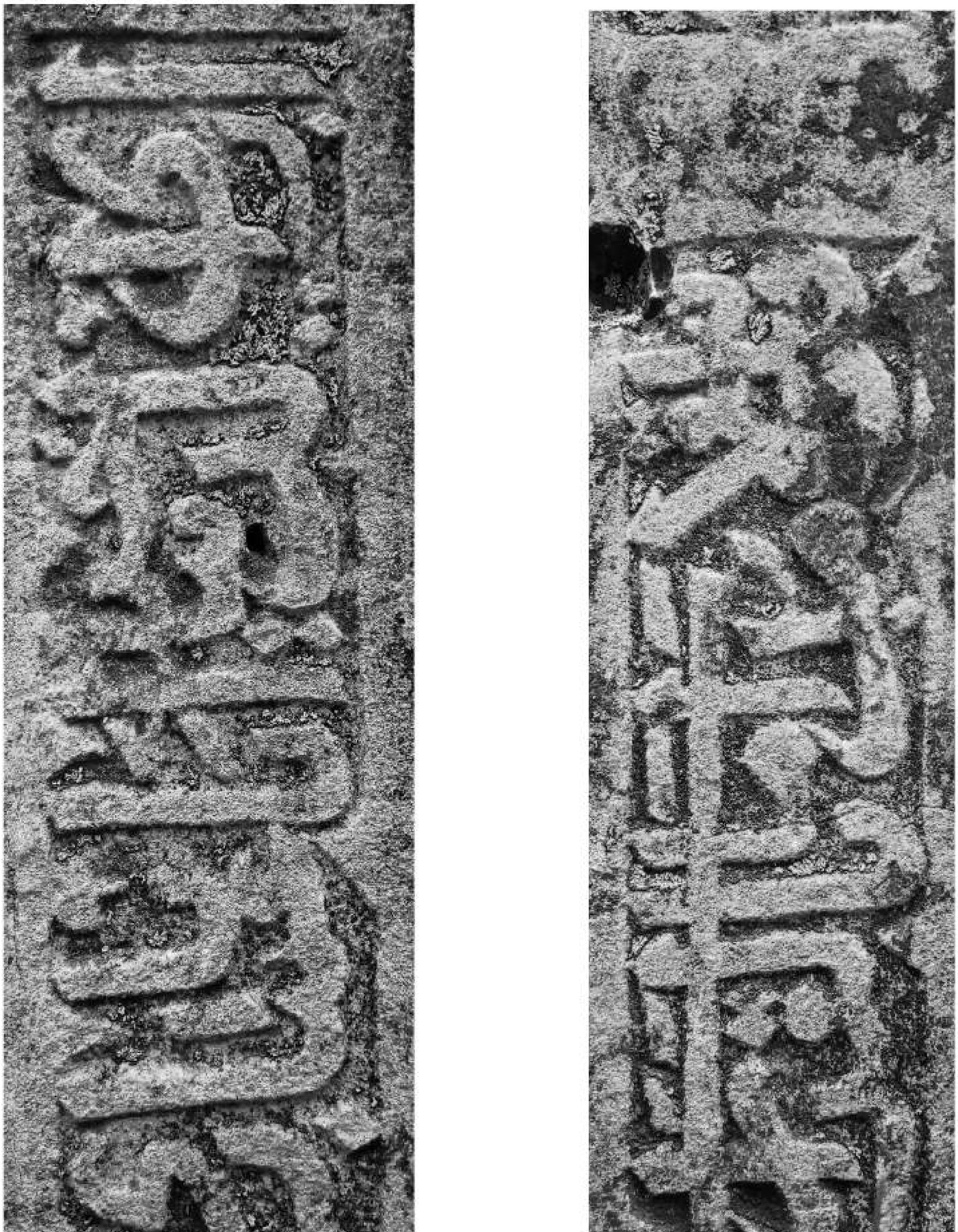

28=Г

29=А,Б,Г

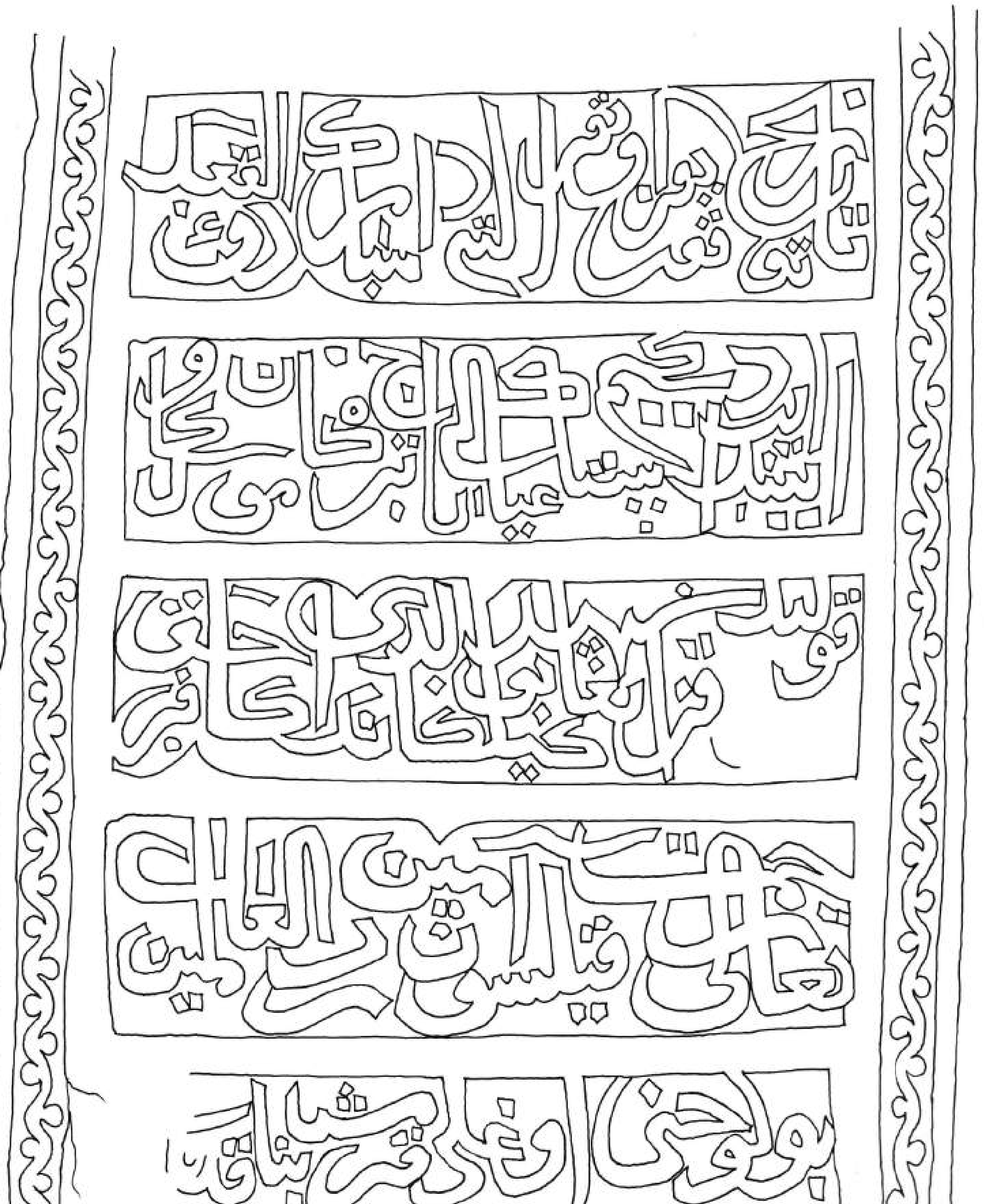

29=А=б

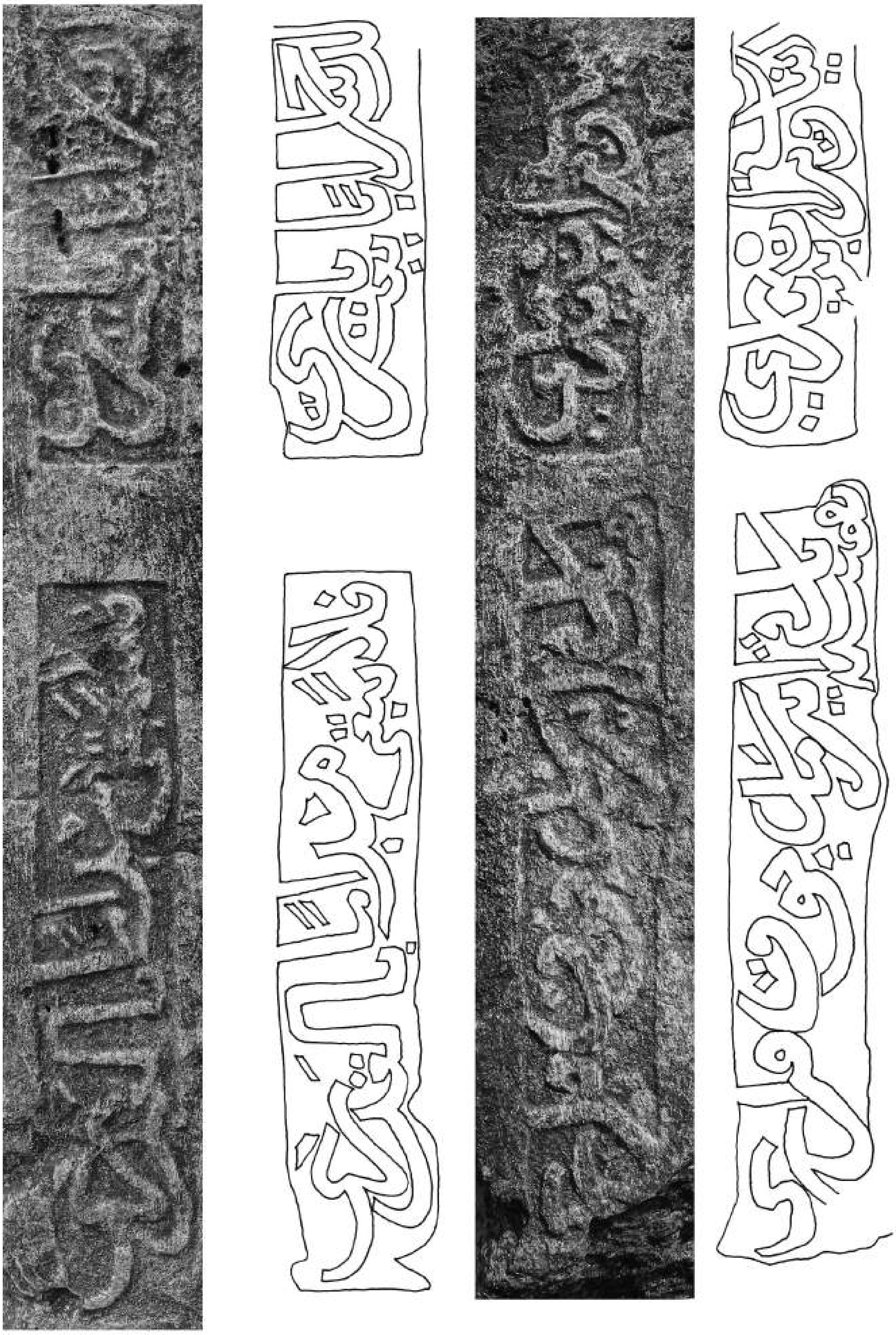

29=Б,Г

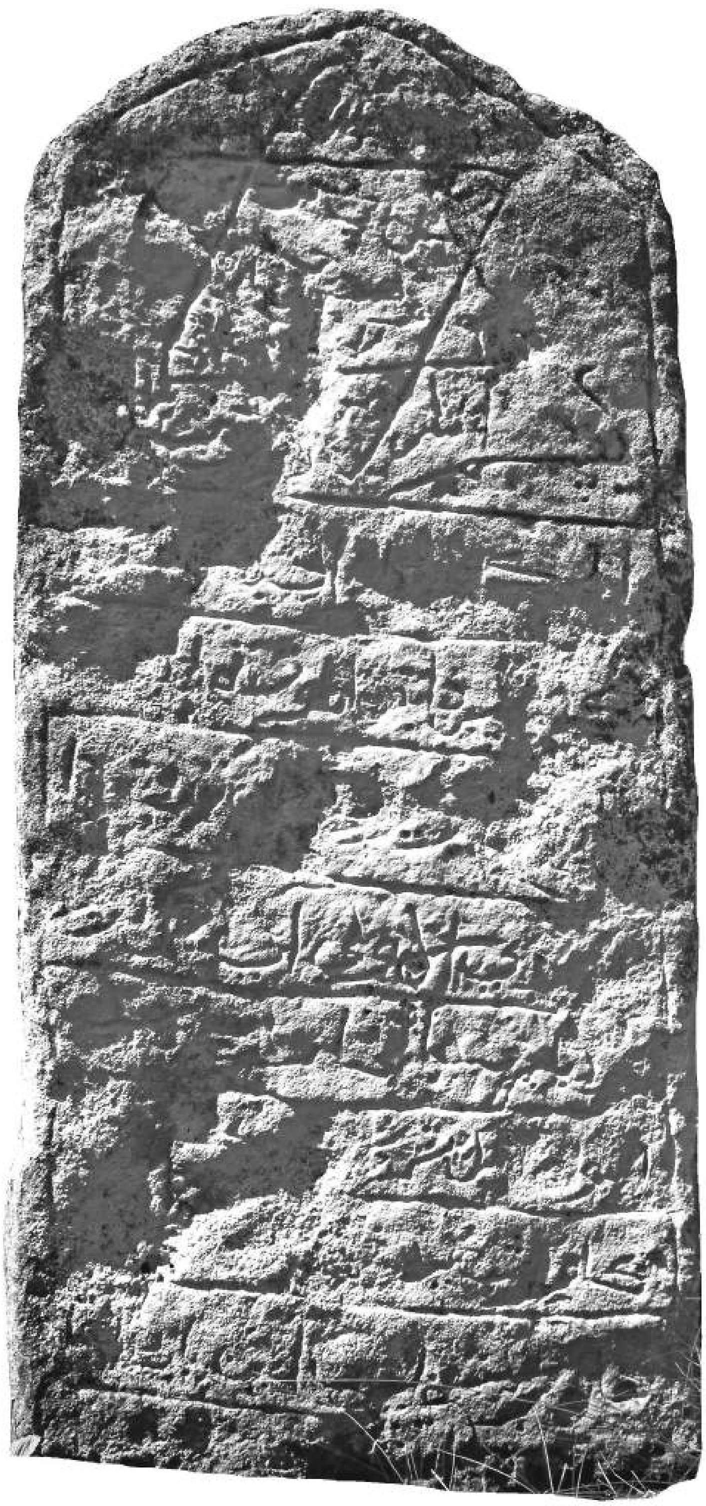

31

32

Өбрә авылы, Биектау районы

32

33

Әлдермеш авылы

33
Әлдермеш авылы

34
Әлдермеш авылы

35

36
Өбрә авылы, Биектау районы

36

Өбрә авылы, Биектау районы

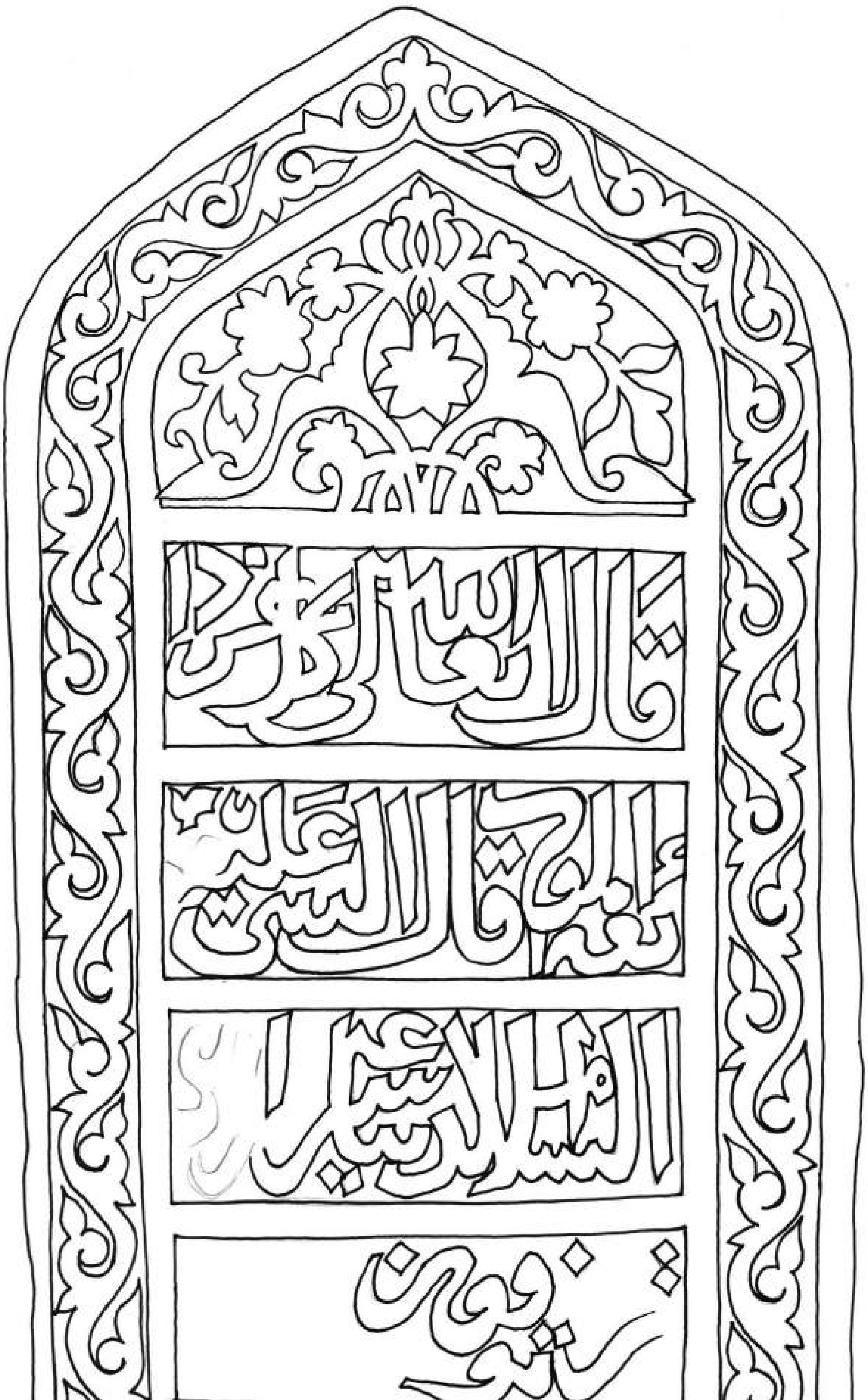

36
Өбрә авылы, Биектау районы

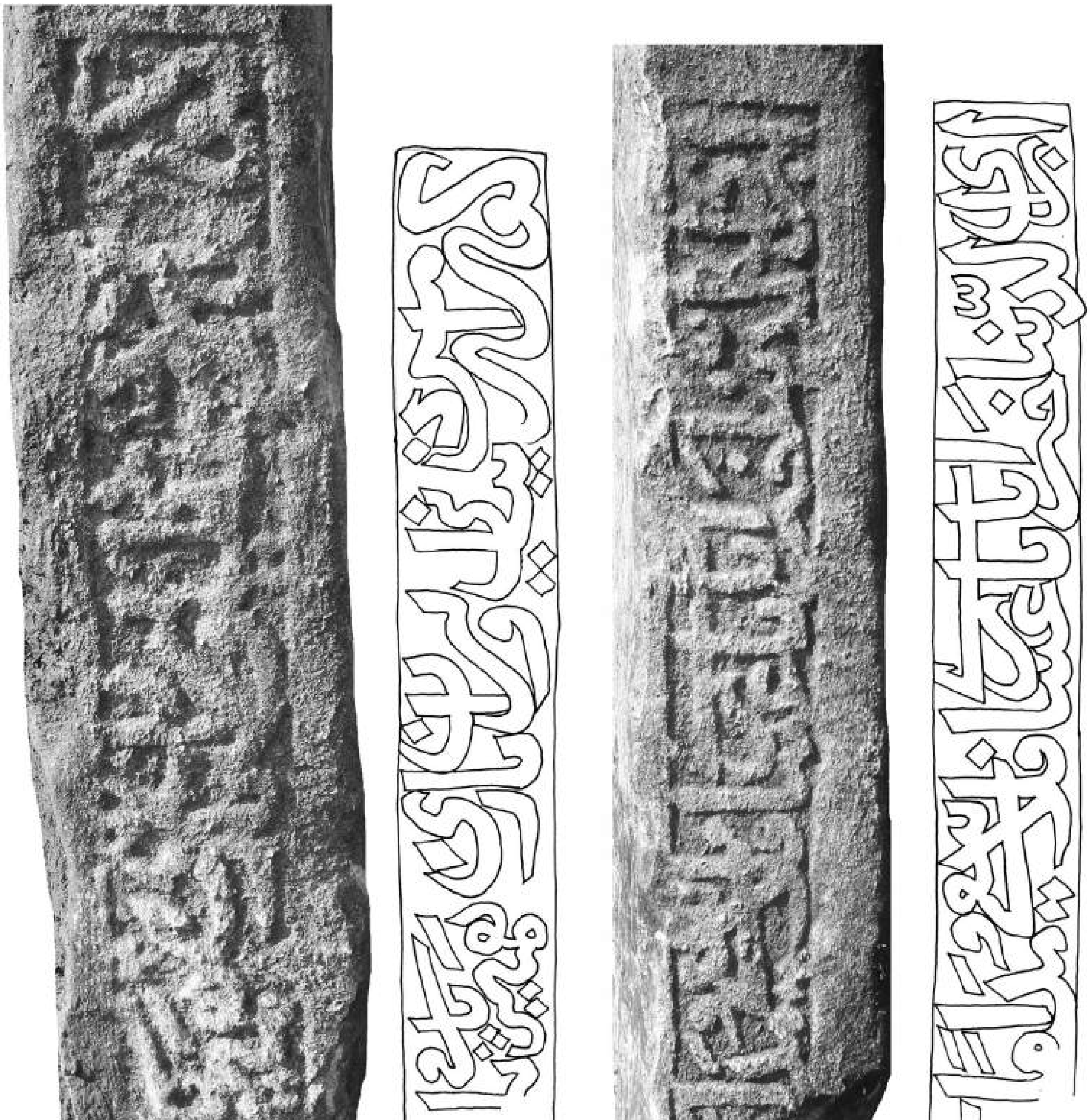

36=Б,Г

37

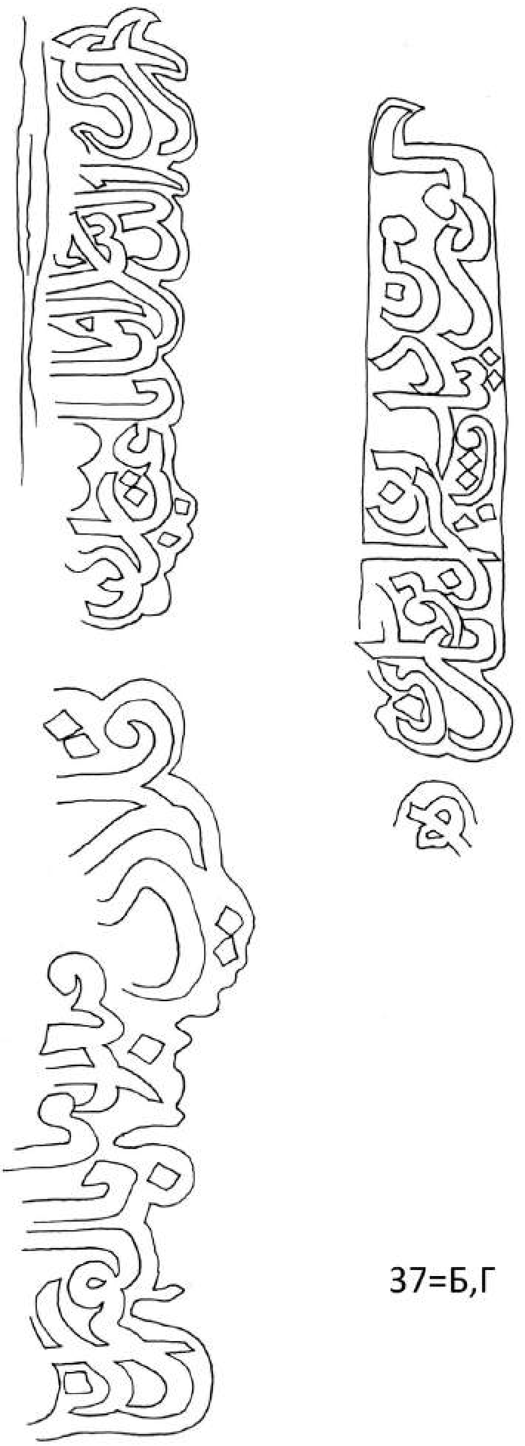

37=Б,Г

37=Γ

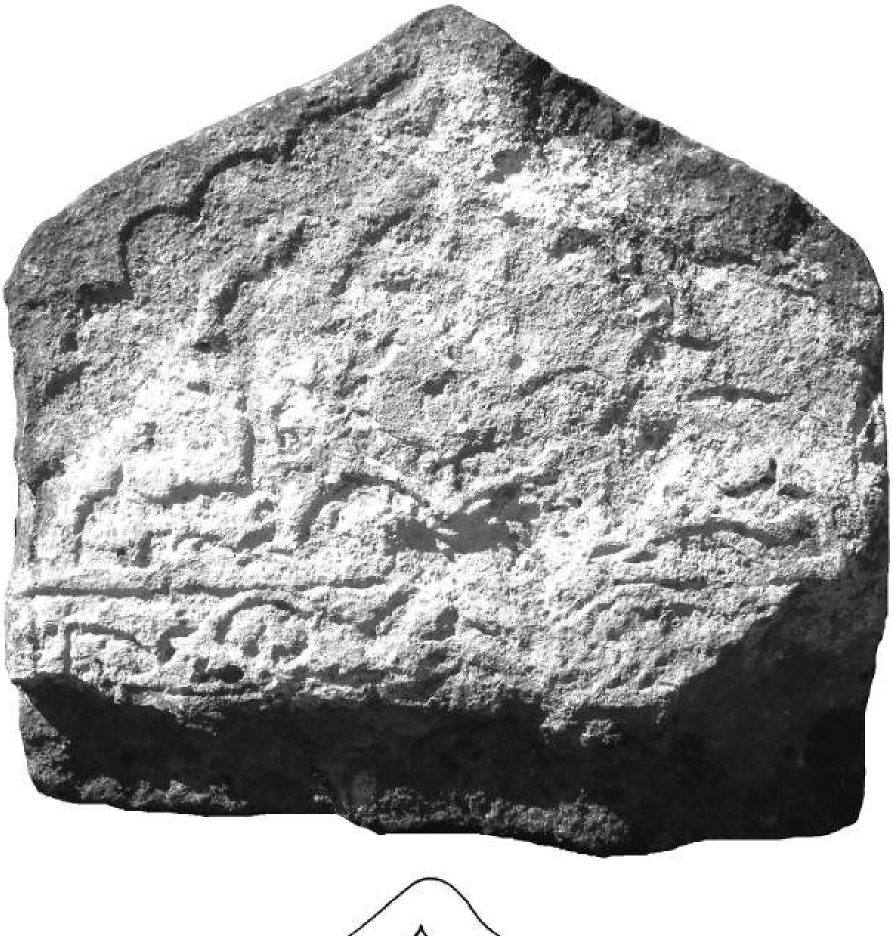

38

Ямәширмә авылы, Биектау районы

39=A=a

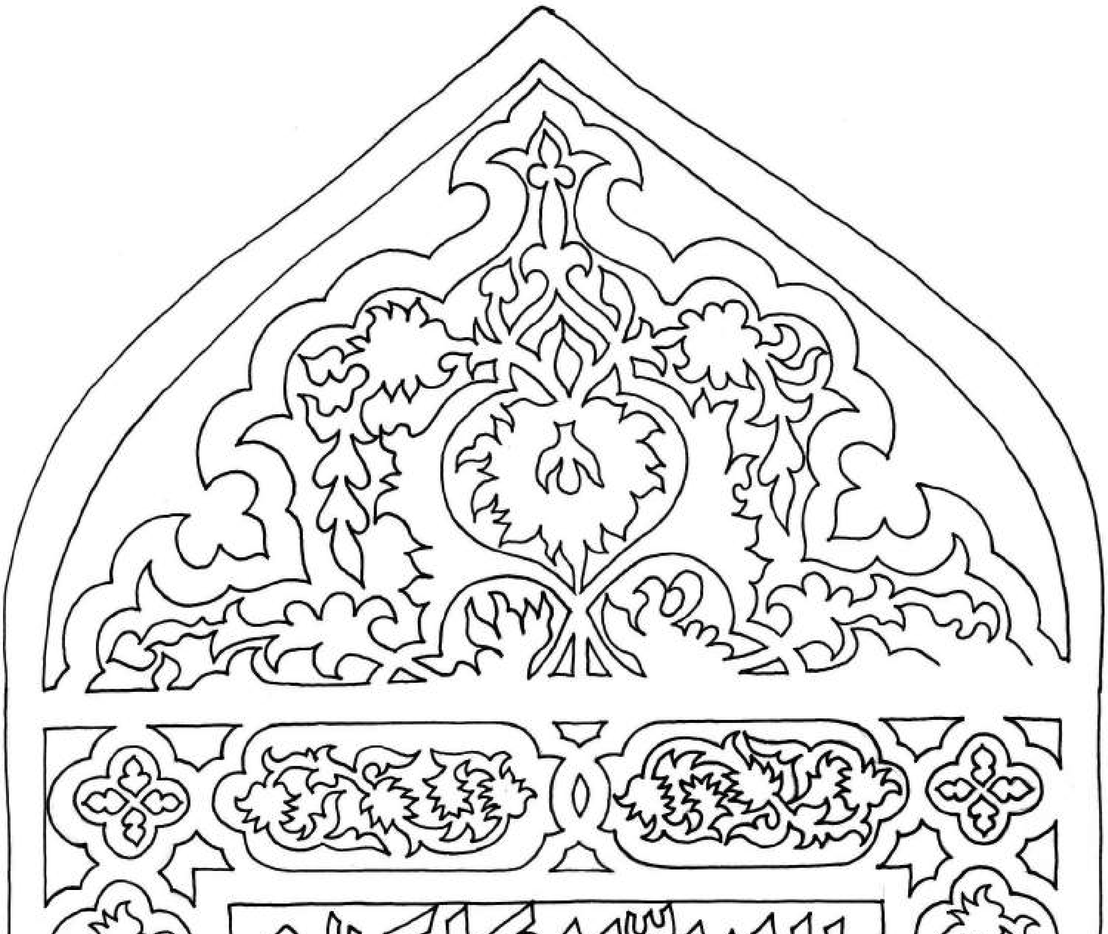

39=A=a

Чуаш Иле авылы, Биектау районы

39=A=a

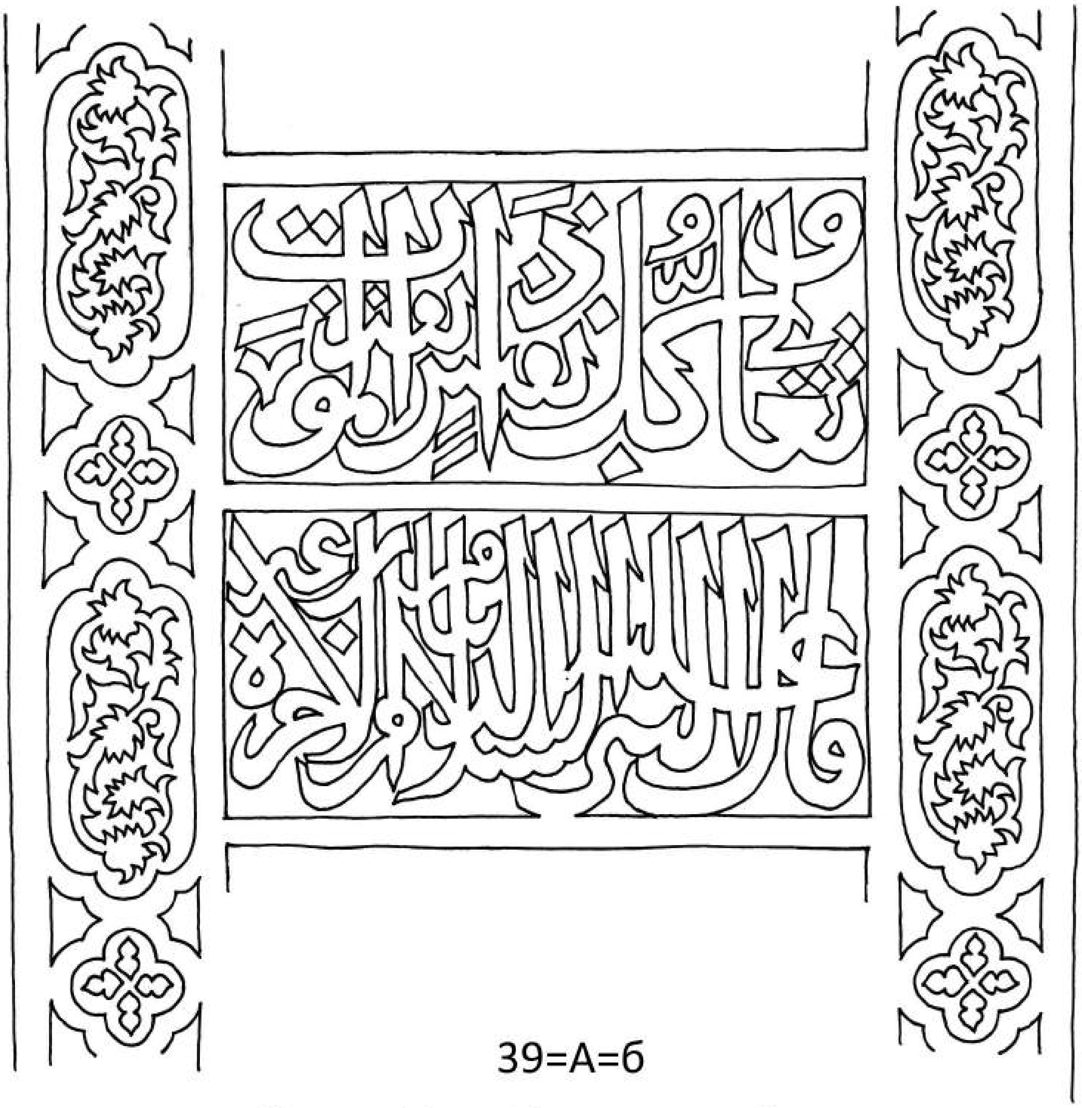

39=А=б

Чуаш Иле, Биектау районы

39=А=б

39=Б,Г

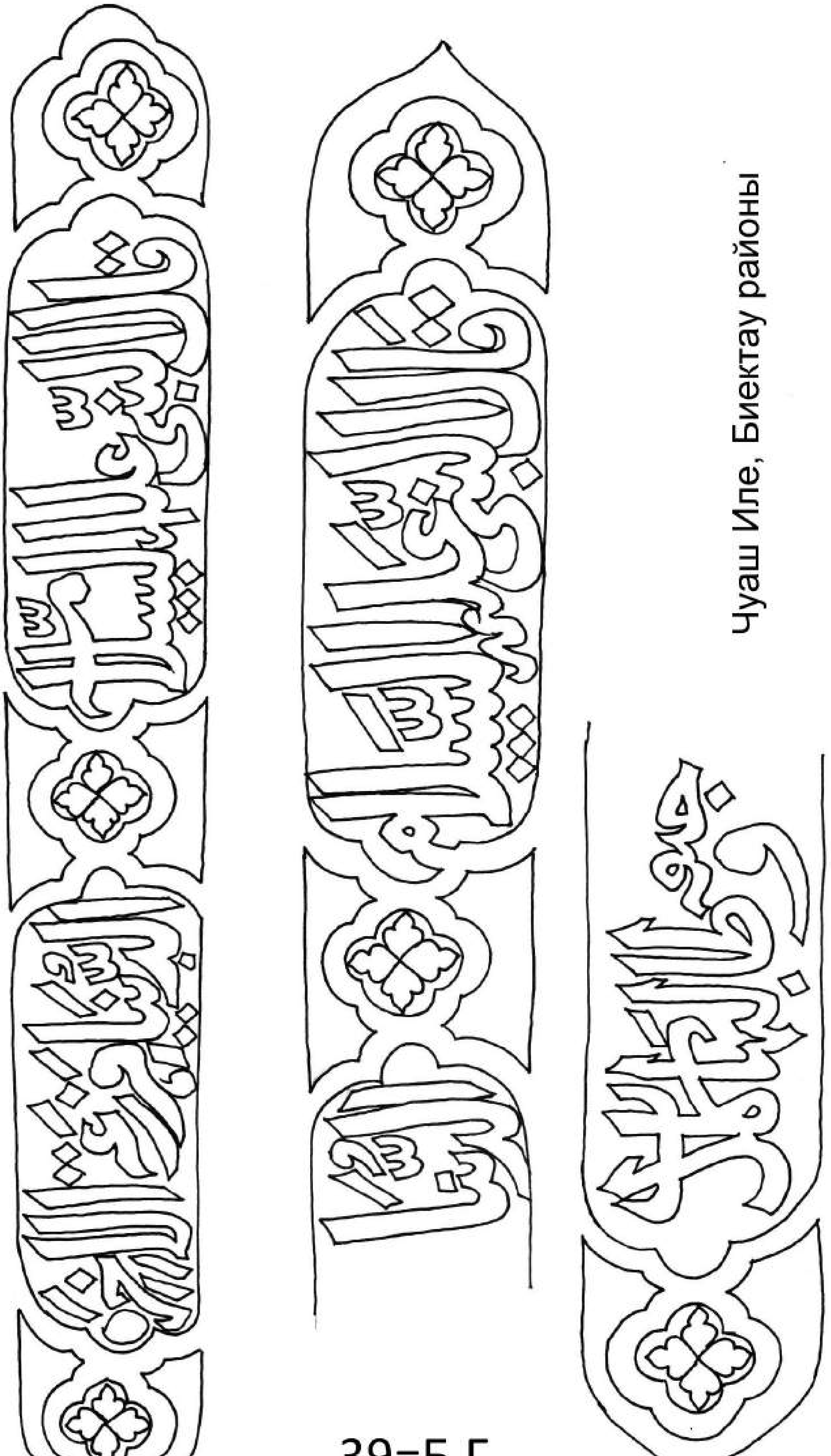

Чуаш Иле, Биектау районы

39=Б,Г

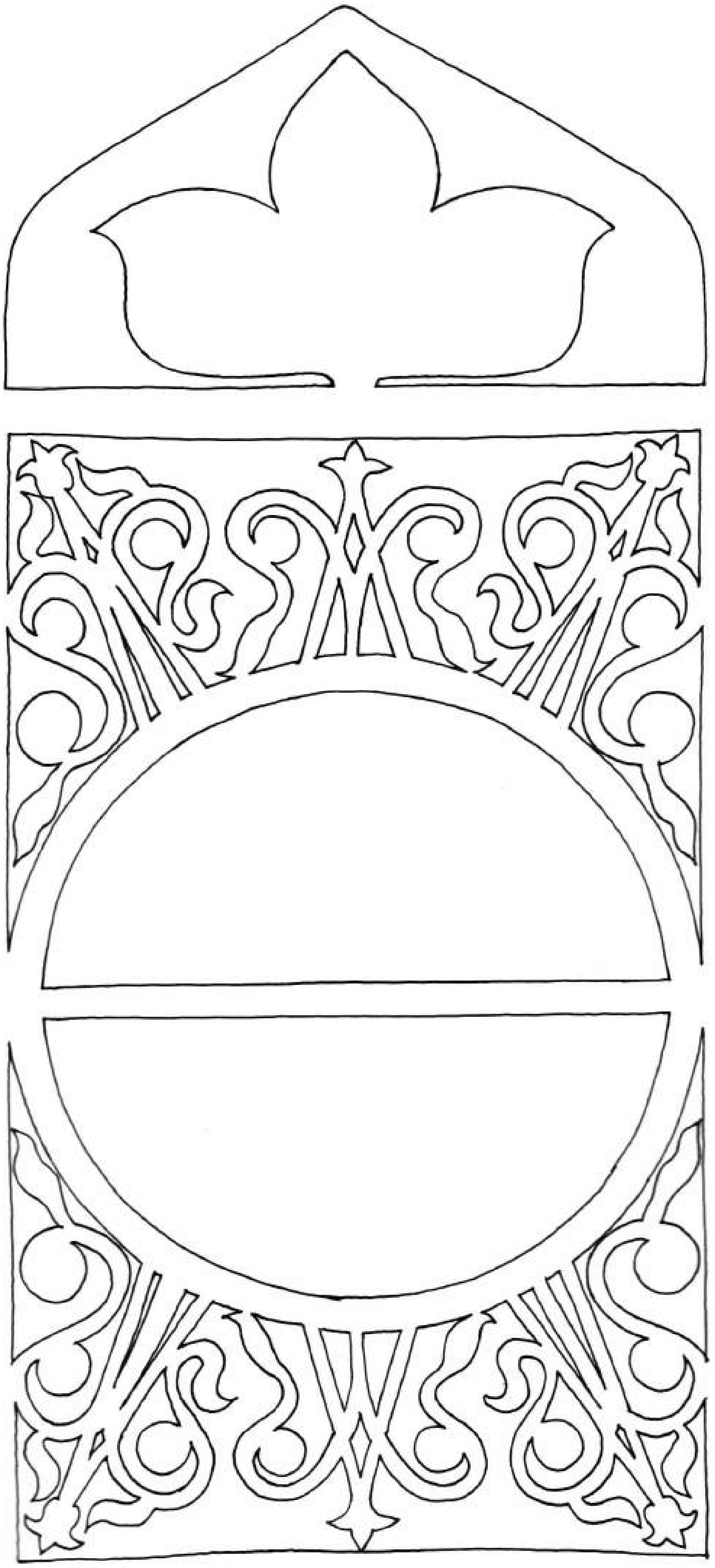

Чуаш Иле авылы, Биектау районы

39=В

39=B

39=В=б

39=Γ

40

40=A=a

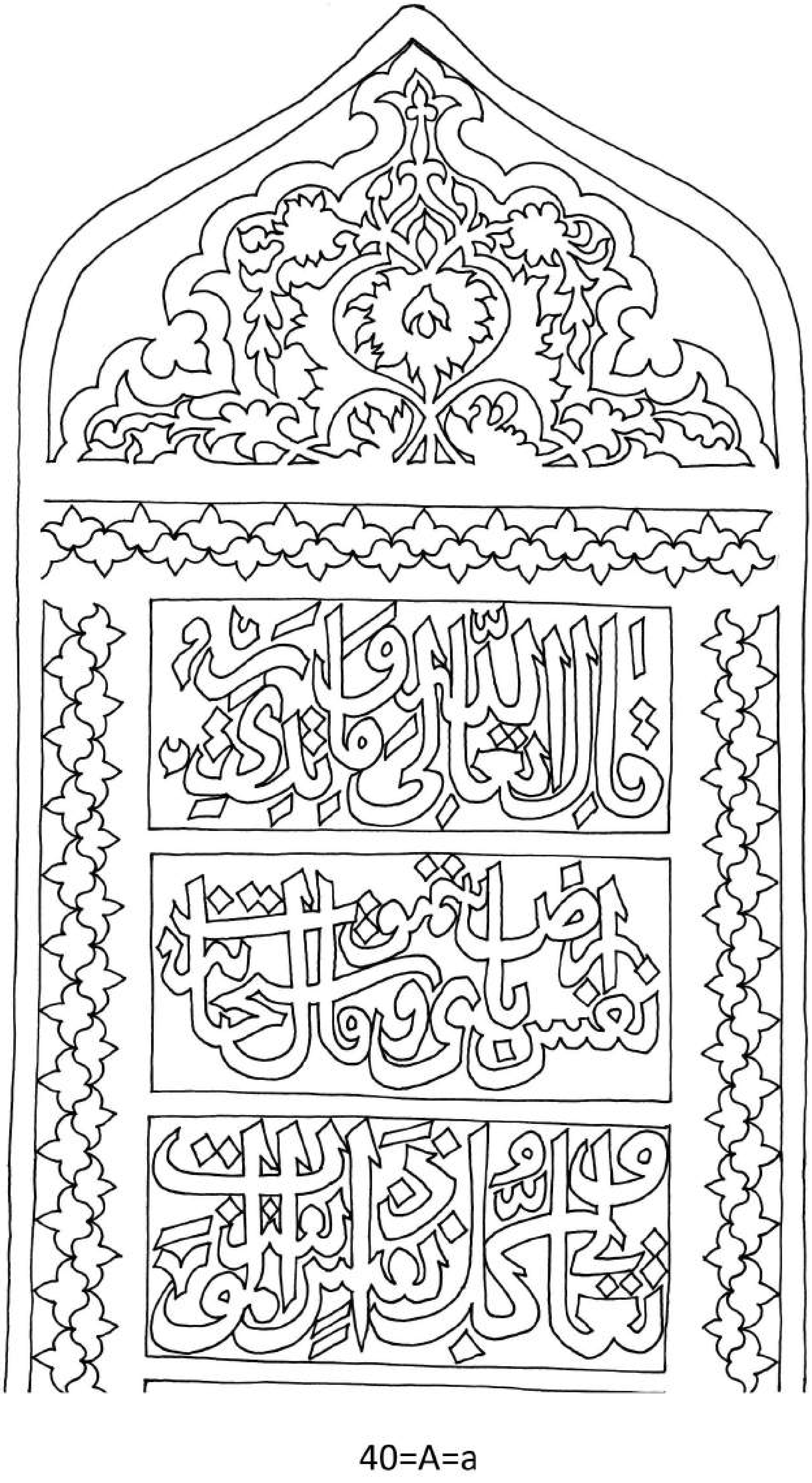

40=А=а

Чуаш Иле авылы, Биектау районы

40 =А=в

Чуаш Иле авылы,
Биектау районы

Алгы ягындагы текстның аскы өлеше:
"... гыялы (хатыны) ...дарелфәнадин дарелбәкая рихләт кылды".

40 =А=г

40

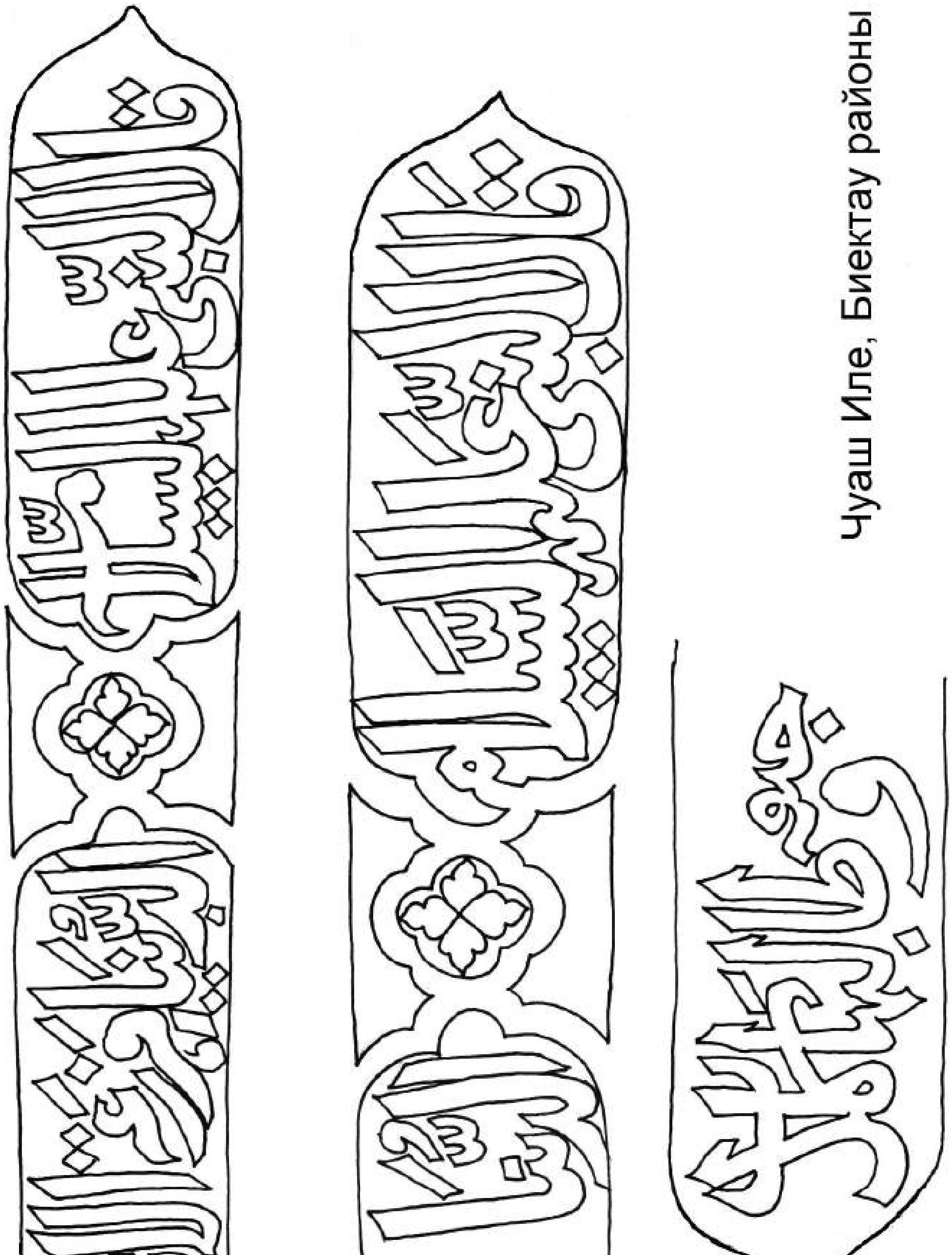

Чуаш Иле, Биектау районы

40=Б,Г

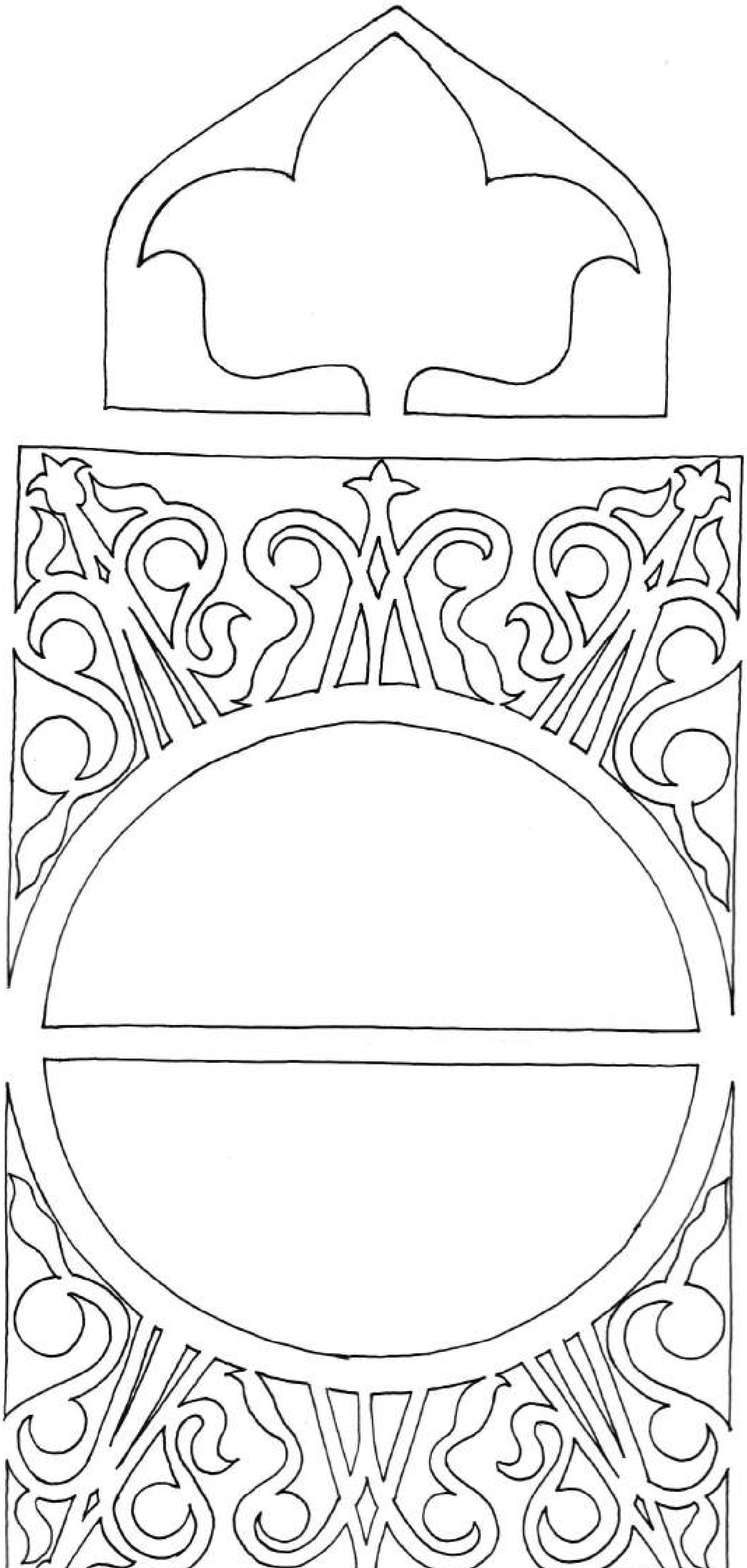

Чуаш Иле авылы, Биектау районы

40=В

40=B

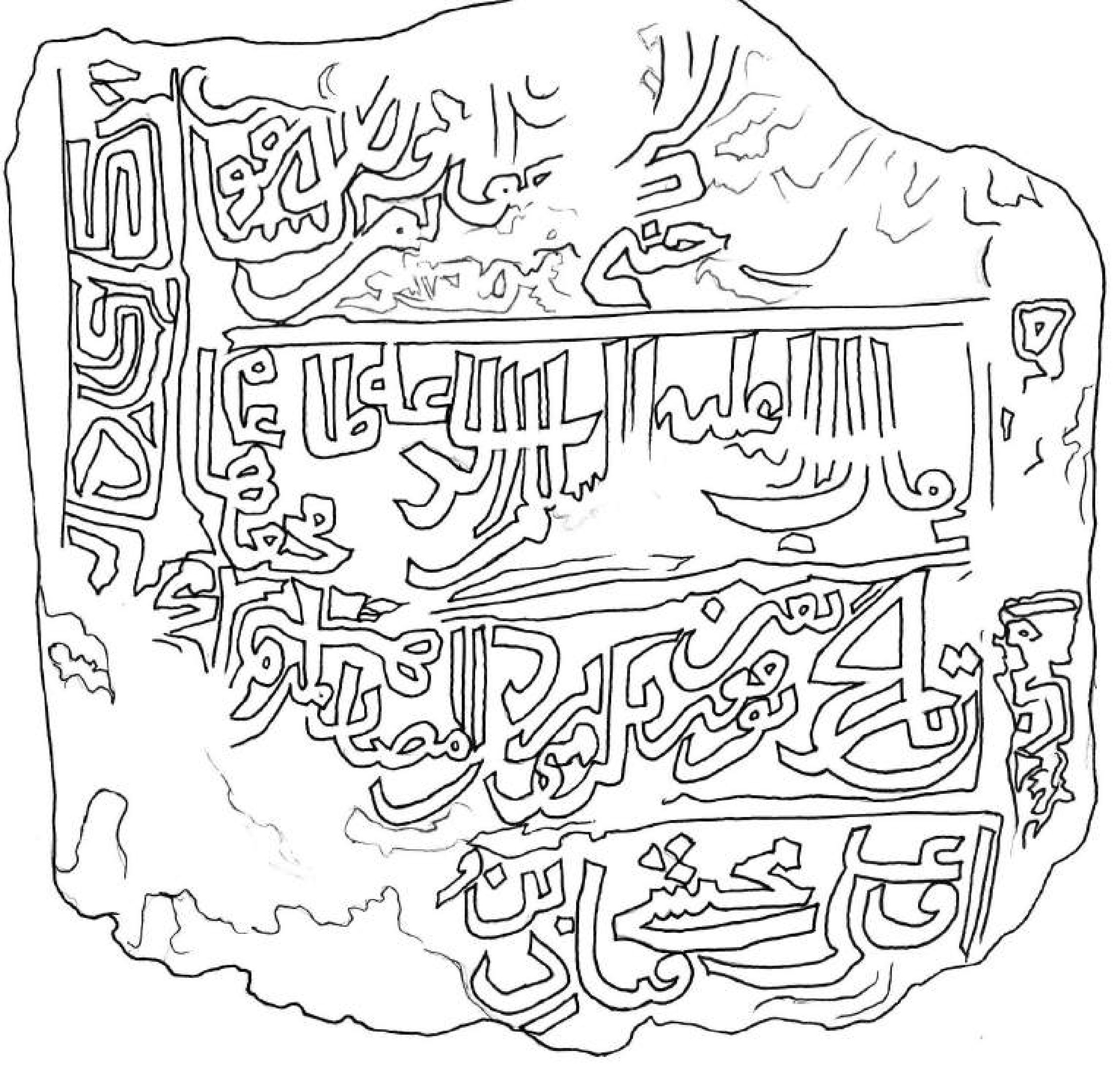

41 =А=б
Өбрә авылы, Биектау районы

41 =A=a
Өбрә авылы, Биектау районы

42=A=a

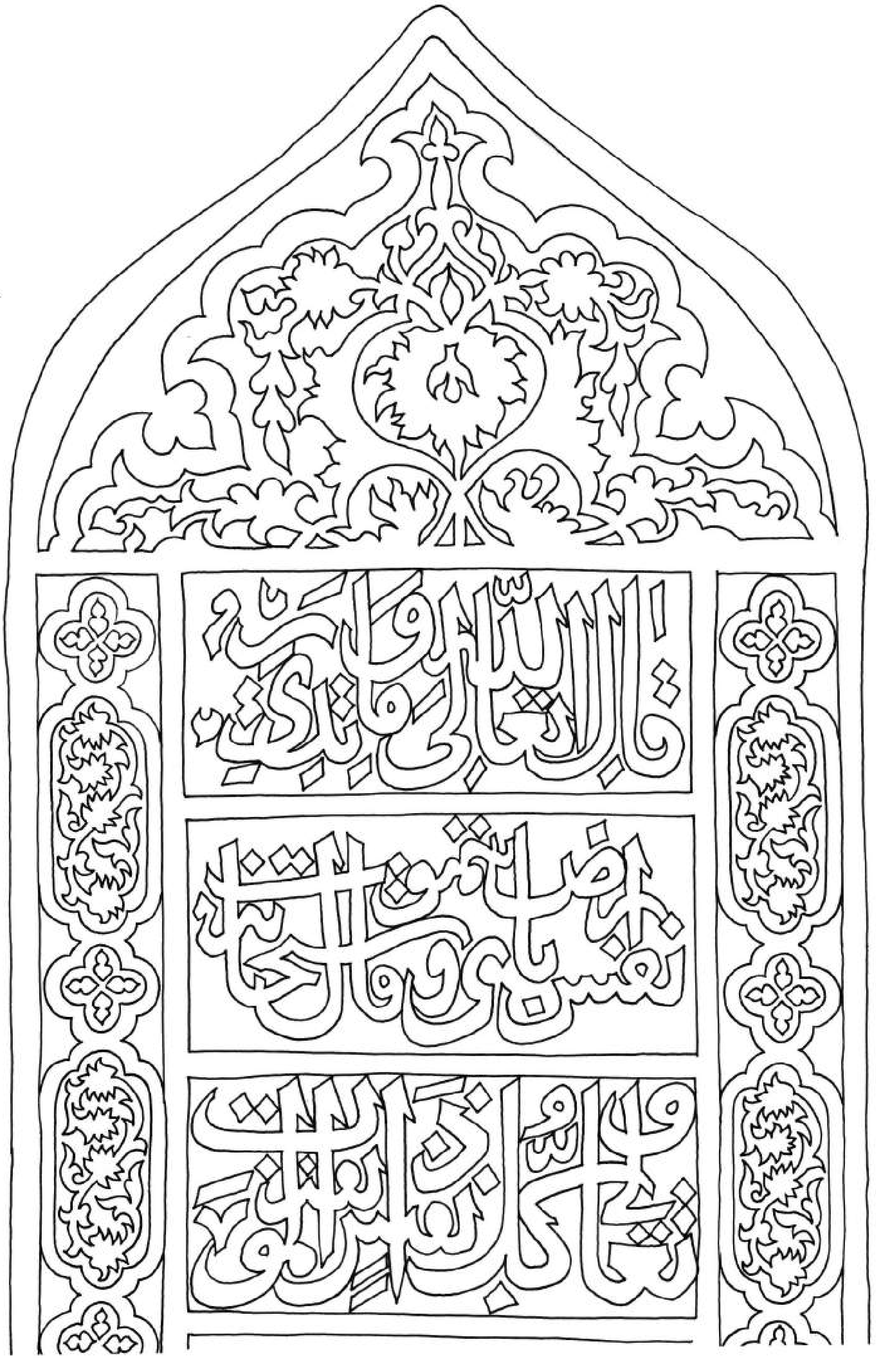

42=A=a

42=Б

42=Б

42=B

42 =В
Чуаш Иле, Биектау районы

"Бу ләүхәне ... бина кылды"

43

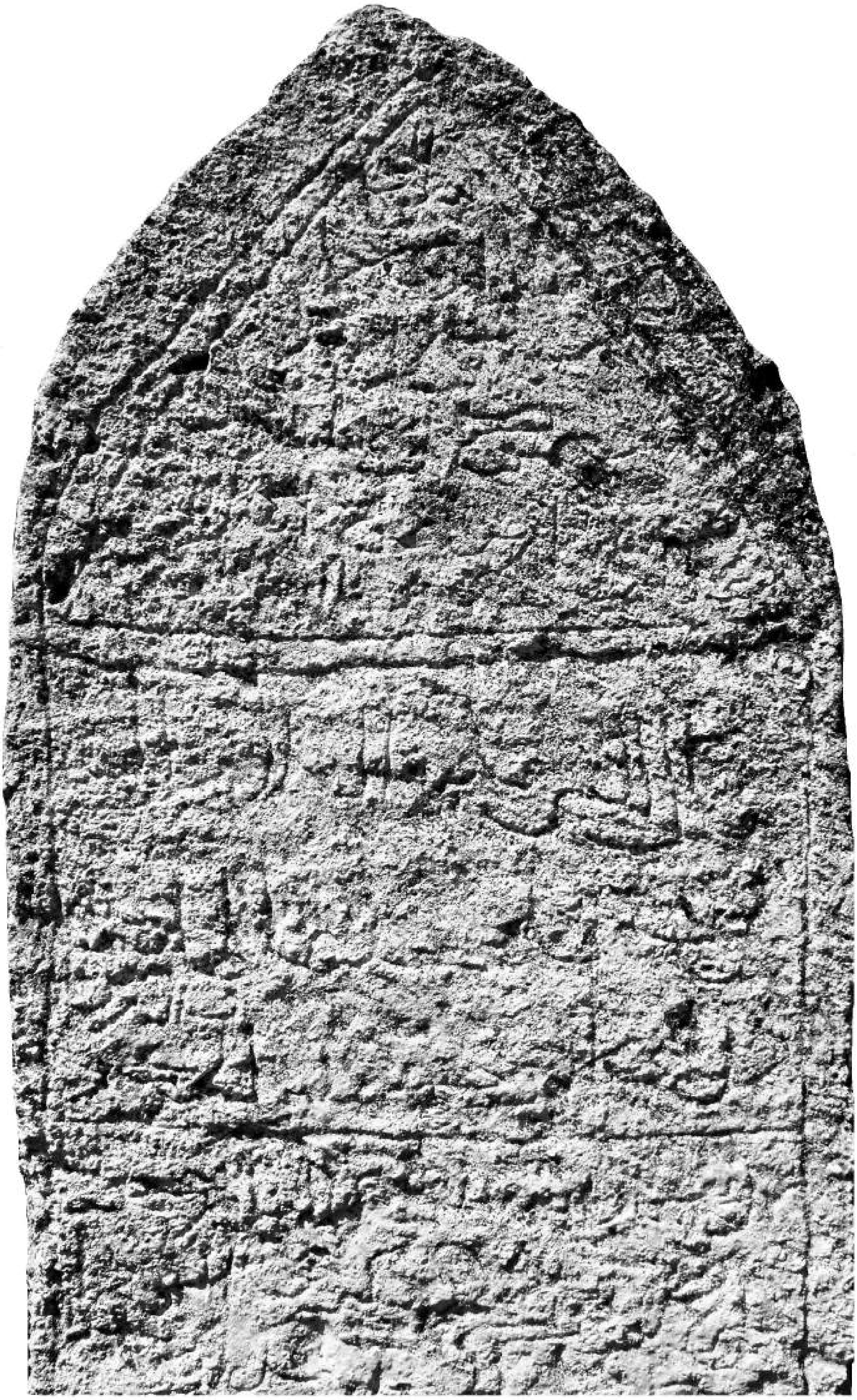

43=A=a

43=А=б

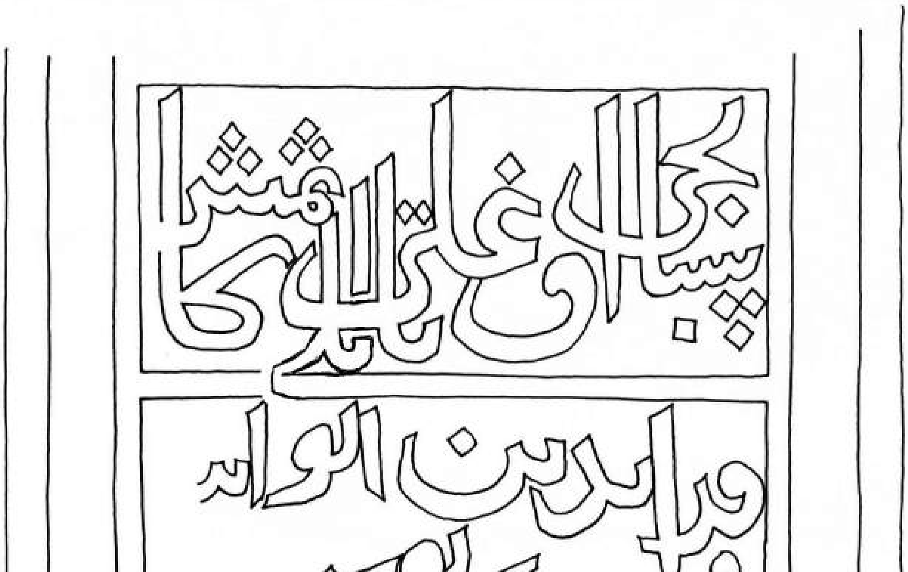

44=А=в

Урыс-Татар Әйшәсе, Биектау районы

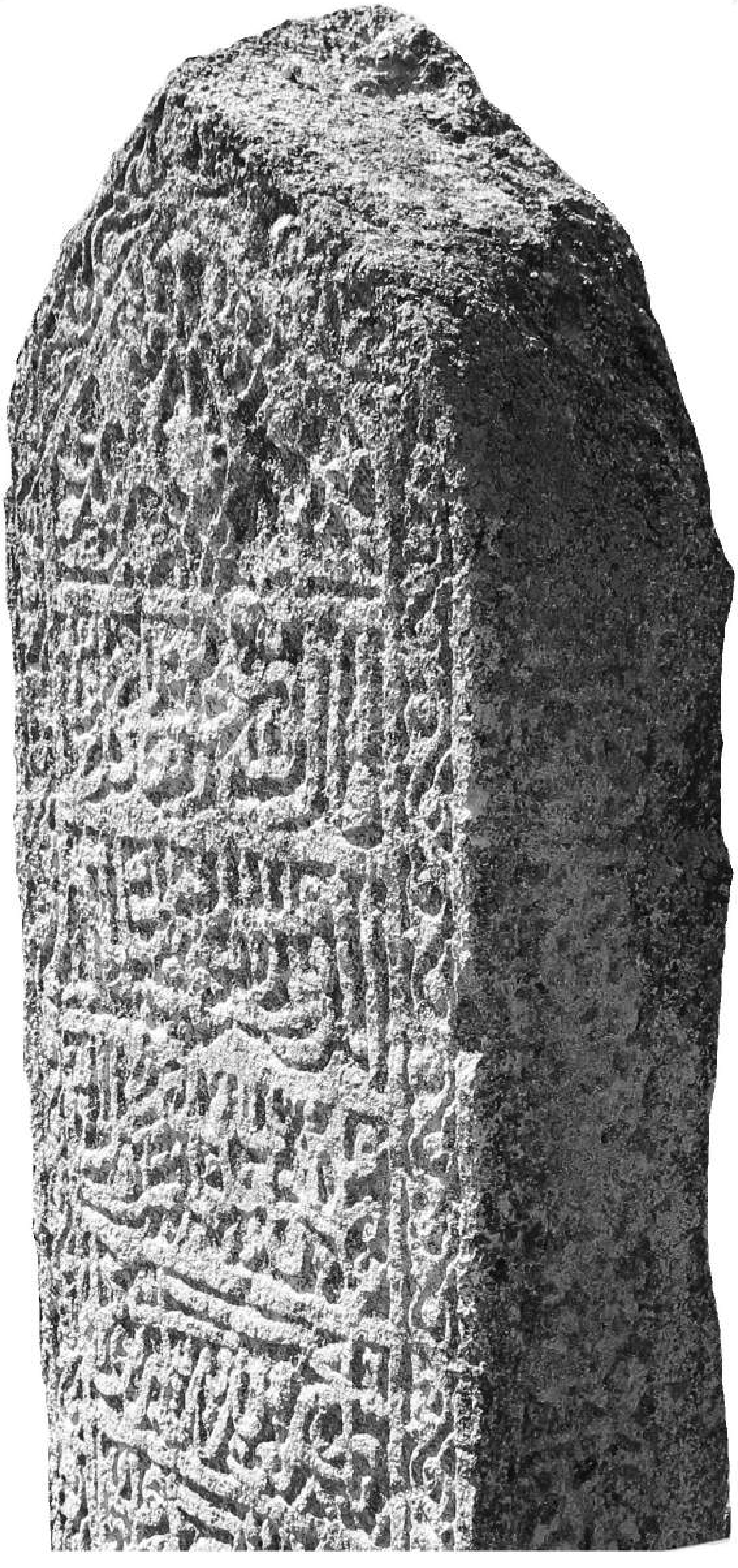

45

45=A=a

45=А,Б

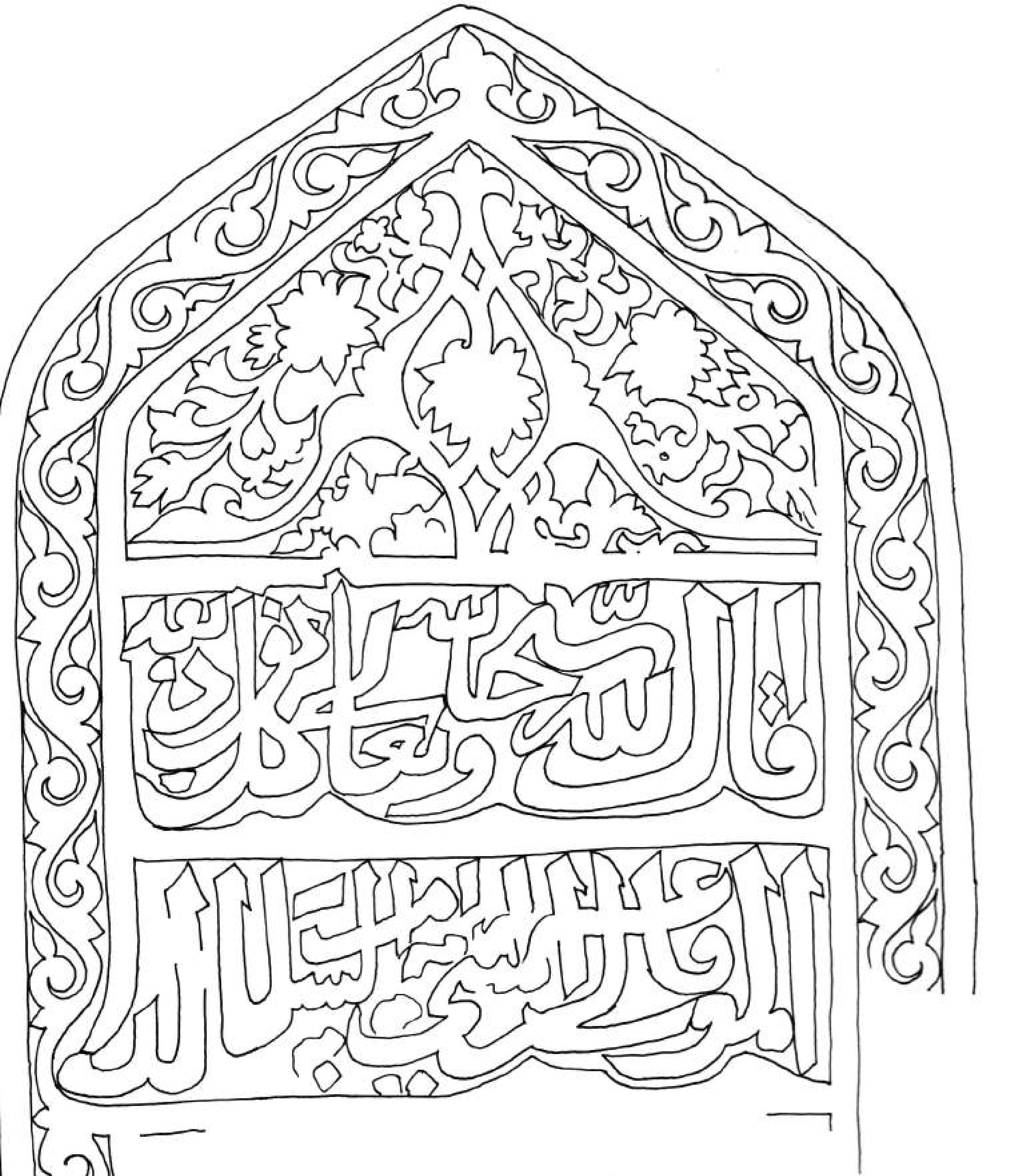

45 =A=a
Ямәширмә авылы, Биектау районы

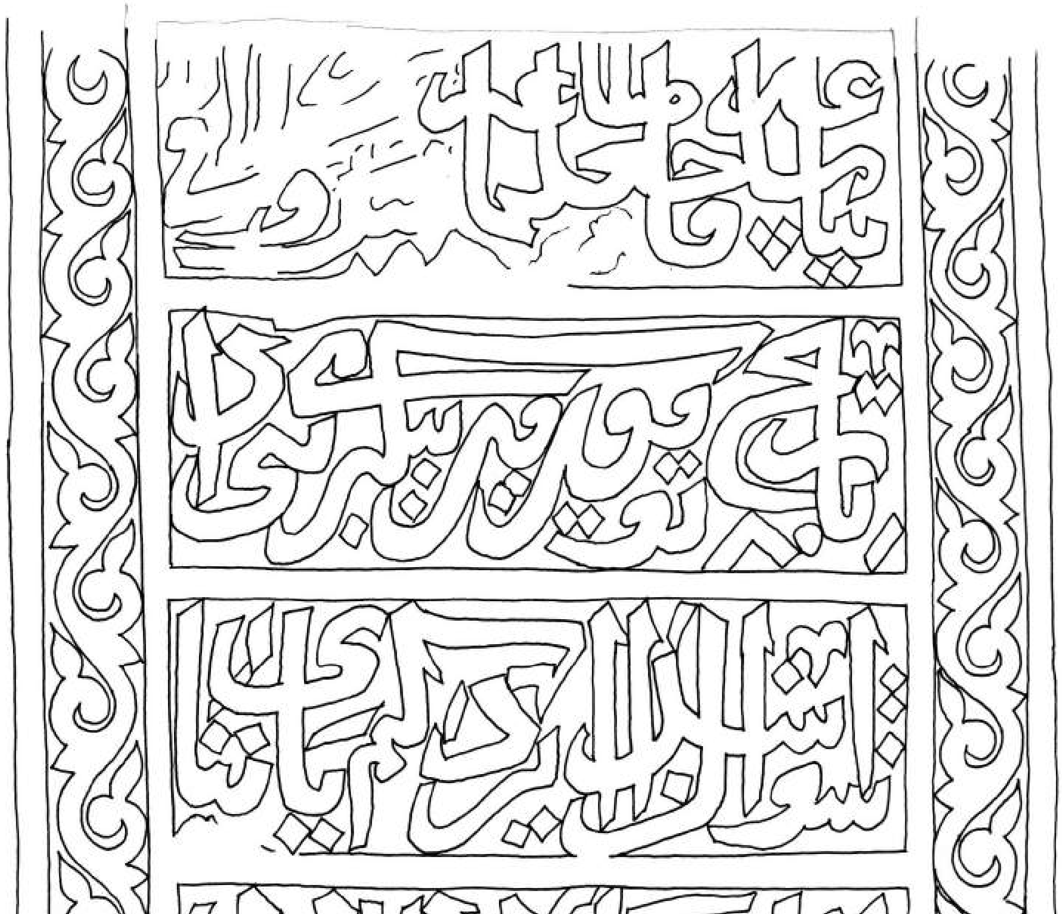

45=А=б

Ямәширмә авылы, Биектау районы

45=A=б

45=Б,В

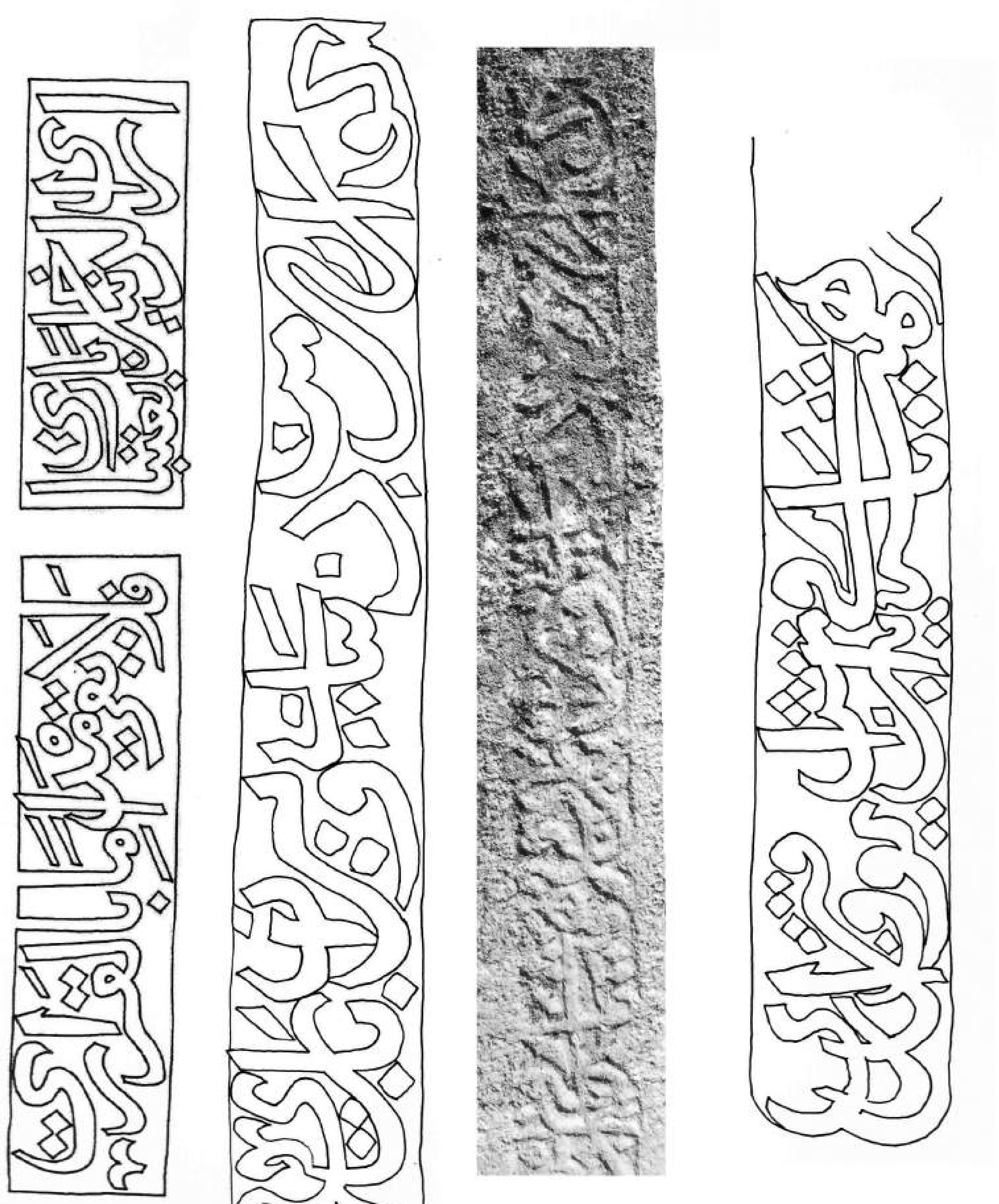

45,Б,Г

46

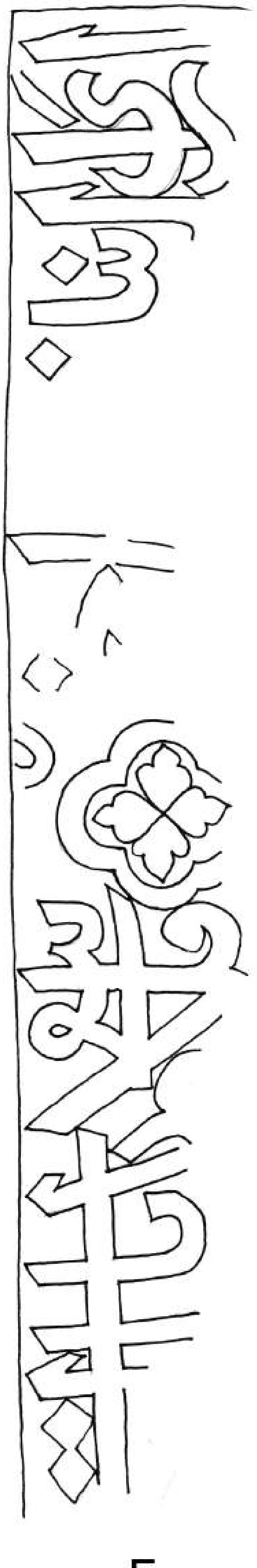

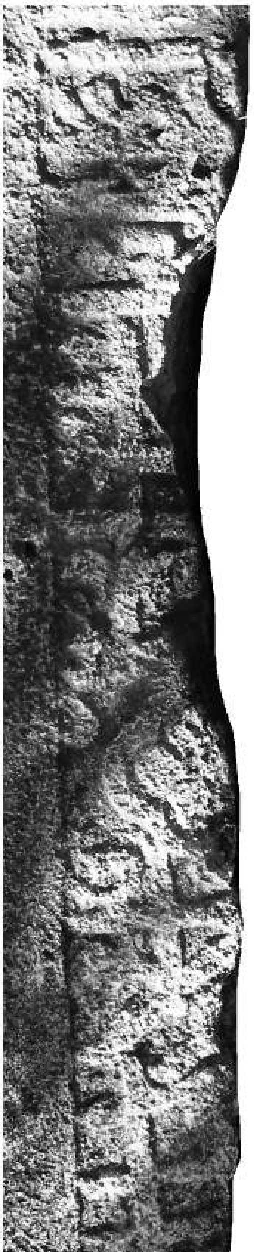

47=Б,Г

Коркачык авылы, Биектау районы

47=Б,Г

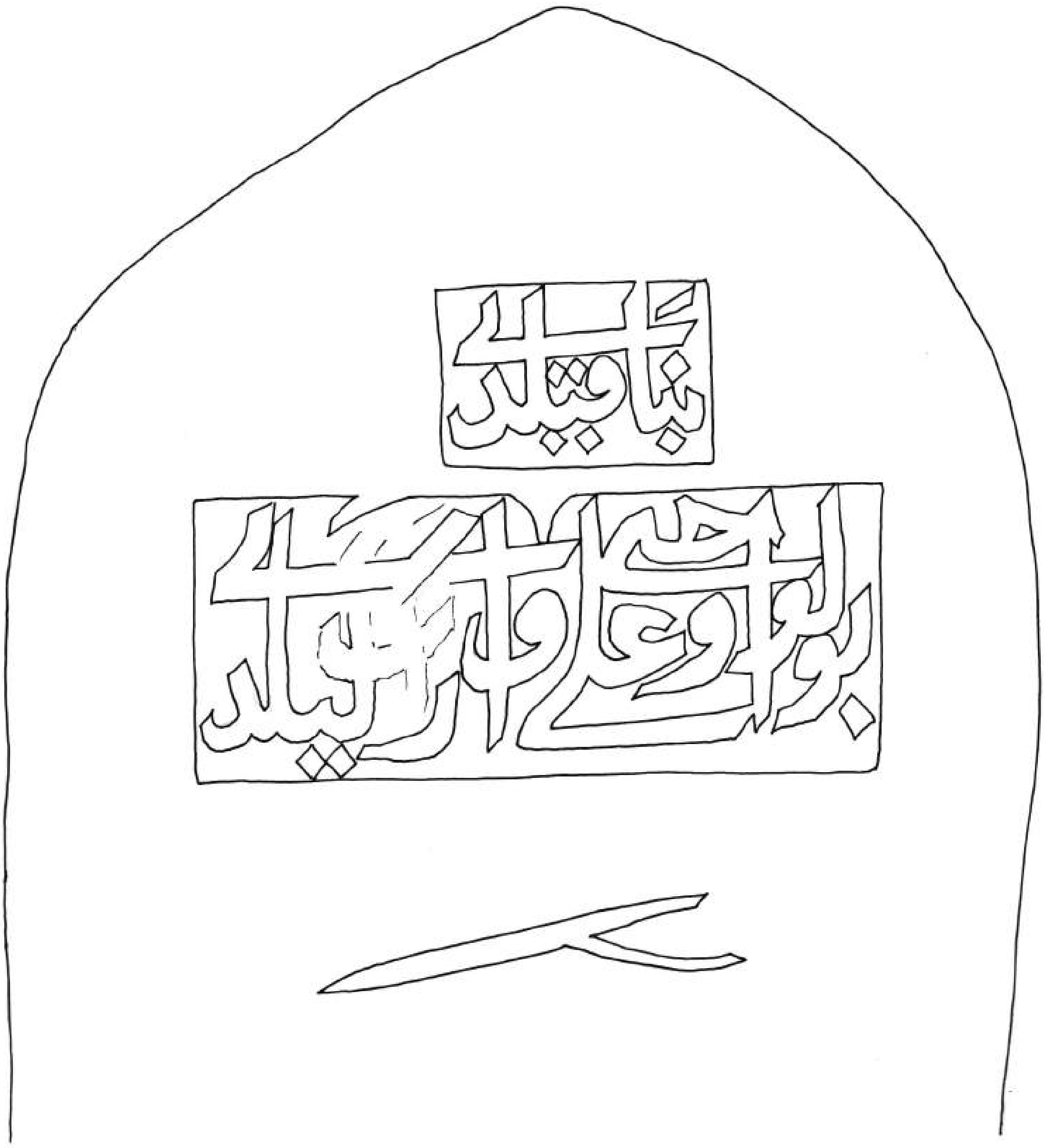

47=B

47=В,Г

47=В,Г

48=A

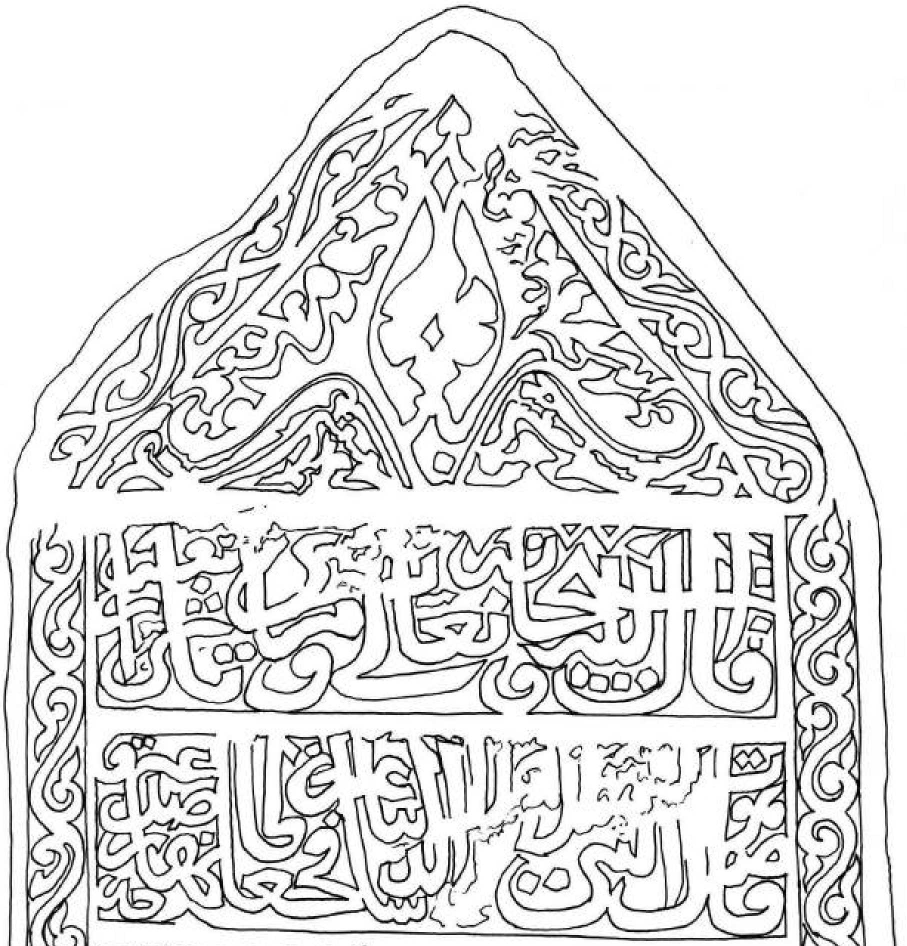

48=A=a

Ямәширмә авылы, Биектау районы

"Бу леухене [валидесе бина кылды]"

48

48=Б

48

48=Б,Г

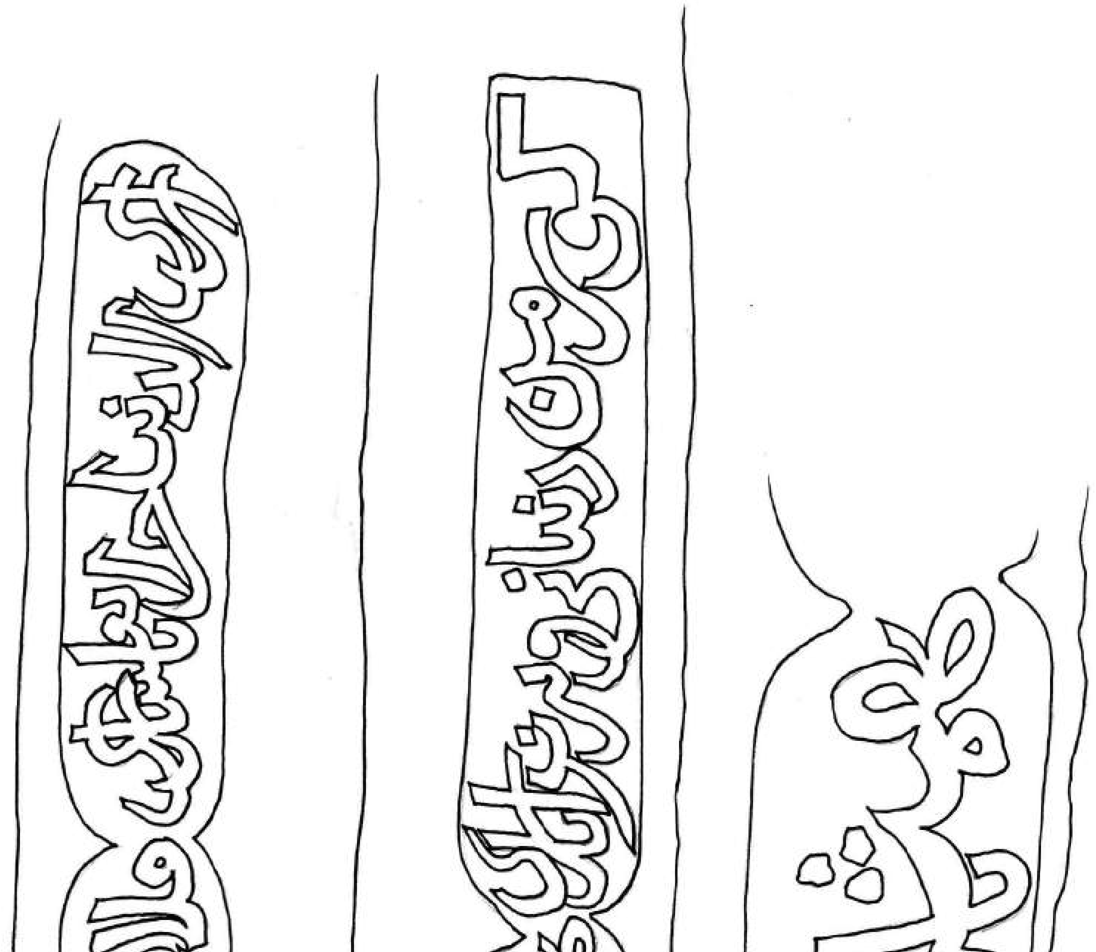

48=Б,Г

Ямәширмә авылы, Биектау районы

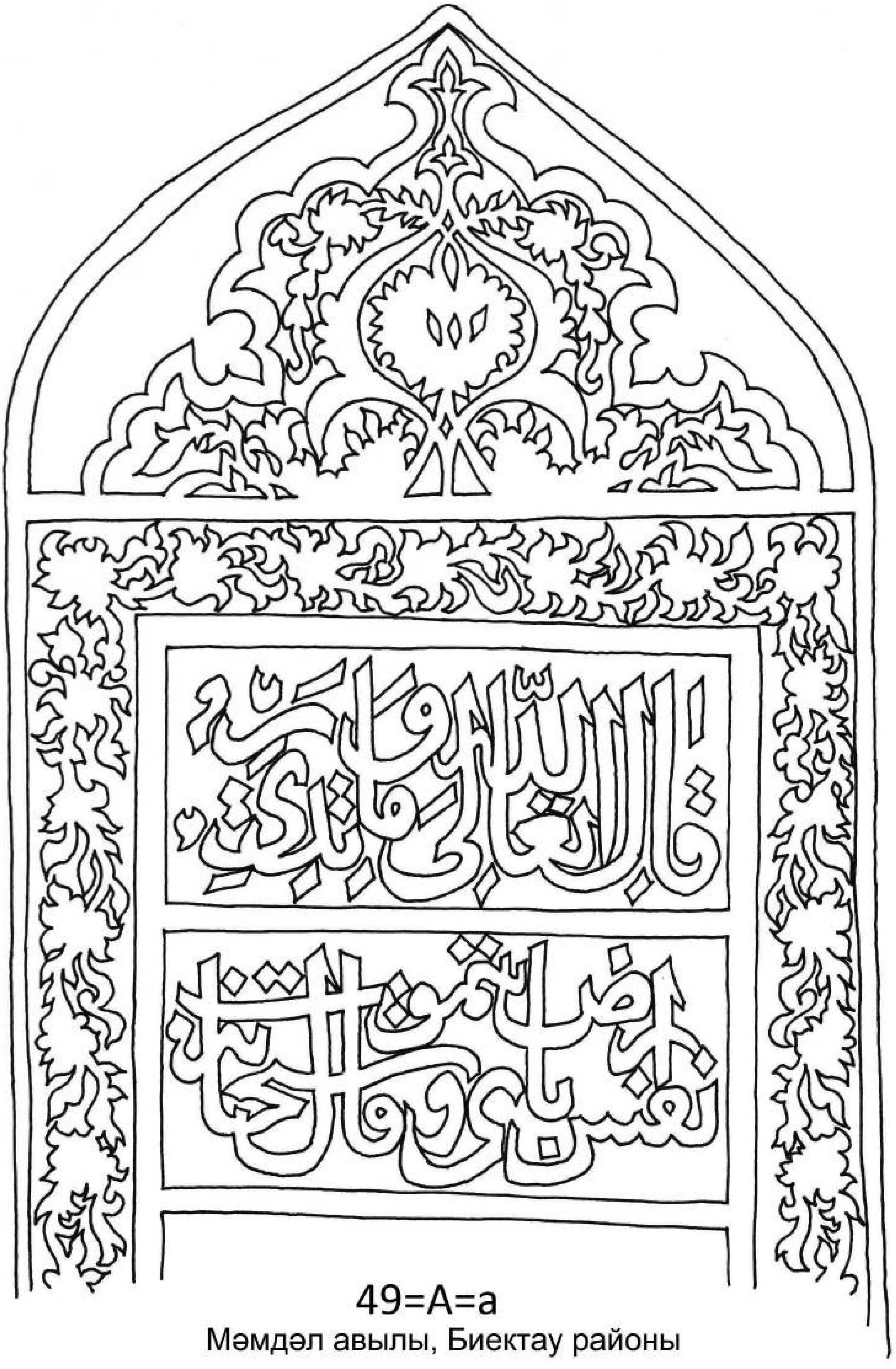

49=A=a

Мәмдәл авылы, Биектау районы

49=A=б

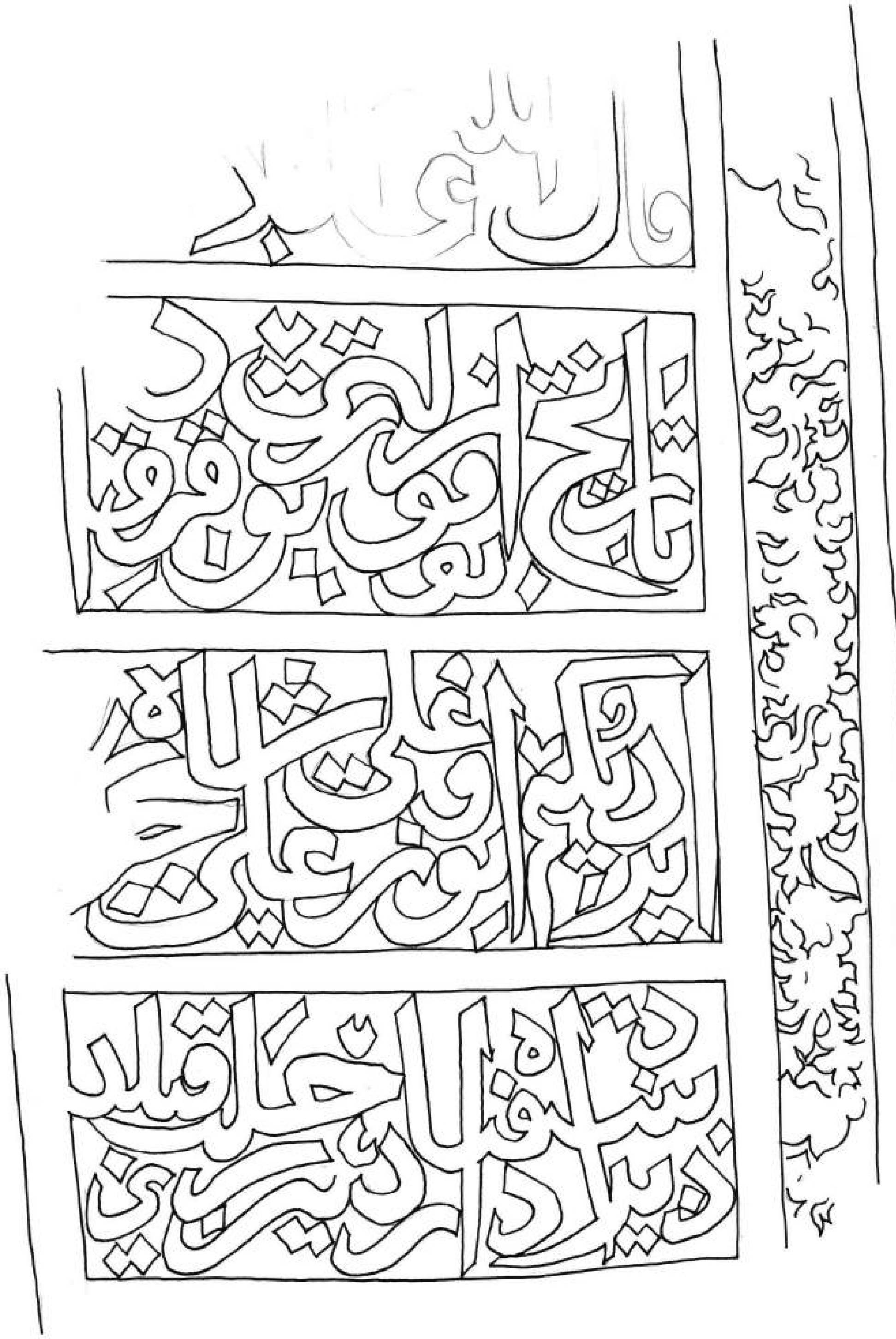

49=А=в

Мәмдәл авылы, Биектау районы

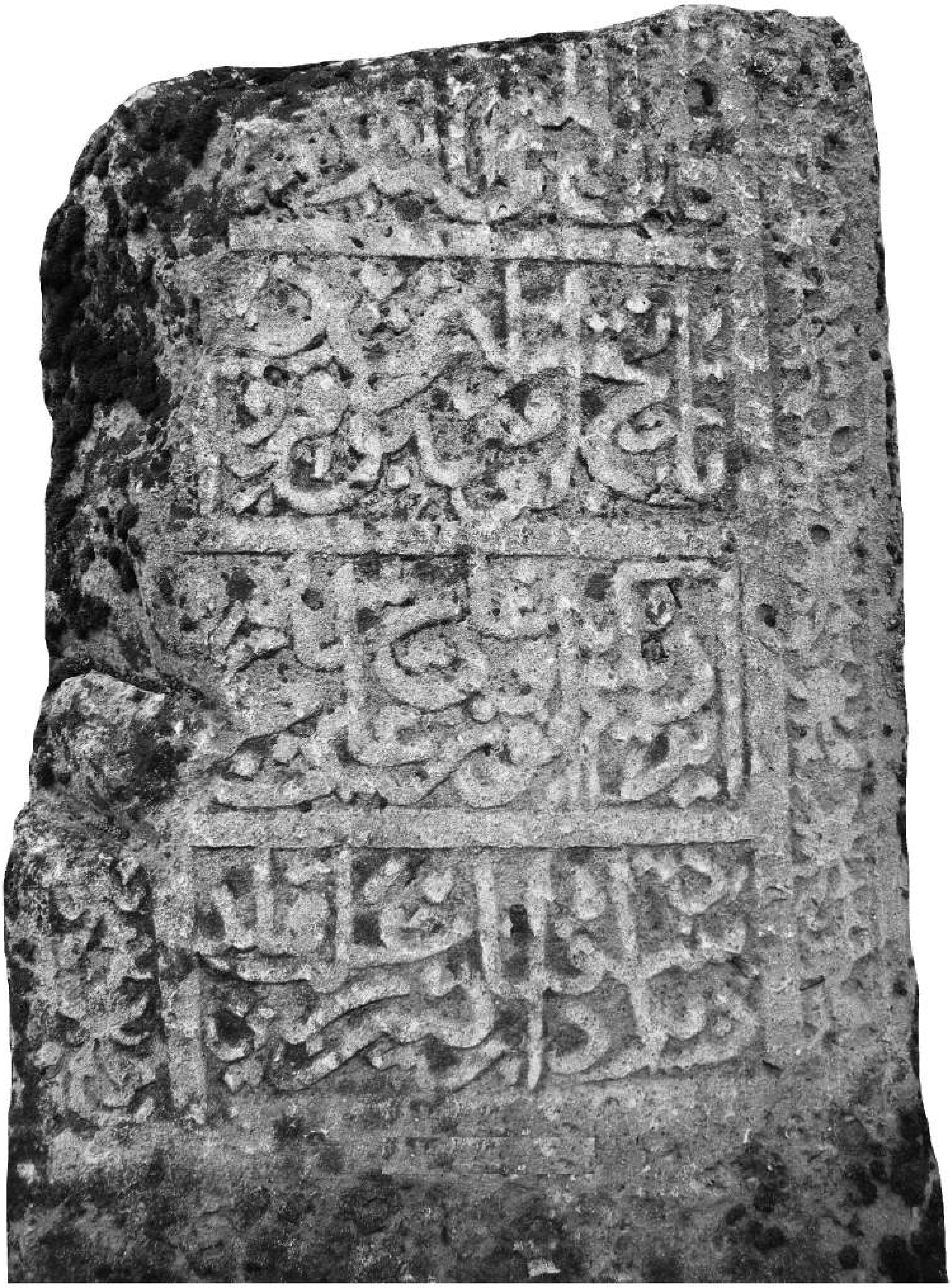

49=A=в

49=Б

1539=2=Б,Г

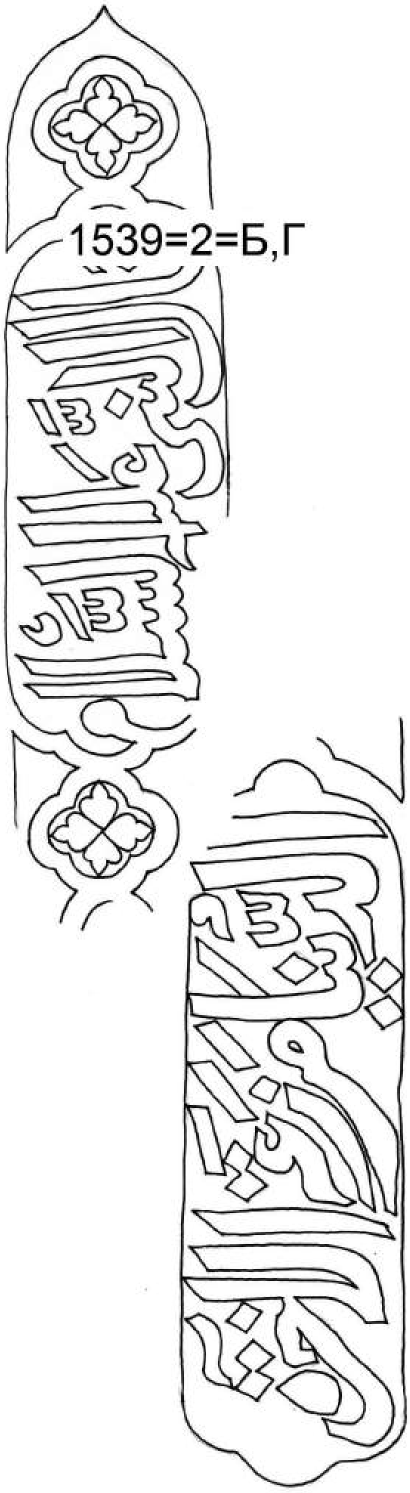

49=Б,Г

Мәмдәл авылы, Биектау районы

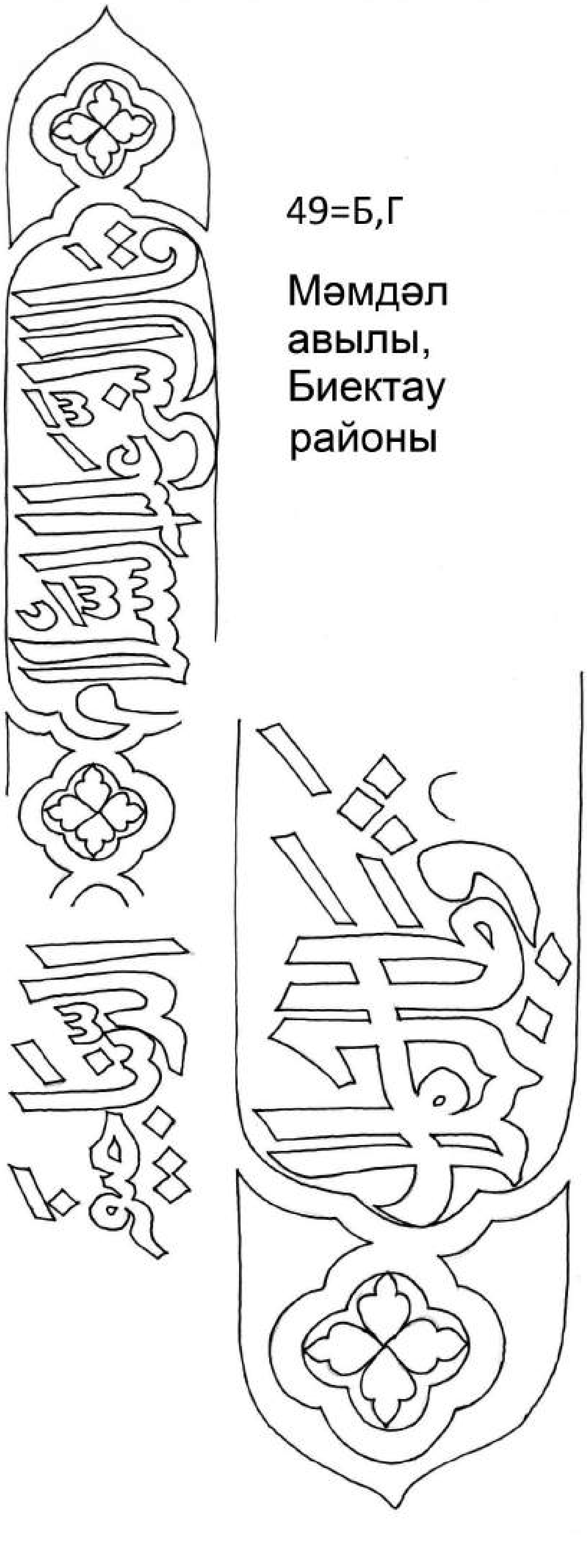

49=B

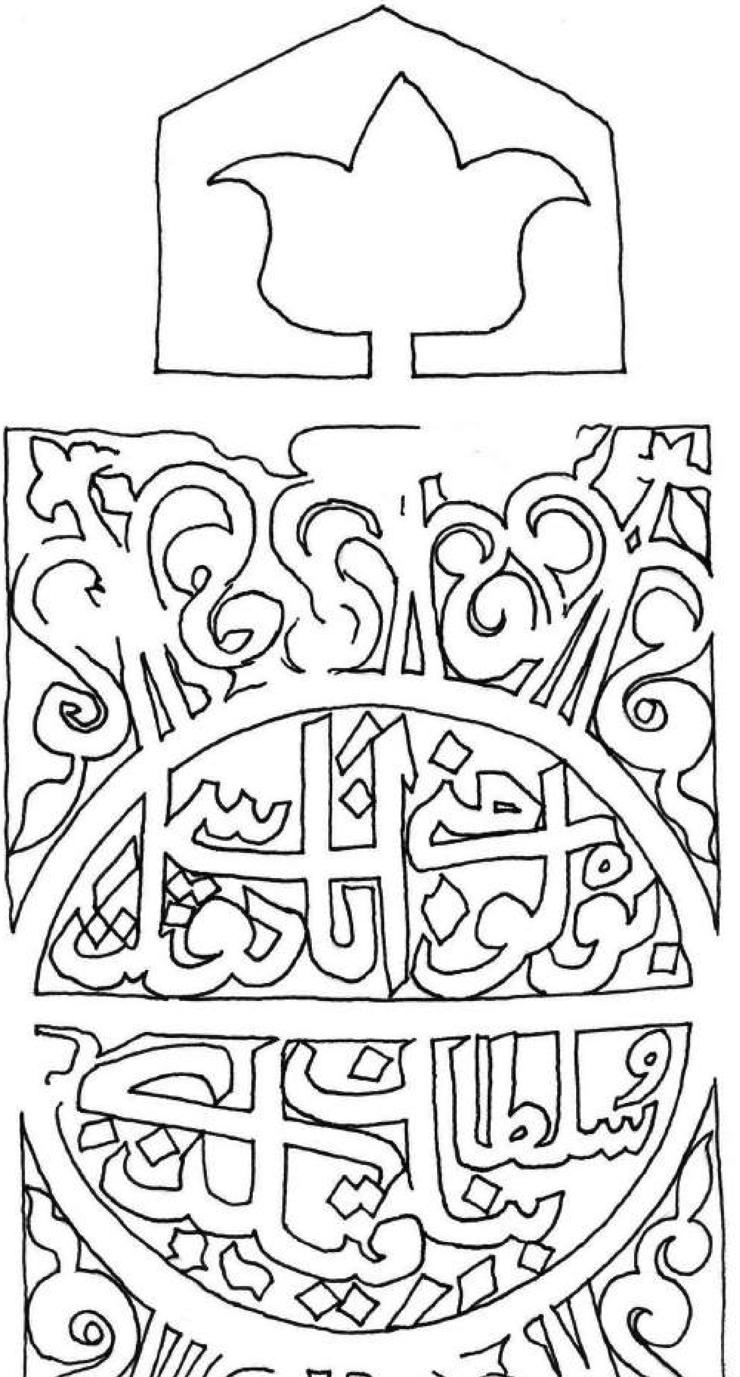

49=B

49=Г=в

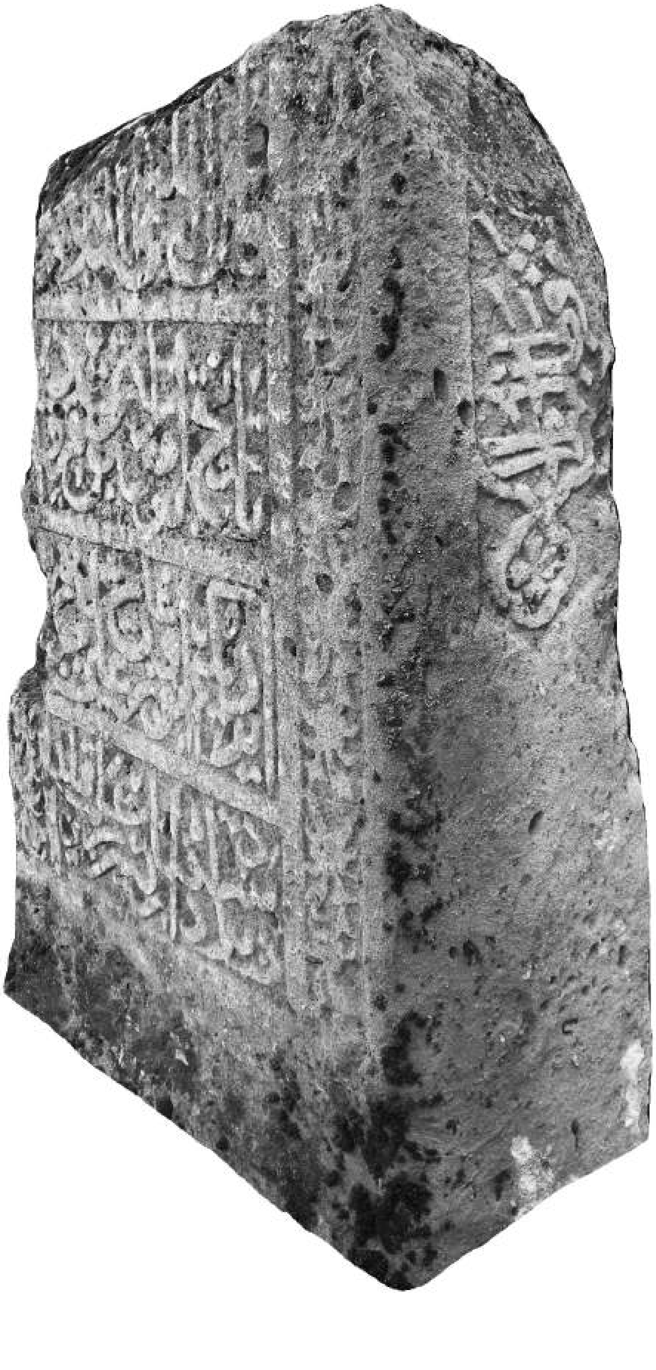

49=Г=в

50

50=A=a

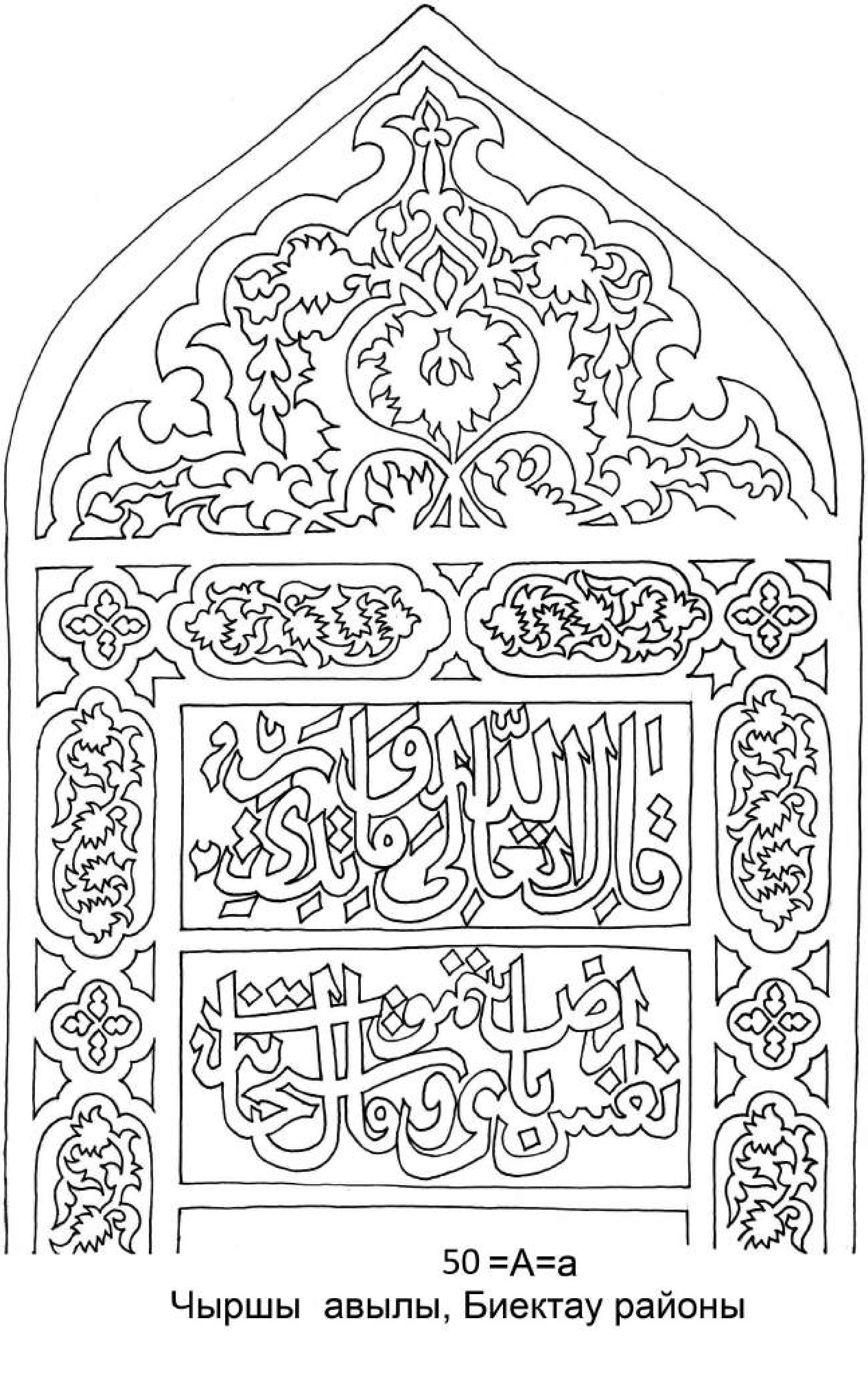

50 =А=а

Чыршы авылы, Биектау районы

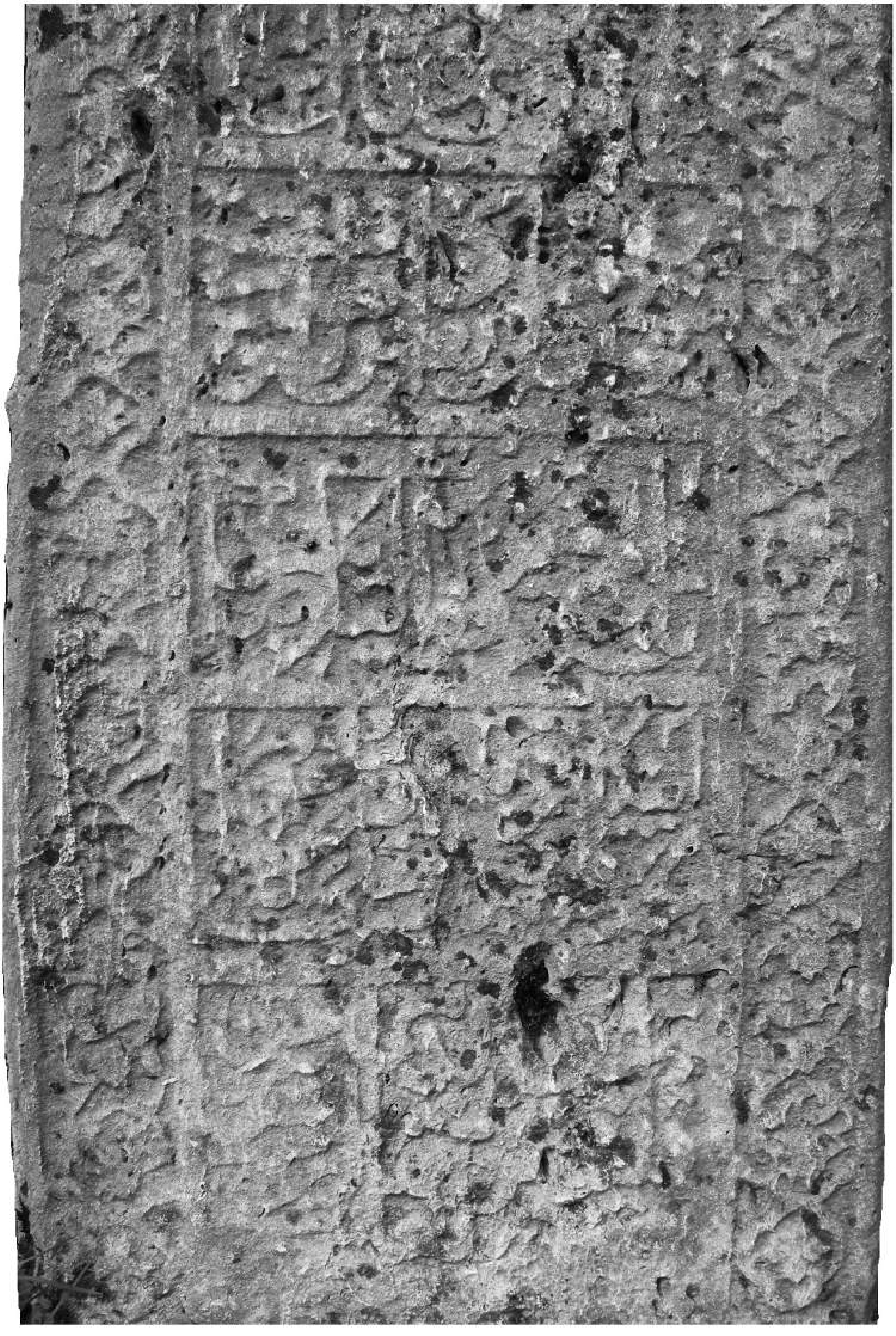

50=А=б

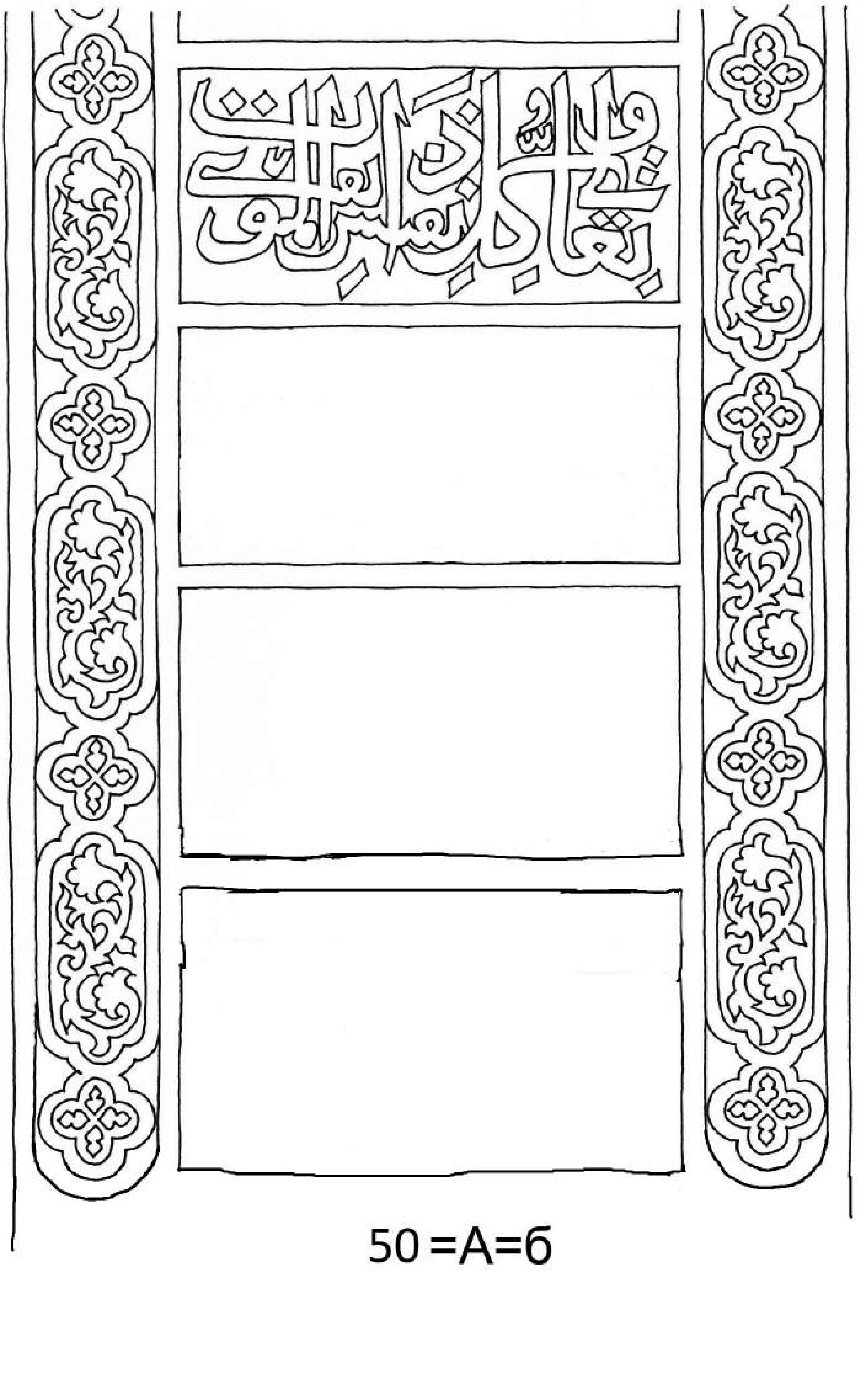

50 =A=б

50=Б

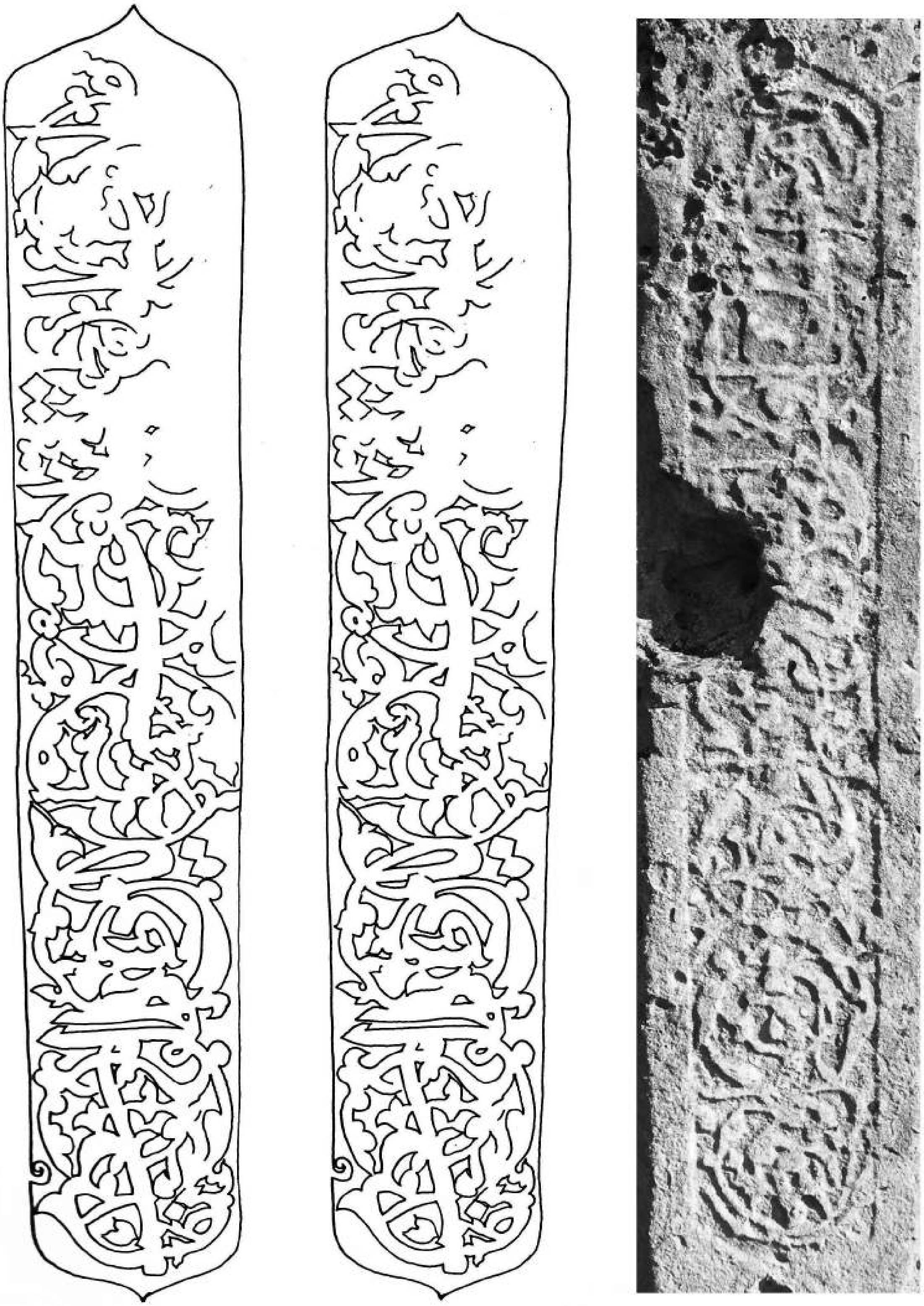

50=Б,Г

50=Б,Г

50=B

"Бу ләүхәне хәляле [Кинйә] бина кылды"

50=В

Чыршы авылы,
Биектау районы

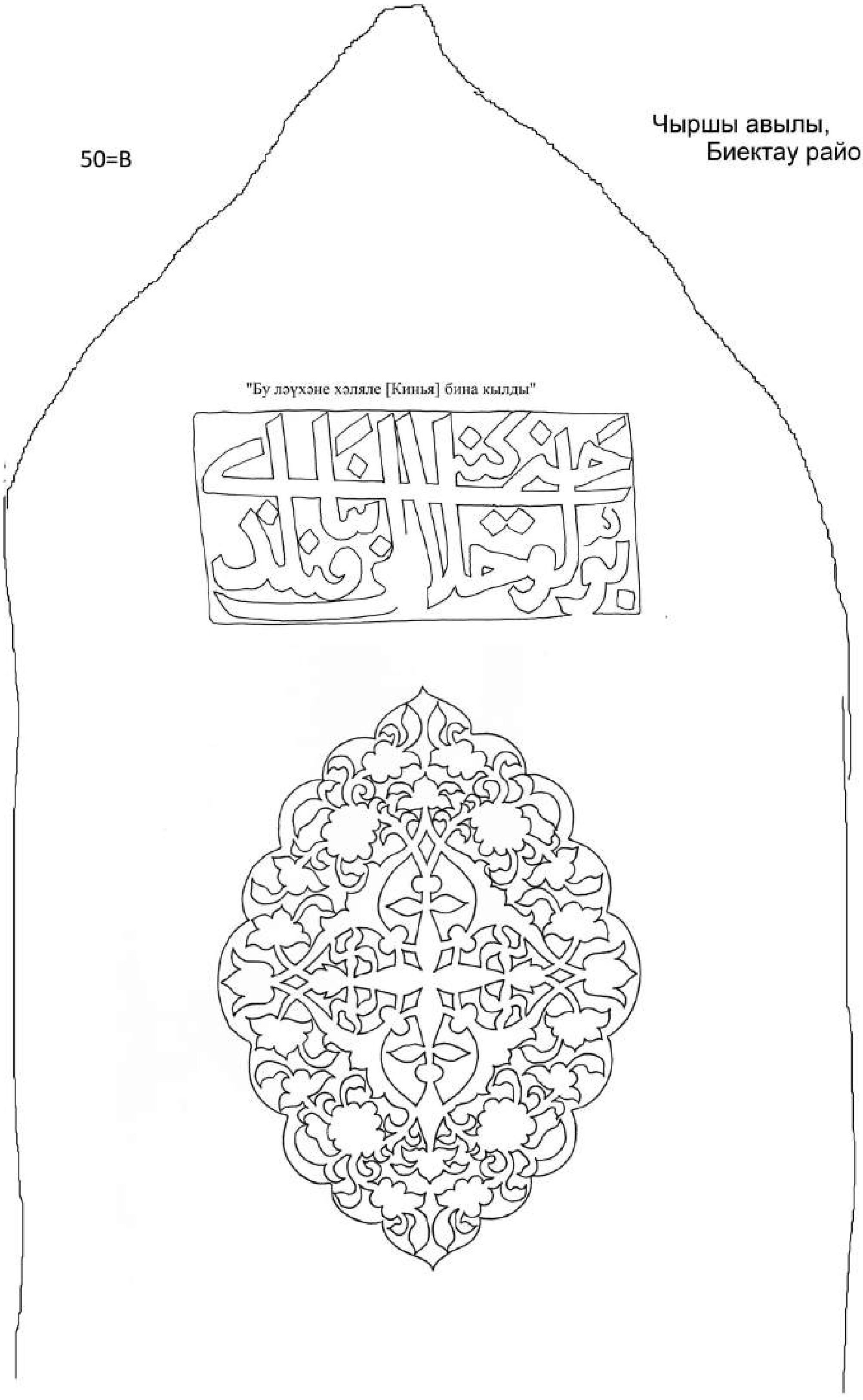

50=Г

51

51=A

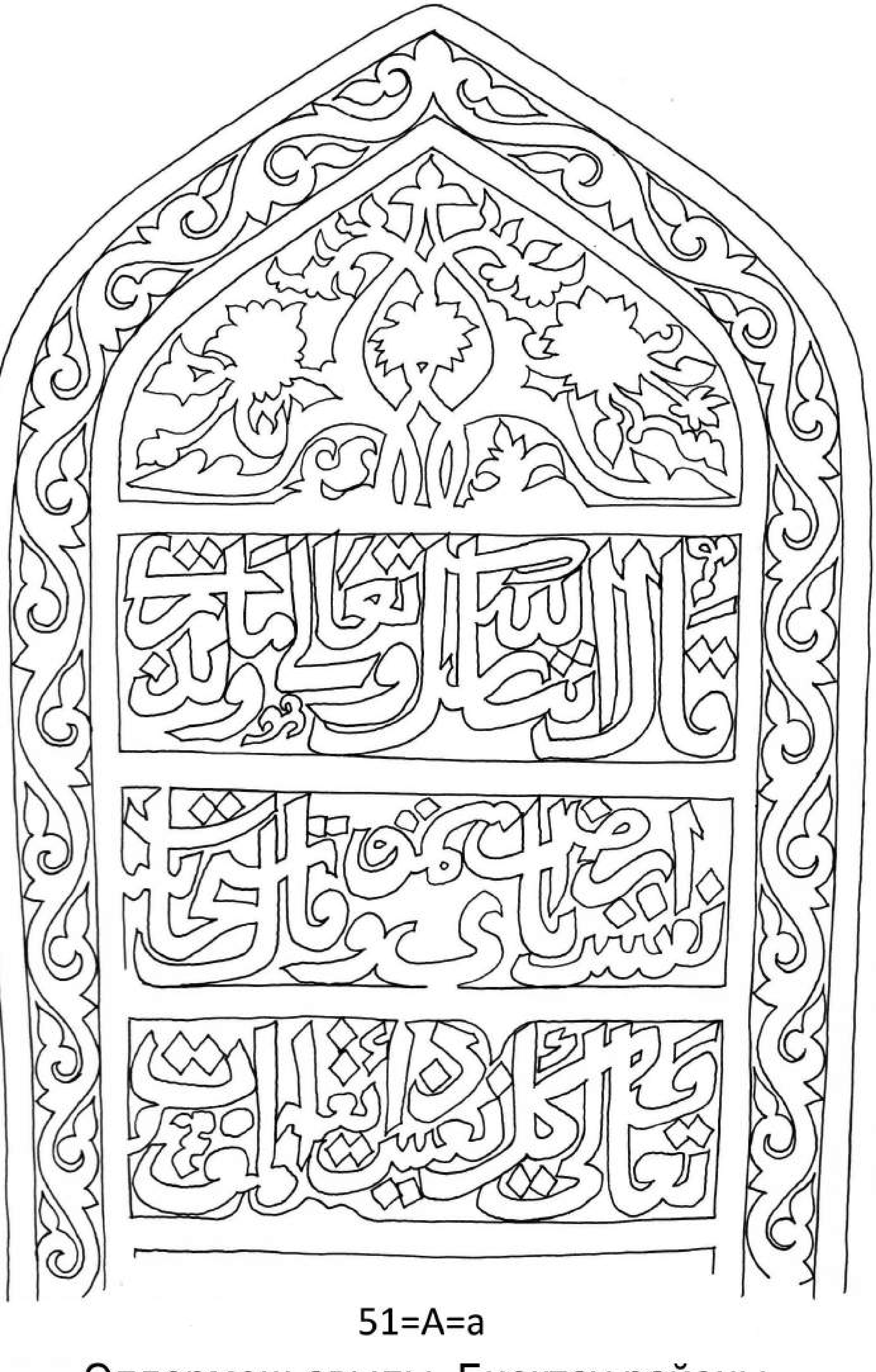

51=A=a

Әлдермеш авылы, Биектау районы

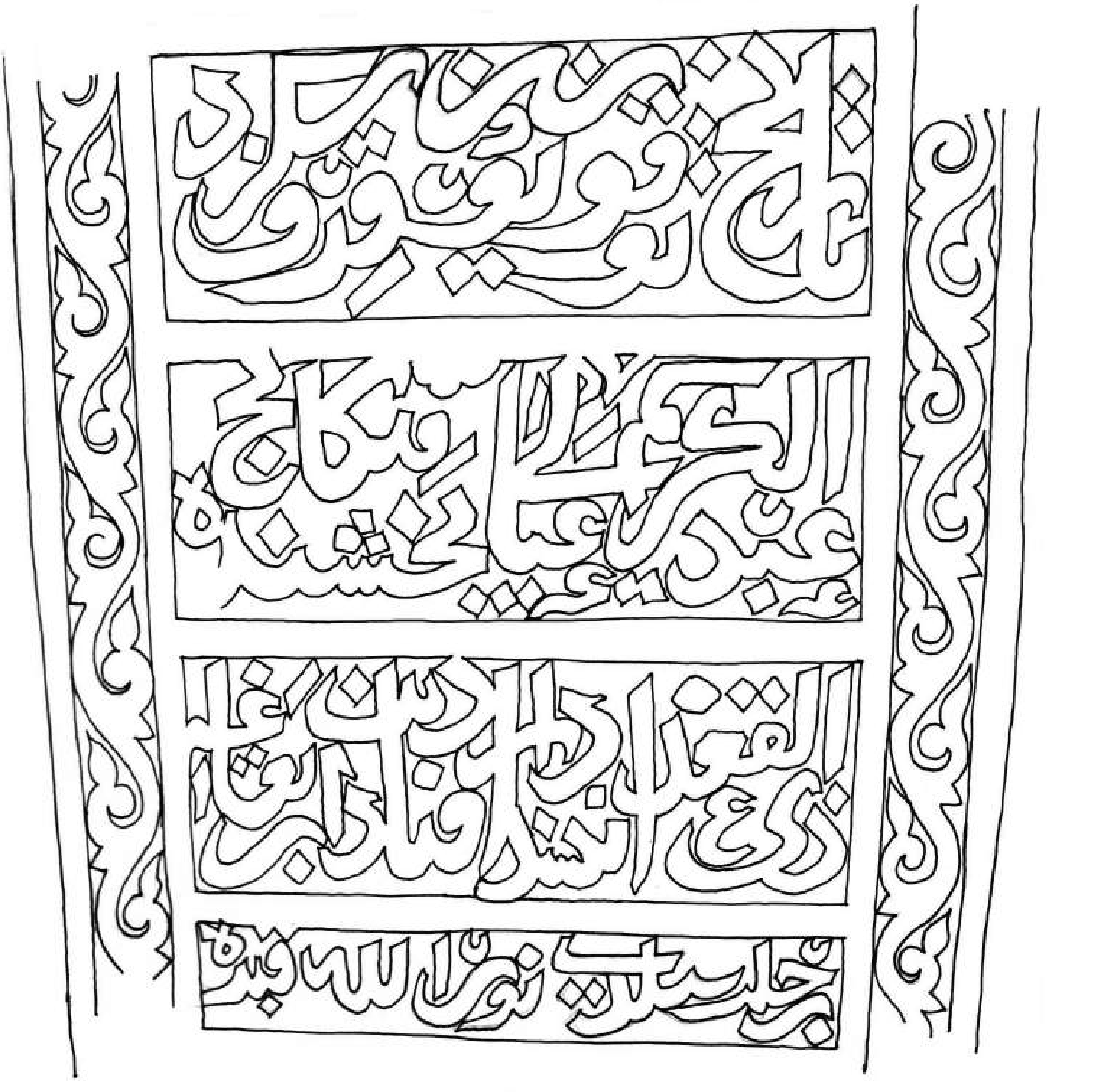

51=А=б

Әлдермеш авылы, Биектау районы

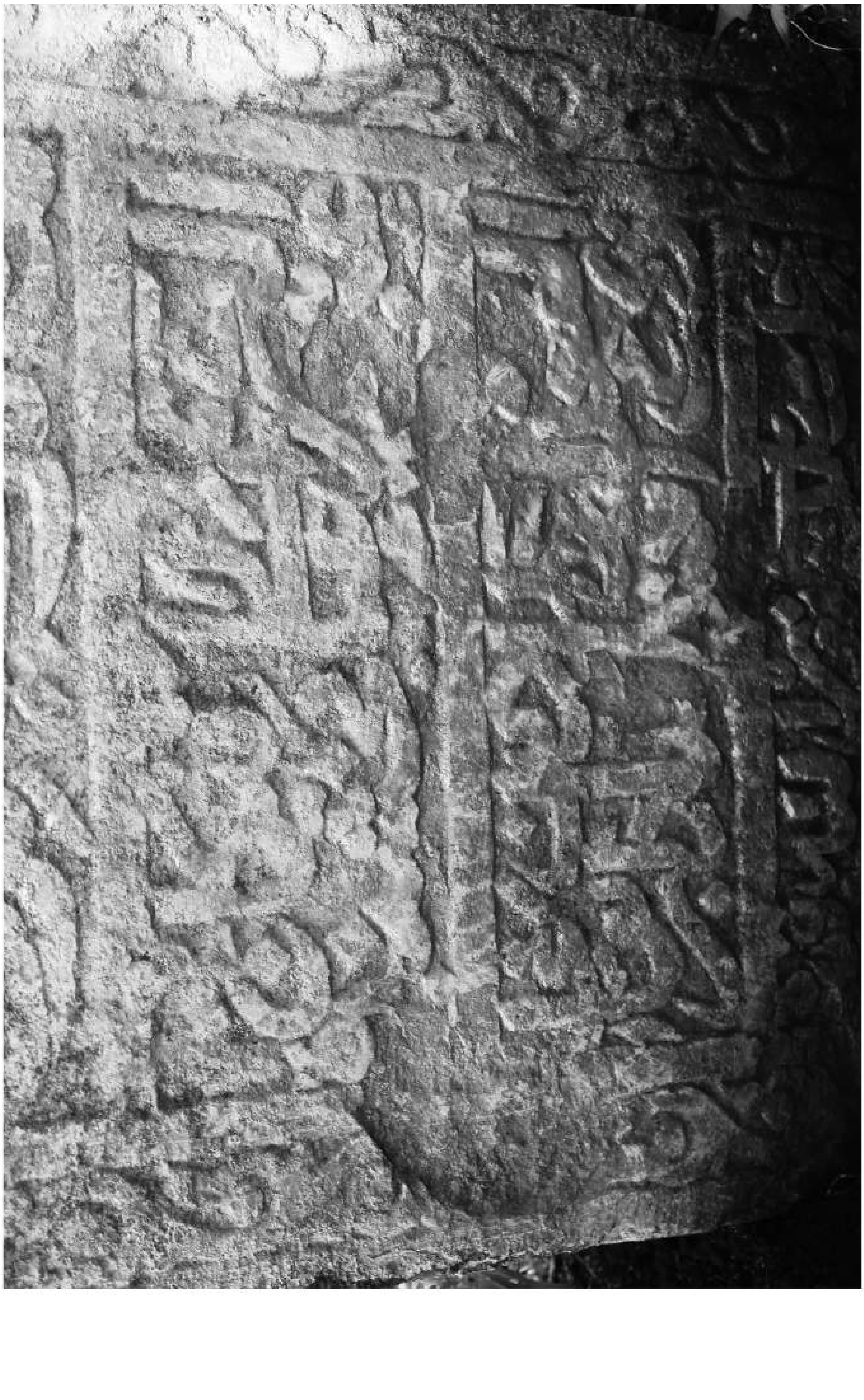

51=A=в

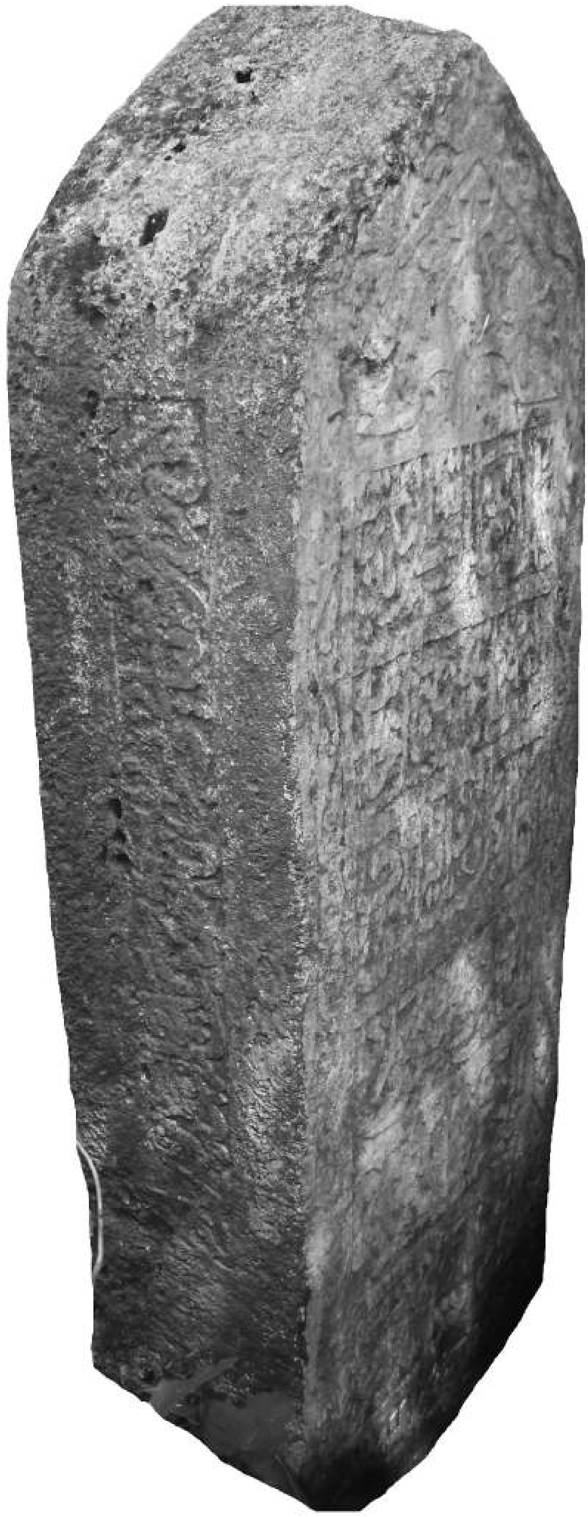

51=Б

51=B

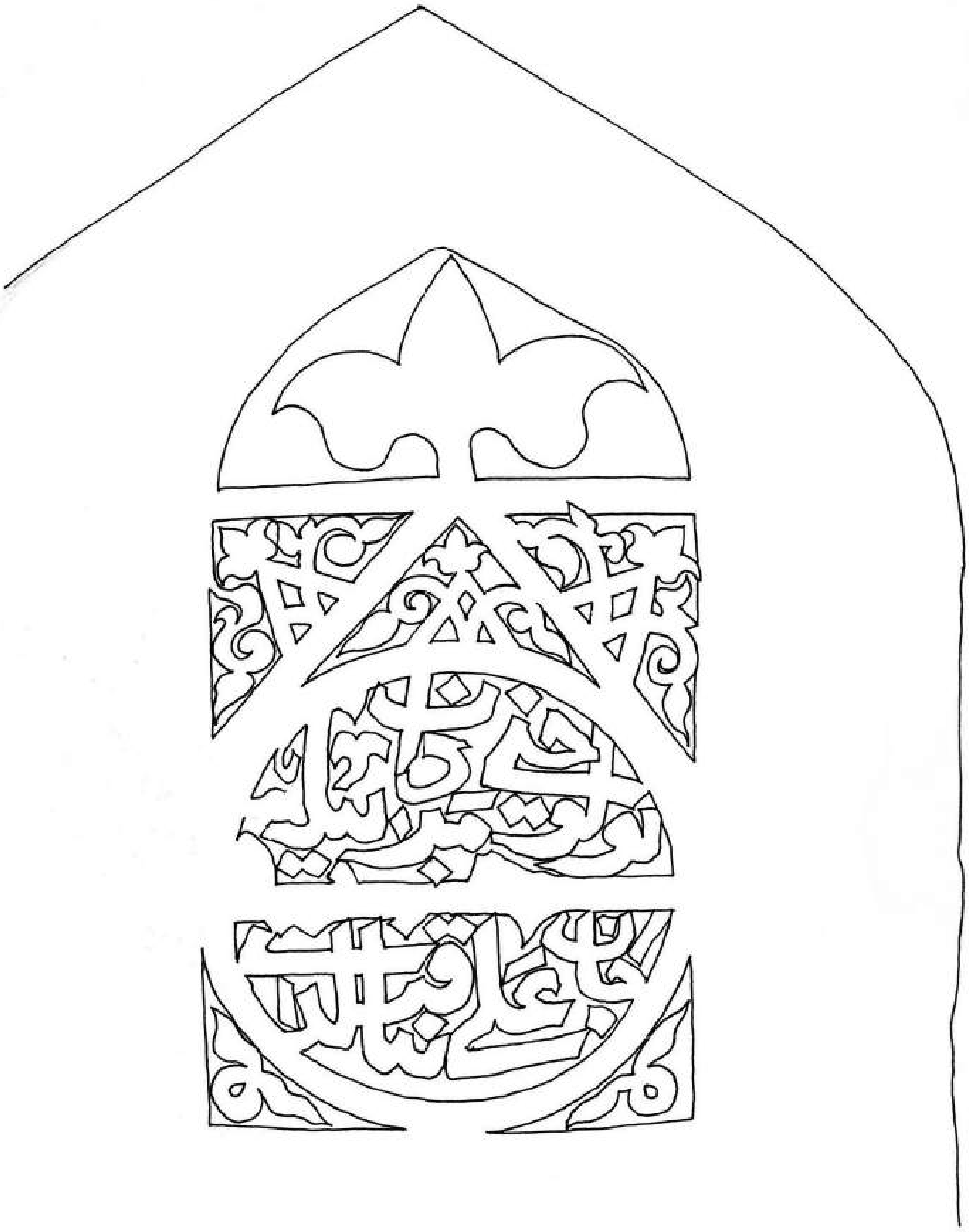

51=В

Әлдермеш авылы, Биектау районы

51

51=Г

52

52=A=a

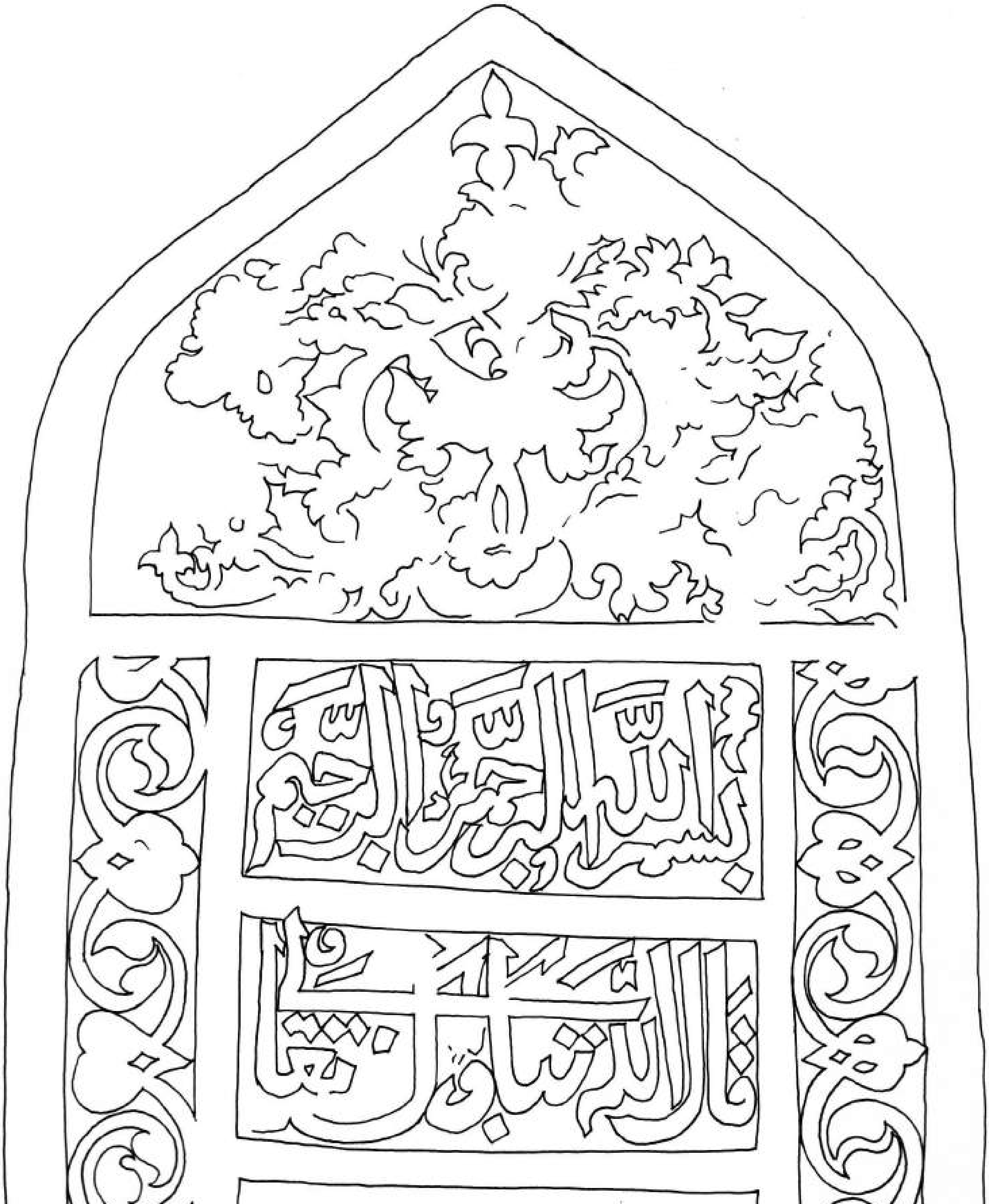

52=A=a

Татар Әйшәсе, Биектау районы

52=А=б

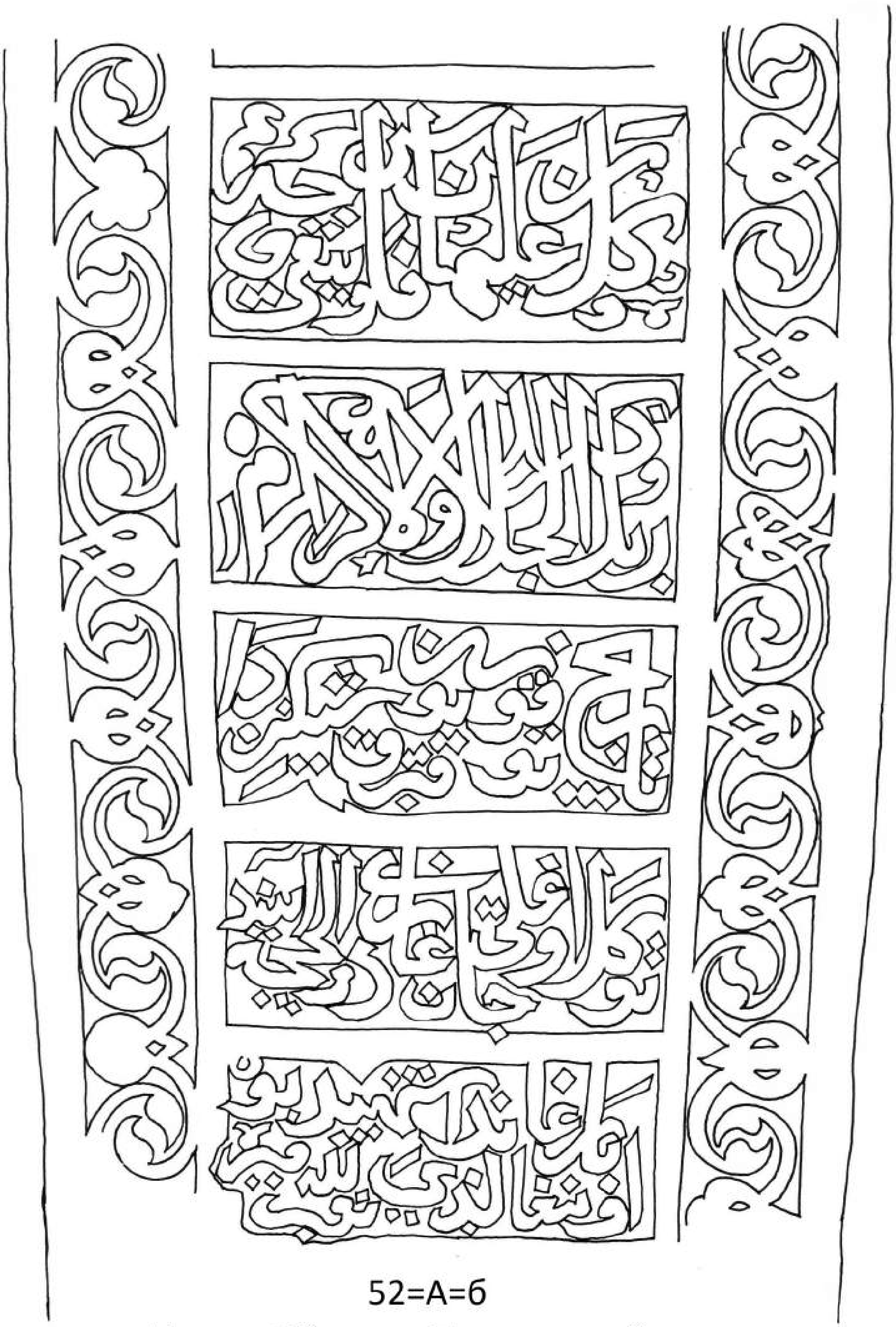

52=А=б

Татар Әйшәсе, Биектау районы

52=A=в

52=A=г

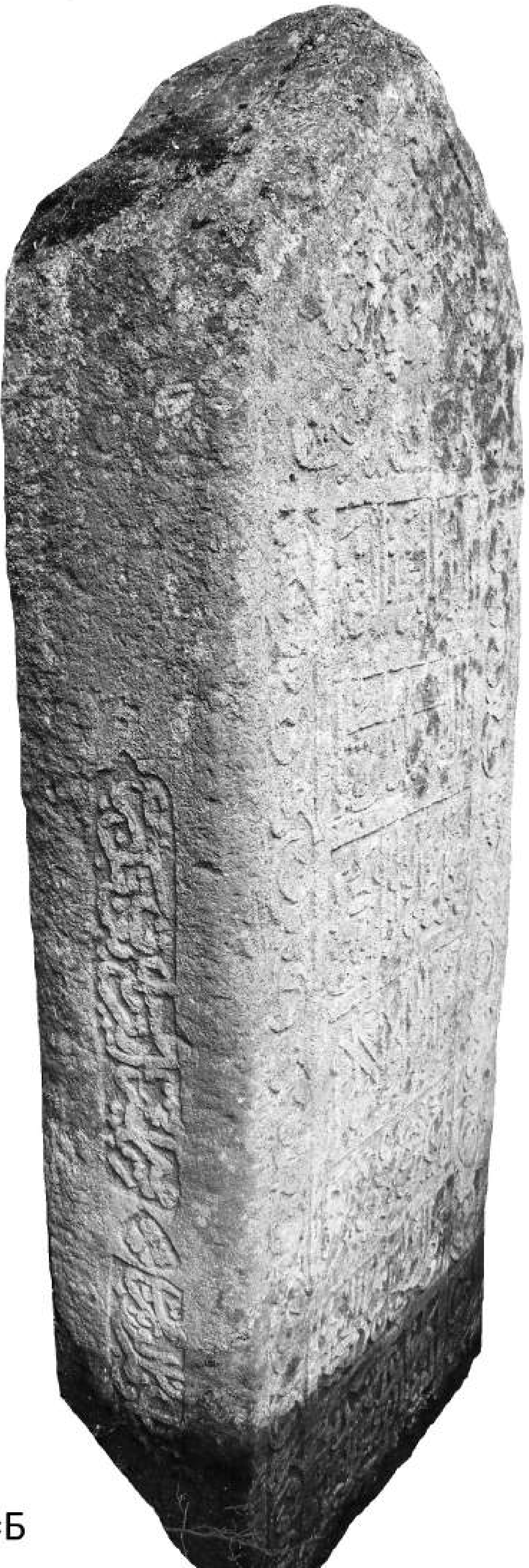

52=Б

52=Б,В

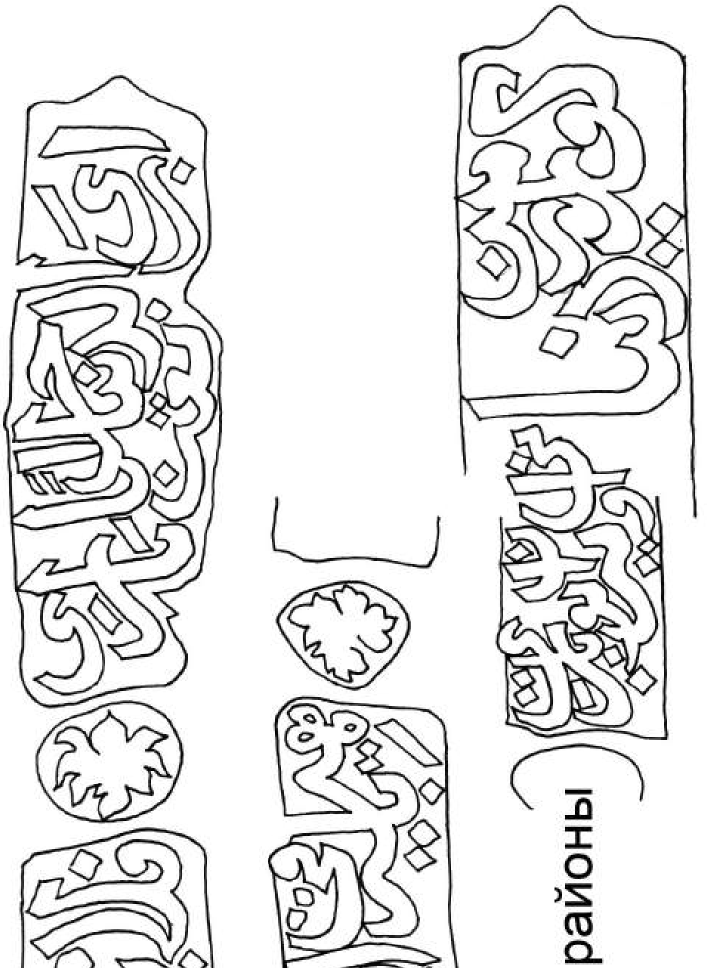

Татар Әйшәсе,Биектау районы

52=Б,Г

52=B=6

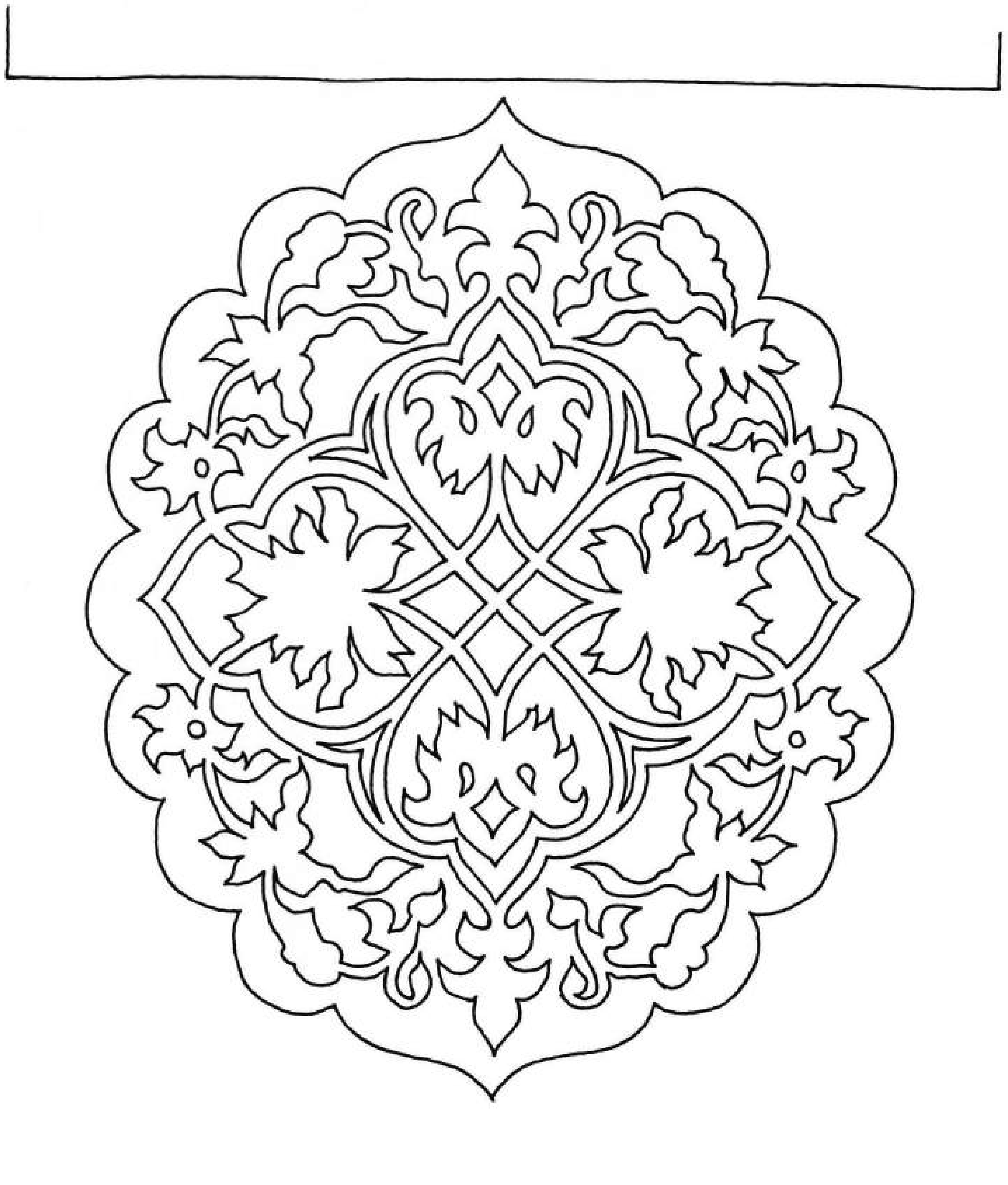

52=В=б

Татар Әйшәсе, Биектау районы

52=Г

53

53=A

53=A=a

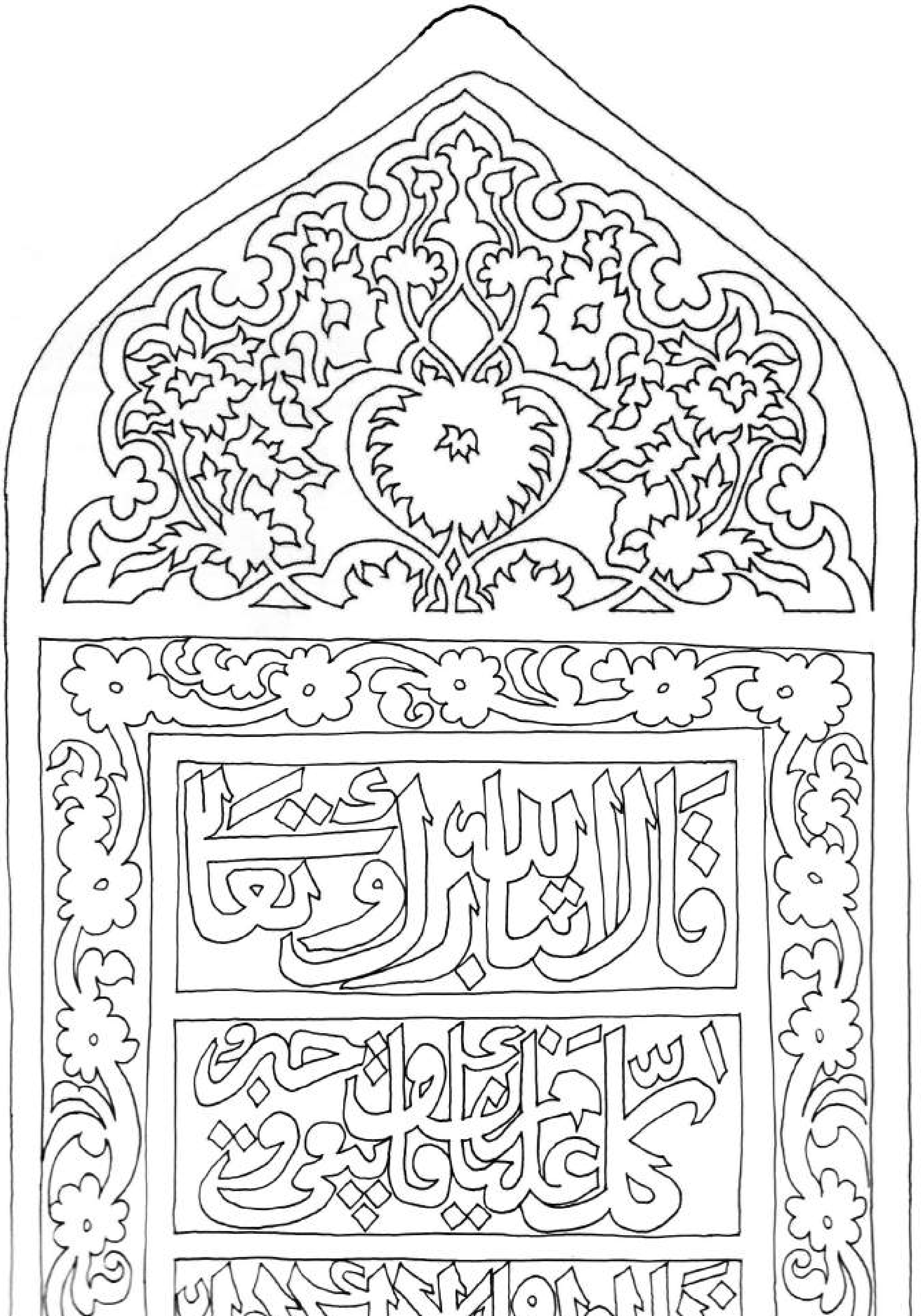

53=A=a

53=А=б

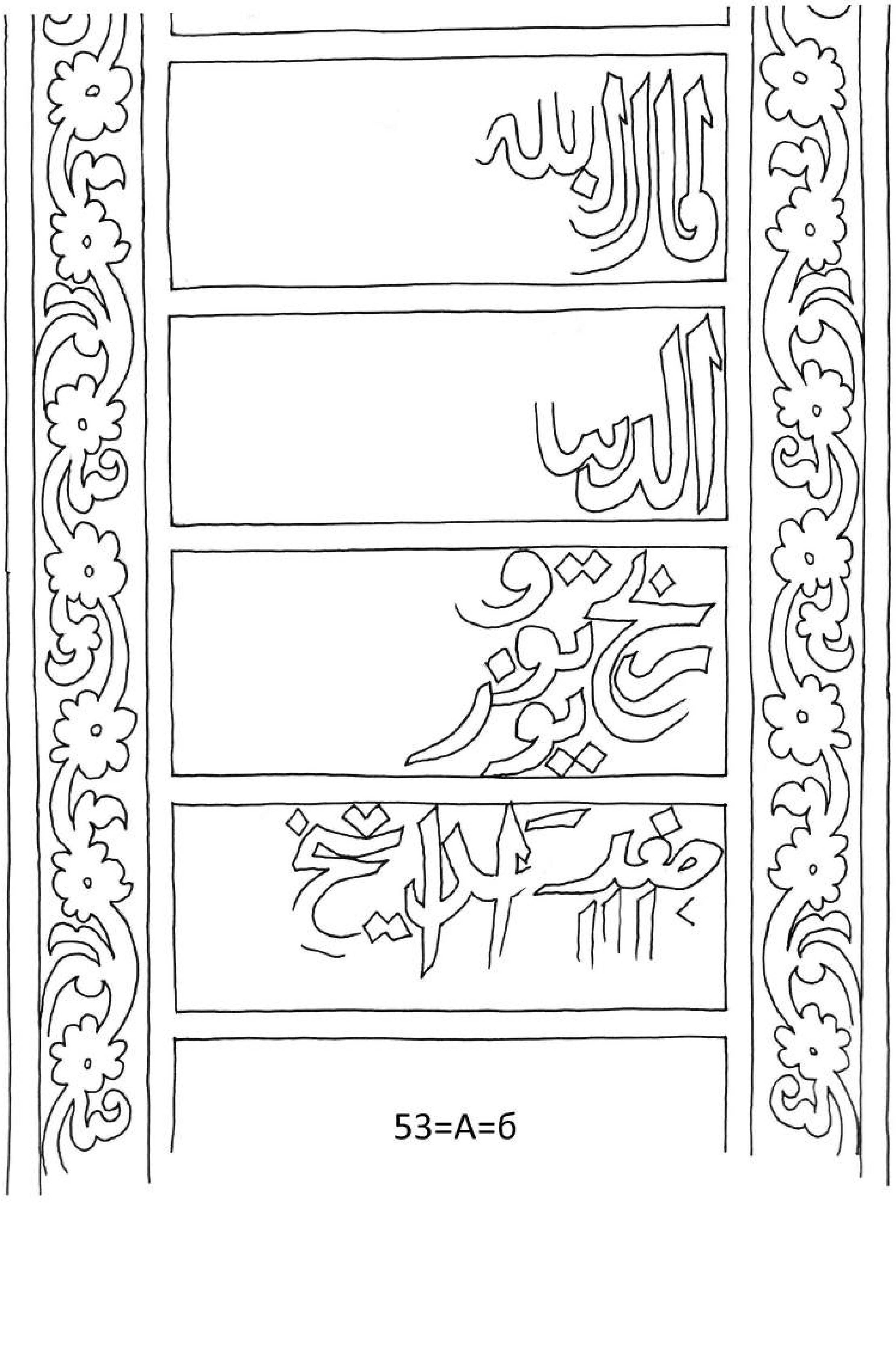

53=A=б

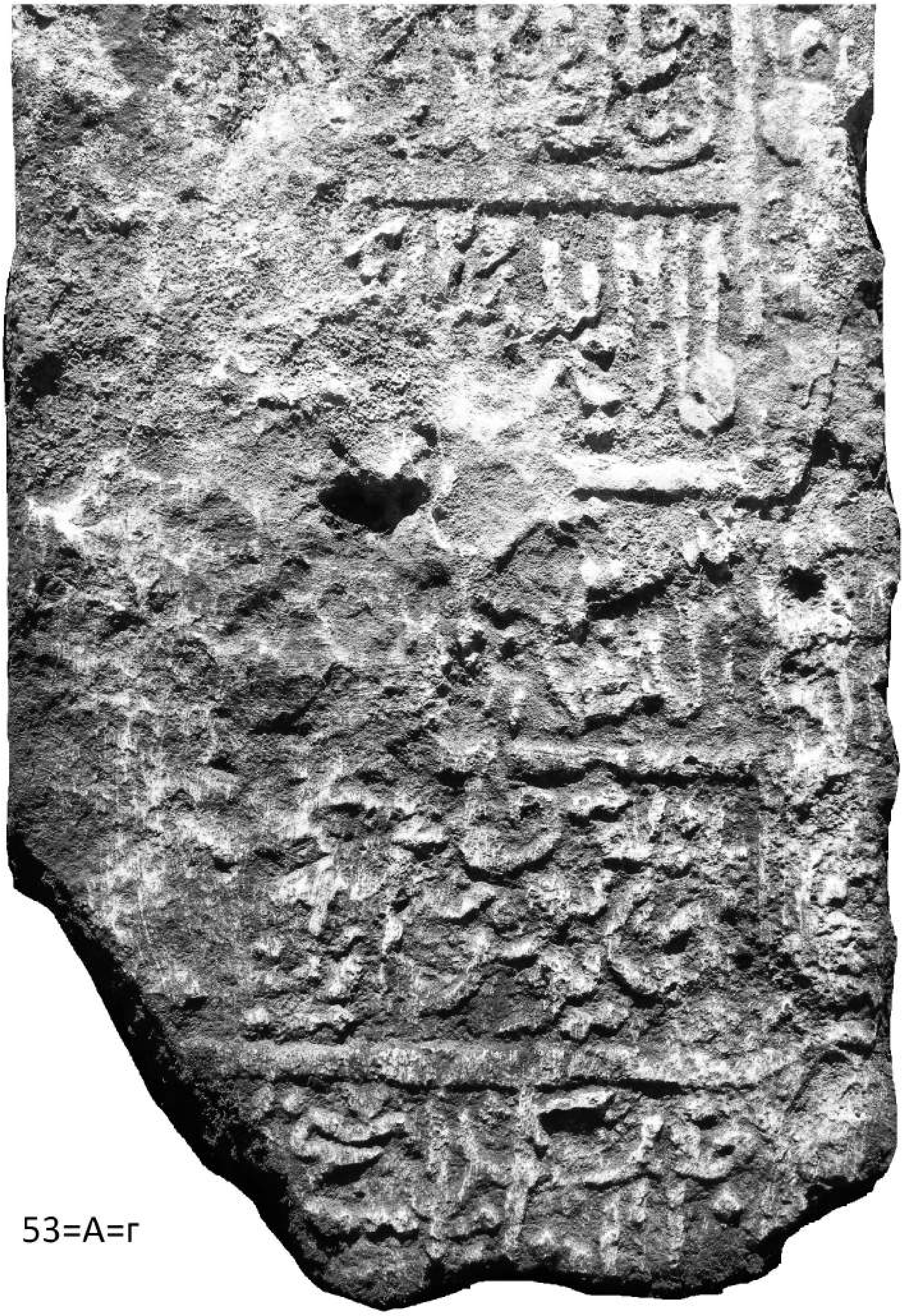

53=А=г

53=Б,Г

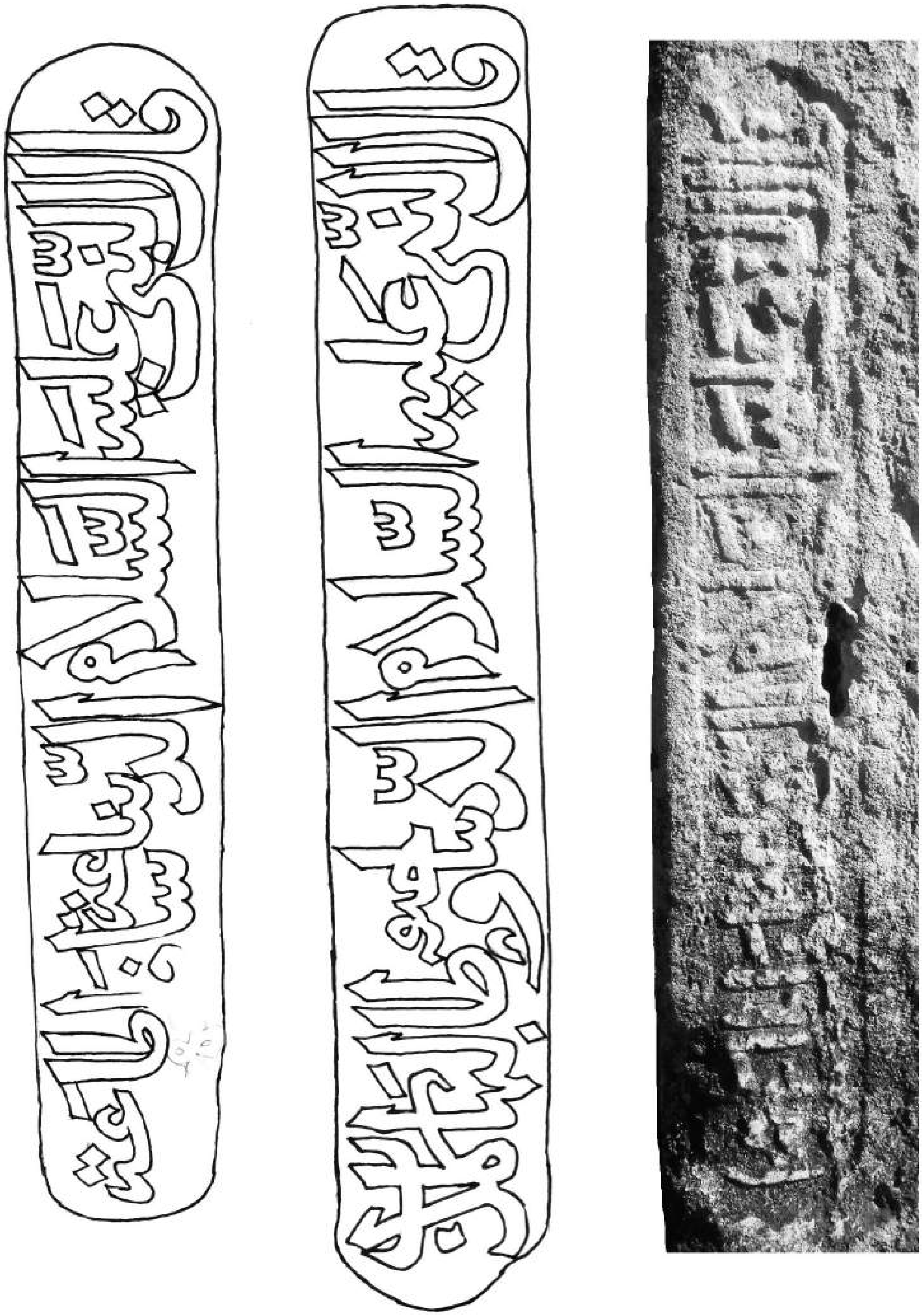

53=Б,Г

Коркачык авылы, Биектау районы

53=B

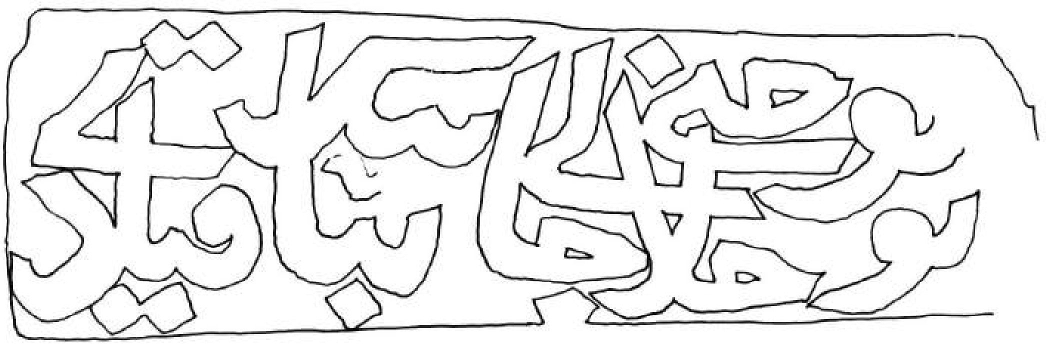

53=B

"Бу ләүхәне хәляле
[Җанбикә] бина кылды"

53=В,Г

53=В,Г

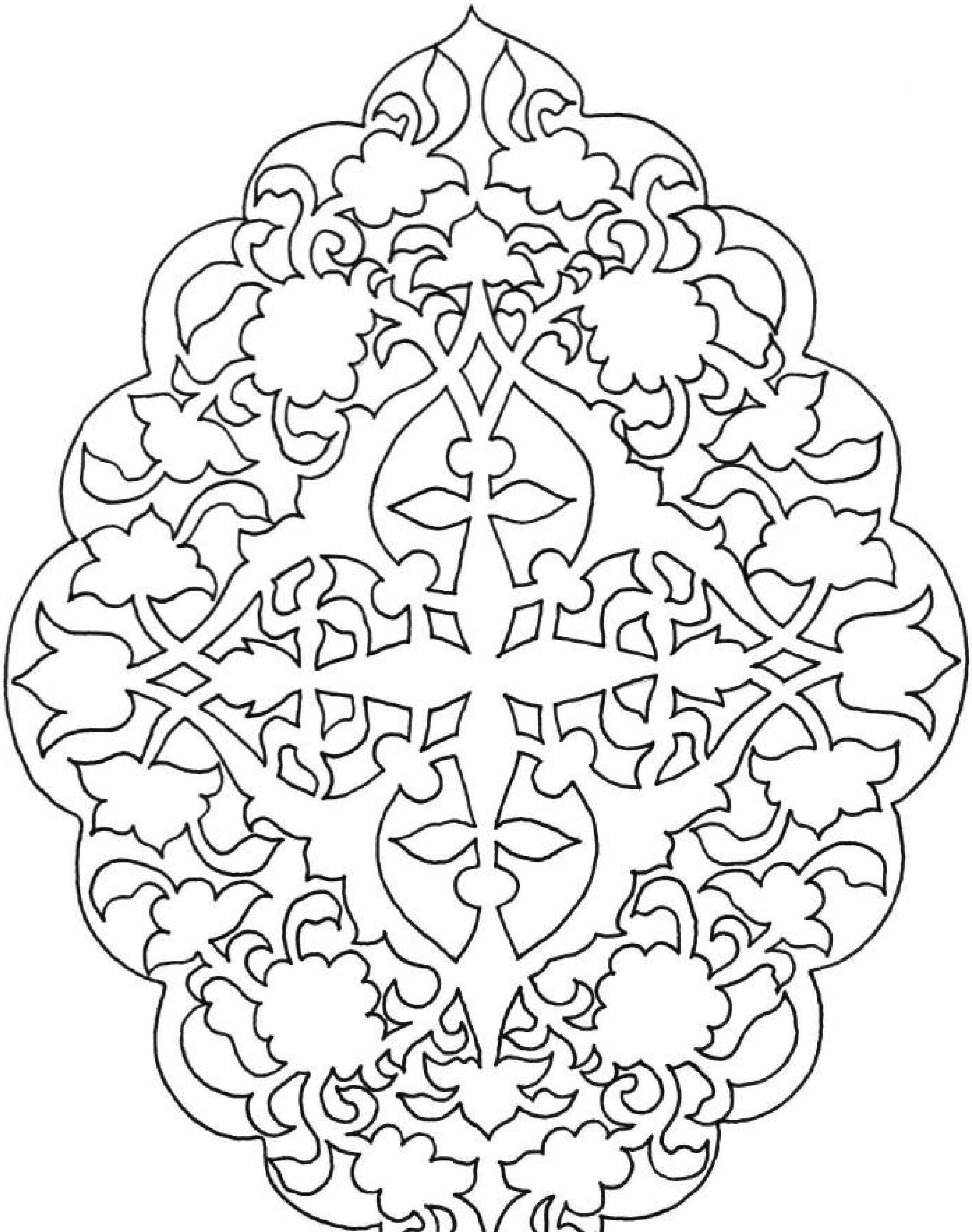

53=В=б

Коркачык авылы, Биектау районы

53=В=б

54=A=a

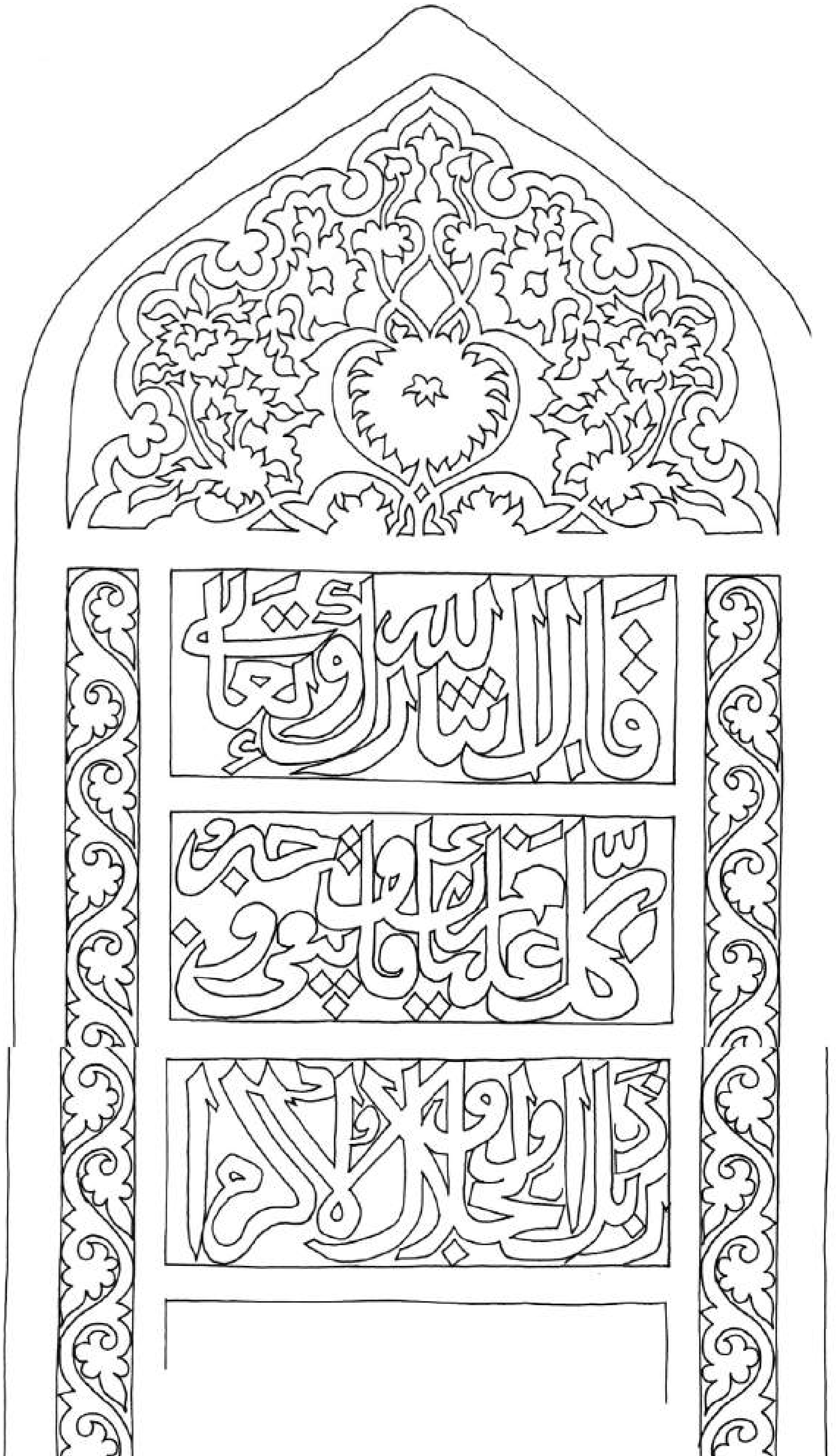

54

Туктамыш авылы, Биектау районы

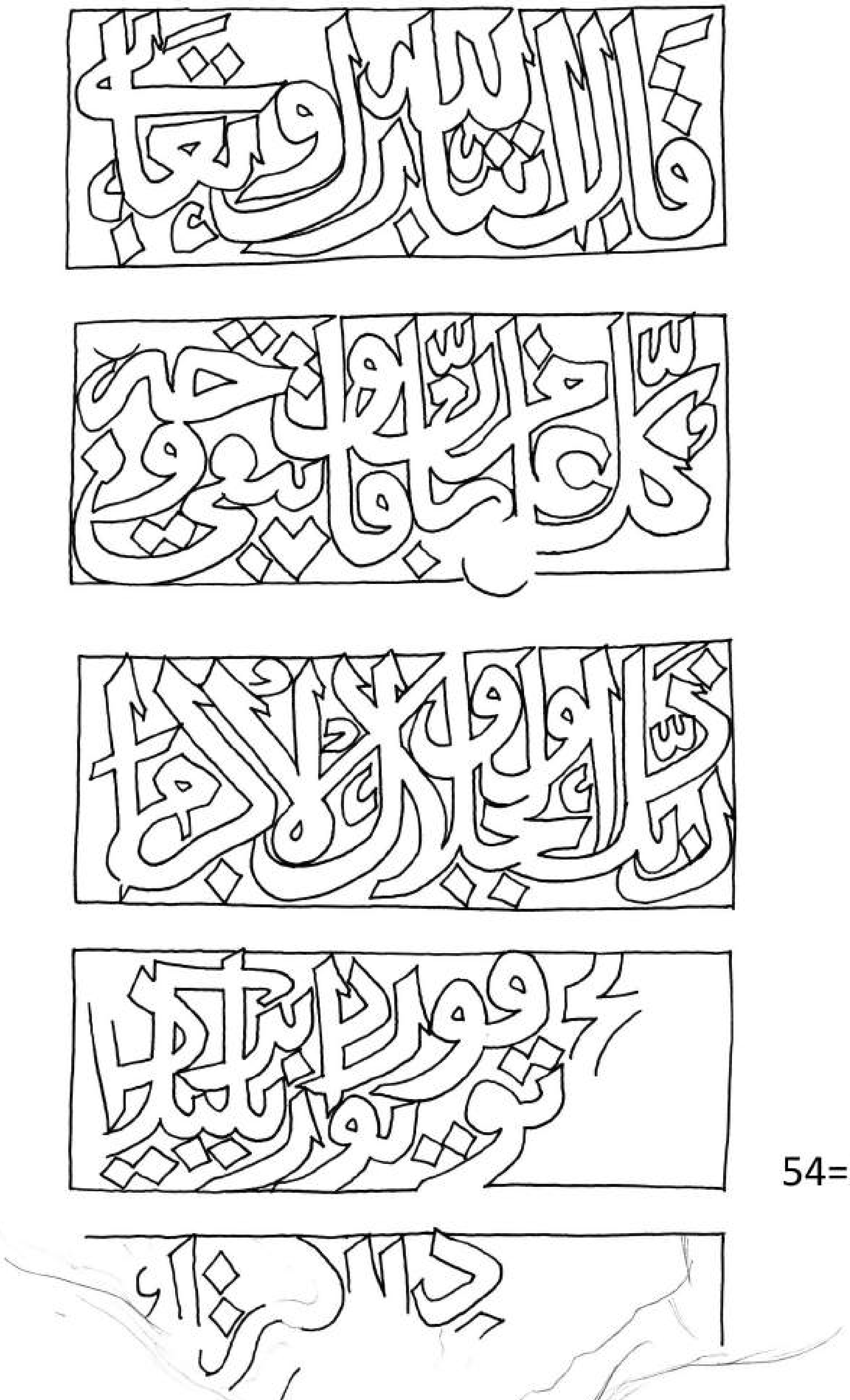

54=А=б

Туктамыш авылы, Биектау районы

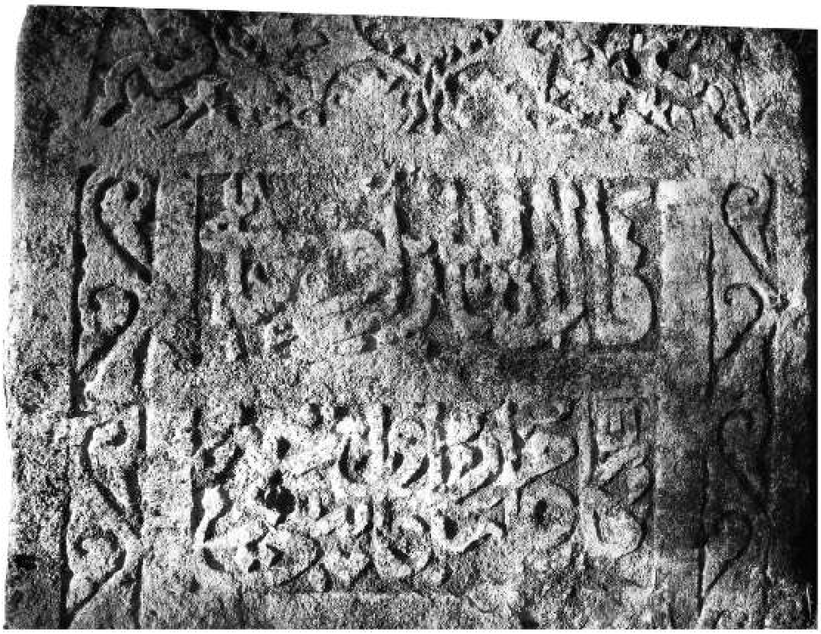

54=А=б

54=B=a

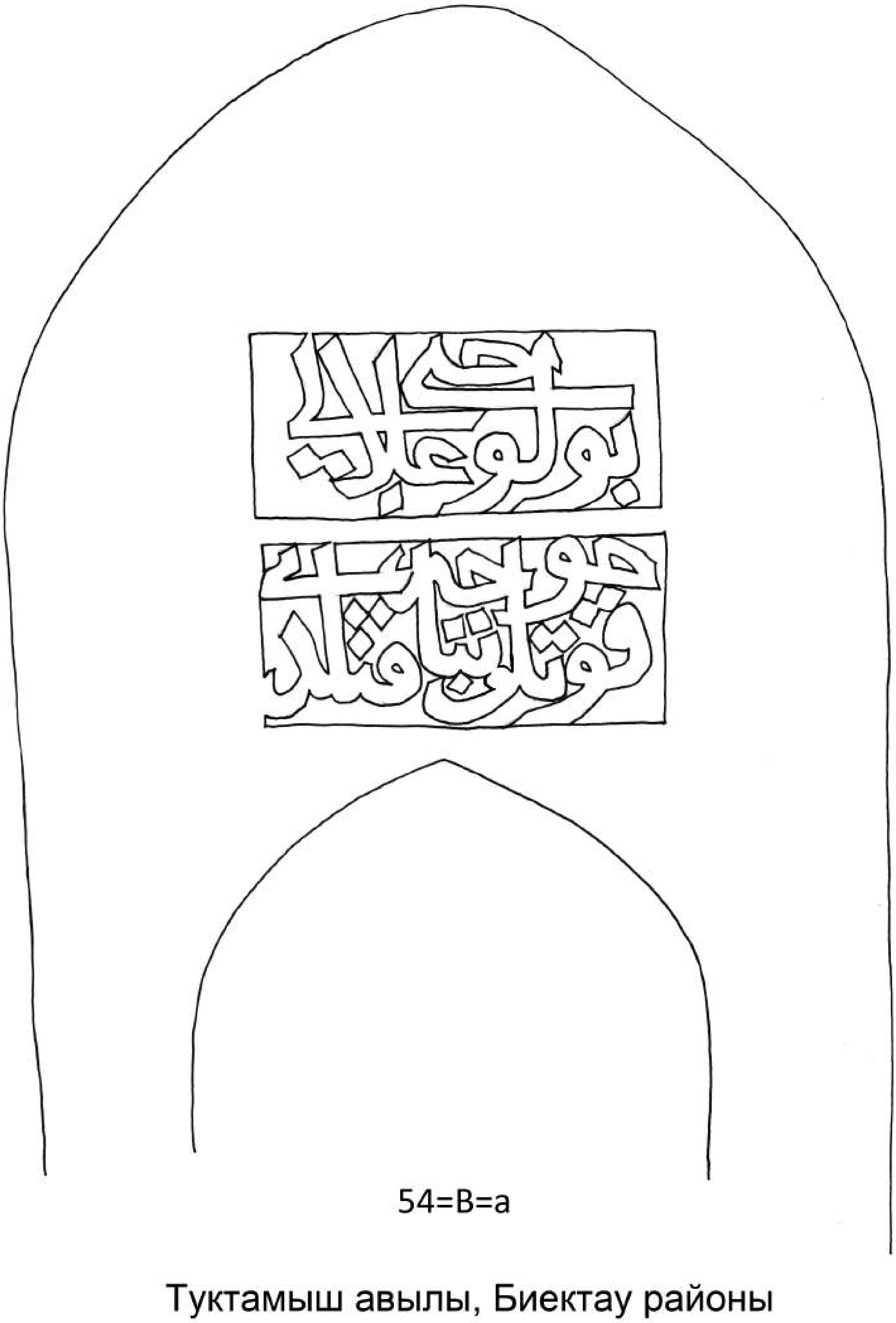

54=В=а

Туктамыш авылы, Биектау районы

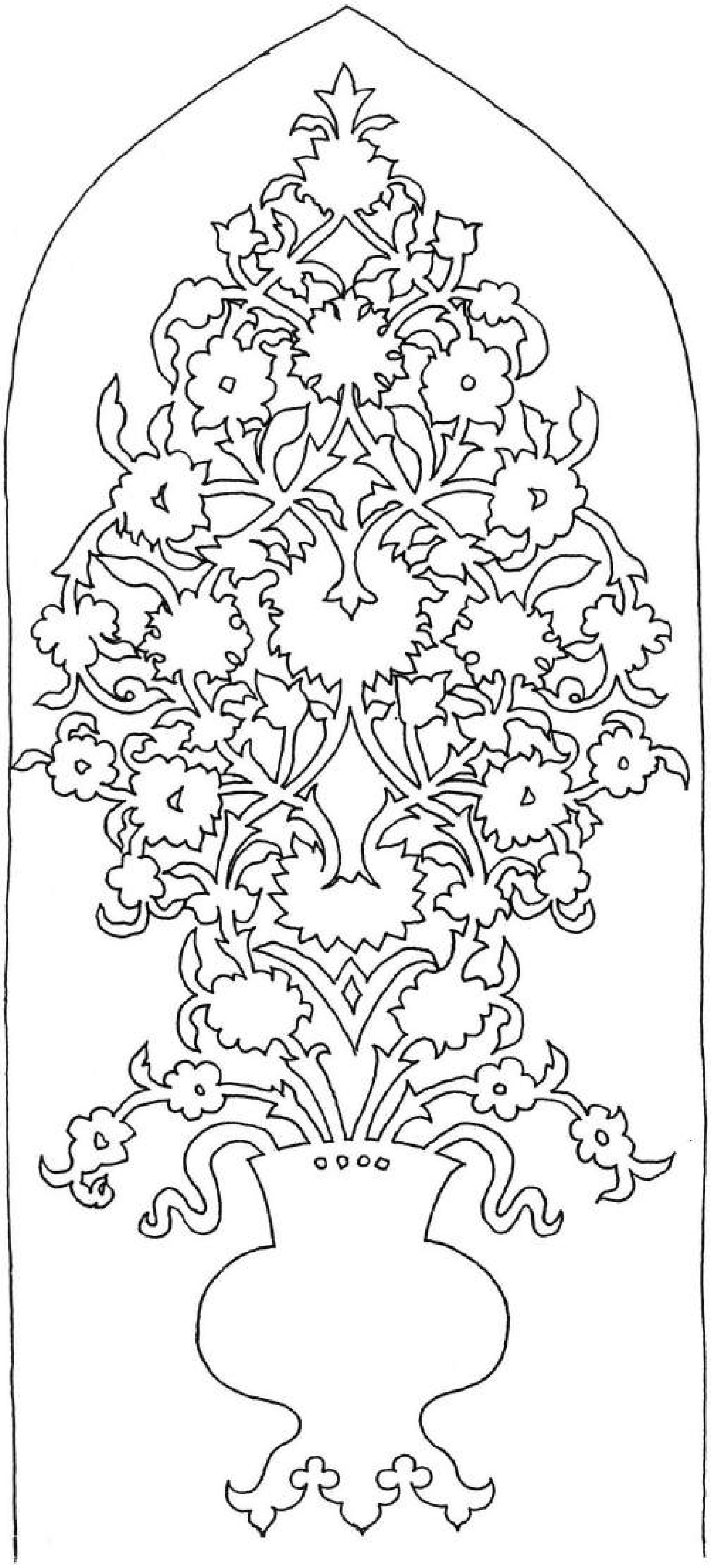

54=В=б

Туктамыш авылы, Биектау районы

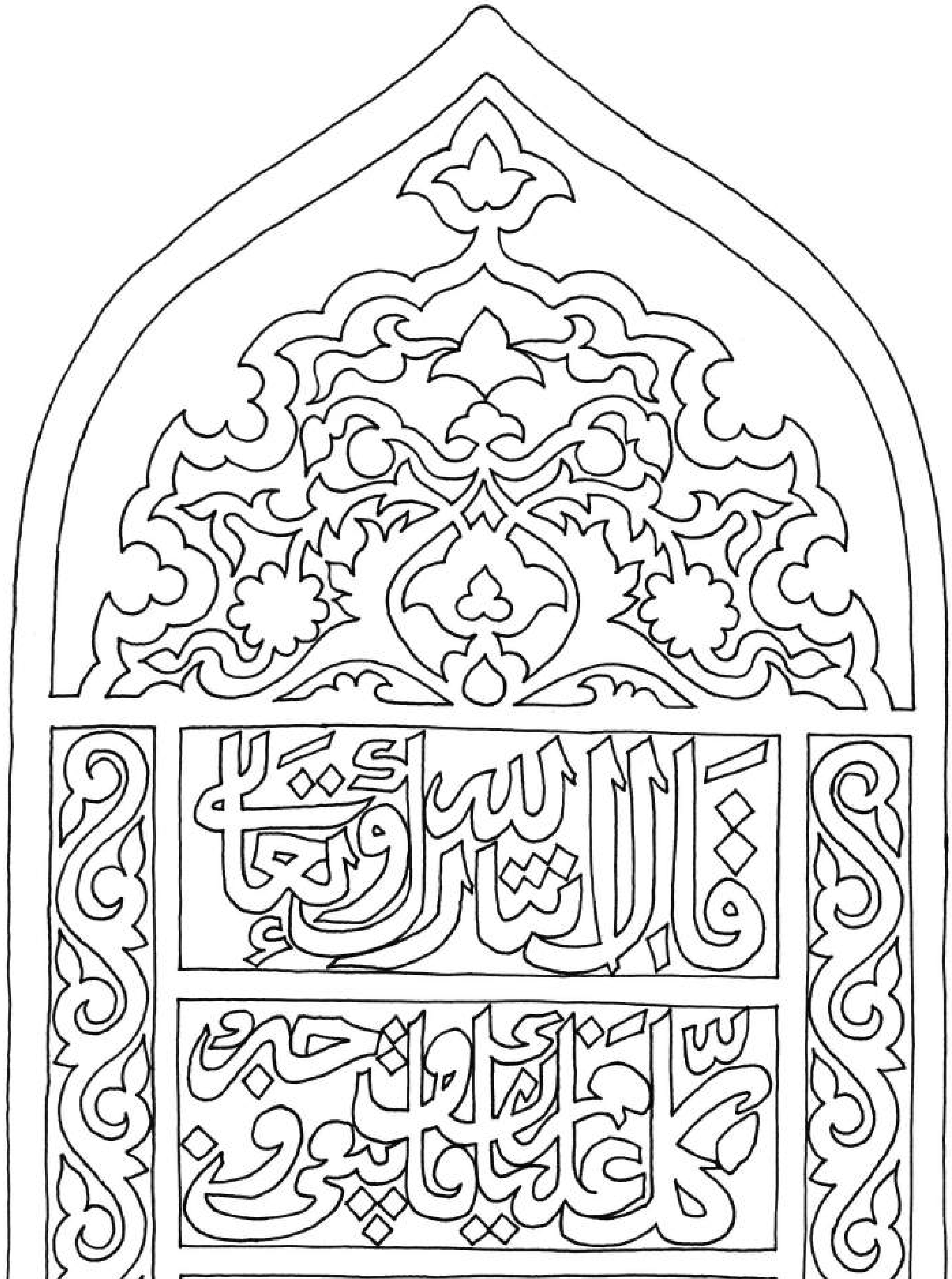

55=A=a

Урыс-Татар Әйшәсе, Биектау районы

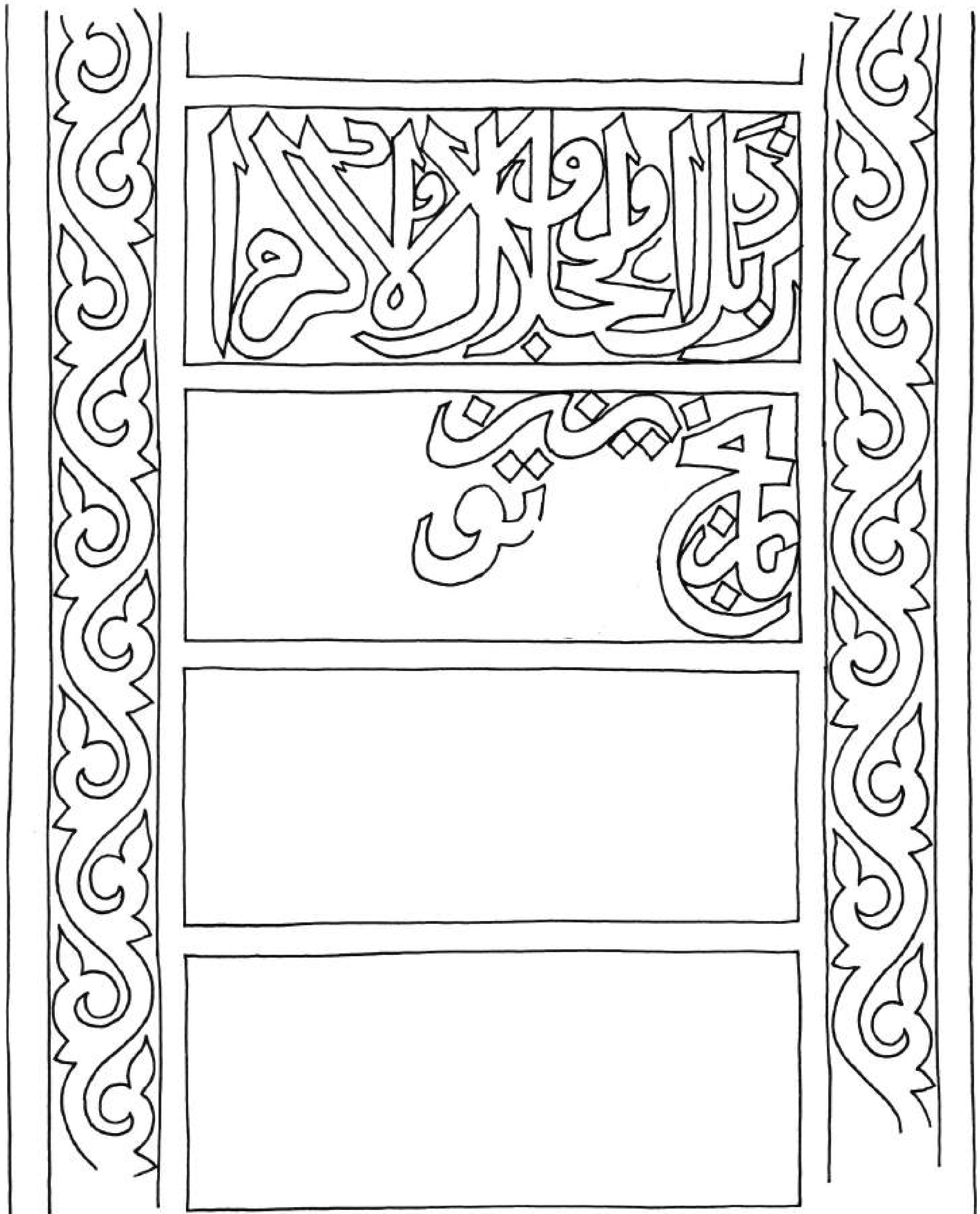

55=А=б

Урыс-Татар Әйшәсе, Биектау районы

55=A=в

55=A=в

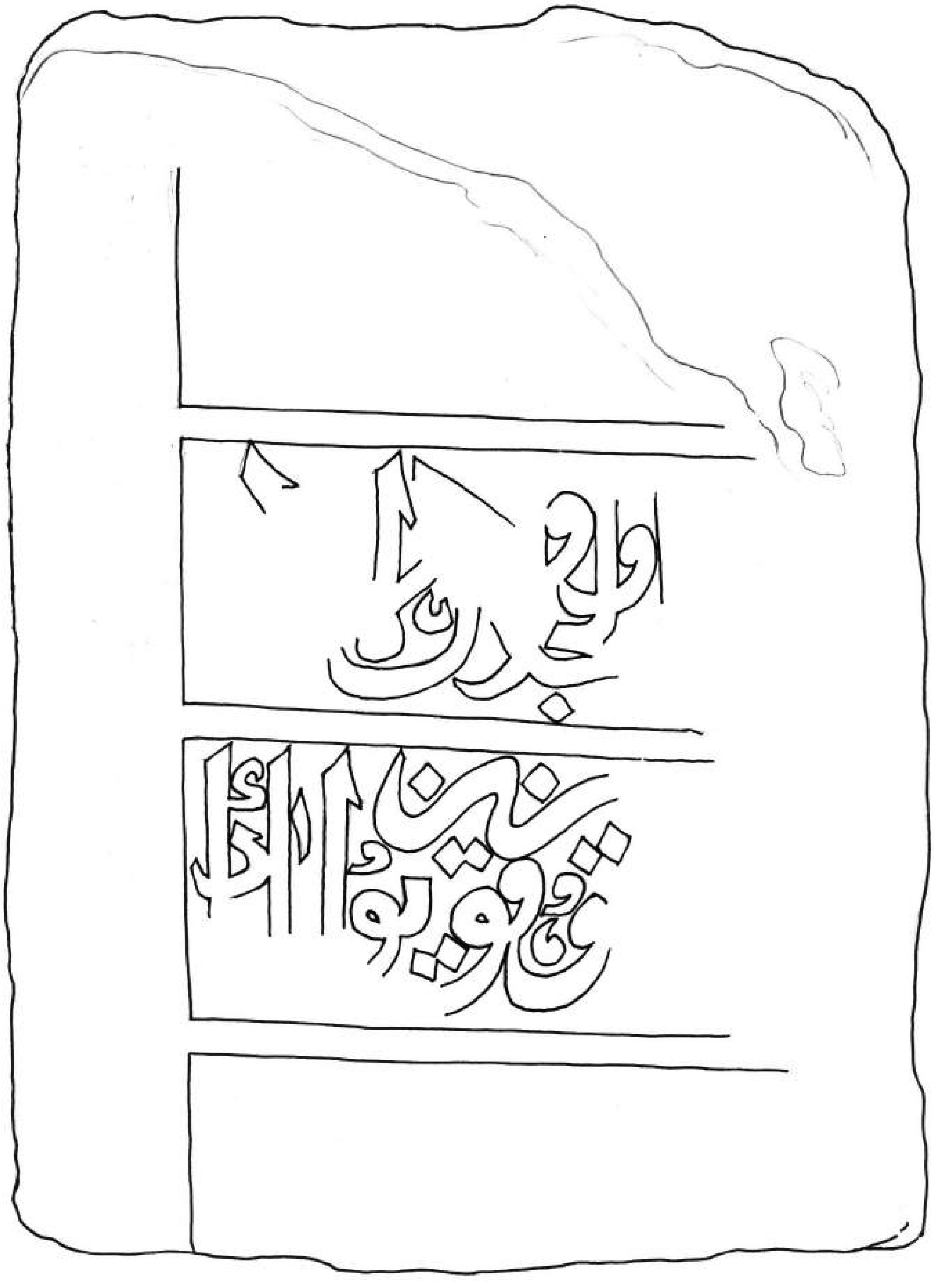

55=А=в

Урыс-Татар Әйшәсе, Биектау районы

55=Б,Г

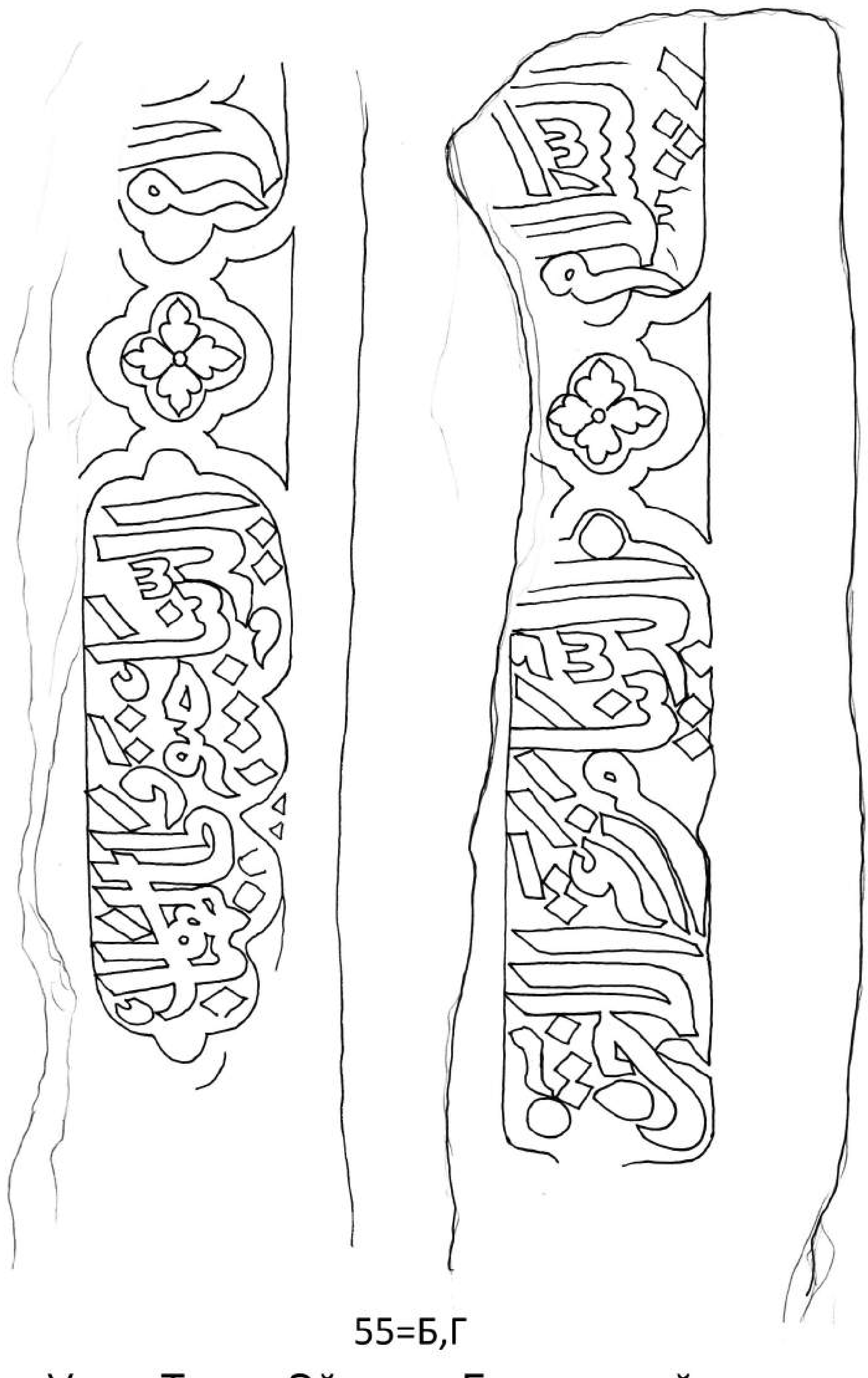

55=Б,Г

Урыс-Татар Әйшәсе, Биектау районы

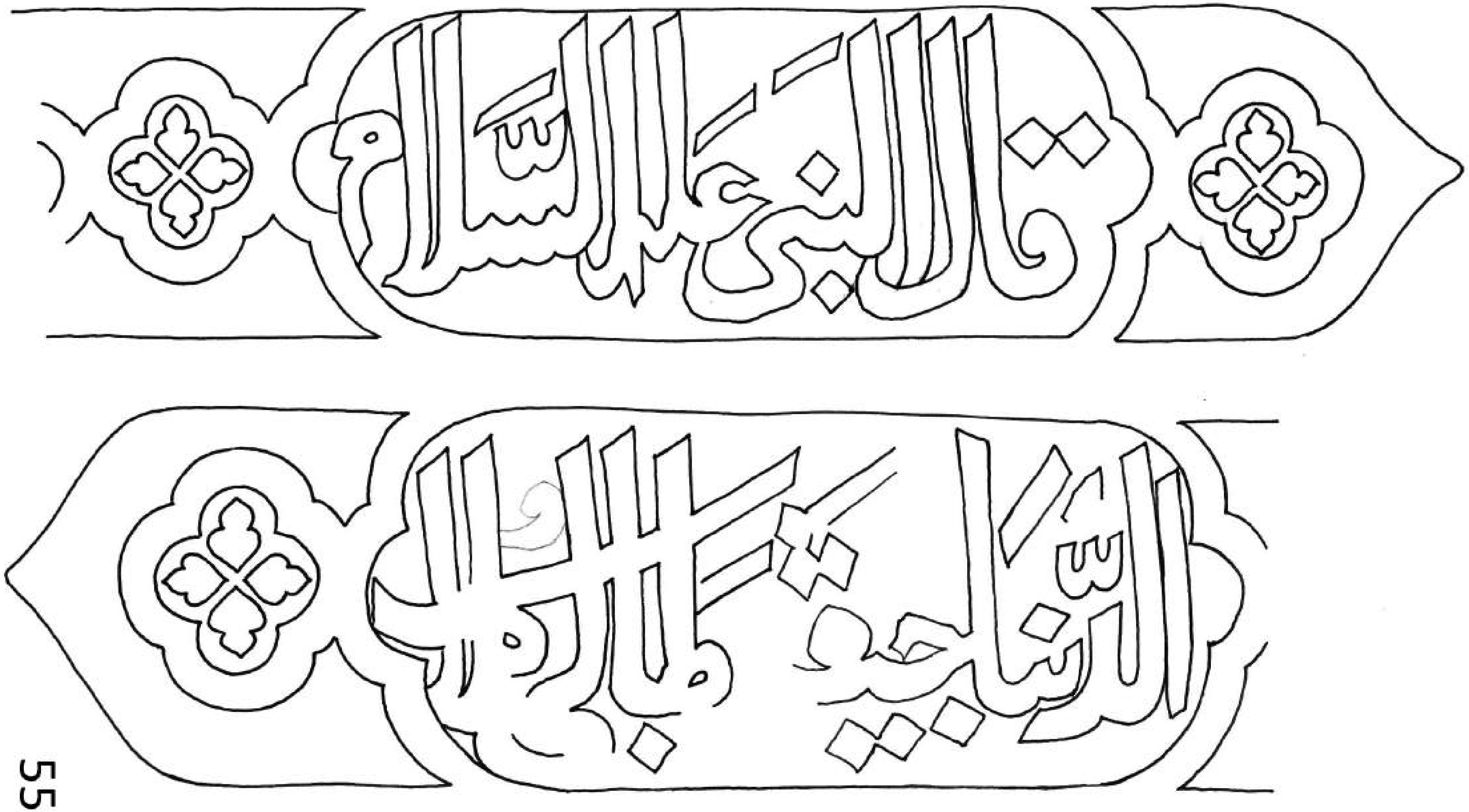

55=Б,Г

Урыс-Татар Әйшәсе, Биектау районы

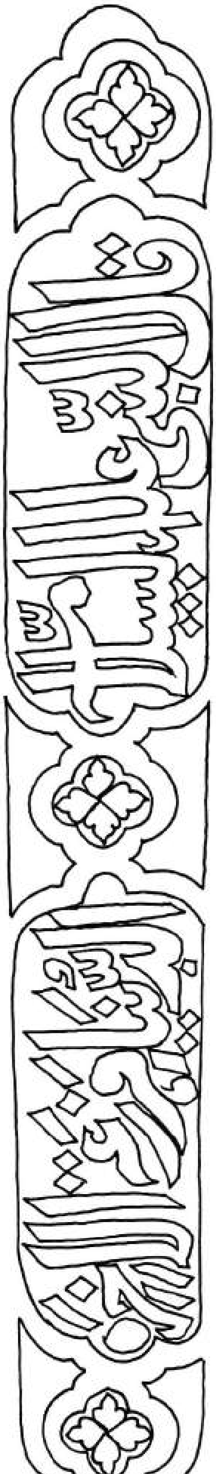

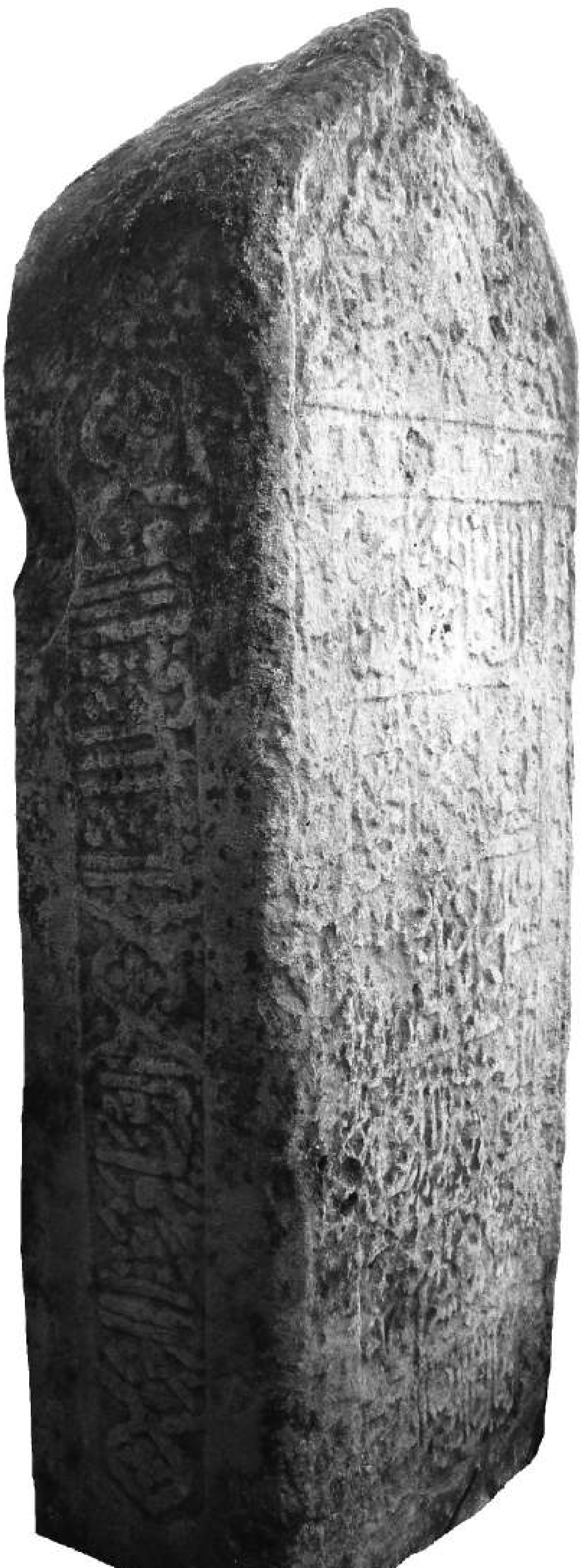

56=Б

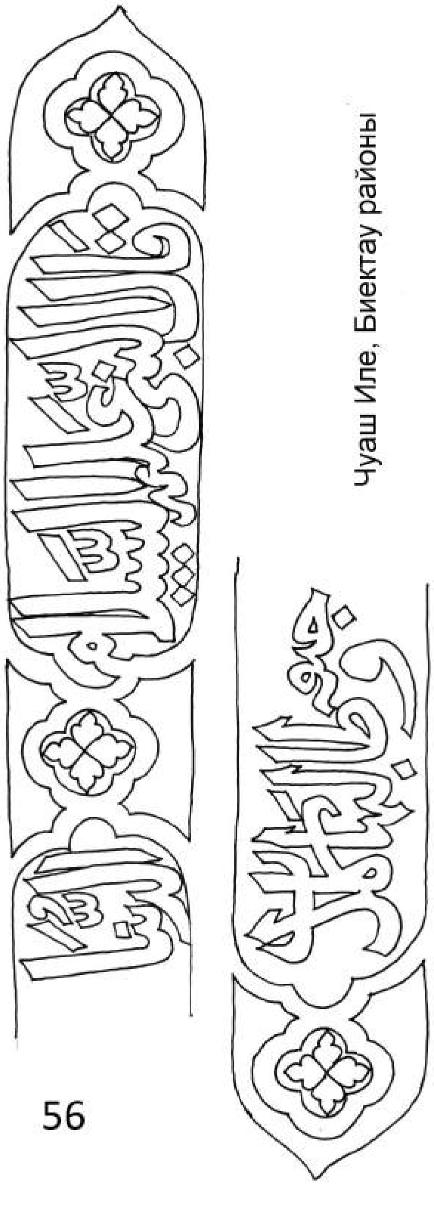

56

Чуаш Иле, Биектау районы

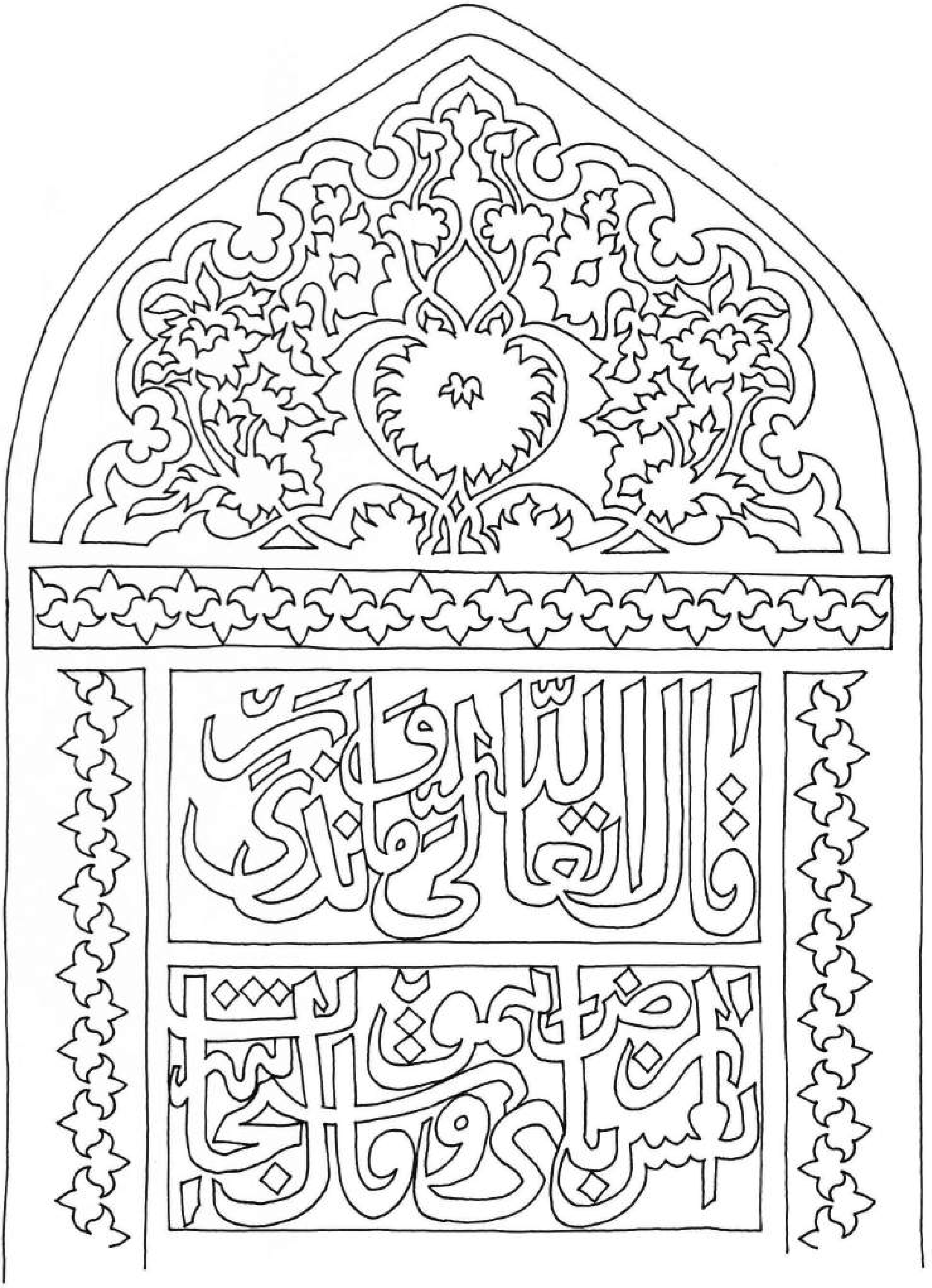

56=А=а

Чуаш Иле, Биектау районы

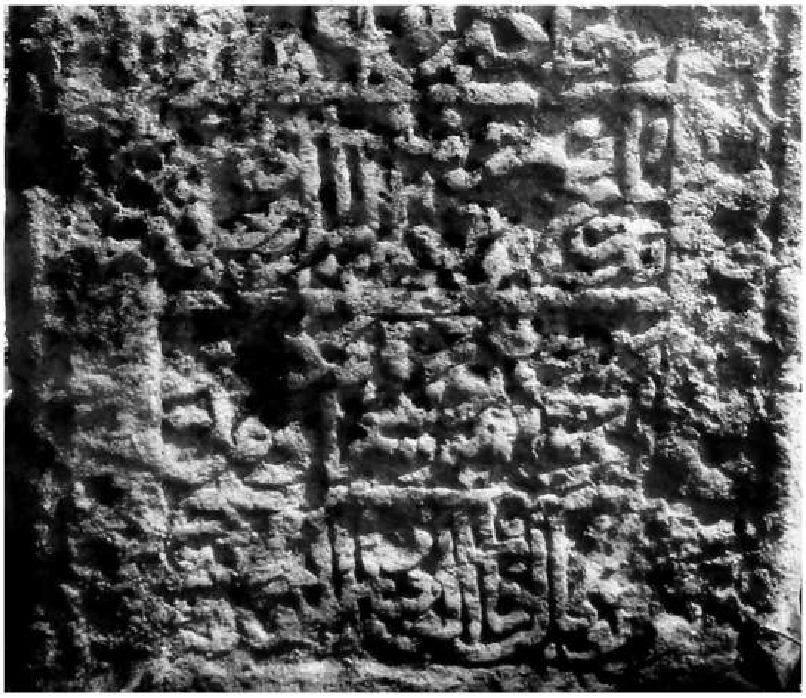

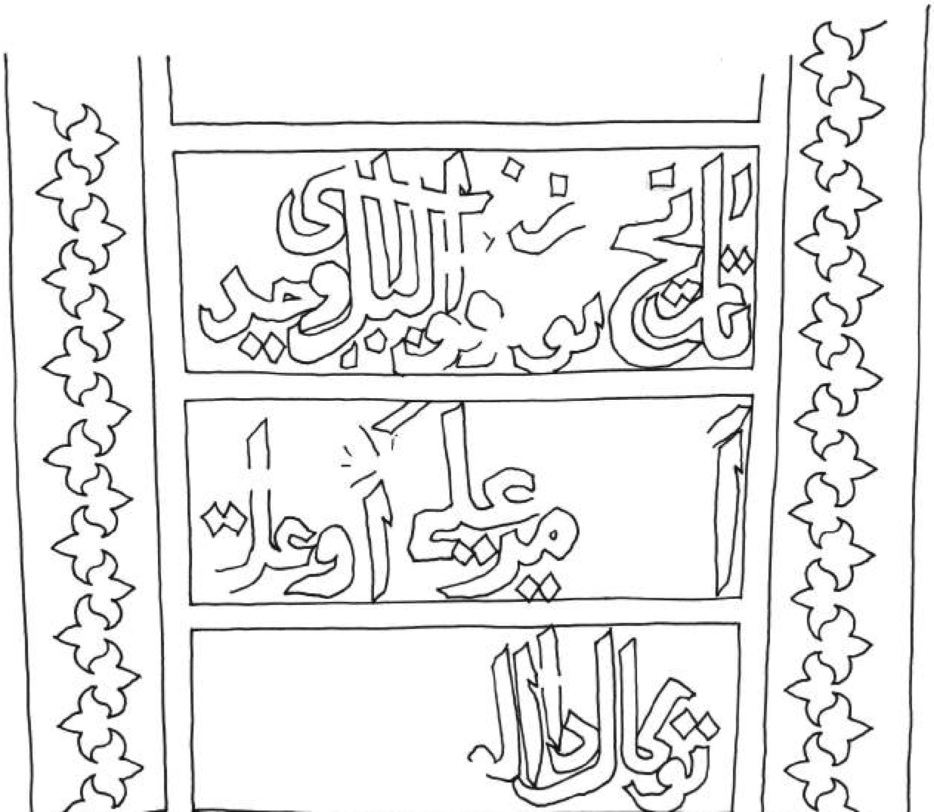

56=А=в

" [... тугыз йөз илле өчдә ...
Миргали] углы Тәвәккәл ..."

56=Б,В

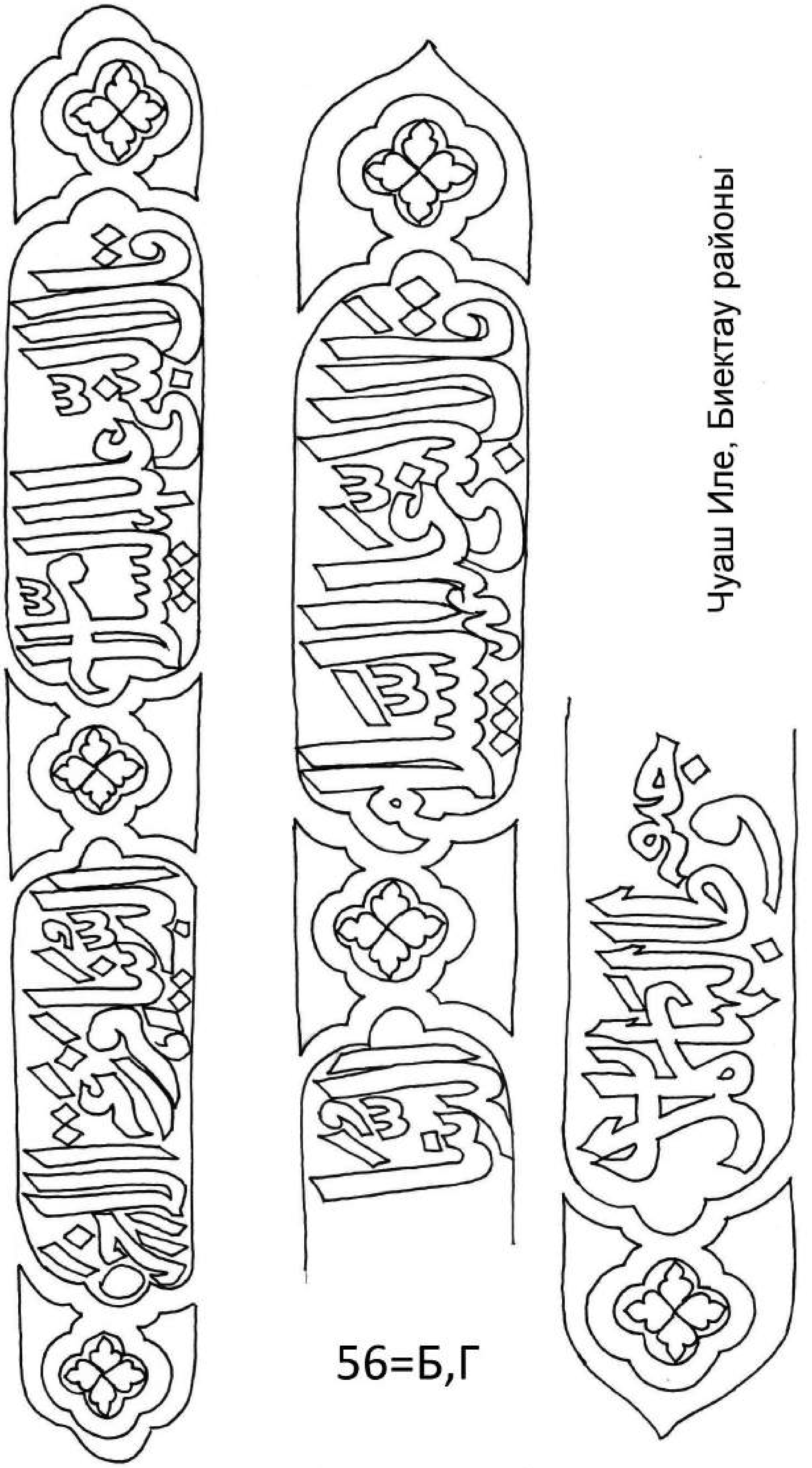

Чуаш Иле, Биектау районы

56=Б,Г

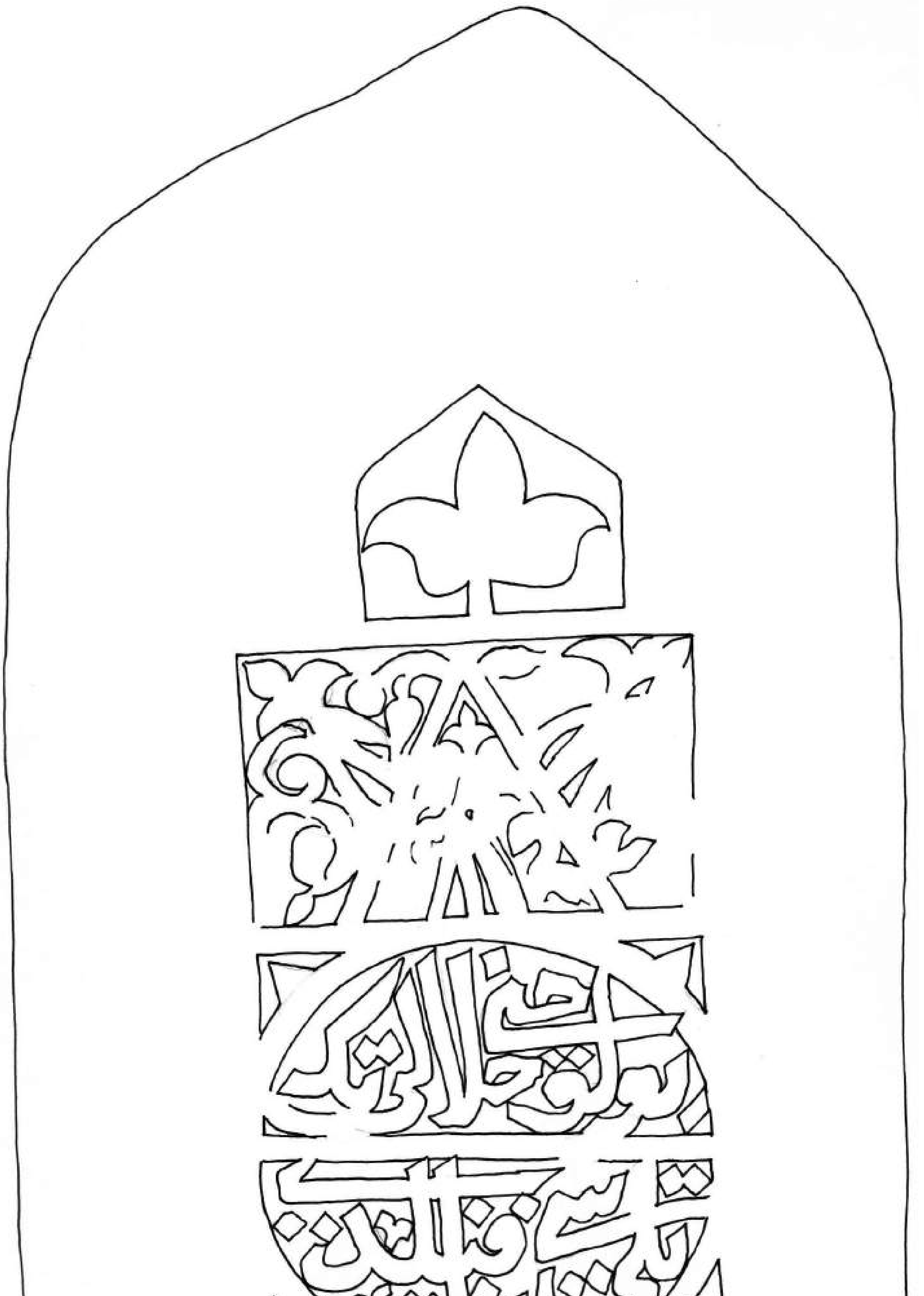

56=B

56=B

56=Г

56=Г

57=A=a

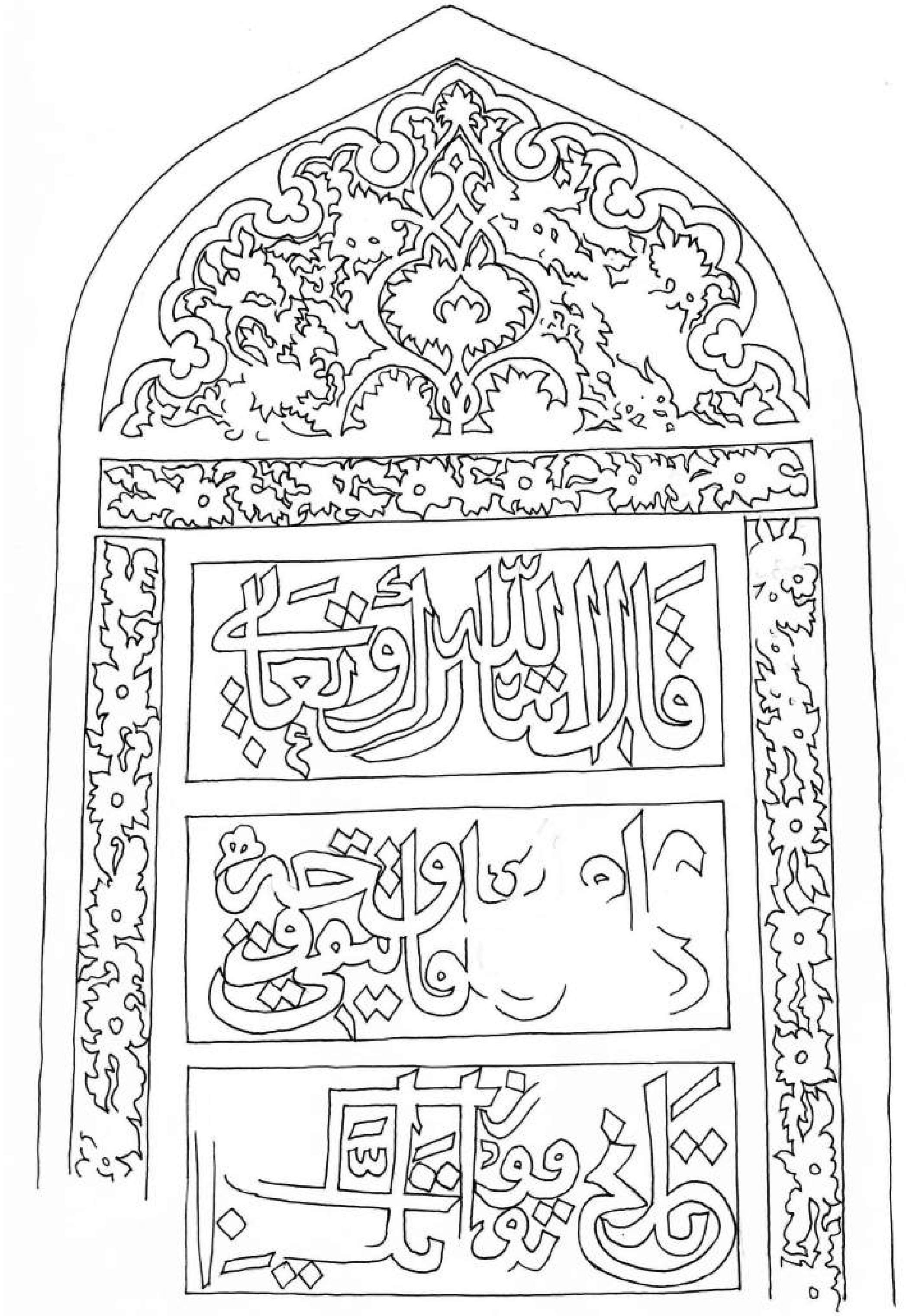

57=A=a

57=А=б

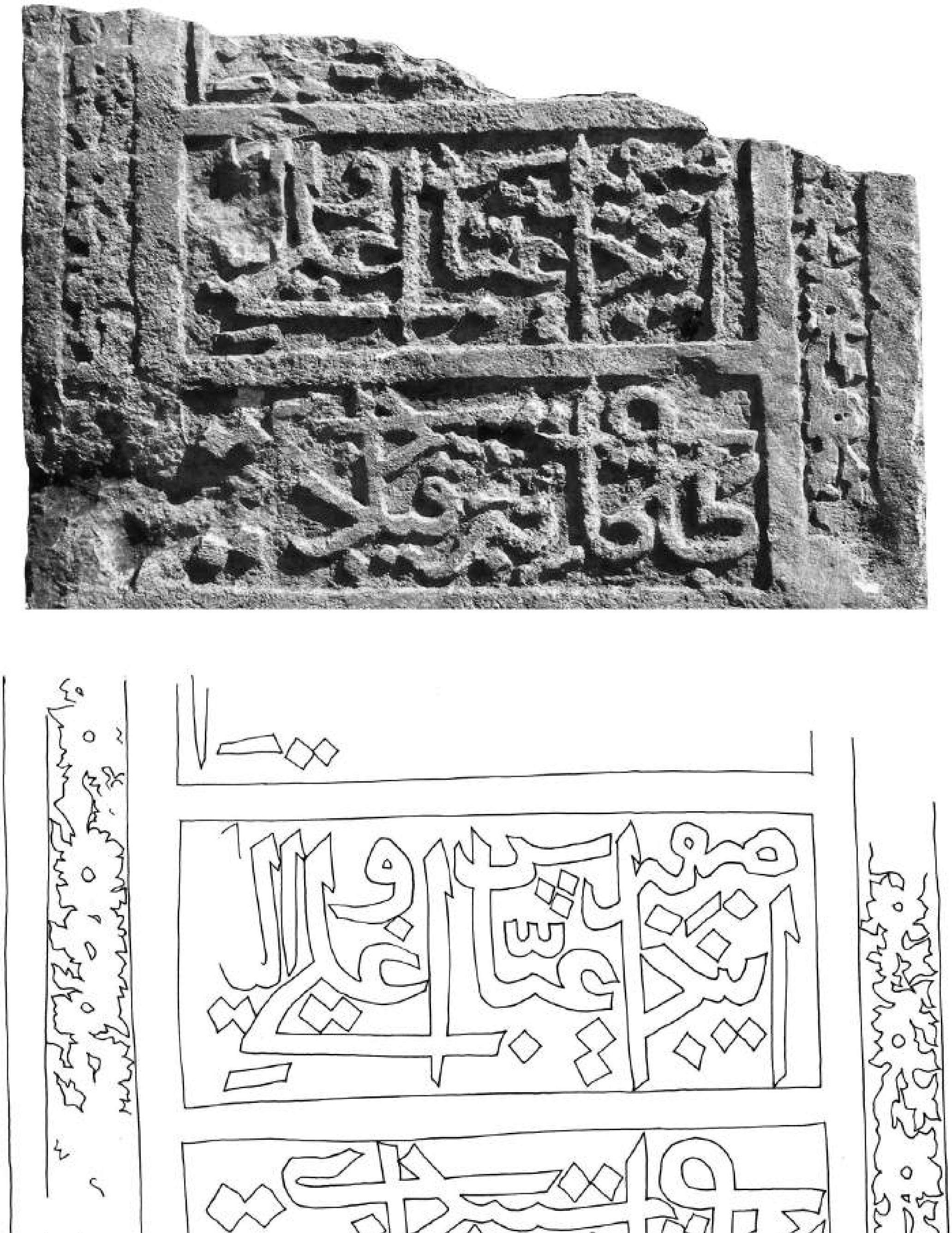

57=A=в

Ямәширмә авылы, Биектау районы

57=Б

57=Б=в

57=B=a

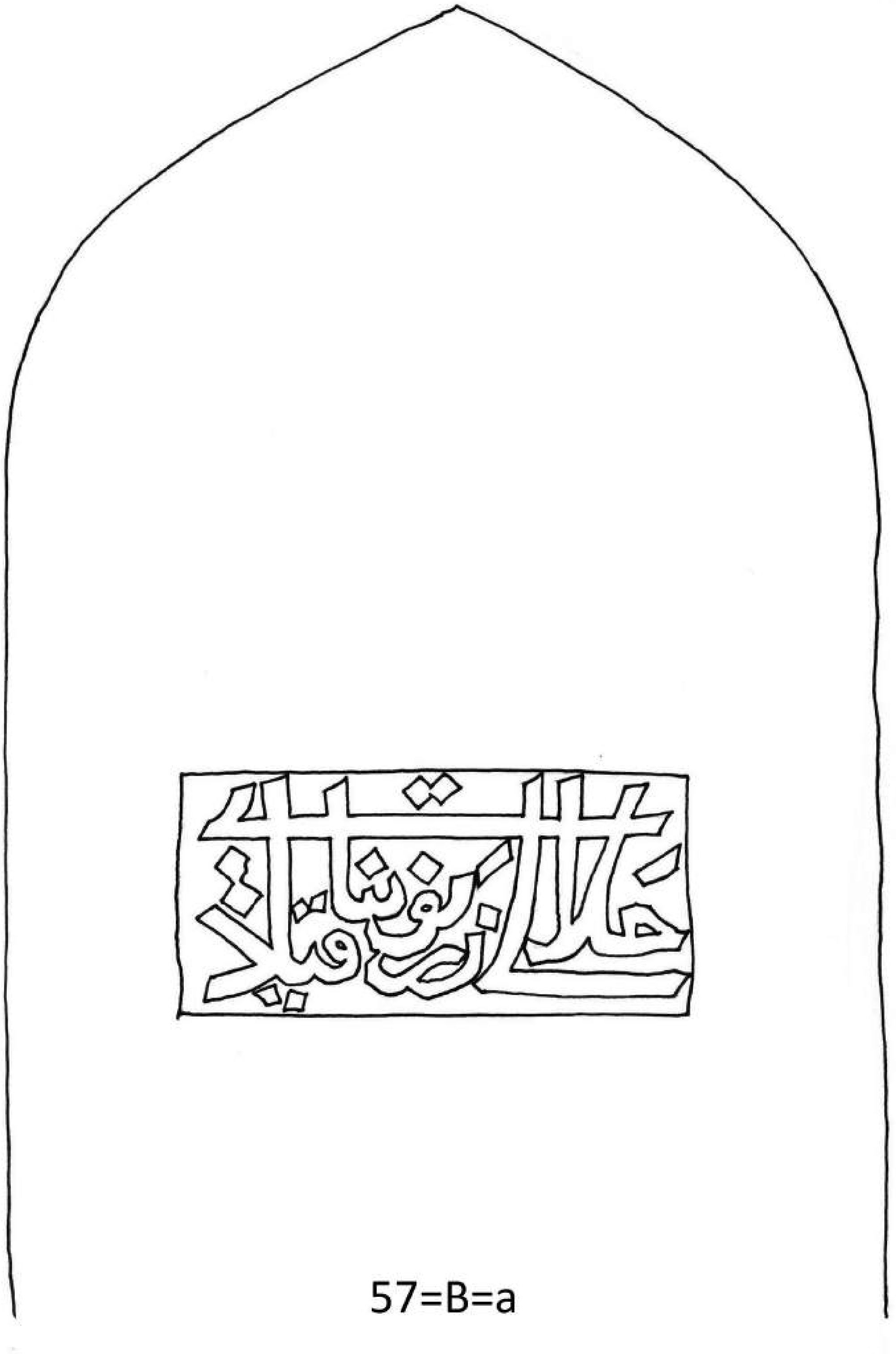

57=B=a

Ямәширмә авылы, Биектау районы

57=Γ=a

57=Г=а

57=Г=в

58 =A=a
Солабаш авылы

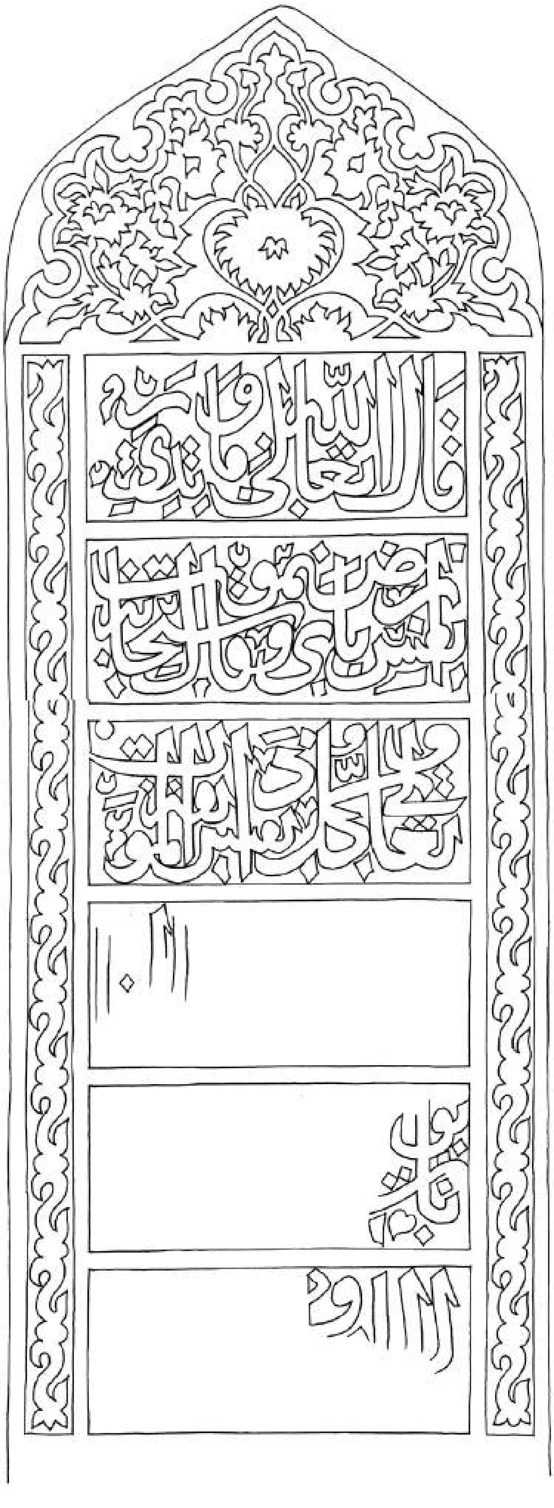

59=A

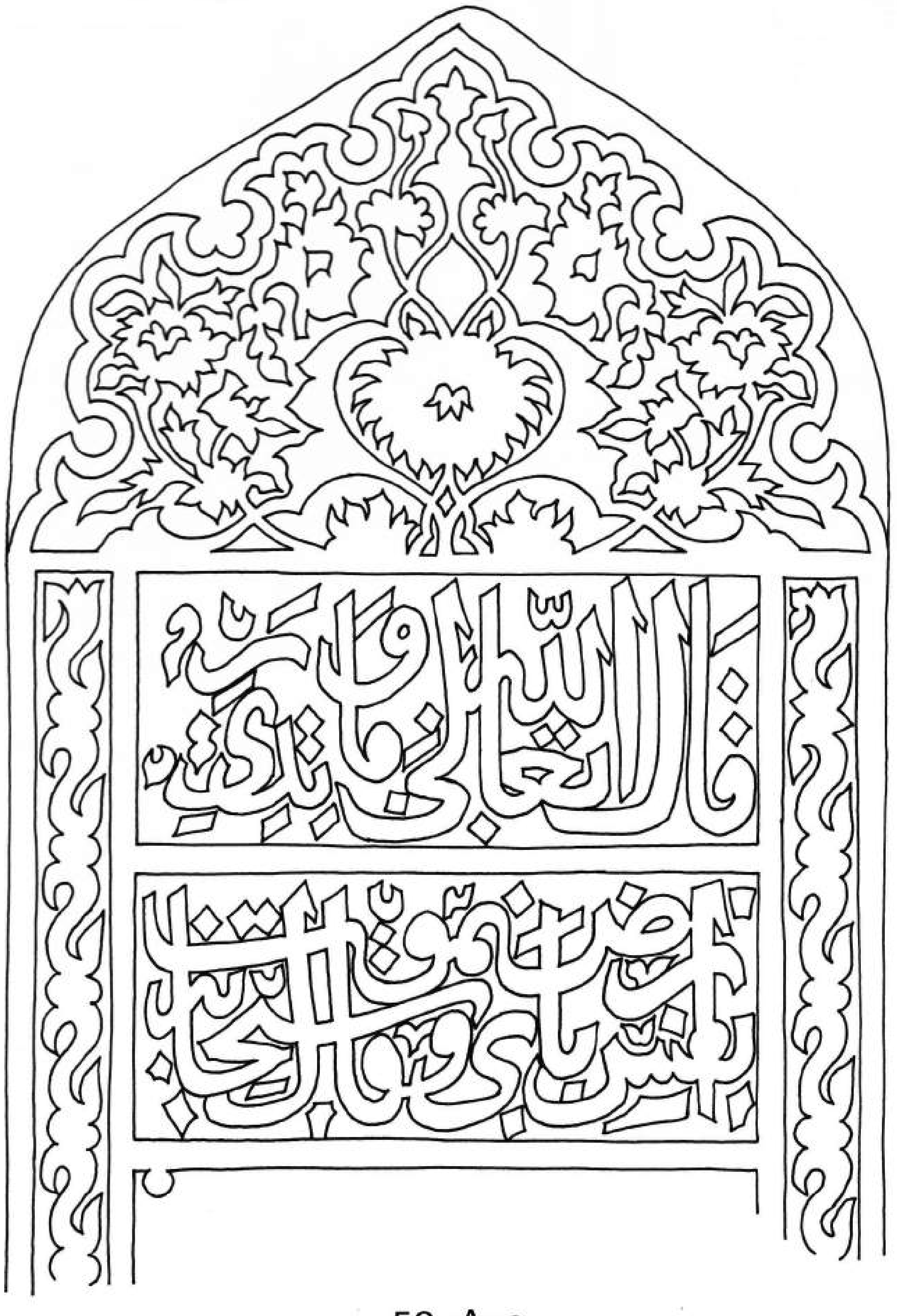

59=А=а

Беренче ташның алгы ягы (өске өлеше).
Казан кирмәне биләмәсендә "саклана."
В.М.Усманов рәсеме.

59=A=a

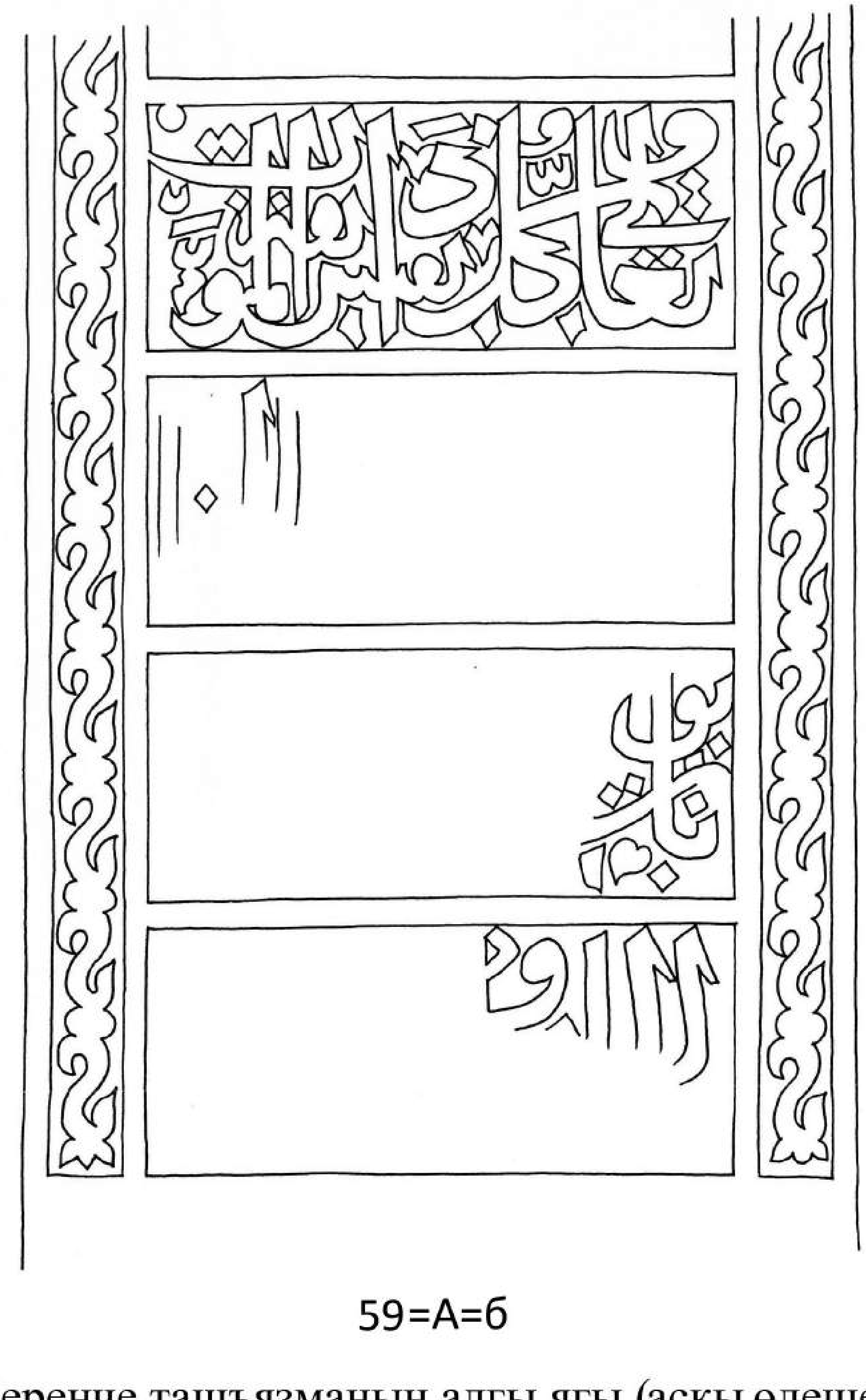

59=А=б

Беренче ташъязманың алгы ягы (аскы өлеше).
В.М.Усманов рәсеме.

59 =А=б

Беренче ташъязманың аскы өлеше күренеше

Беренче ташның уң һәм сул ягындагы язулар.

В.М.Усманов рәсеме.

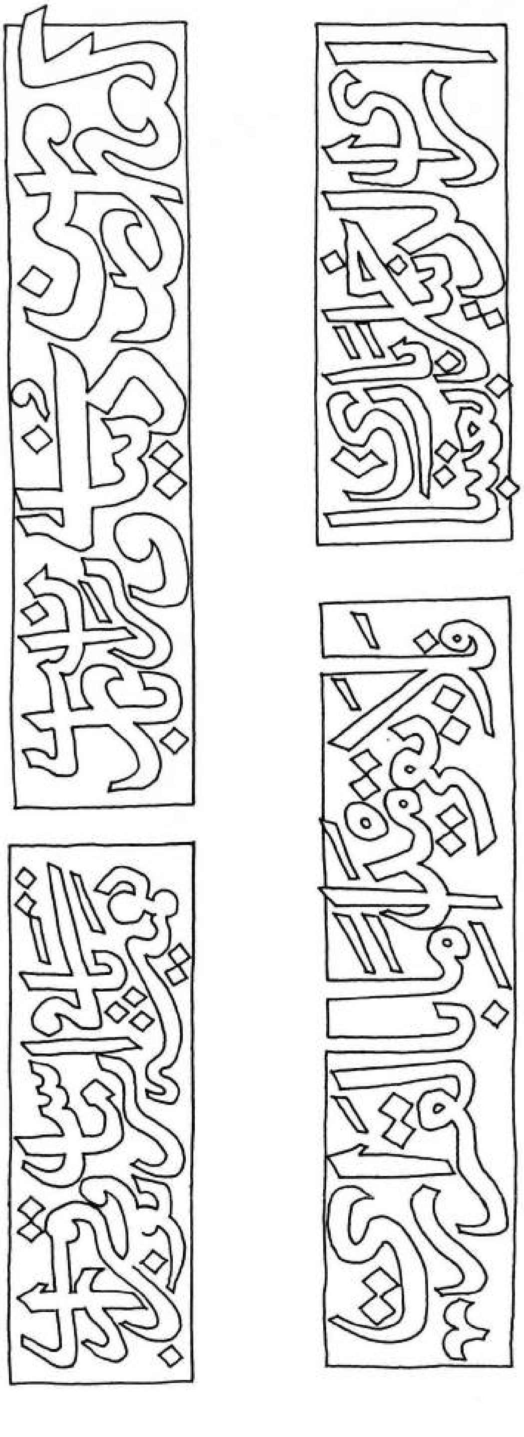

59=Б,Г

59=В

Беренче ташъязманың арткы ягының күренеше

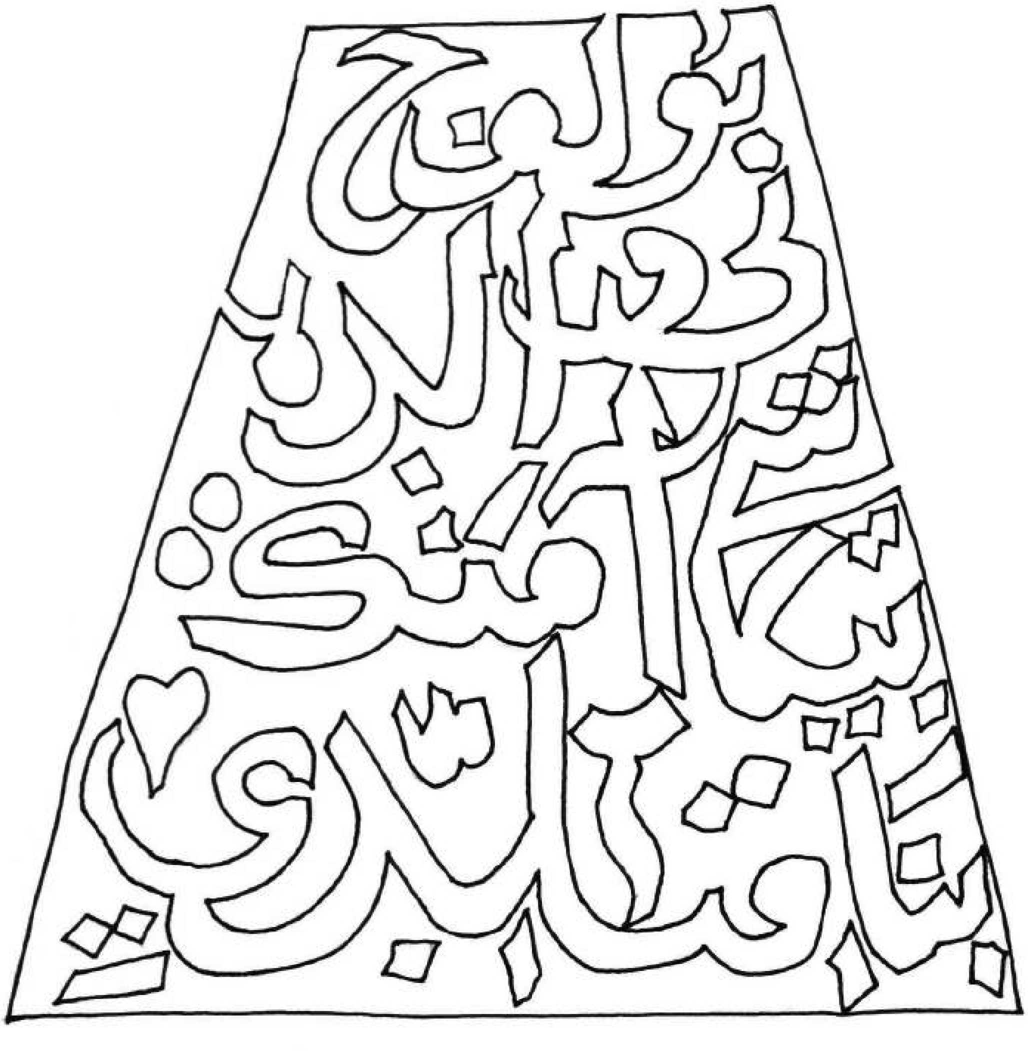

59=В=б

Беренче ташның арткы ягындагы язу

60 =A

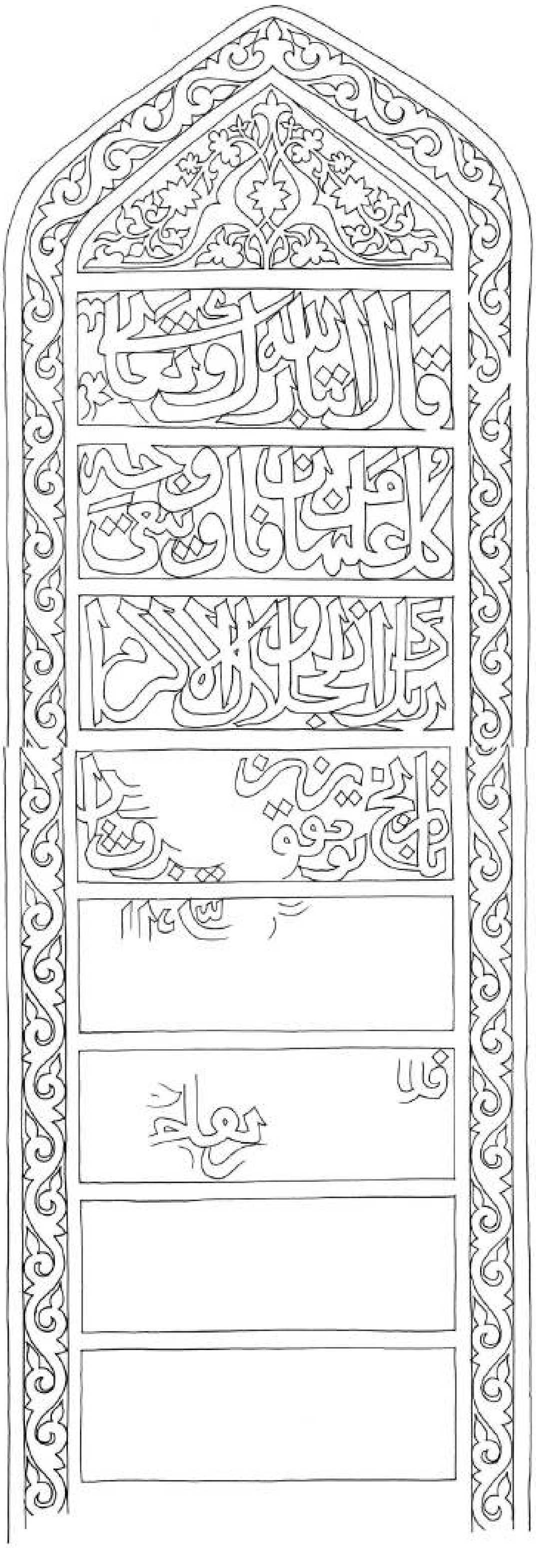

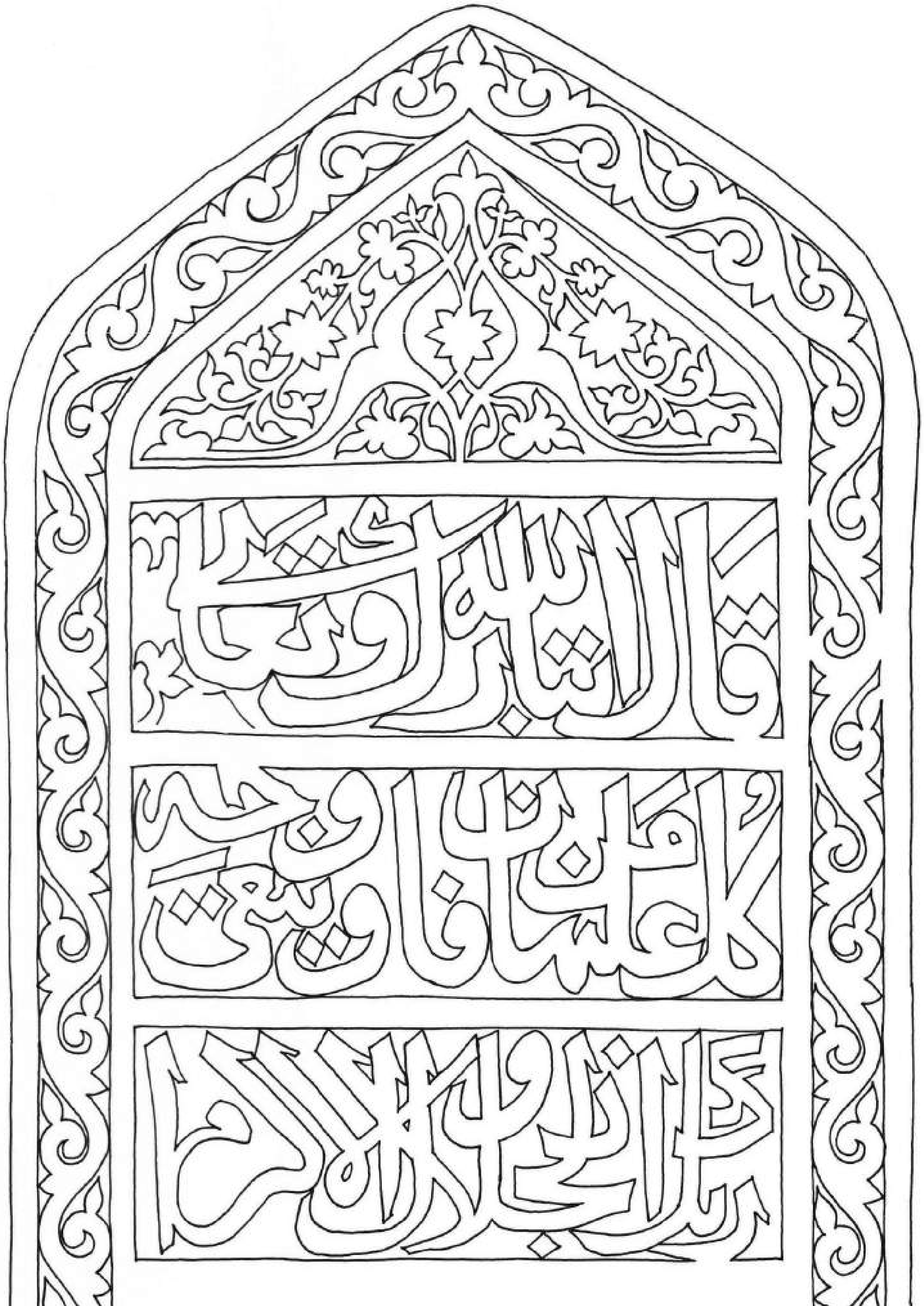
قال الله تبارك وتعالى
كل من عليها فان ويبقى وجه
ربك ذو الجلال والاكرام

60=A=a

61=A=a

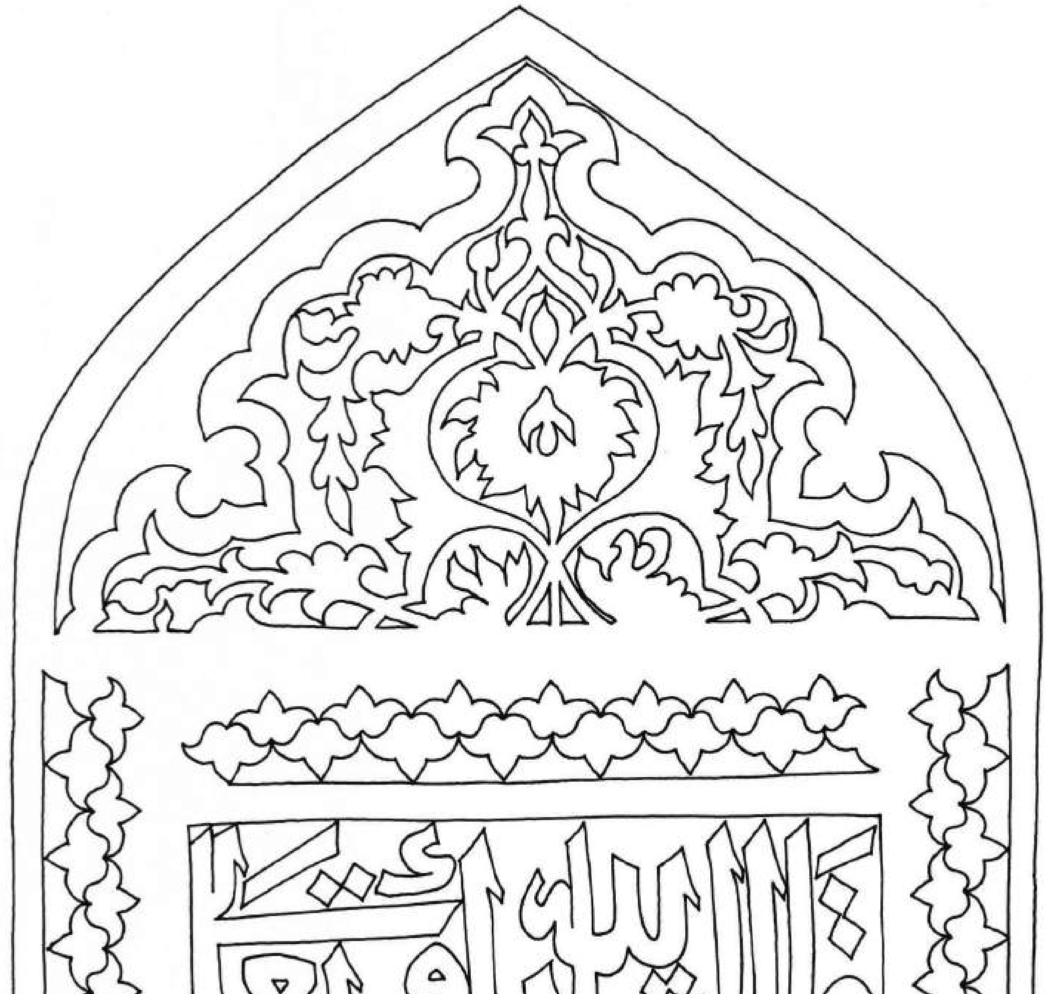

61=A=a

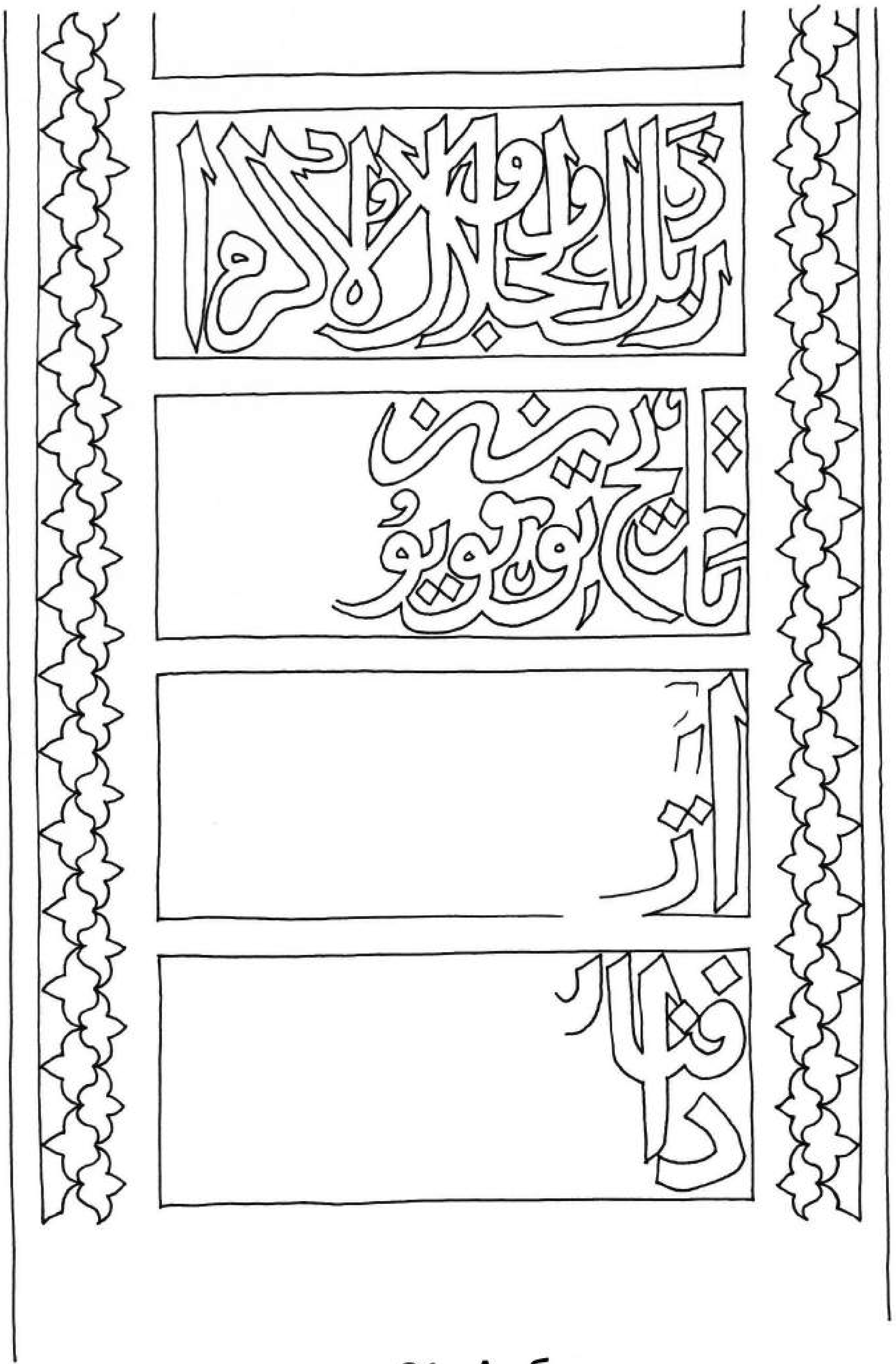

61=А=б

Икенче ташъязманың алгы ягы
(аскы өлеше)

61=А=в

61=Б=а

61=Г=б

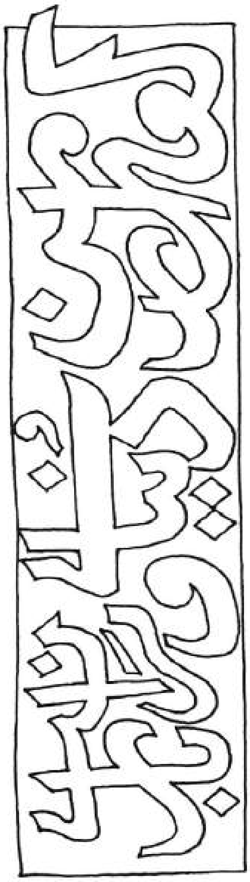
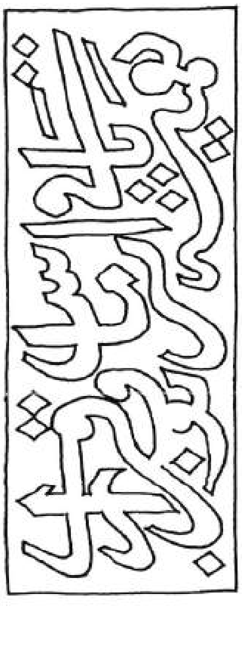

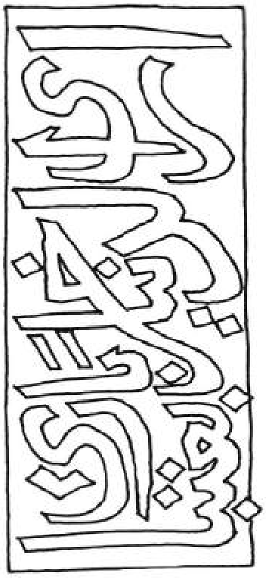
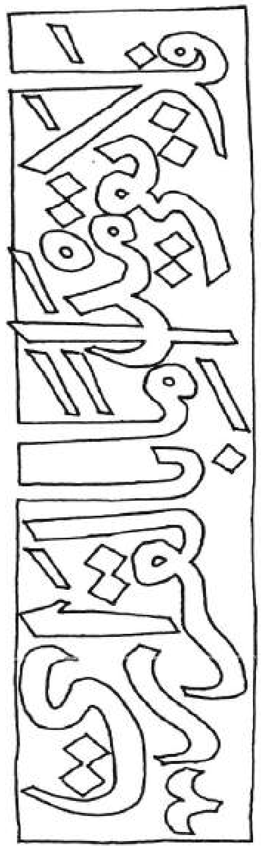

61=Б,Г

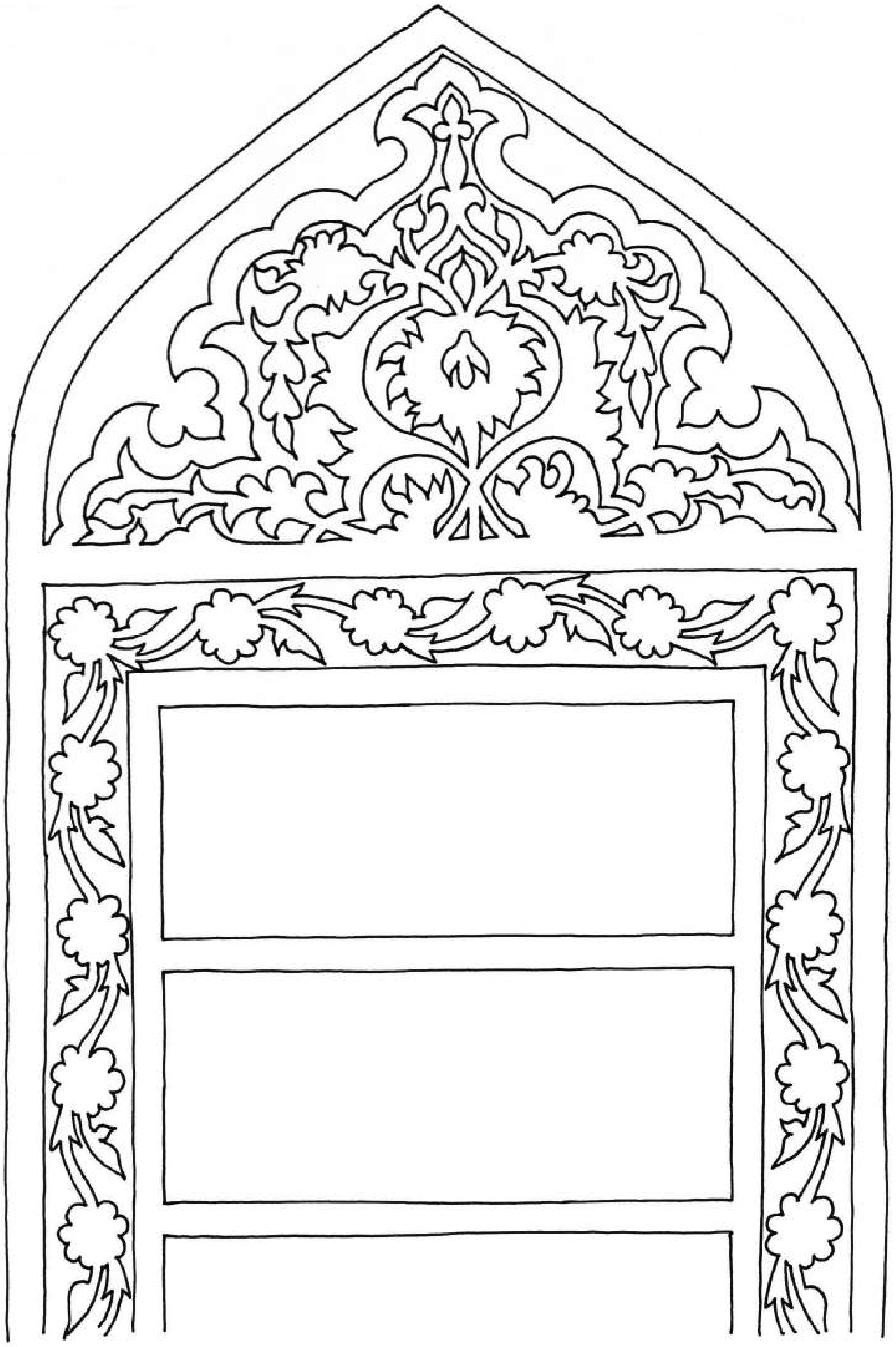

62 =A=a

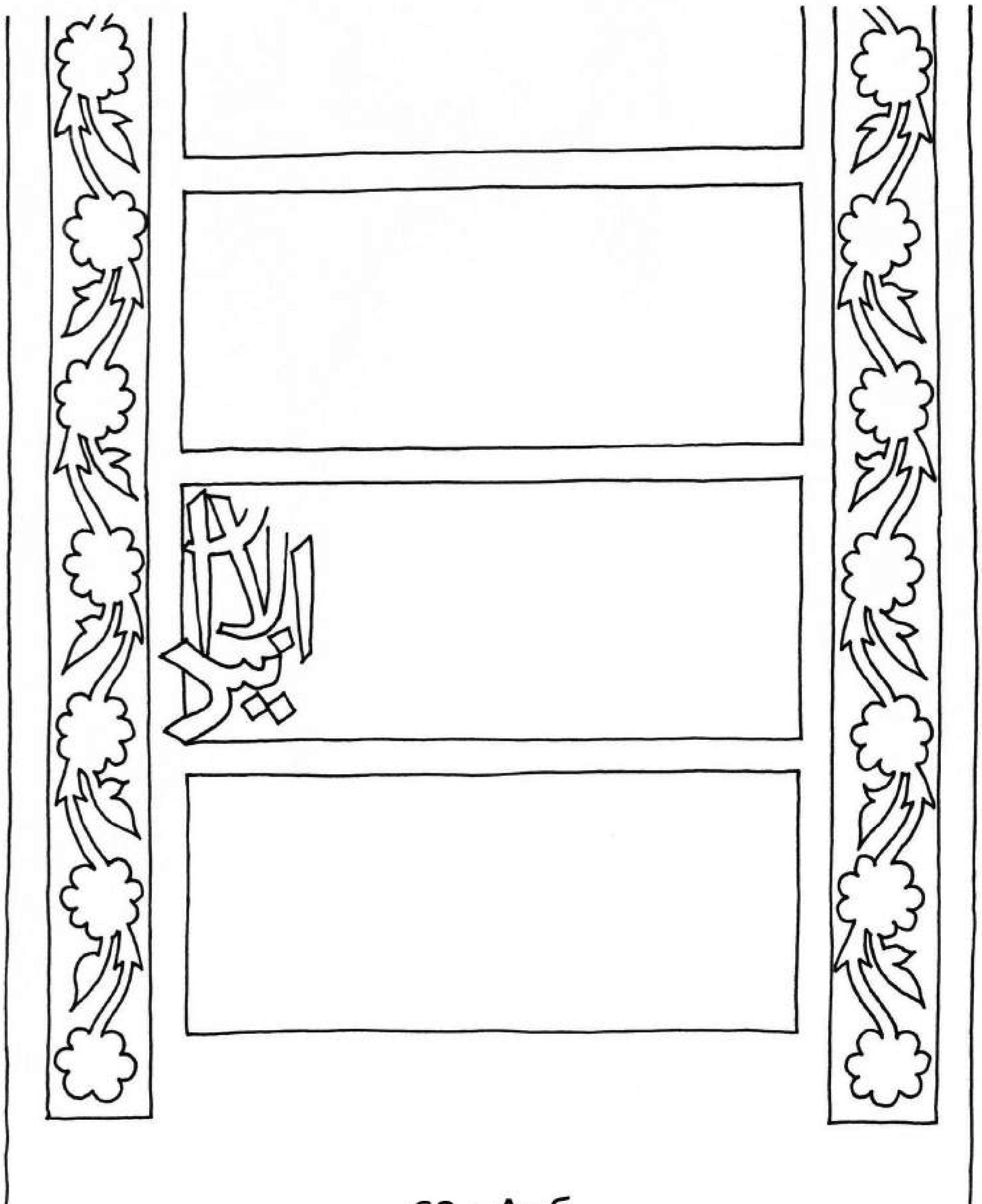

62 =А=б

62 =A=в

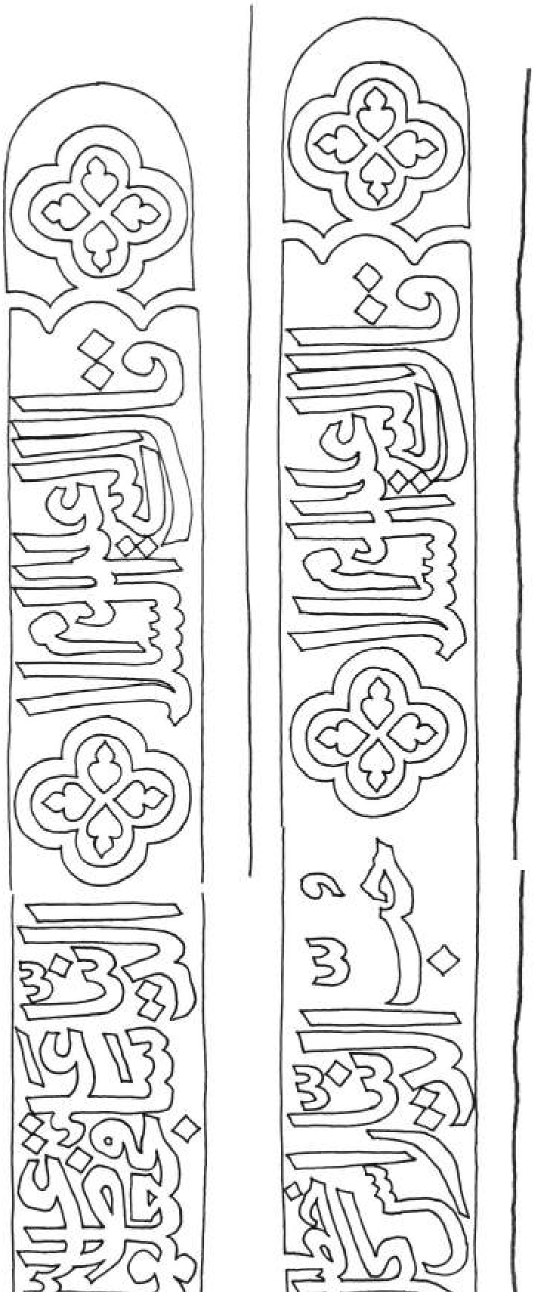

62 =Б,Г

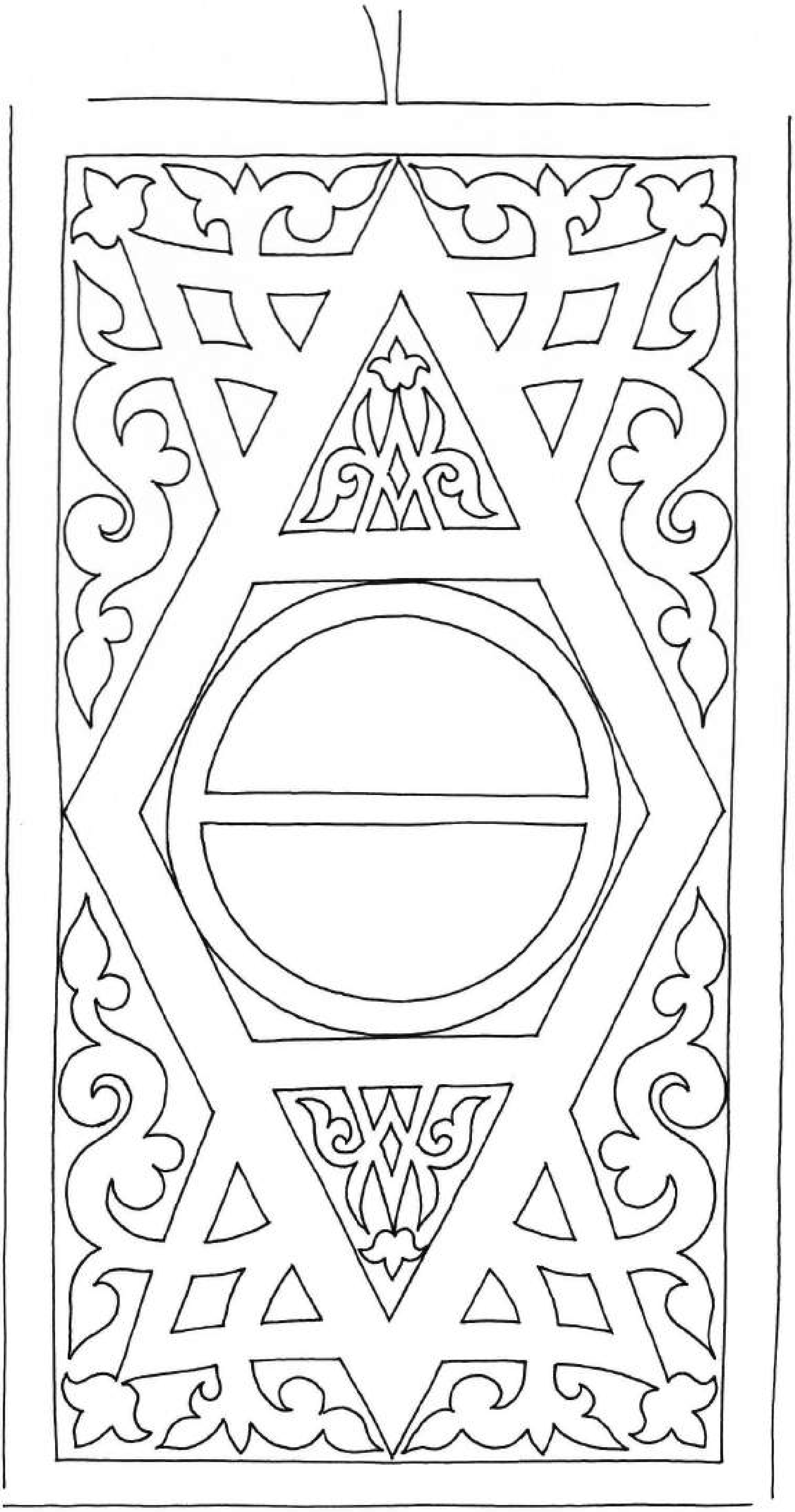

62 =В=б

64=A=в

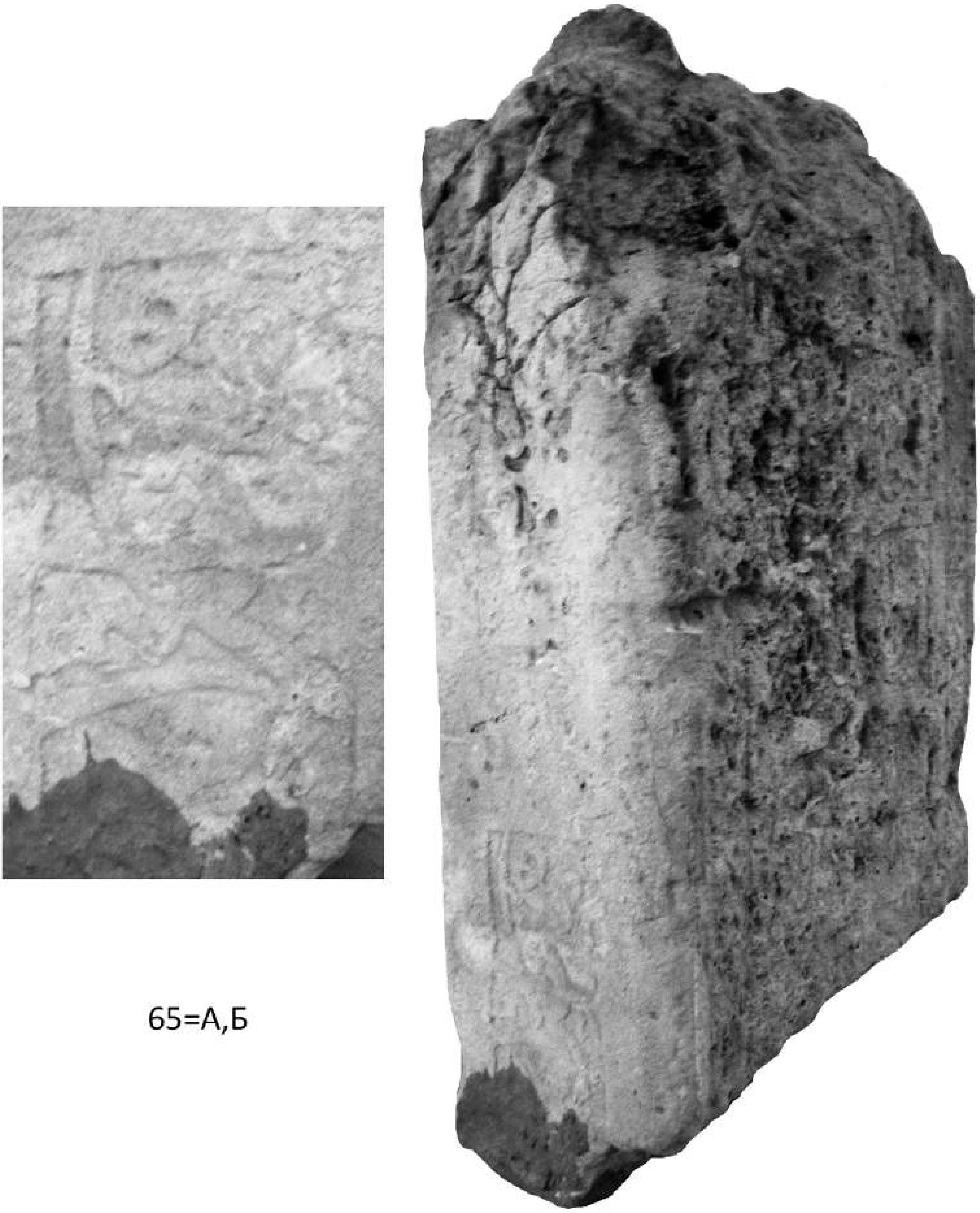

65=А,Б

65=Г=б

65=A=в

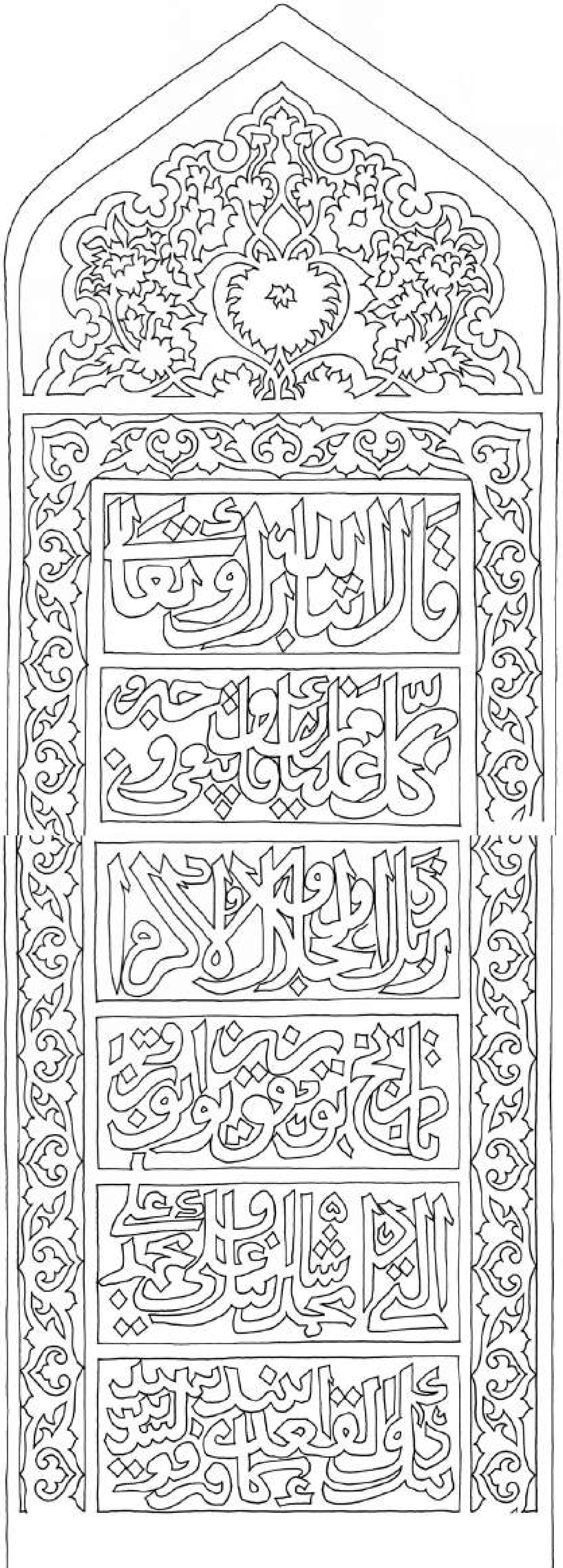

66

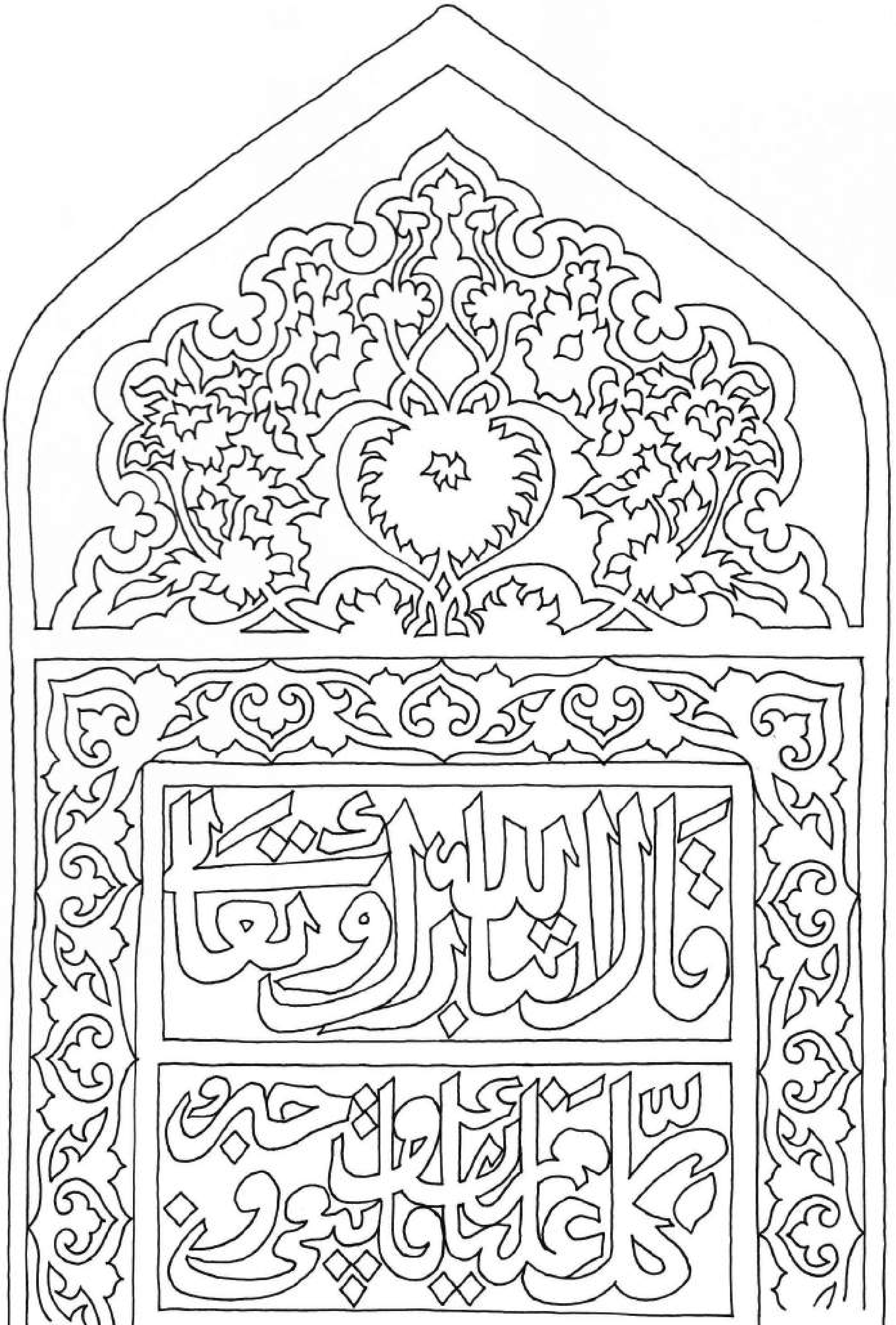

66=A=a

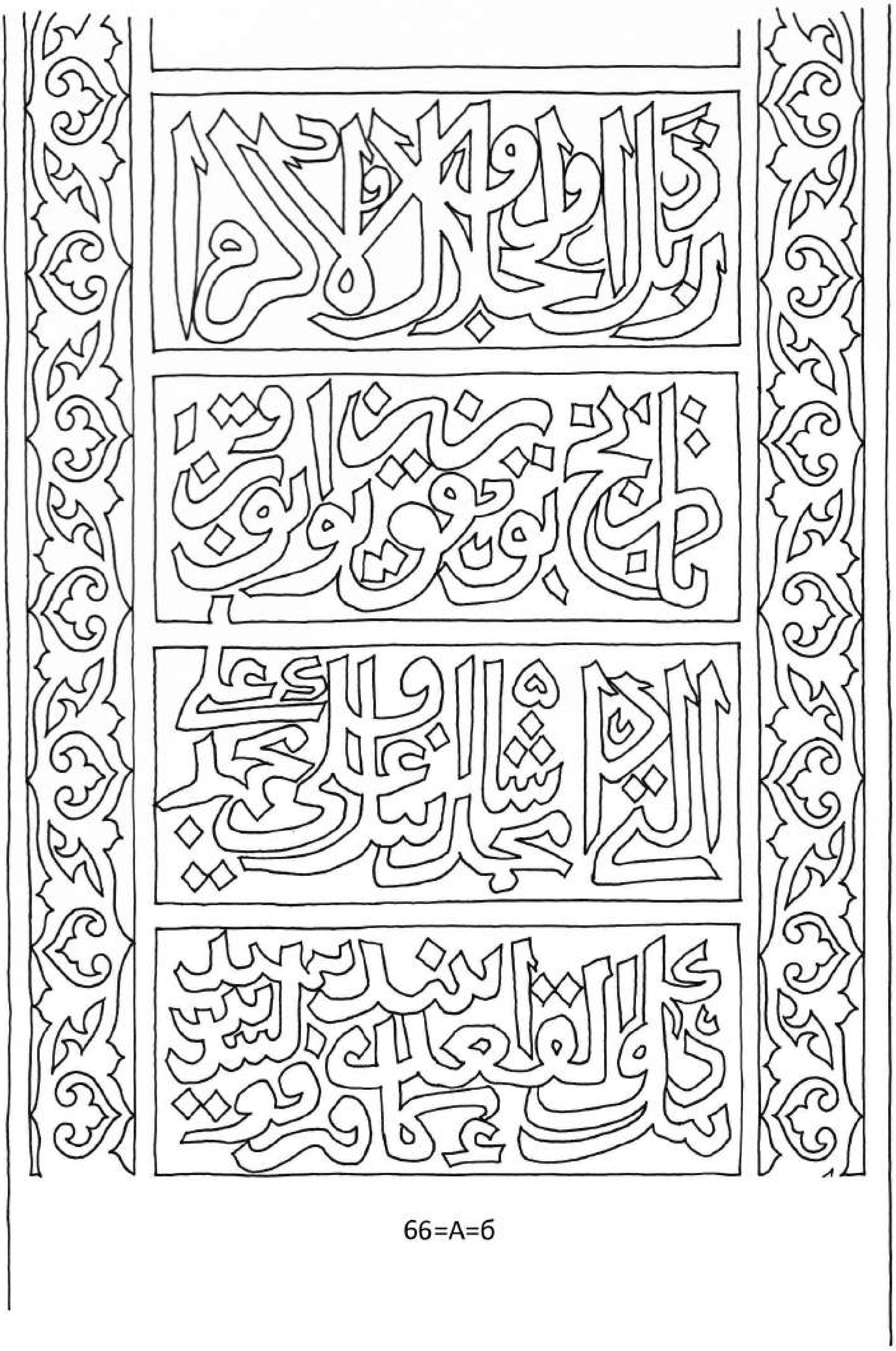

66=A=б

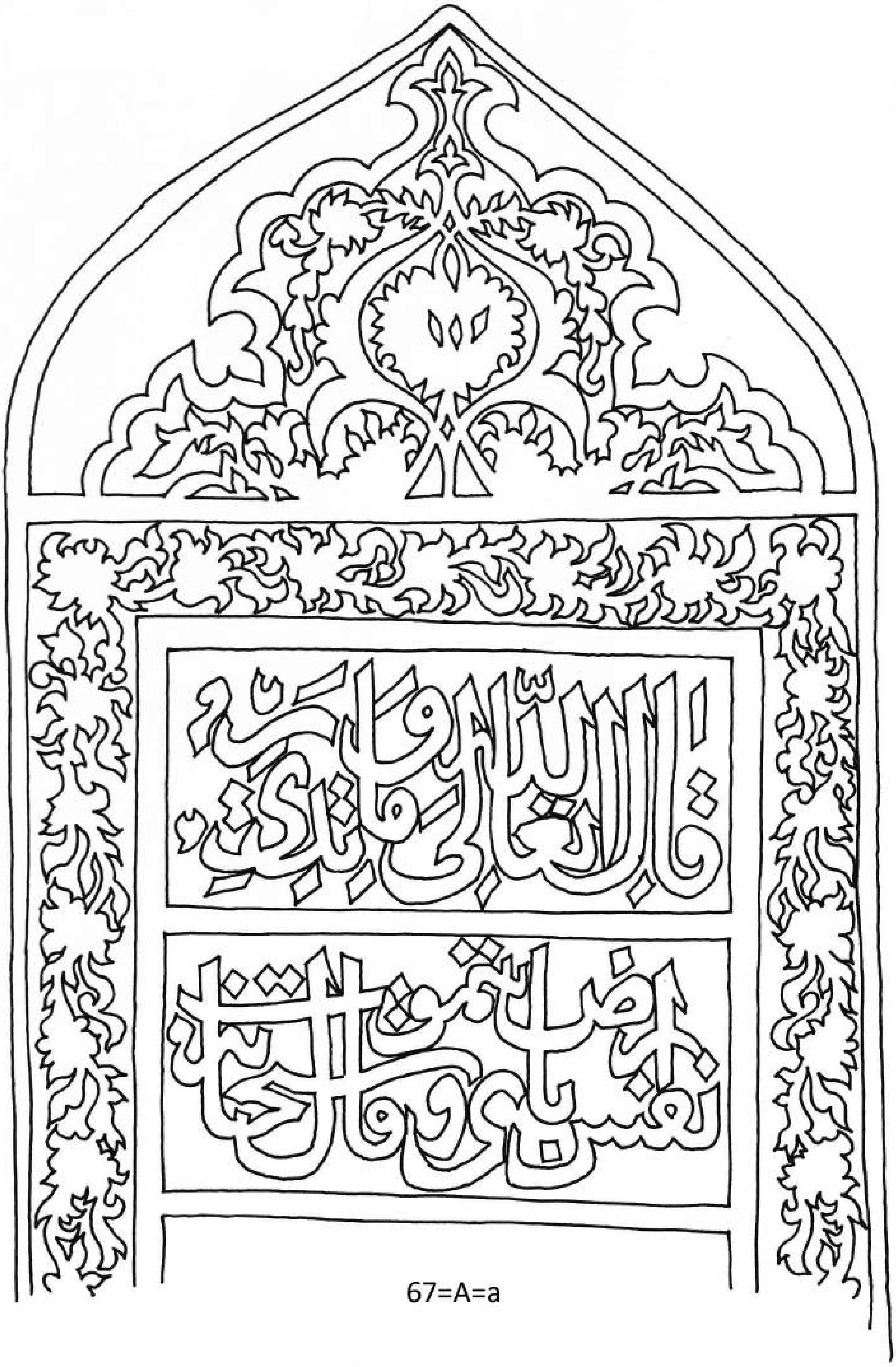

67=A=a

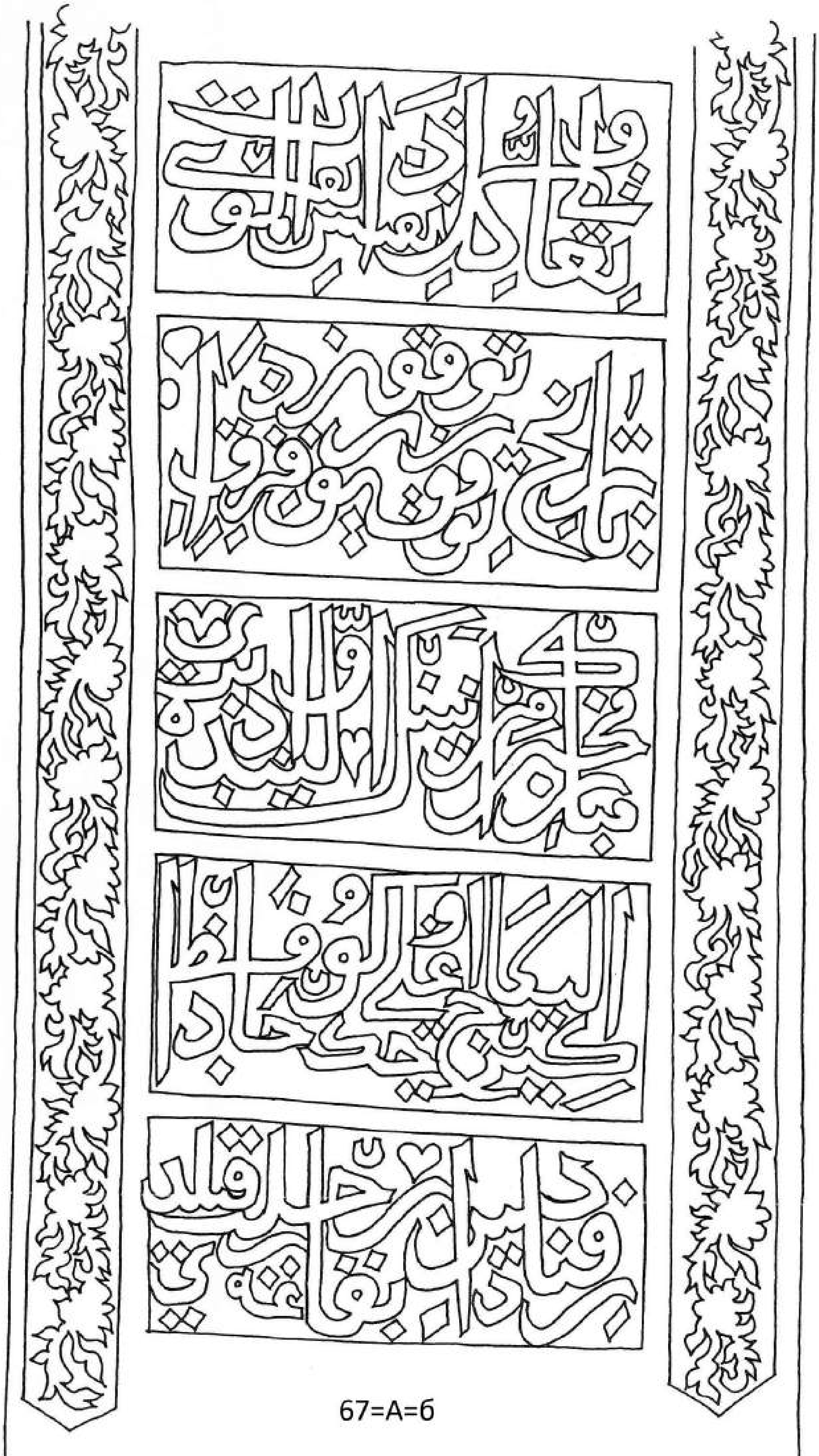

67=А=б

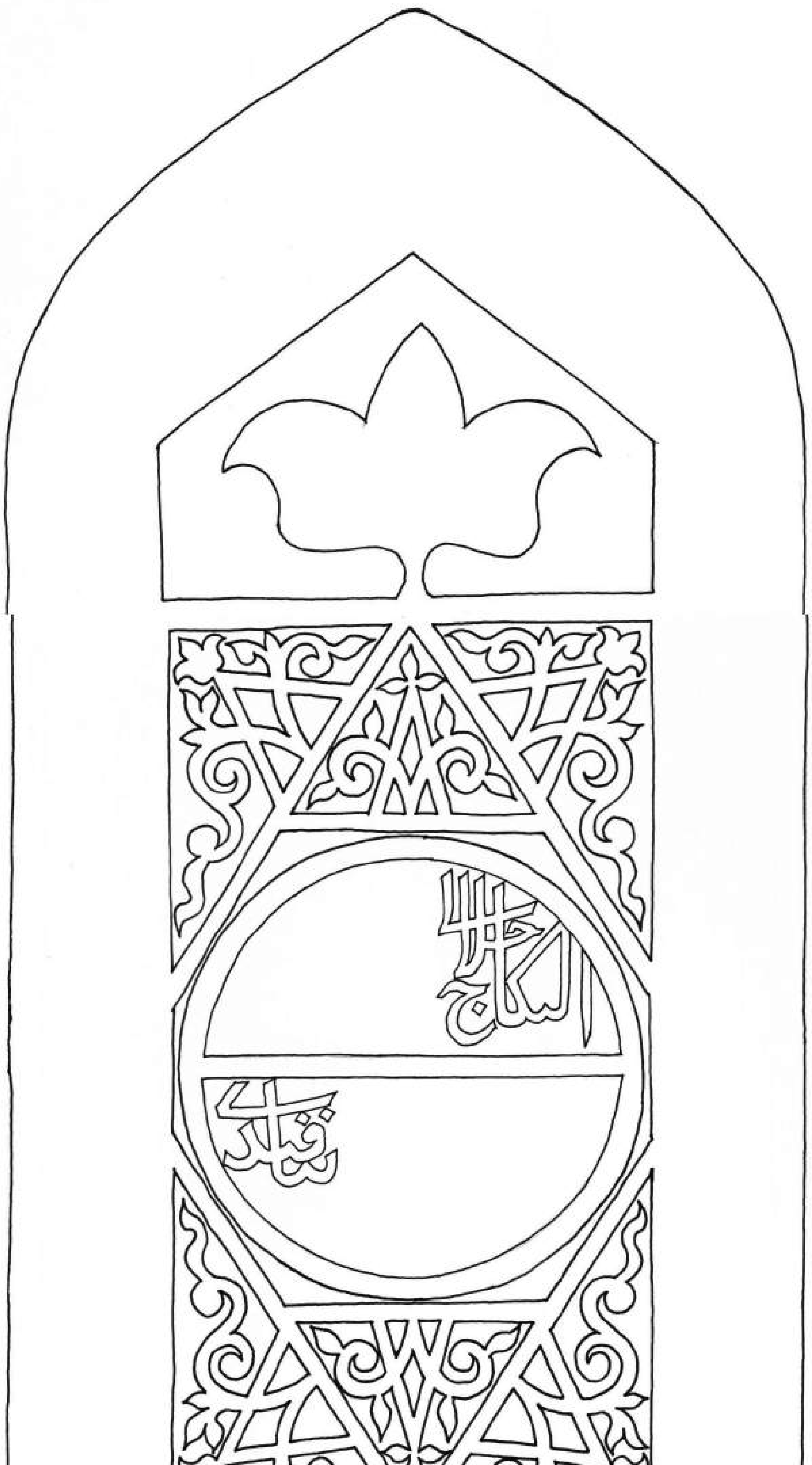

67=B

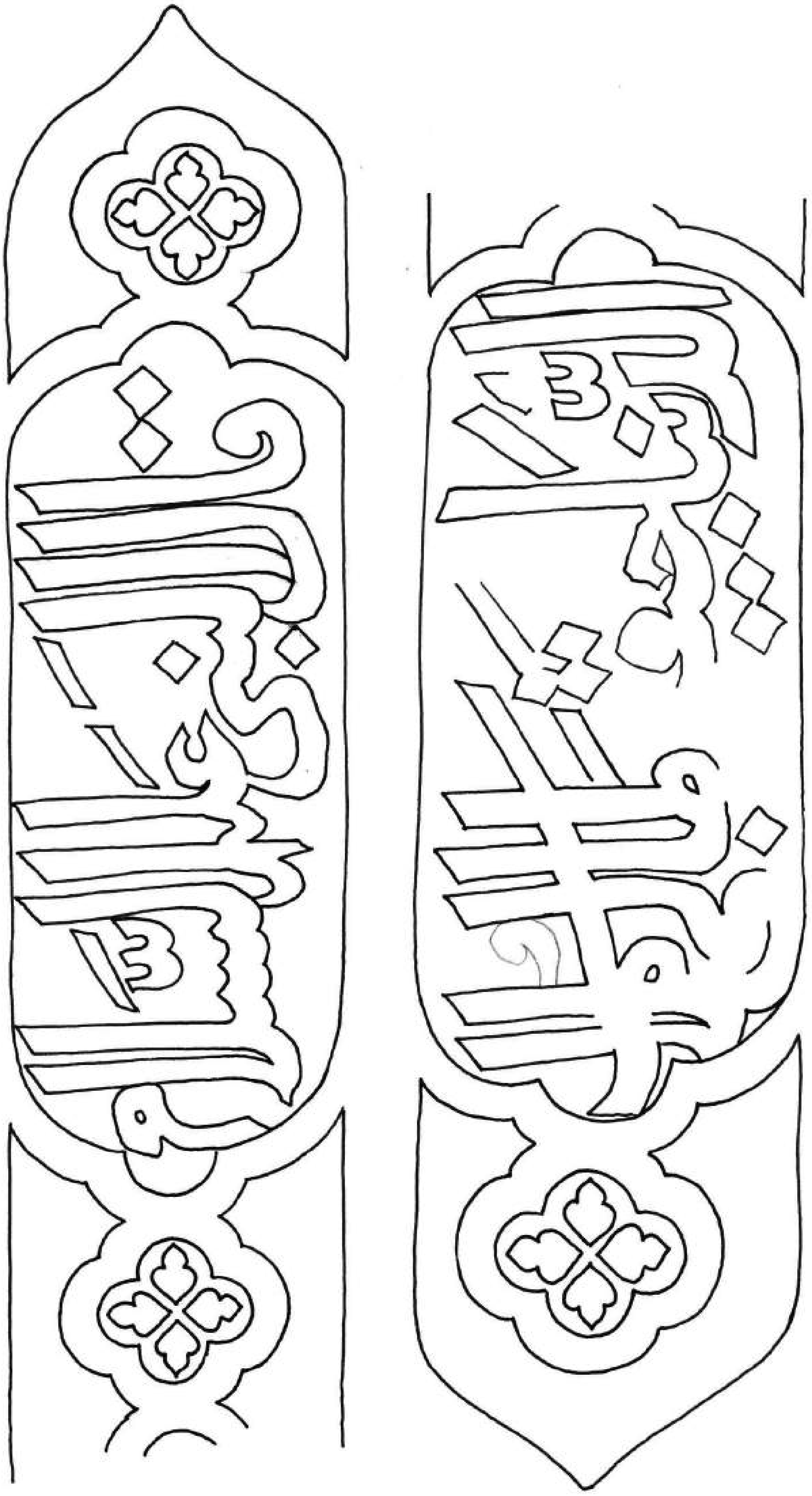

67=Б

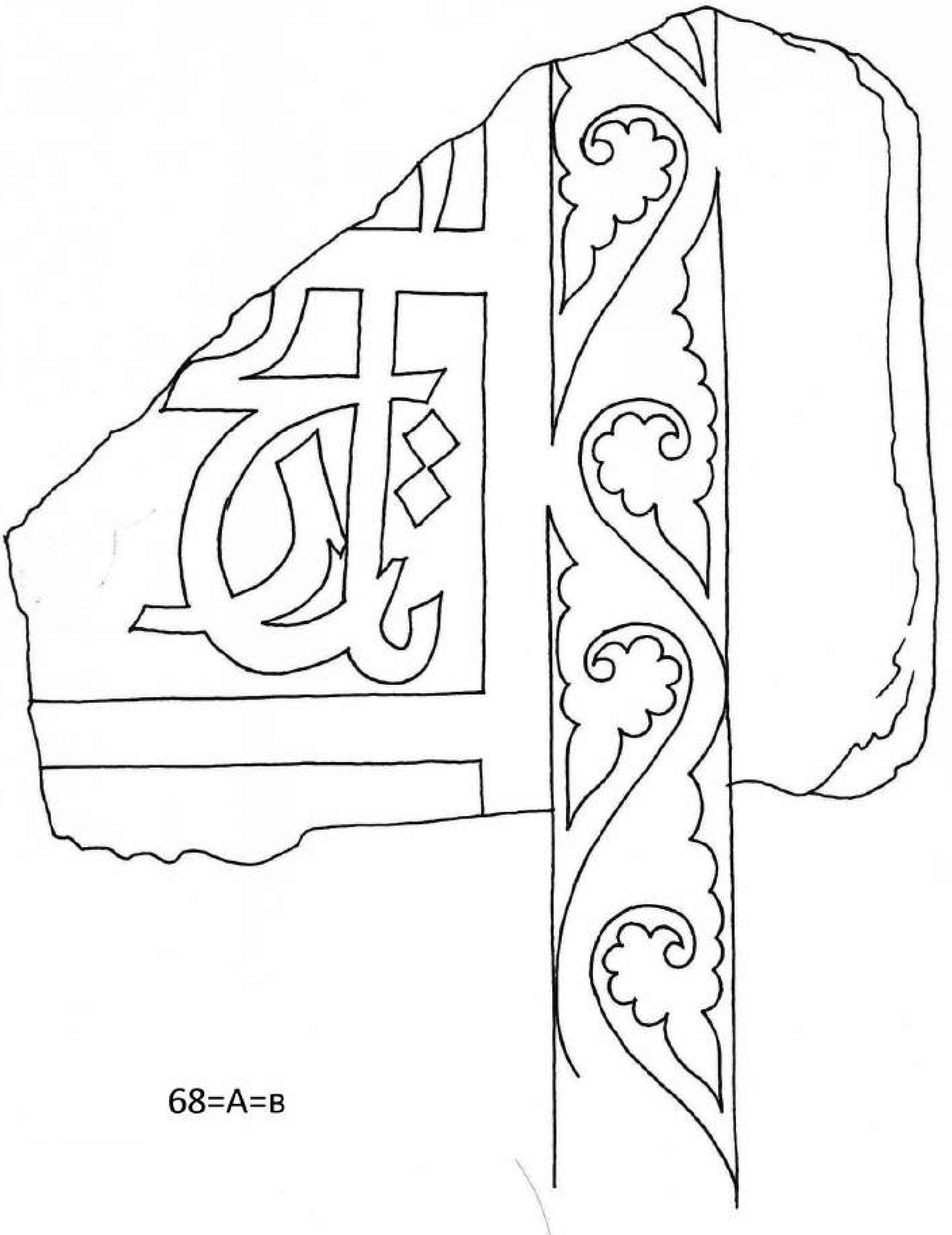

68=А=в

69=Б

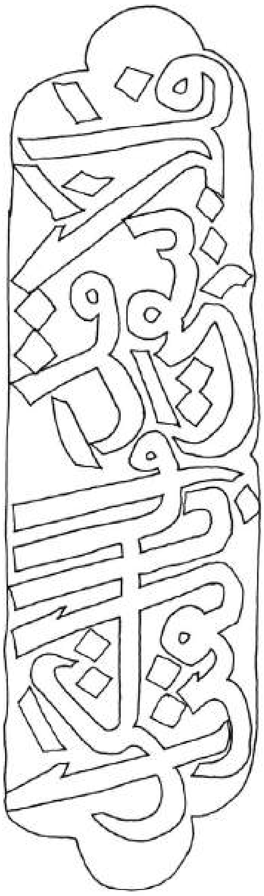

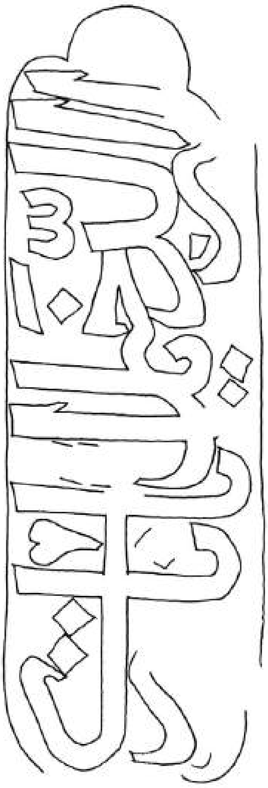

69=Б

70

70

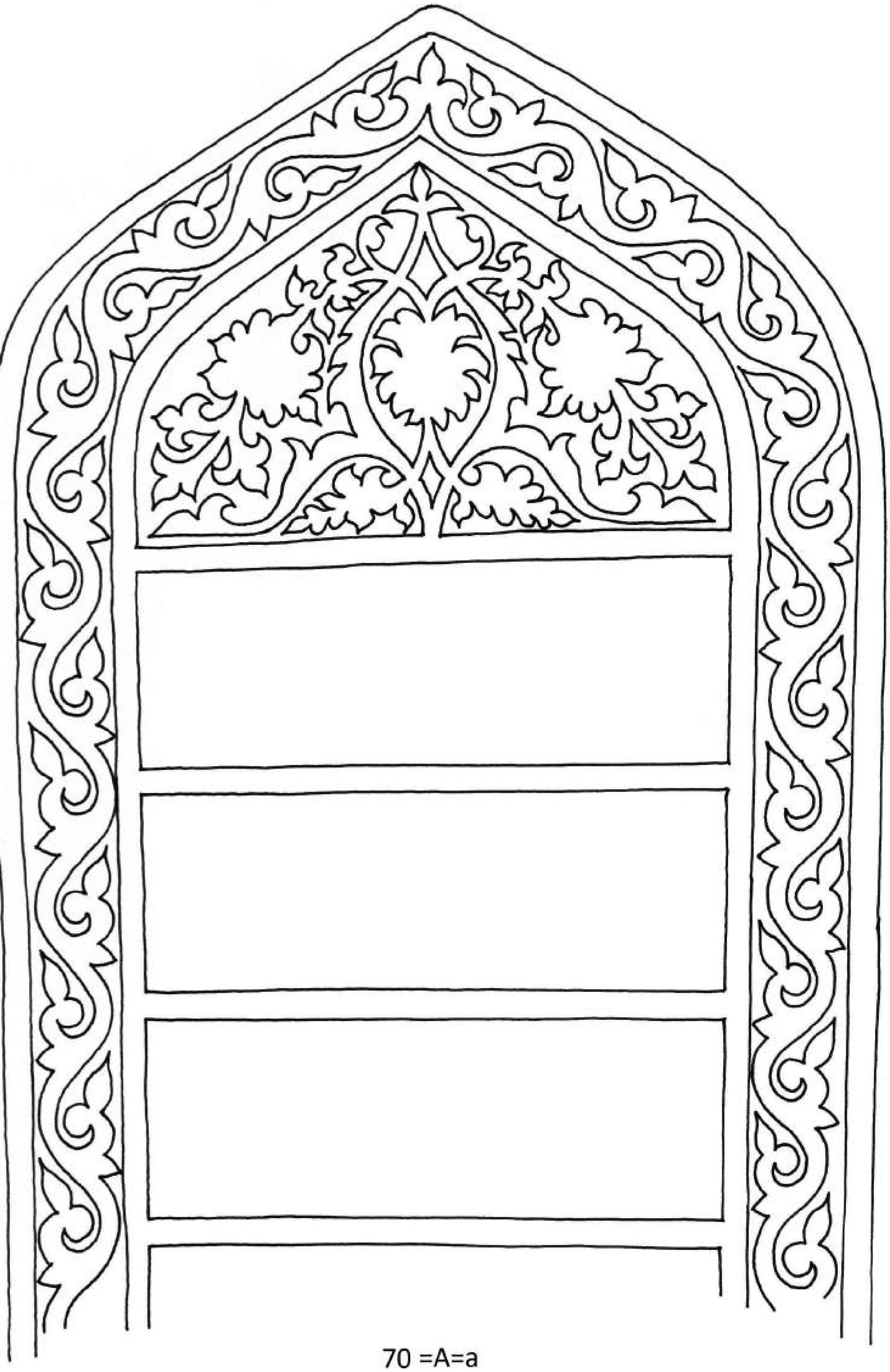

70 =A=a

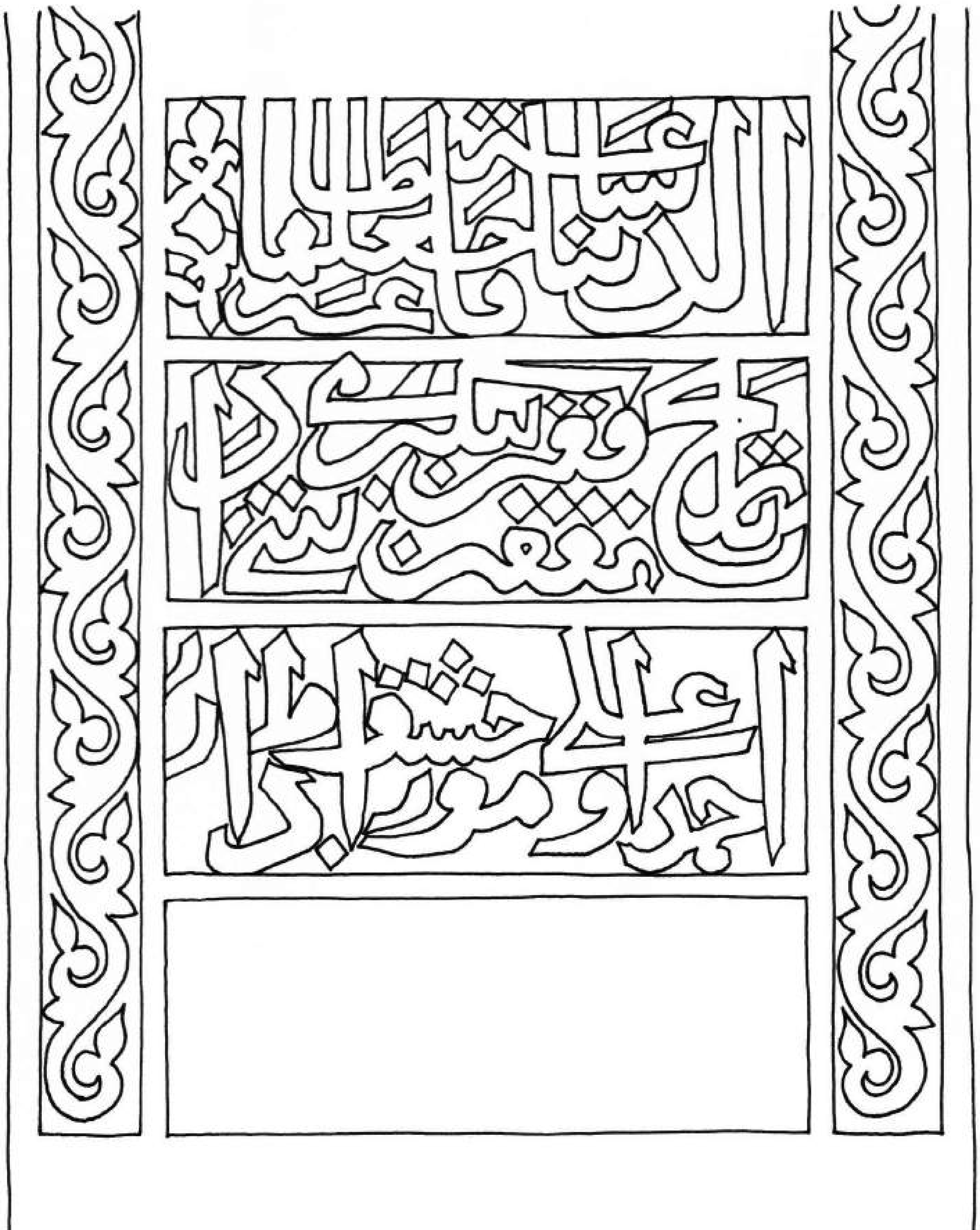

70 =А=б

70=А=б

70 =A=в

71=A,Γ

71 =A=a

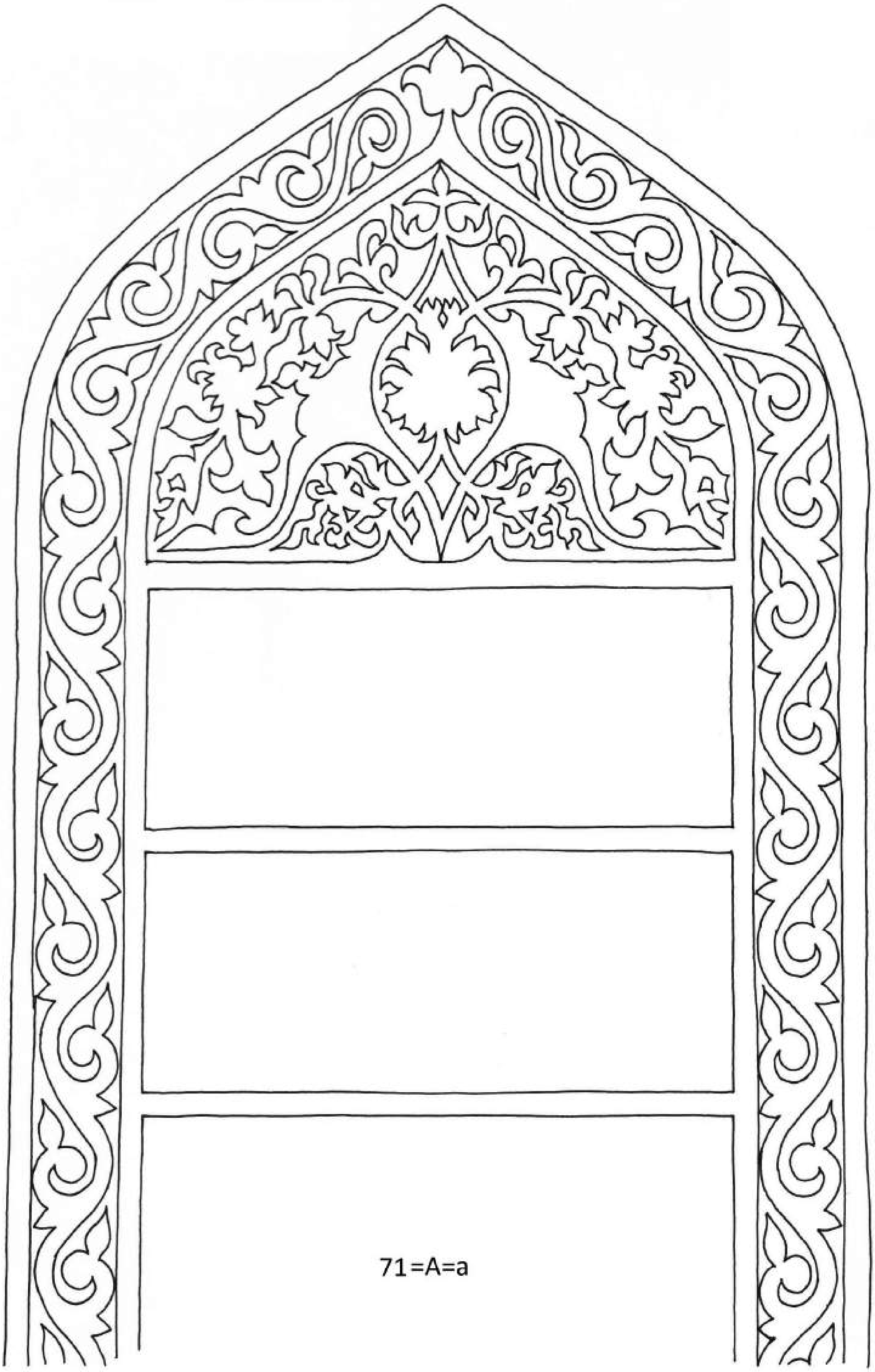
71=A=a

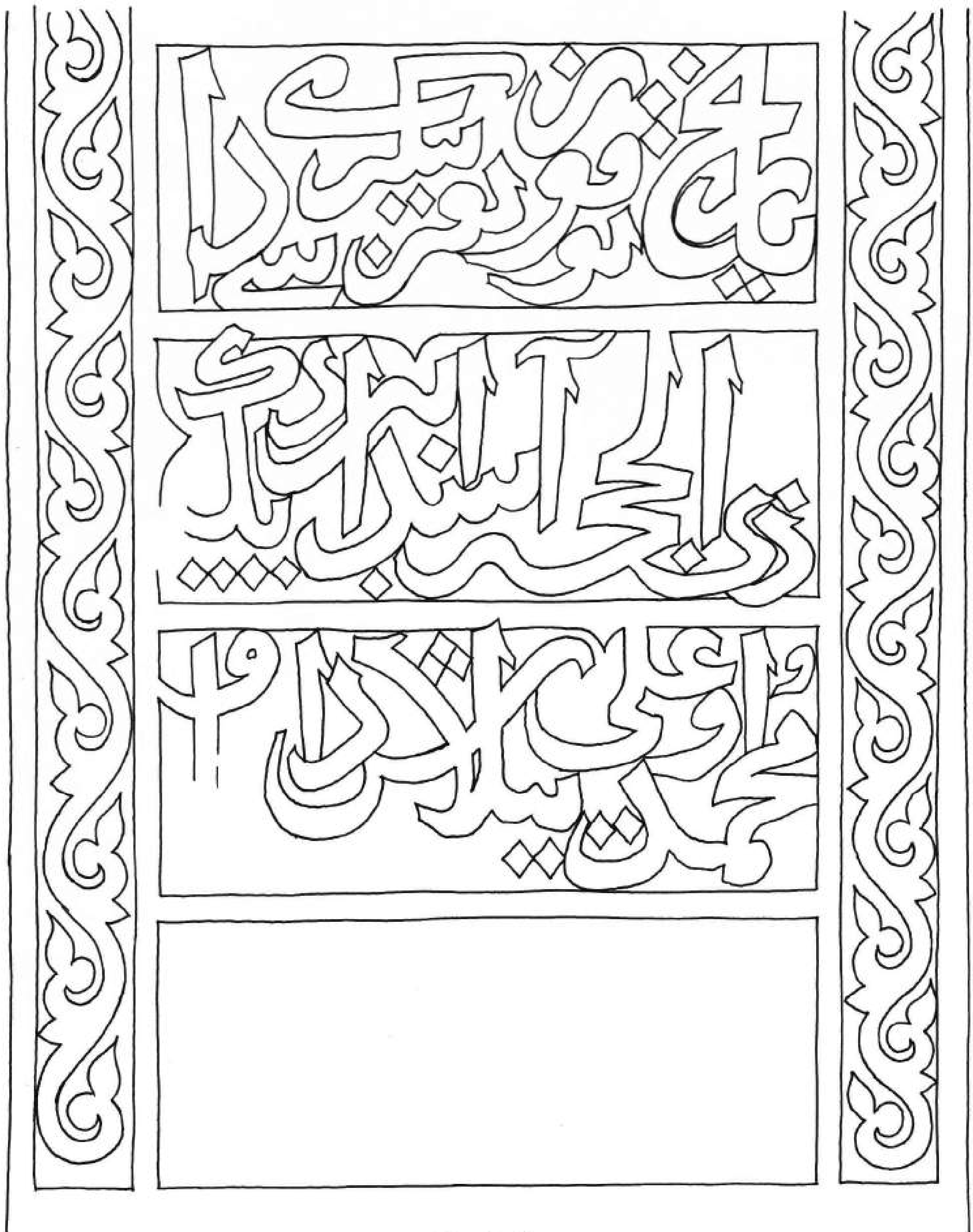

71=A=б

71 =А,Б,Г

72

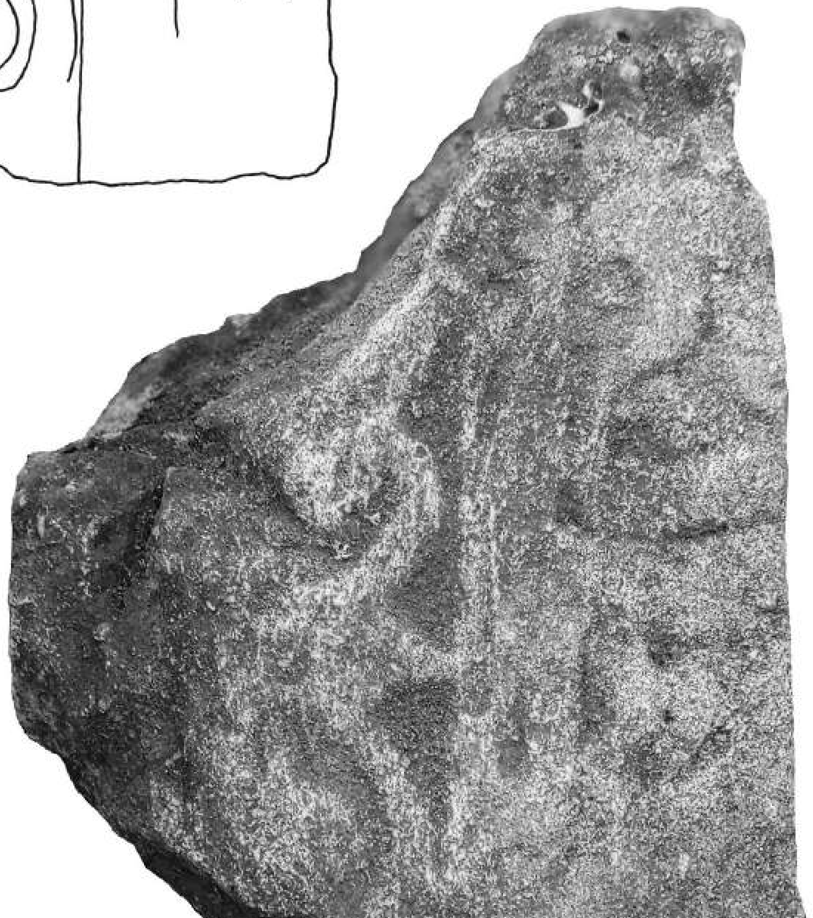

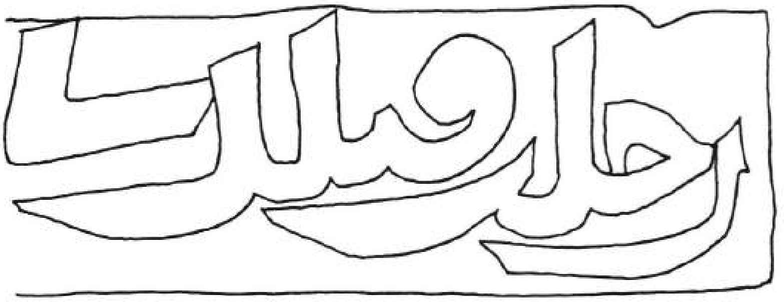

73

73 =A=г

74=А,Б

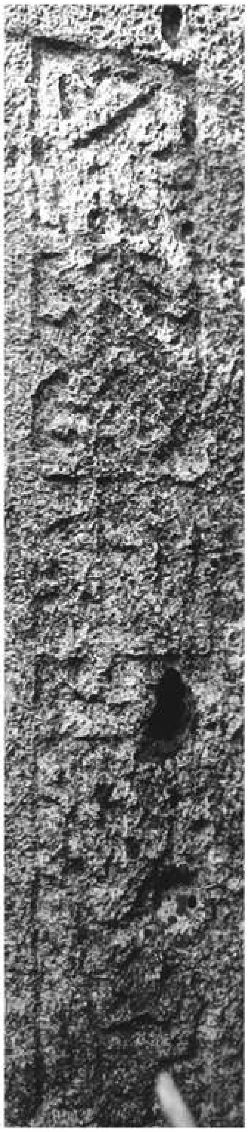

74 =A=a

74 =А=б

75=А=в

Җ. Мөхәммәтшин фотосы

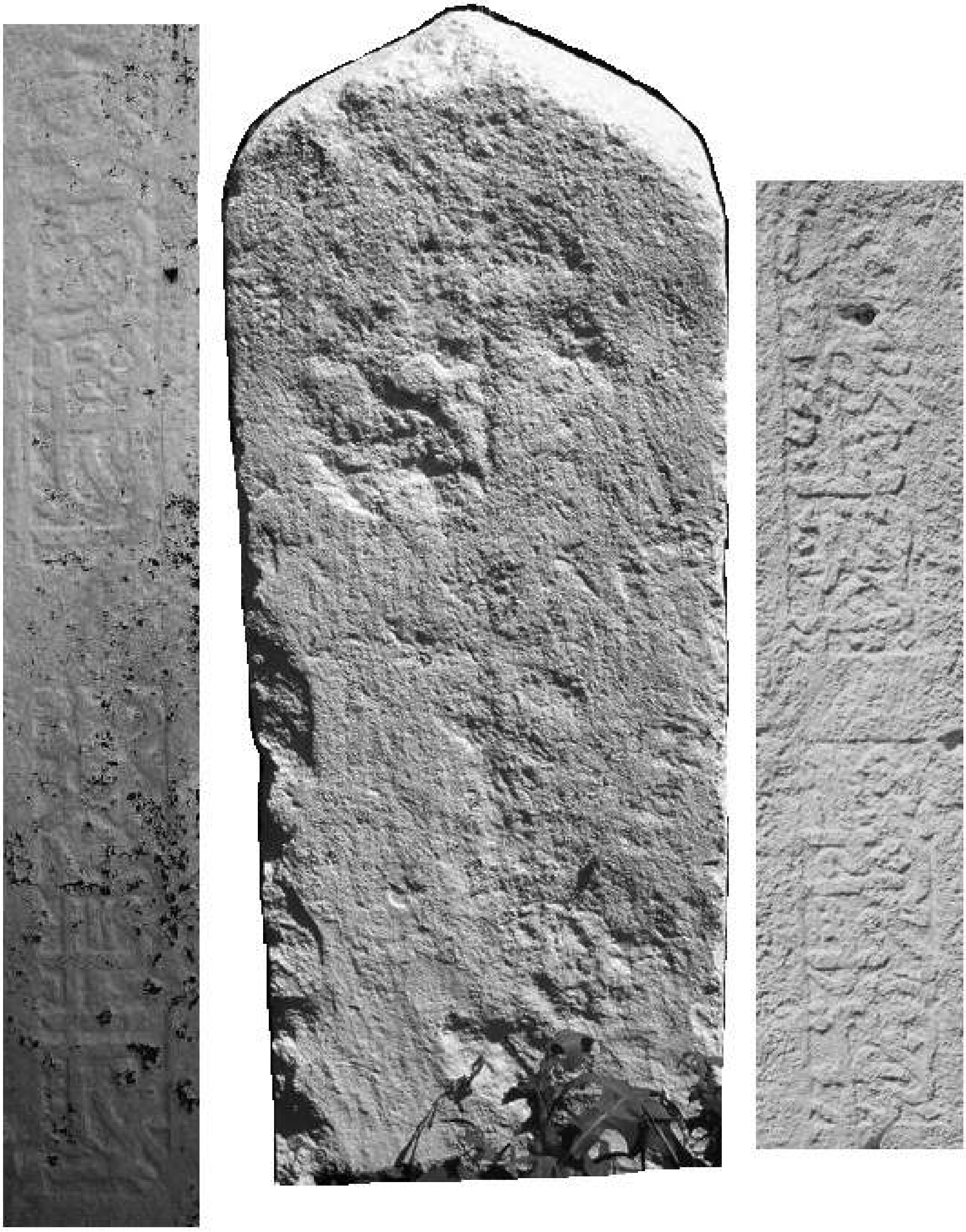

75=Б,В,Г

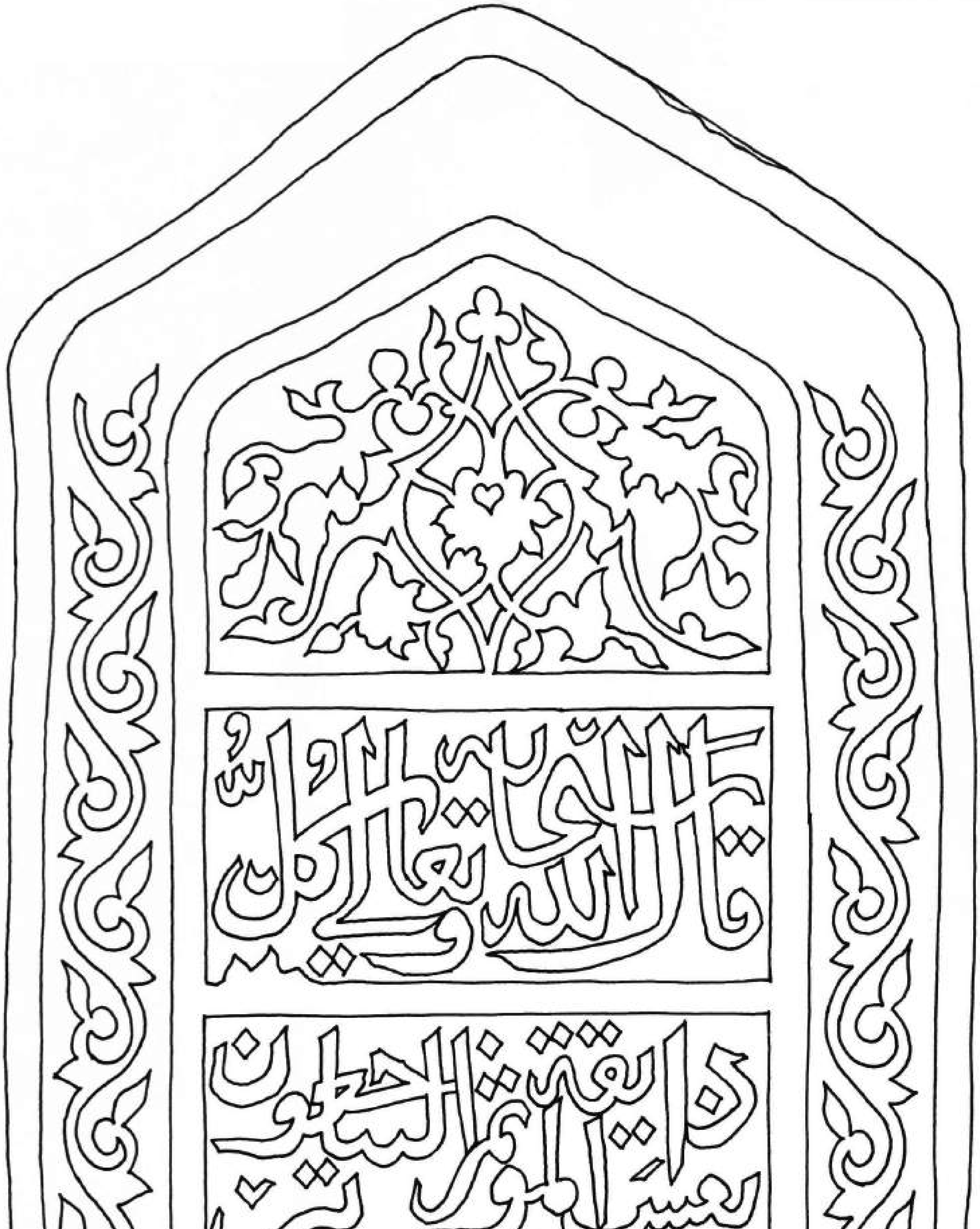

75=A=a

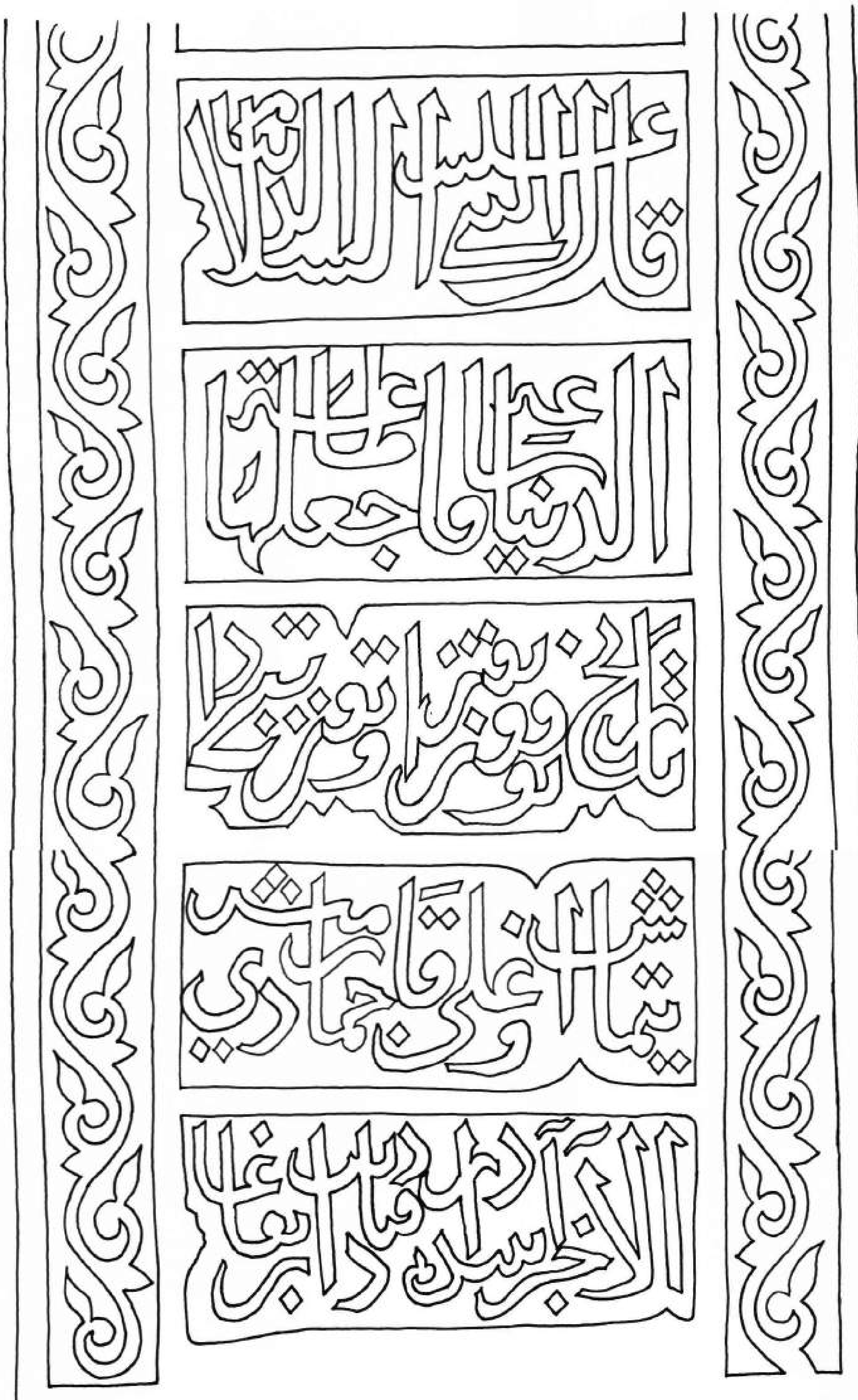

75=А=б

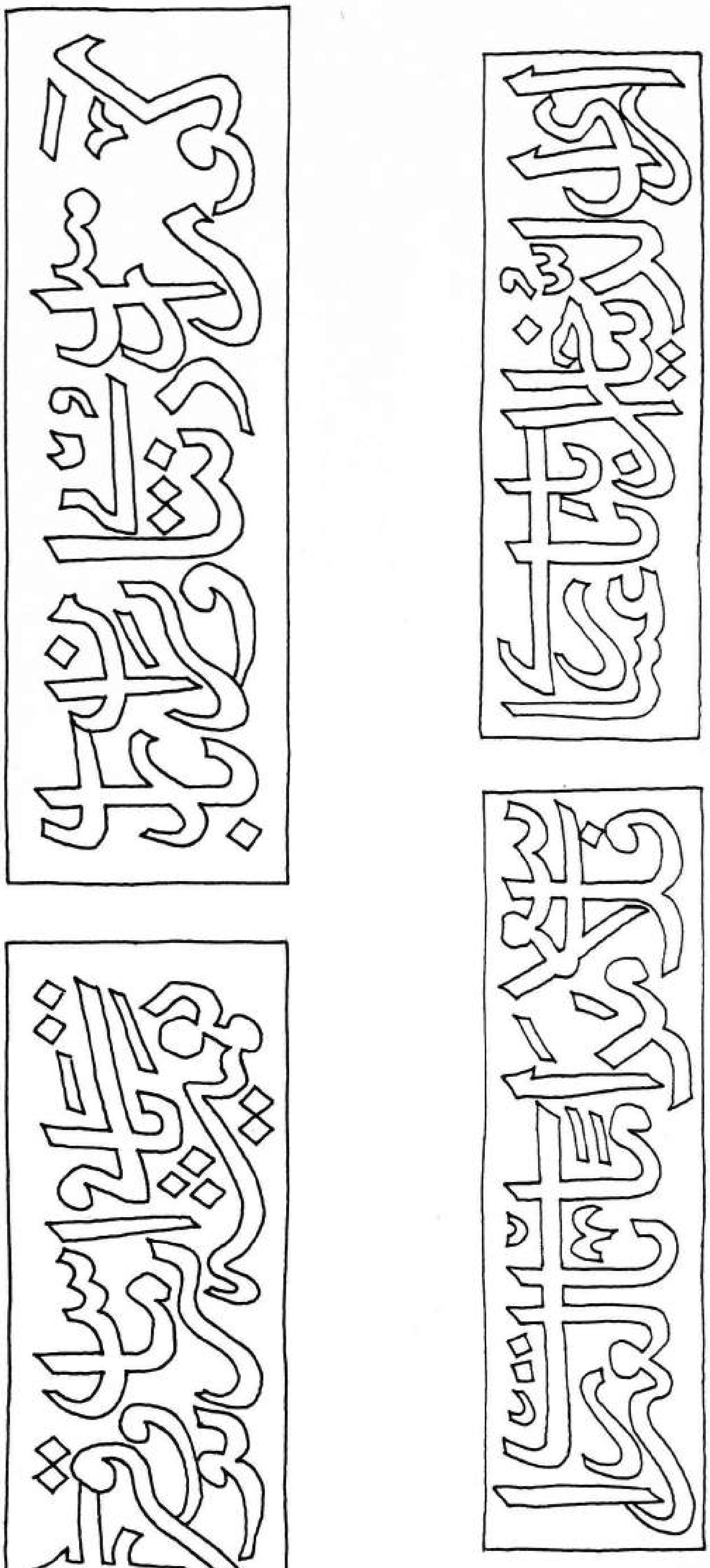

75=Б,Г

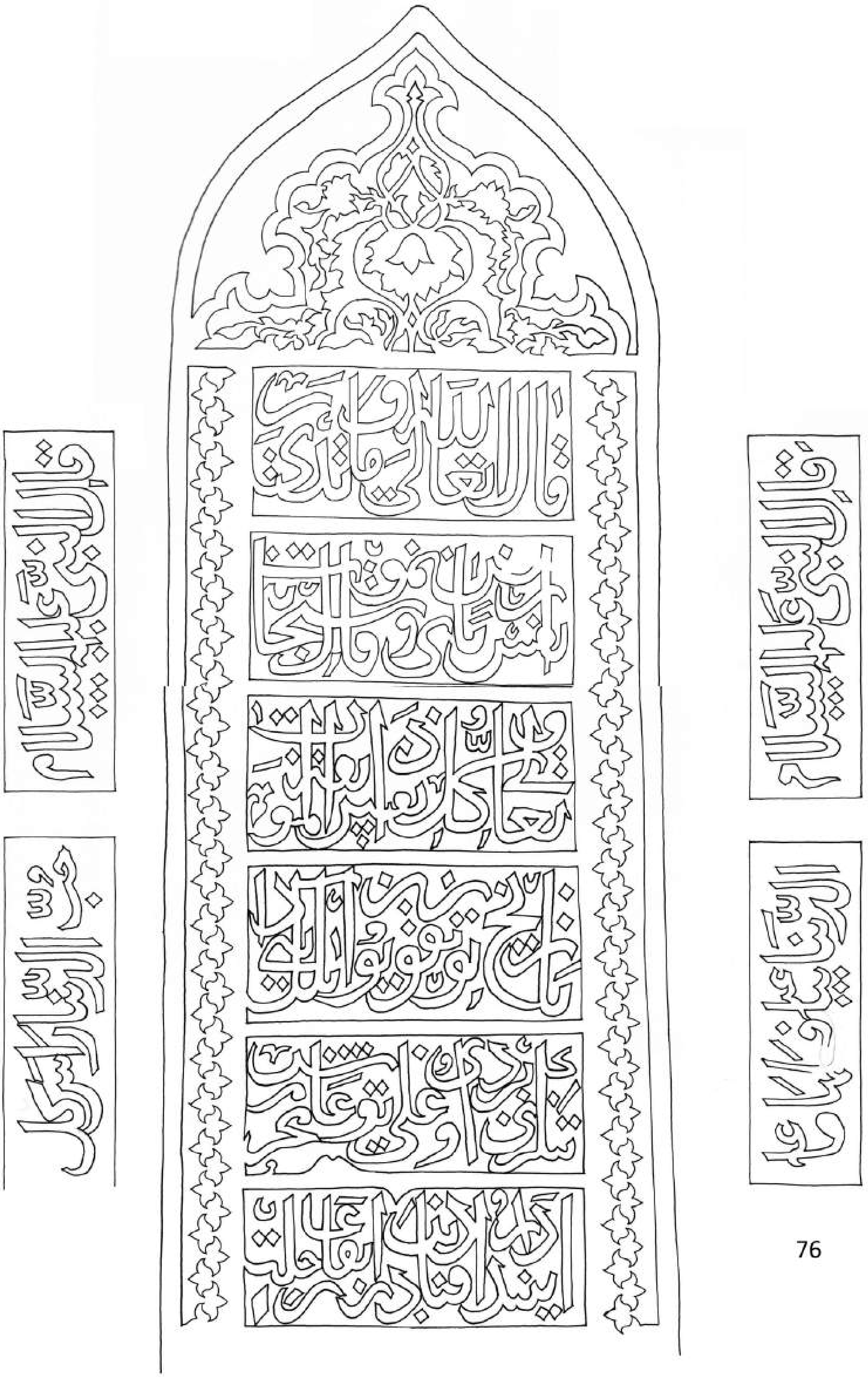

76

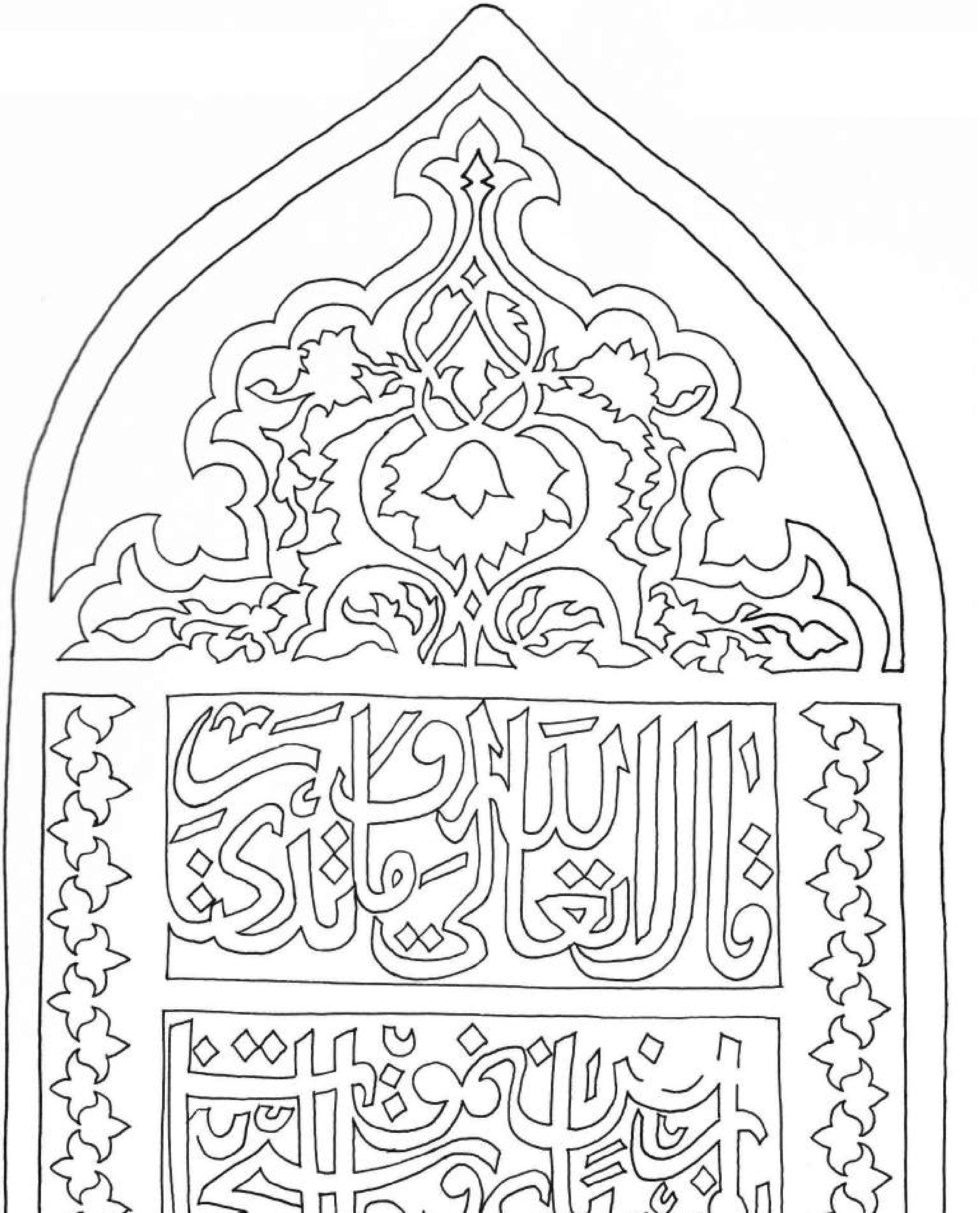

76=A=a

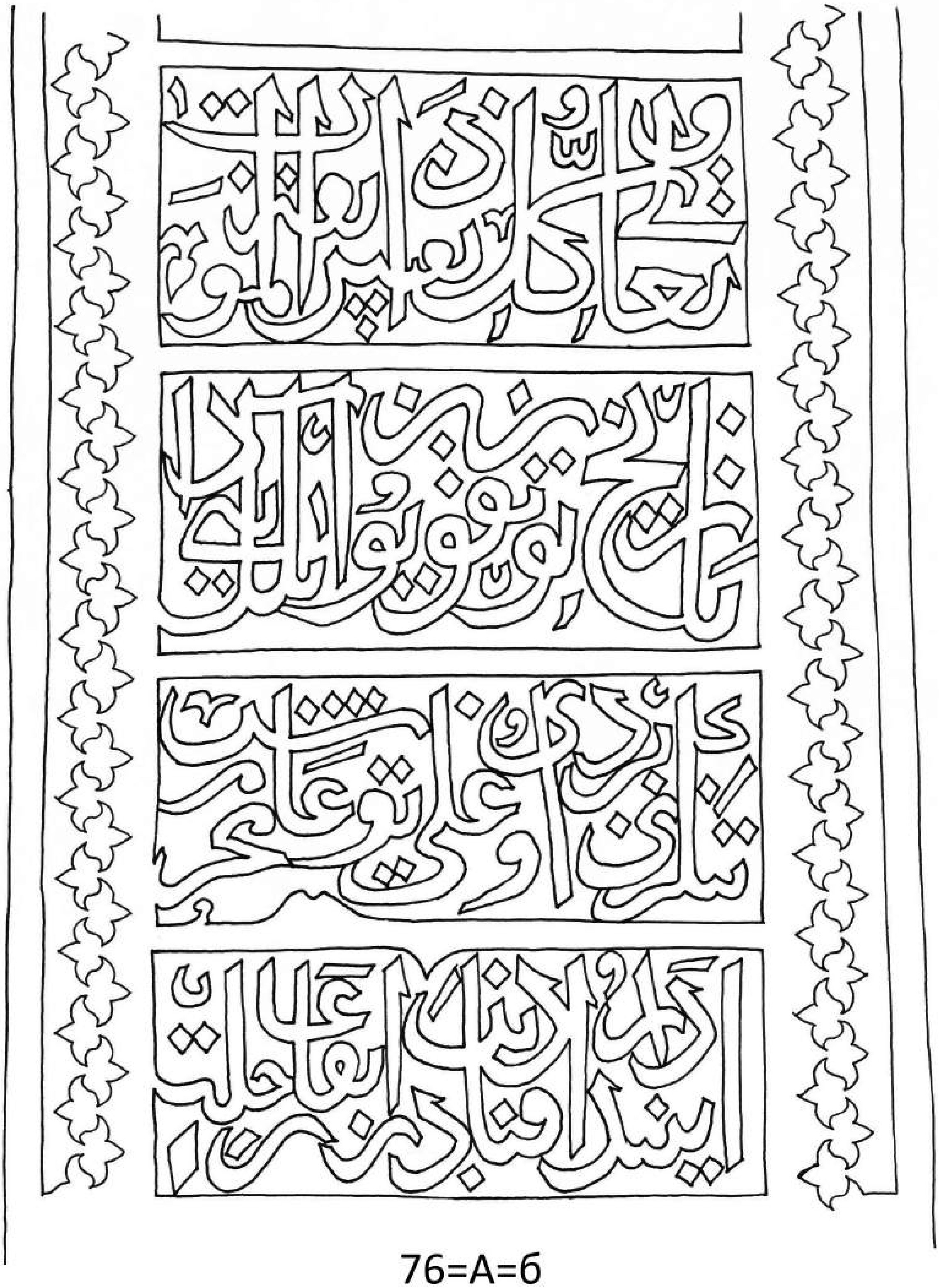

76=A=б

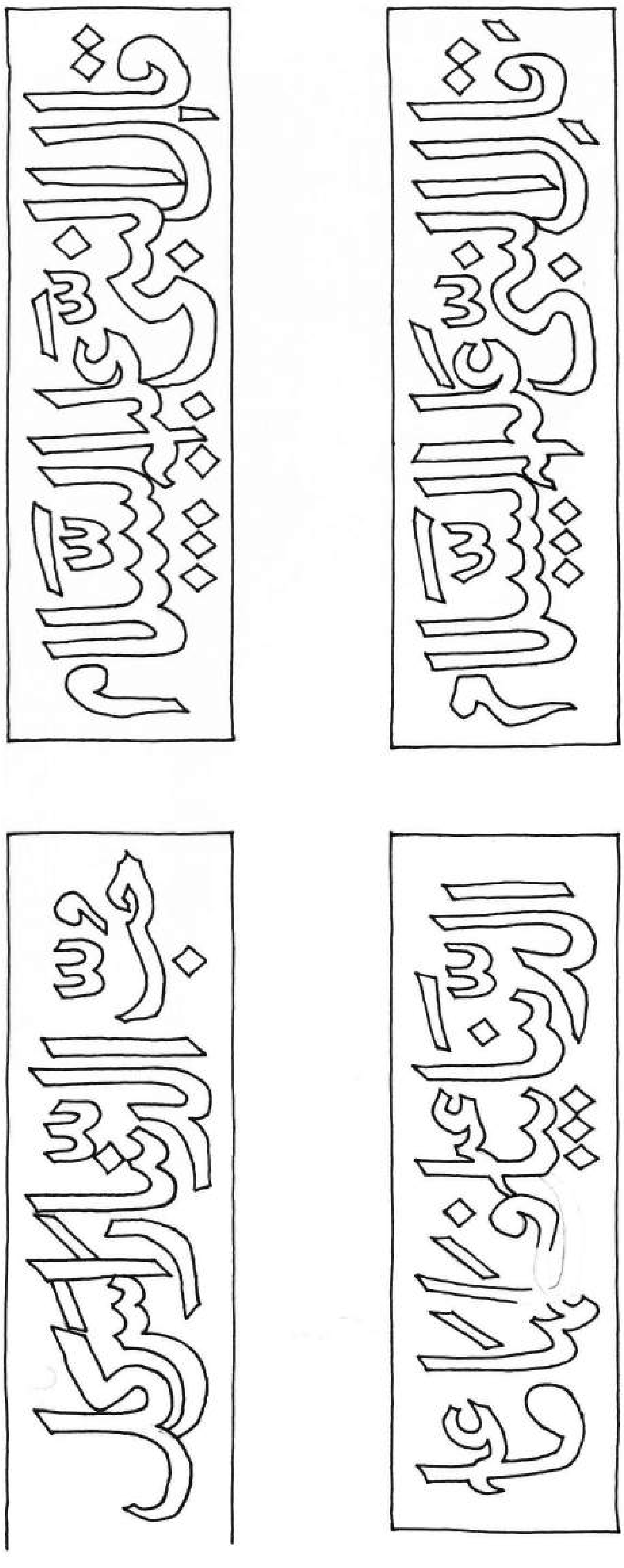

76=Б,Г

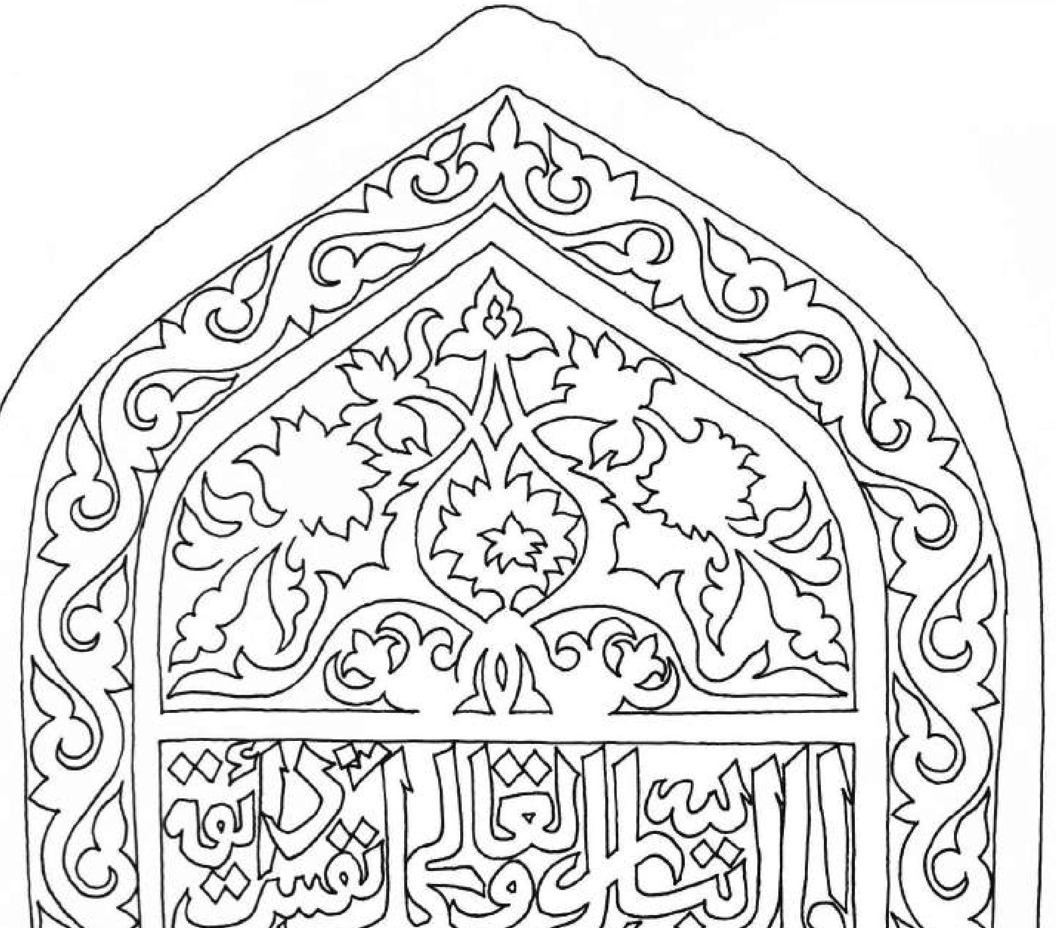

77=A=a

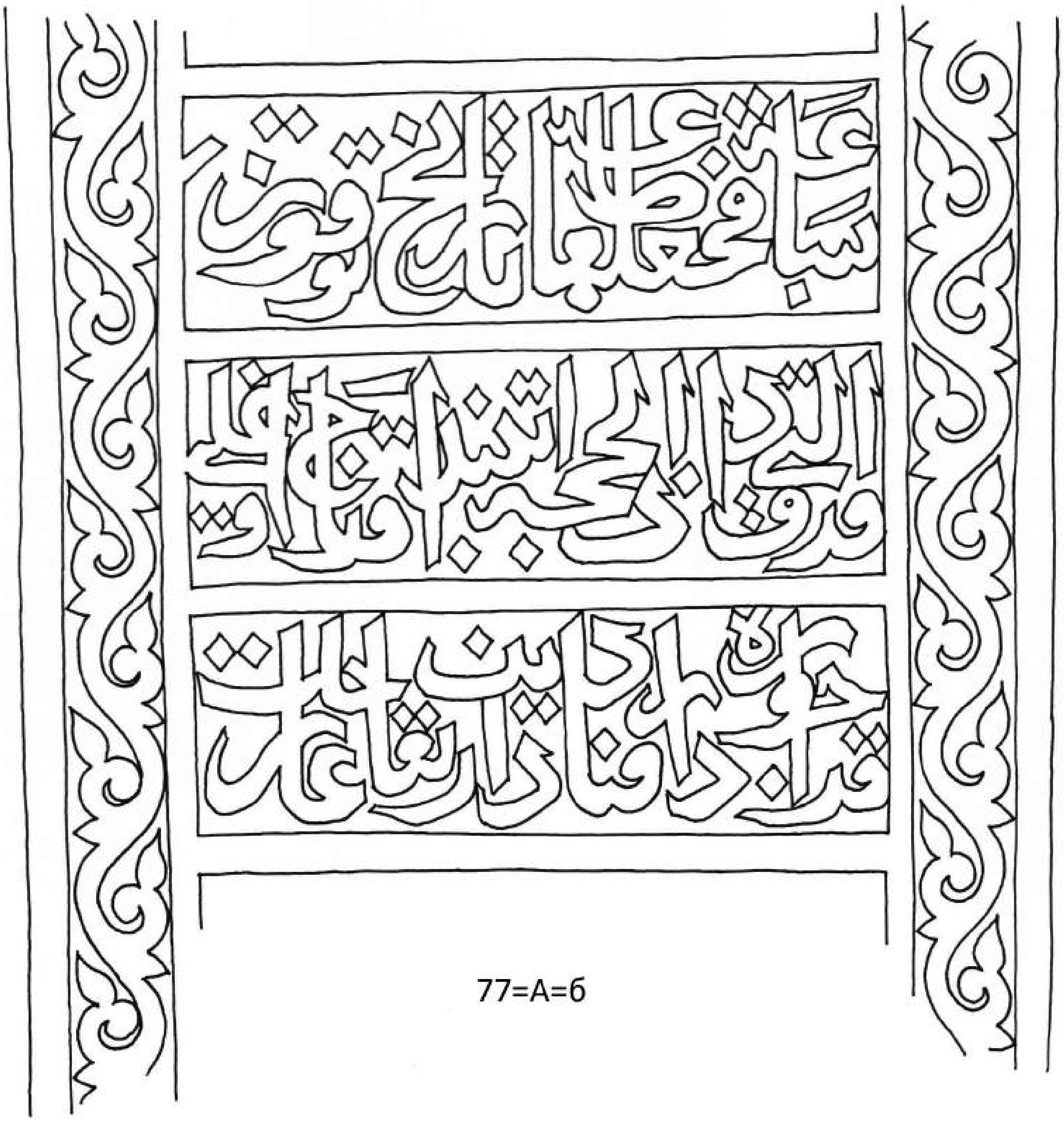

77=А=б

78=А=в
Алгы ягы (фрагмент, аскы өлеше)

78

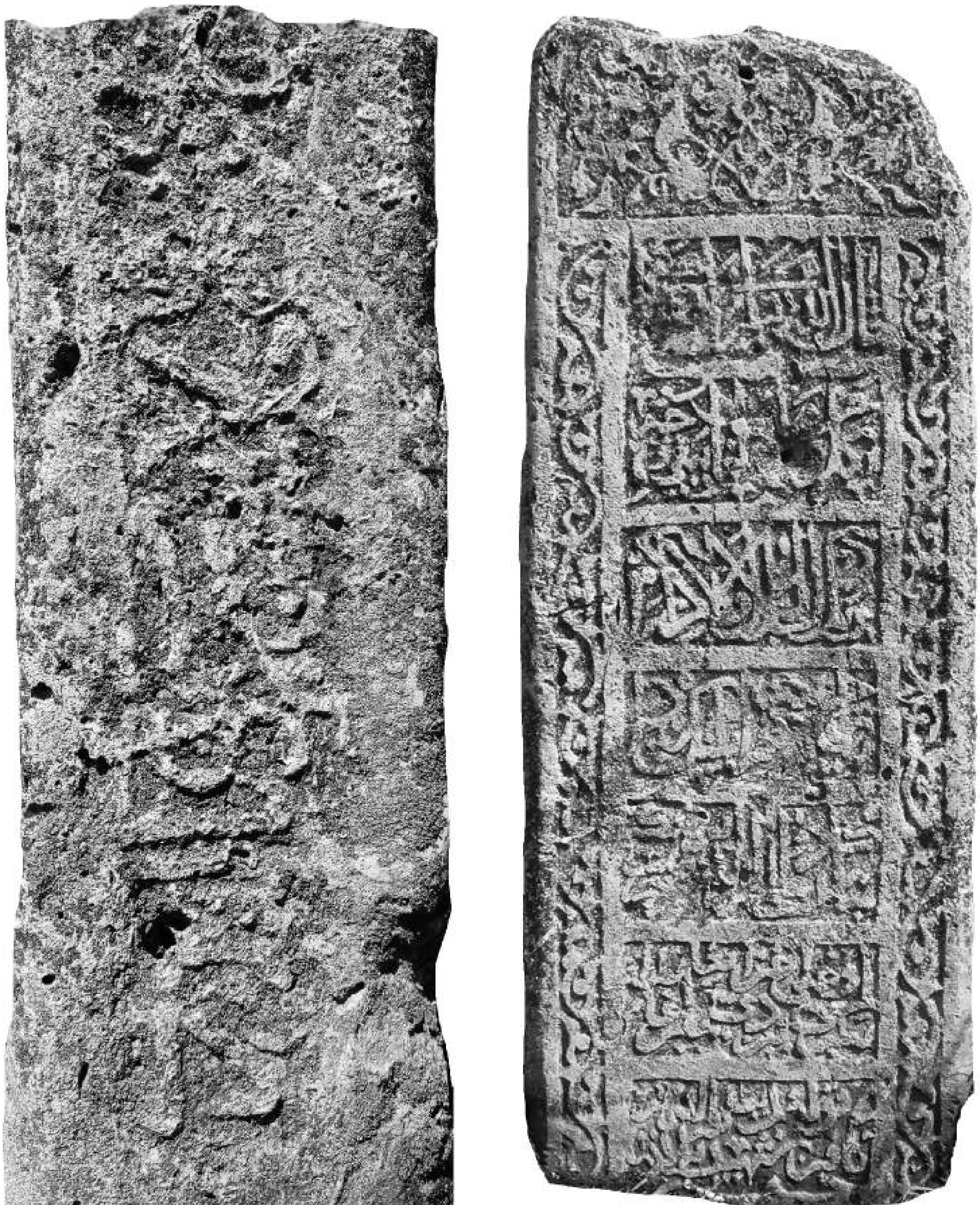

79 =А, Б
Пановка авылы

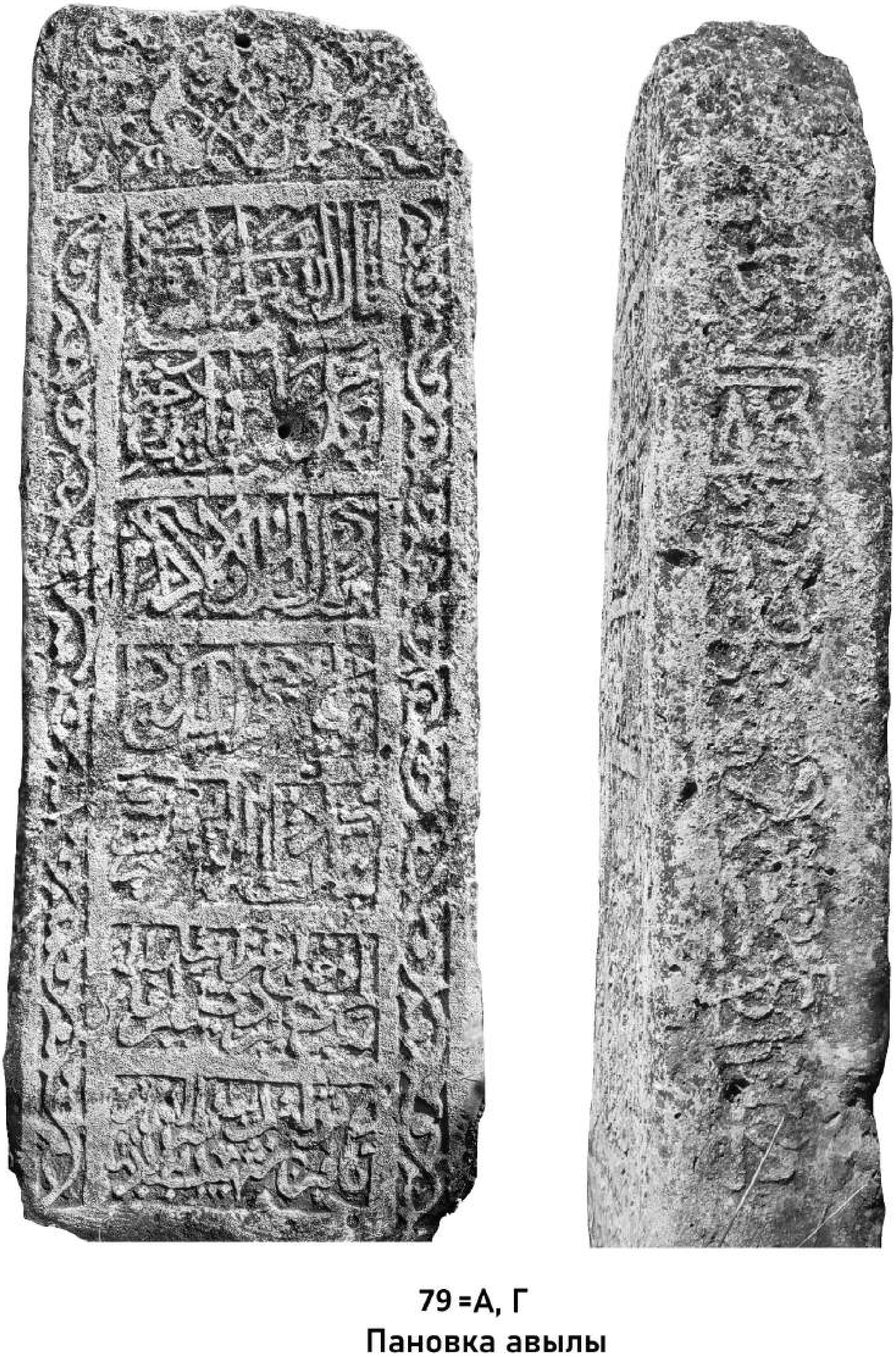

79 =А, Г
Пановка авылы

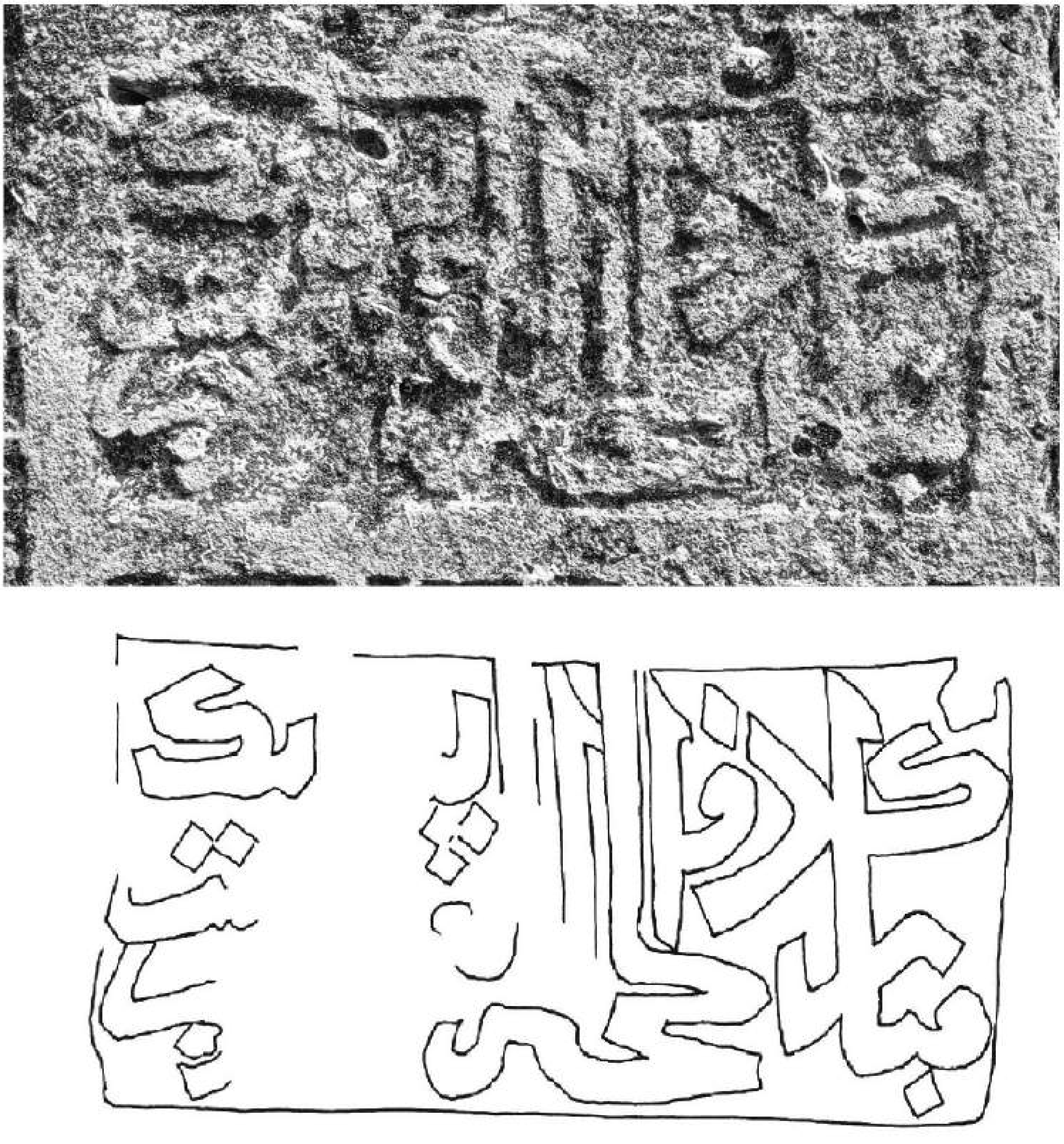

Алгы ягы, бишенче юлда мәрхүмнең исеме язылган

79

79=А=б
Пановка авылы

79=А=в
Пановка авылы

Сул ягы **79**

79 =Б=а,б
Пановка авылы

79

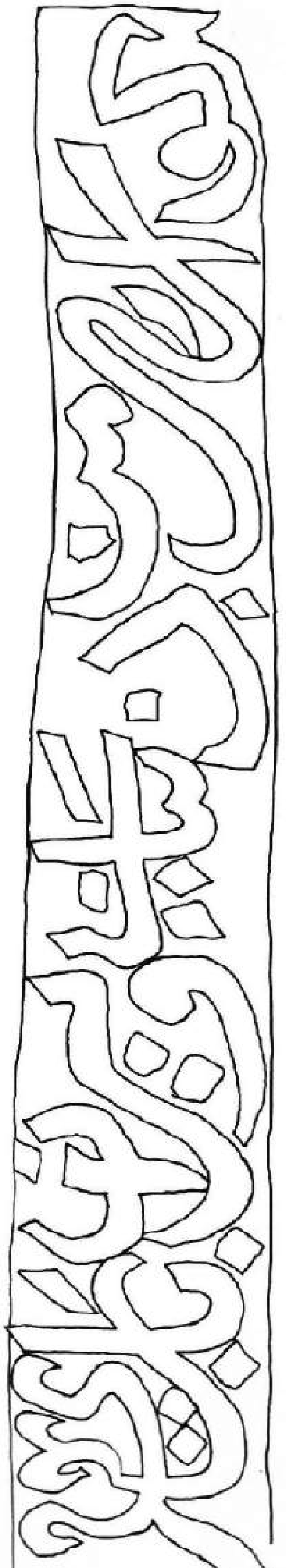

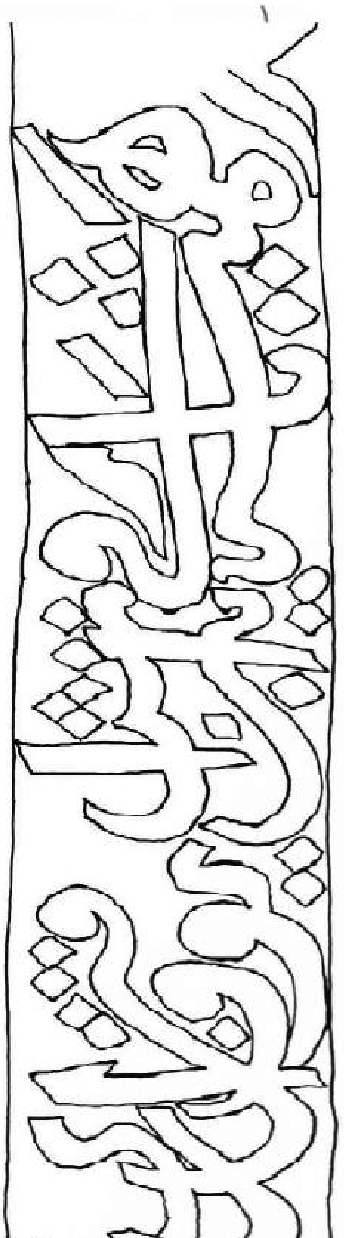

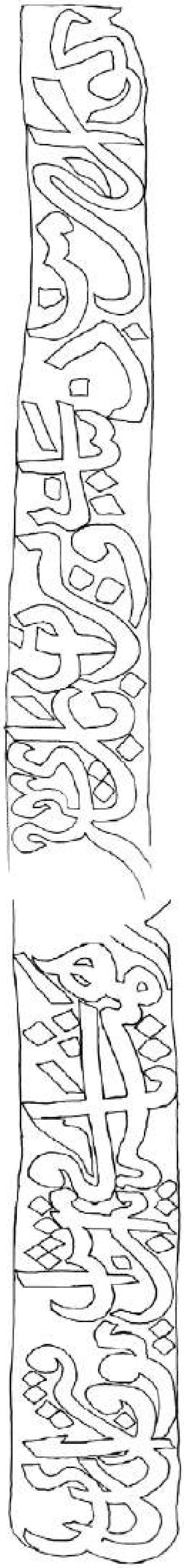

79 =B
Пановка авылы

79 =В=а
Пановка авылы

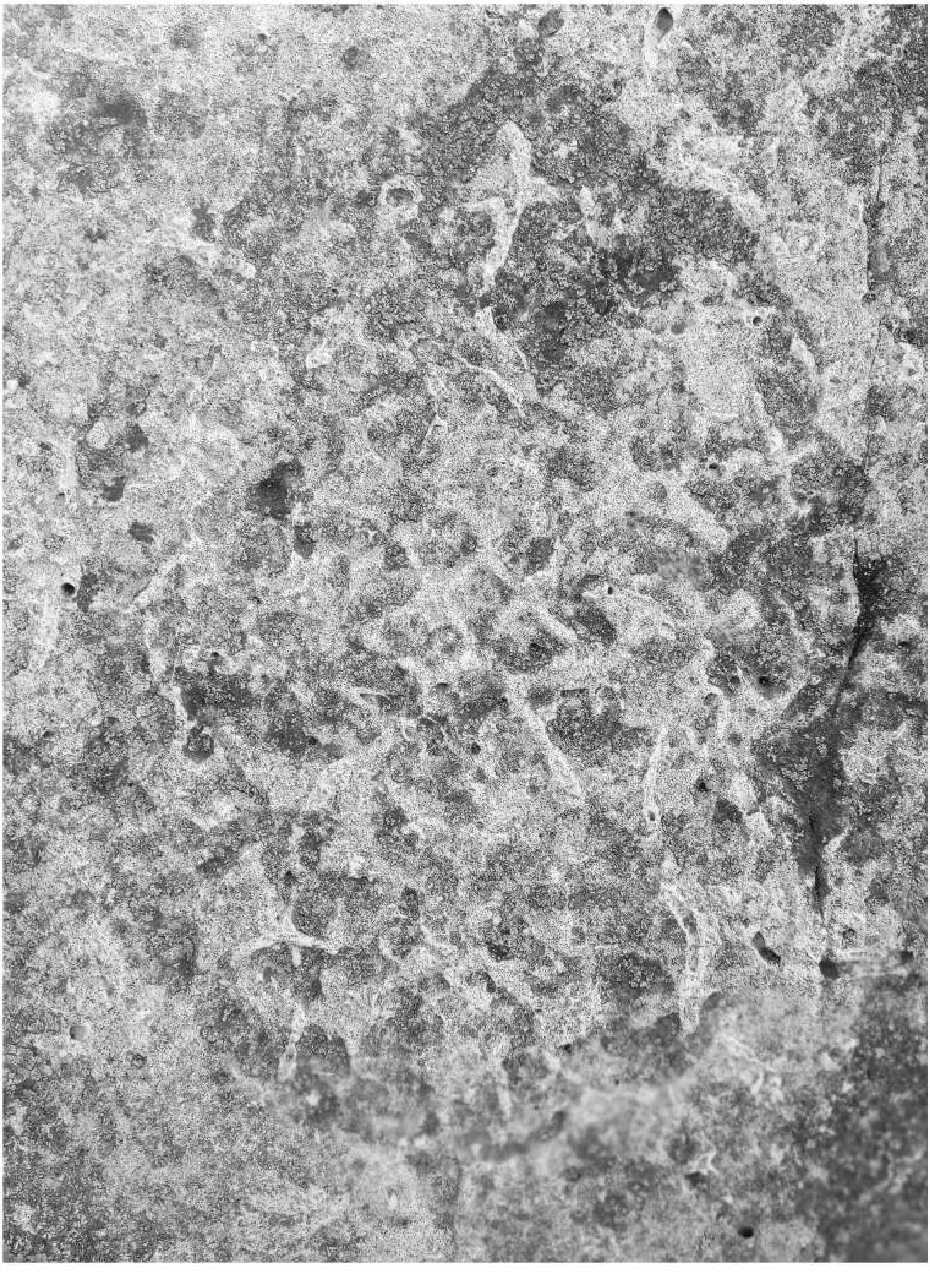

Арткы ягы (декоратив бизәк)

79=В=б

79

Арткы ягы

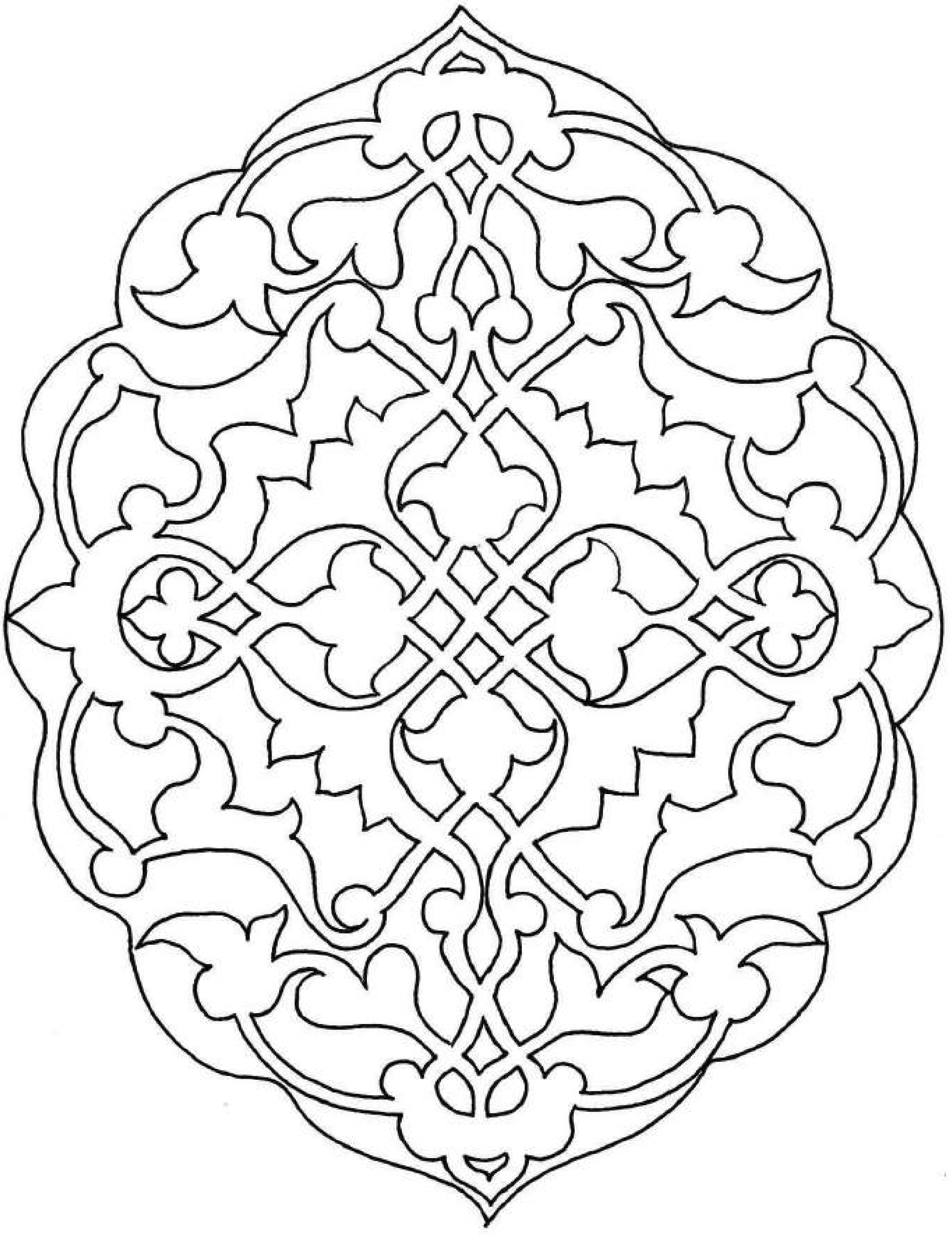

Арткы ягы
Декоратив бизәкнең рәсем-күчермәсе

79=В=б

79 =А, Г
Пановка авылы

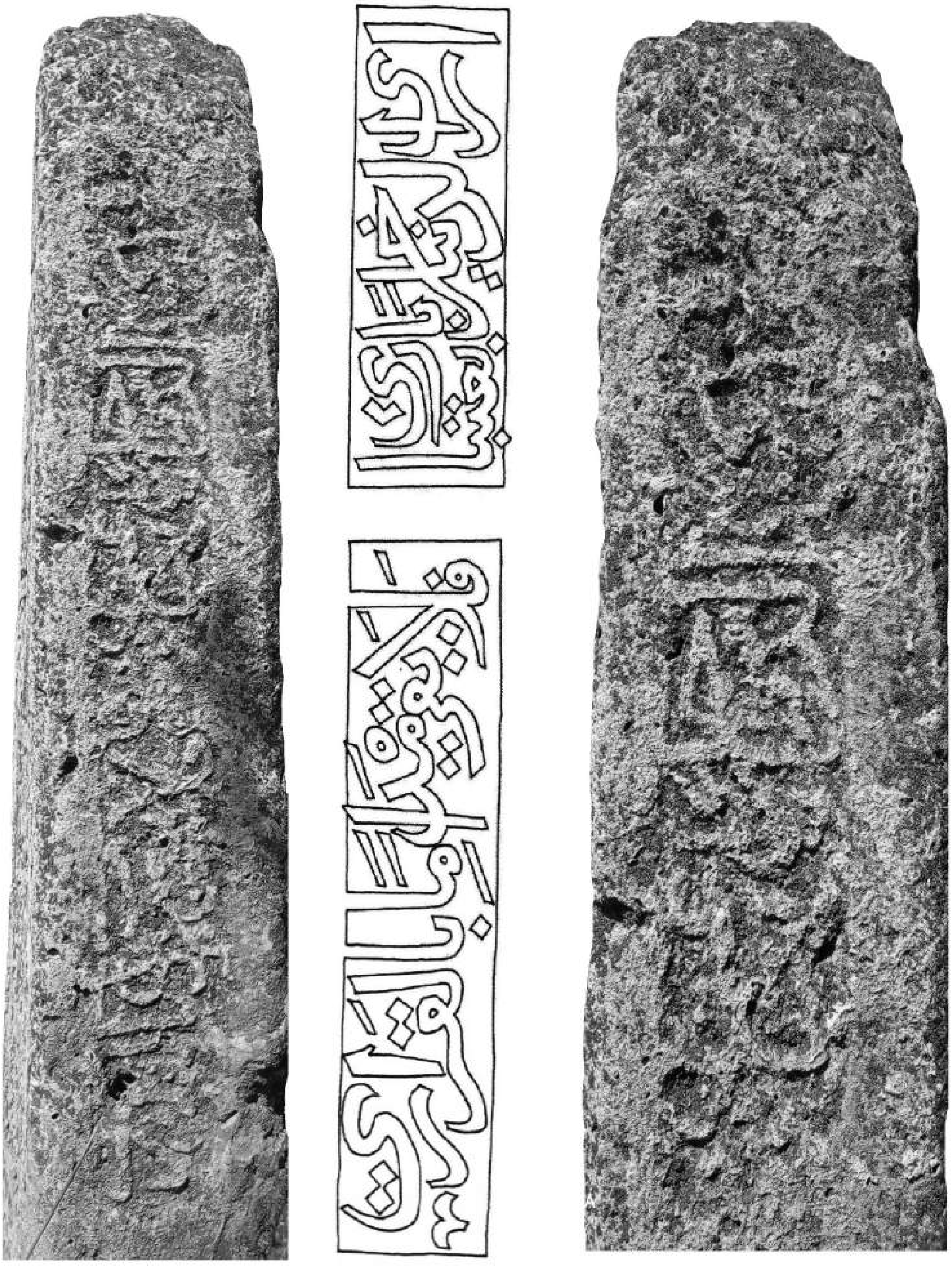

Уң ягы

79

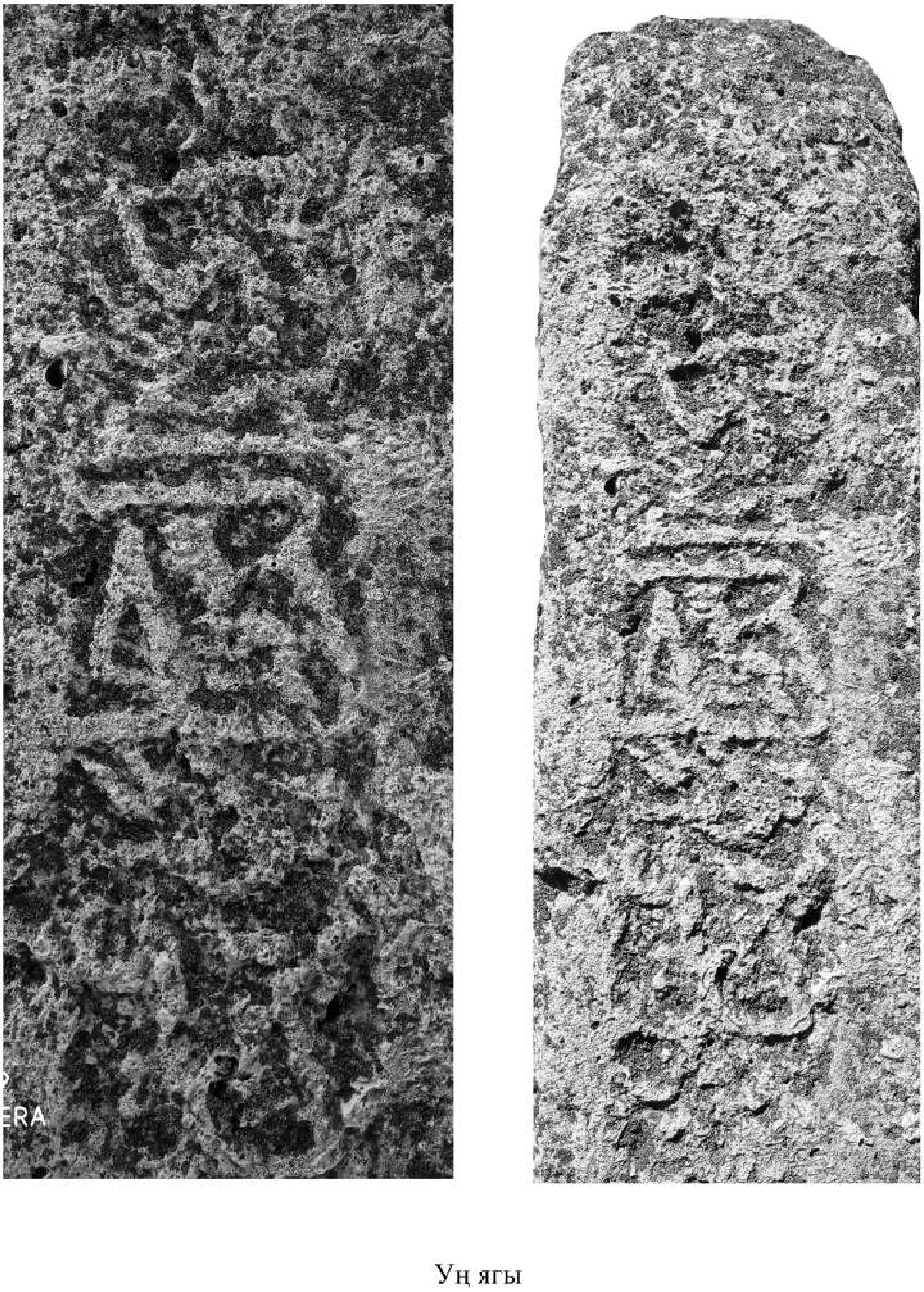

Уң ягы

79=Б

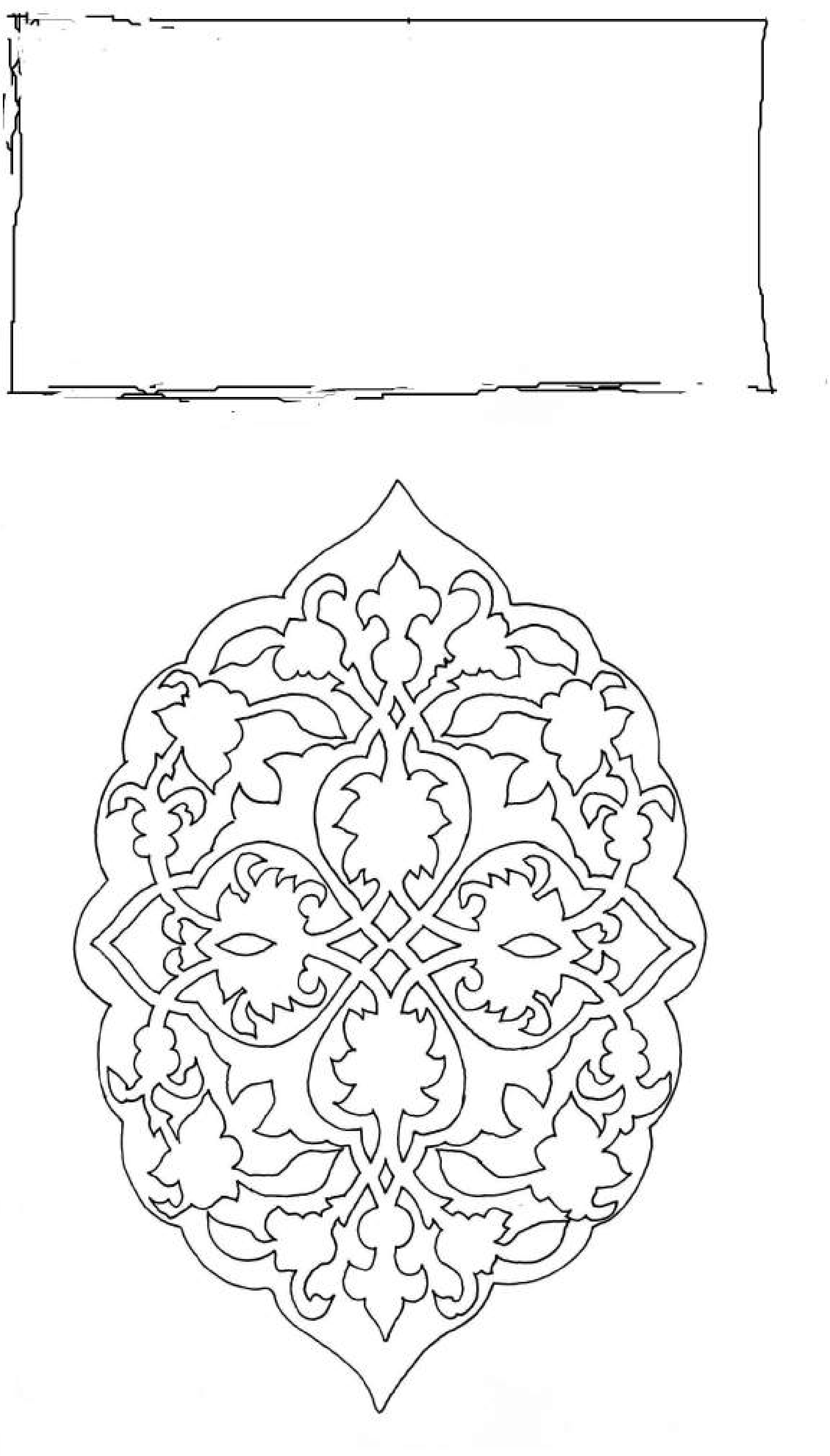

79=В=б

Пановка авылы, Питрәч районы

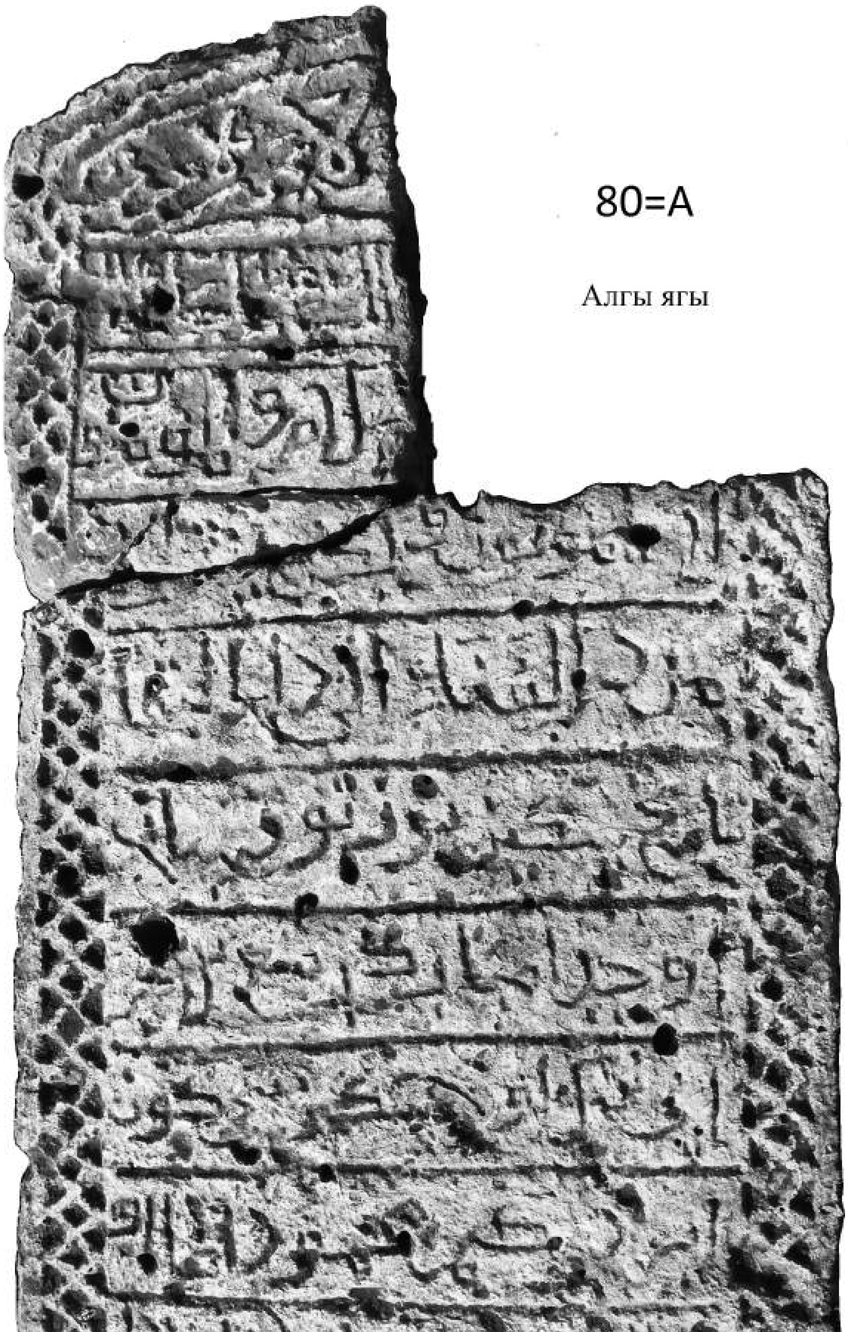

80=A

Алгы ягы

81=A=a

Алгы ягы (фрагмент, өске өлеше)

82=A

Алгы ягы

83=А

Алгы ягы

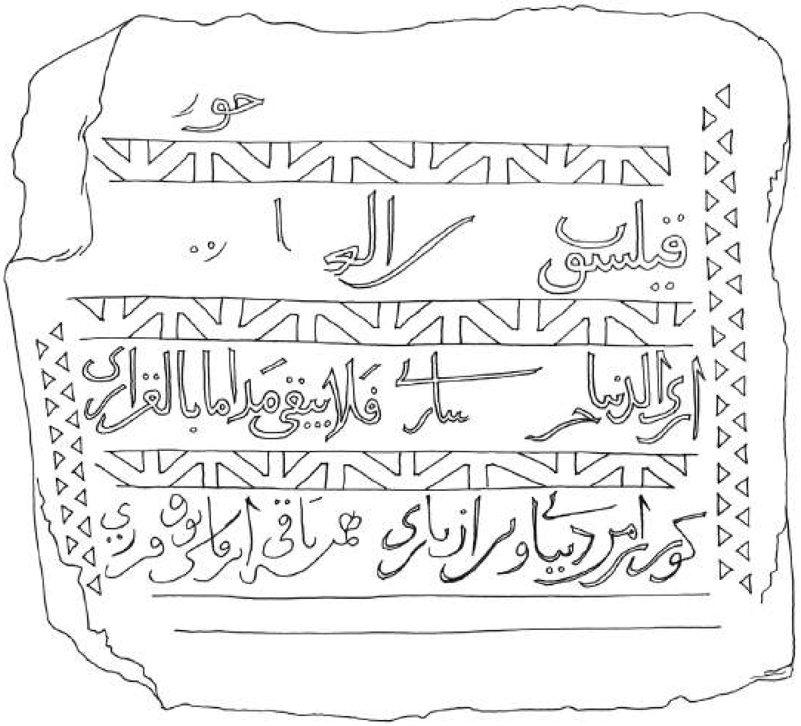

Алгы ягы (фрагмент, аскы өлеше)

84=А

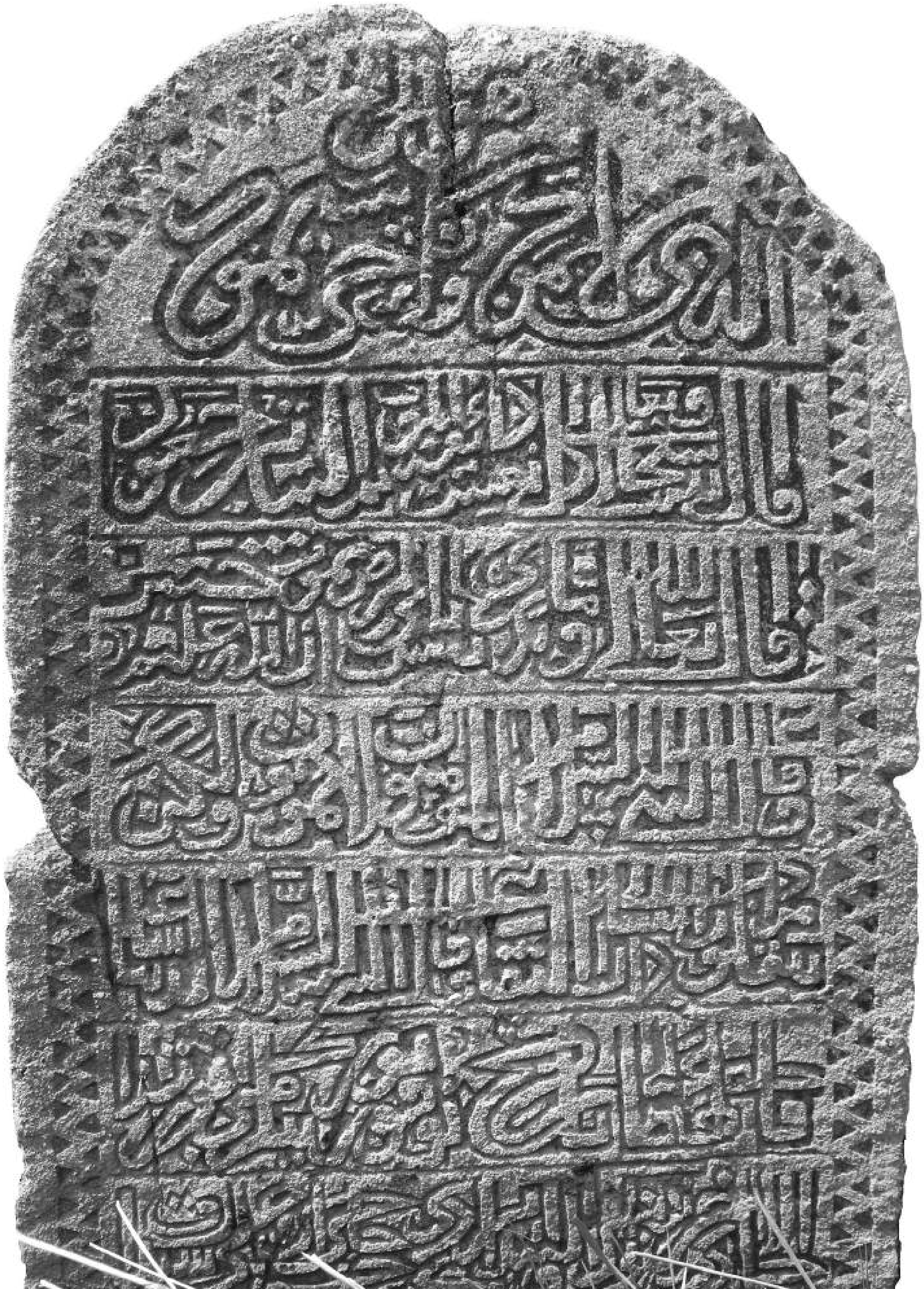

Алгы ягы

85=А

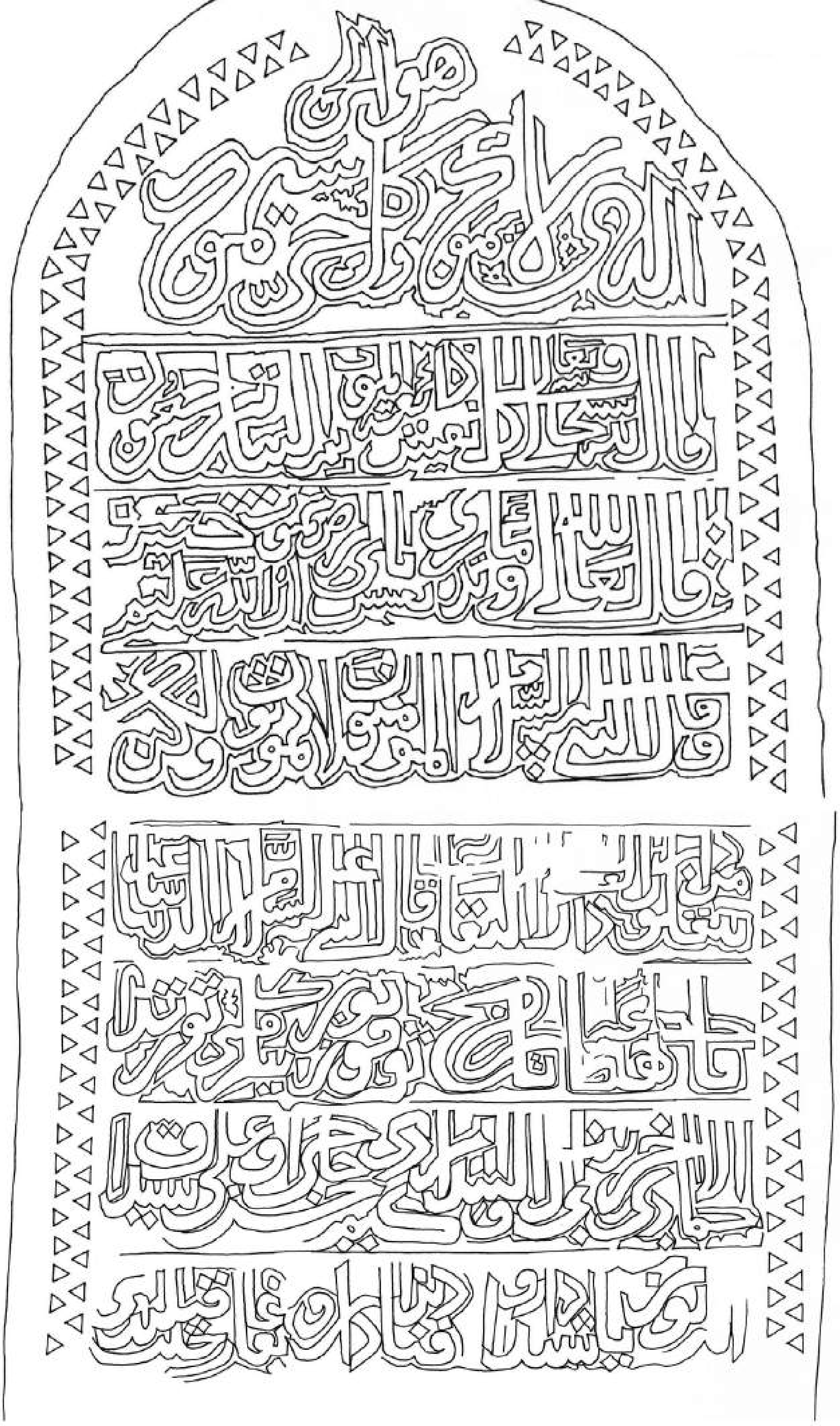

Алгы ягы
В.М.Усмановның рәсем күчермәсе

85

86=Г

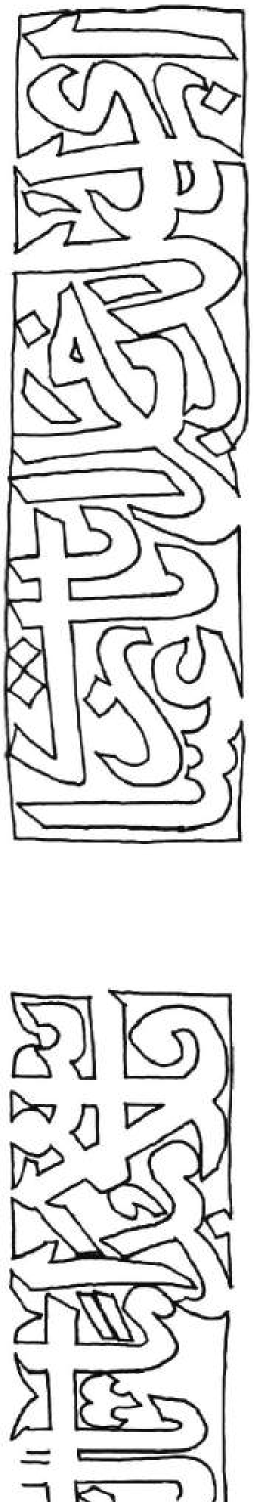

Сул ягы

Сул ягы

86=Г

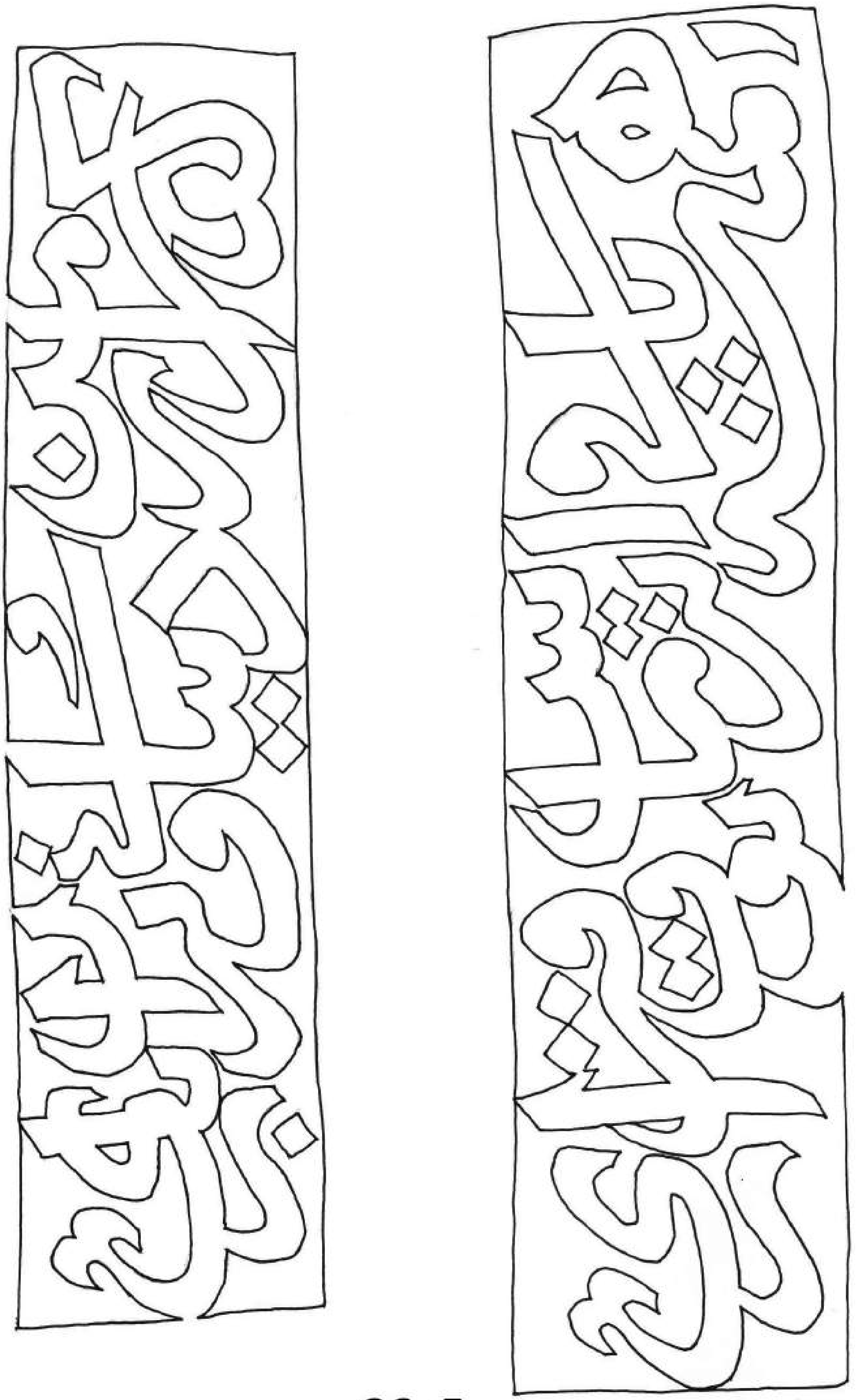

86=Г

Уң ягы

86=Б,Г

Сул ягы

Уң ягы

87=Б, В

Ярым борылыш хәлдә төшерелгән фотосы

Ярым борылыш хәлдә төшерелгән фотосы

87=В,Г

87

Ярым борылыш хәлдә төшерелгән фотолары

87=Г
(Чагыштыру өчен)

87=Б,Г

Сул ягы

Уң ягы

87

Фрагментлар күренеше

Сул ягы 87=А,Б Алгы ягы

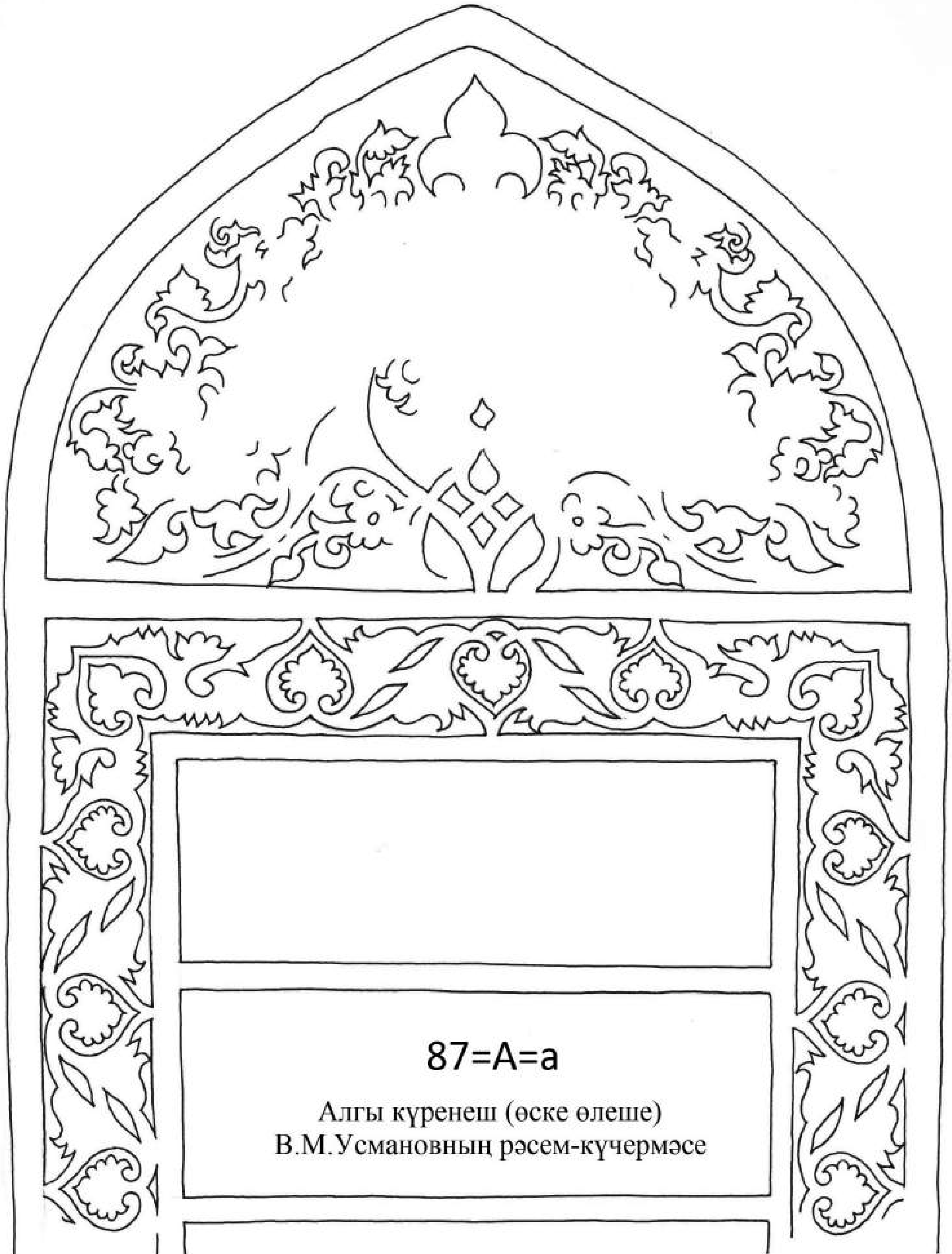

87=A=a

Алгы күренеш (өске өлеше)
В.М.Усмановның рәсем-күчермәсе

ТатарТау Иле
авылы

87

87=А=в

Алгы ягы (фрагмент, аскы өлеше)

87=Б,Г

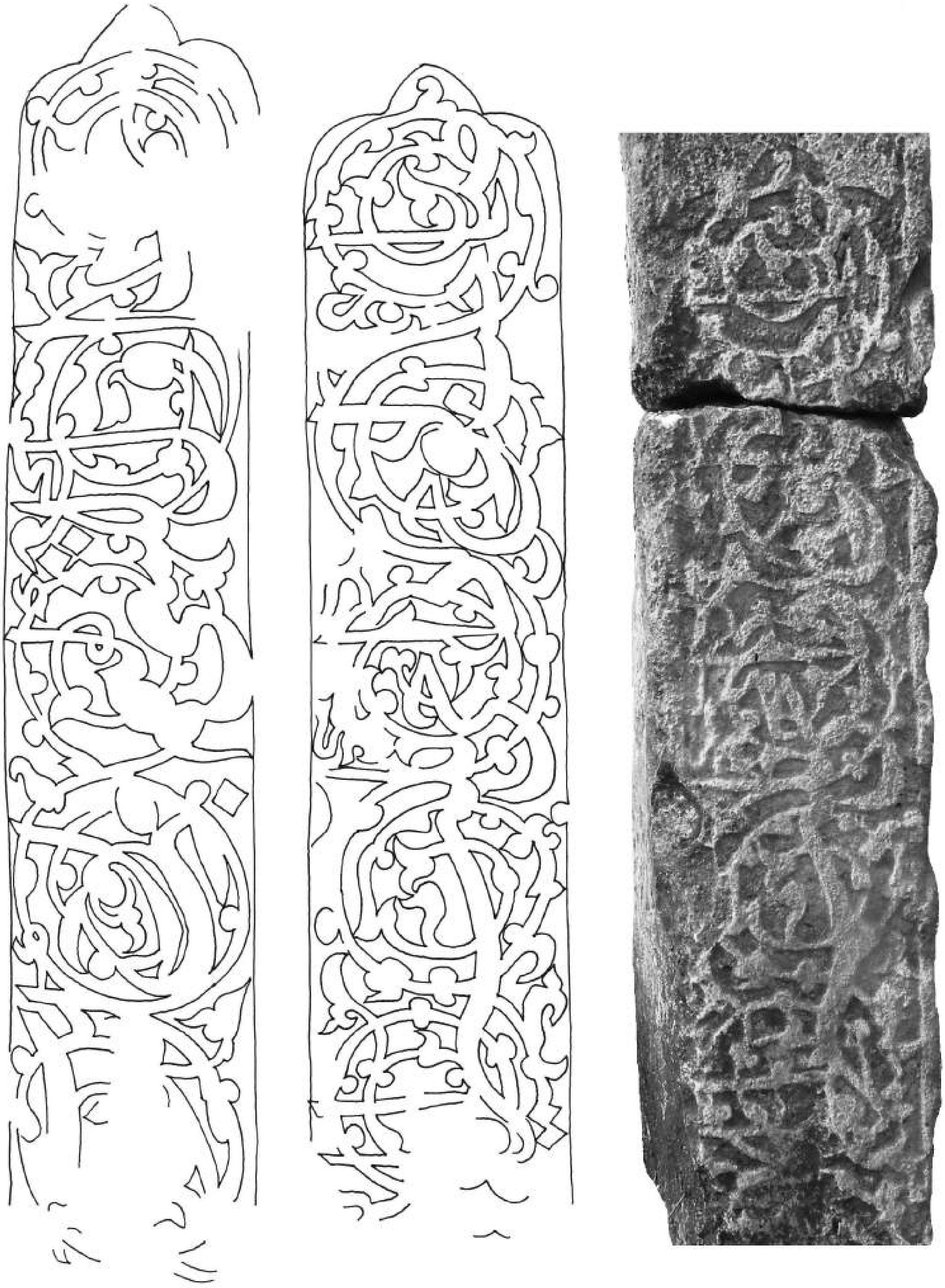

87=Б,Г

87=B

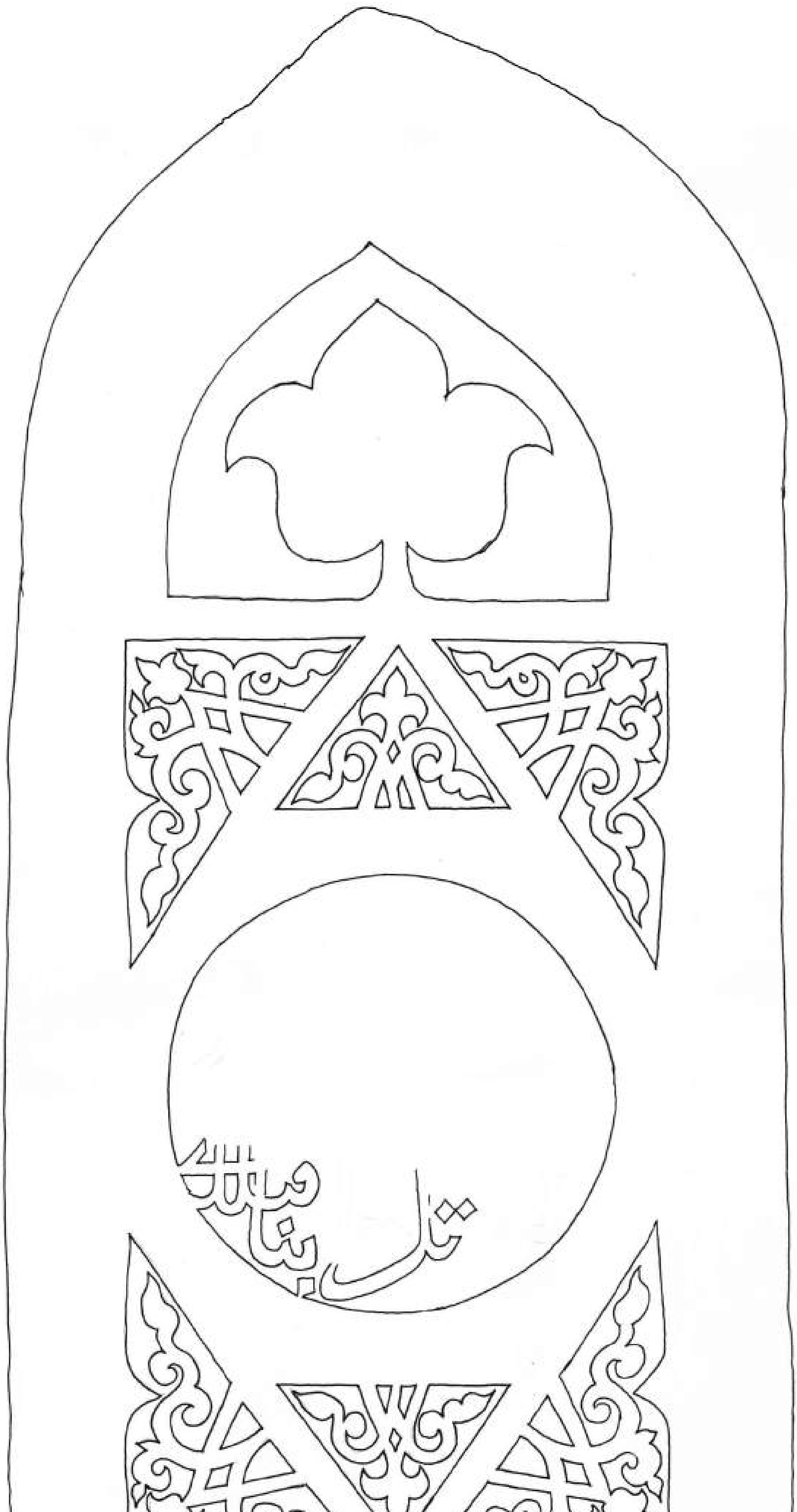

87=В

Арткы як бизәлеше
В.М.Усманов рәсем-күчермәсе

87=Г

(Чагыштыру өчен)

87=Г=а

87=Г=б

88

Ярым борылыш хәлдә төшерелгән фотолары

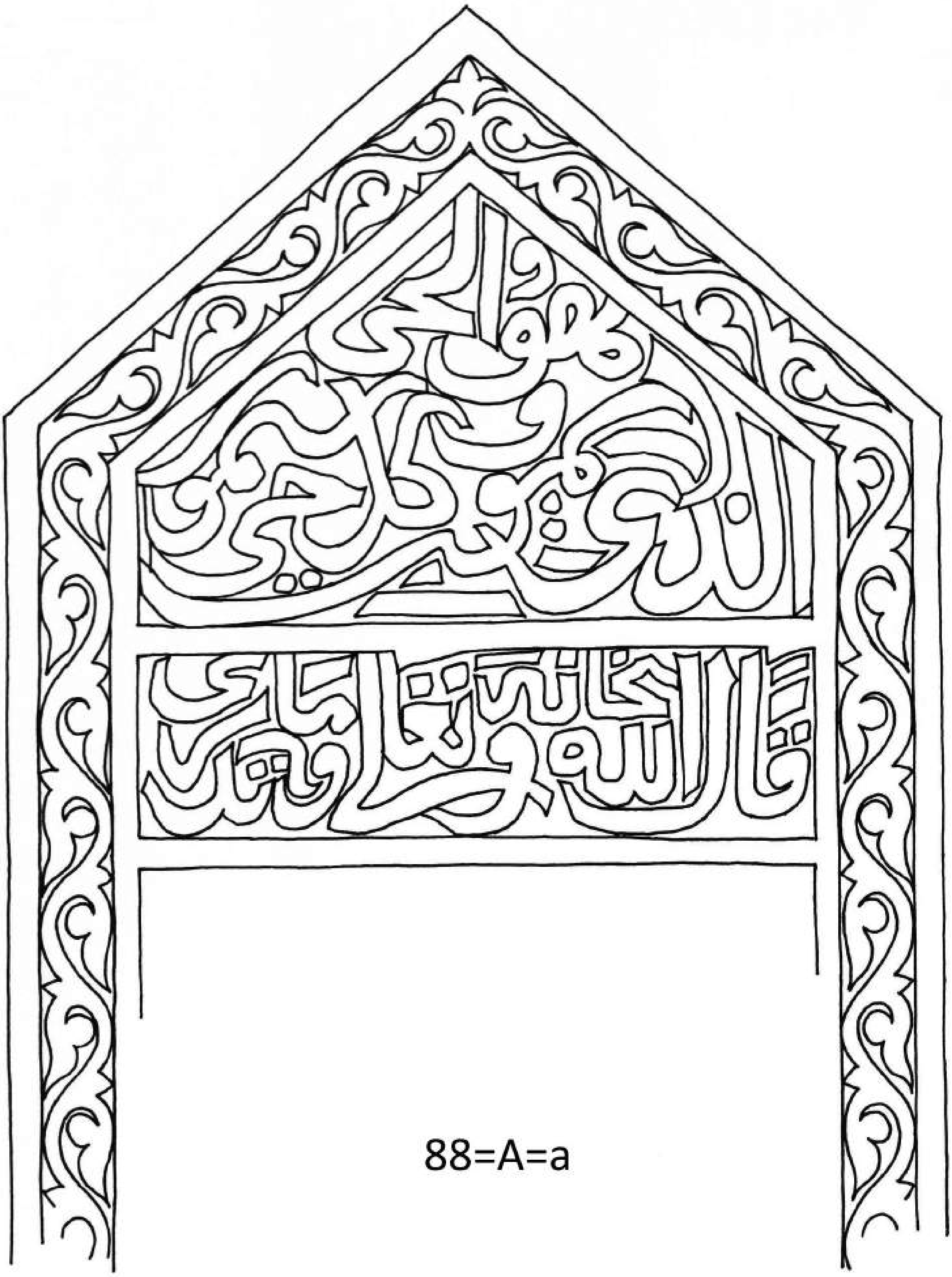

88=A=a

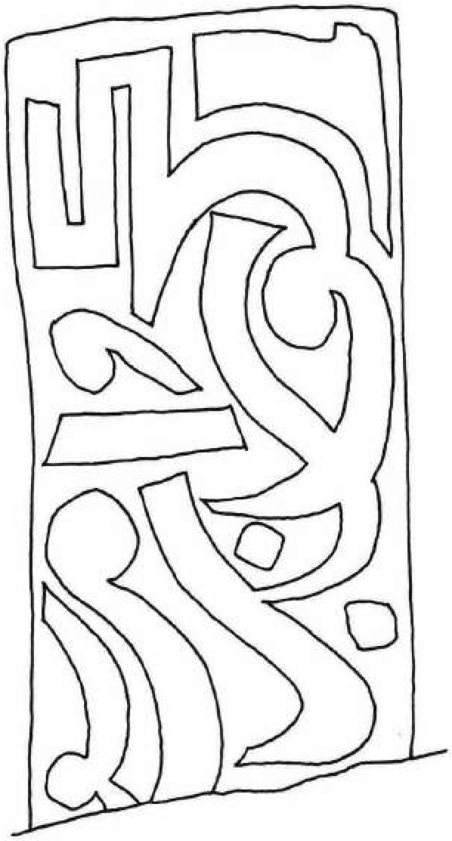

Сул ягы

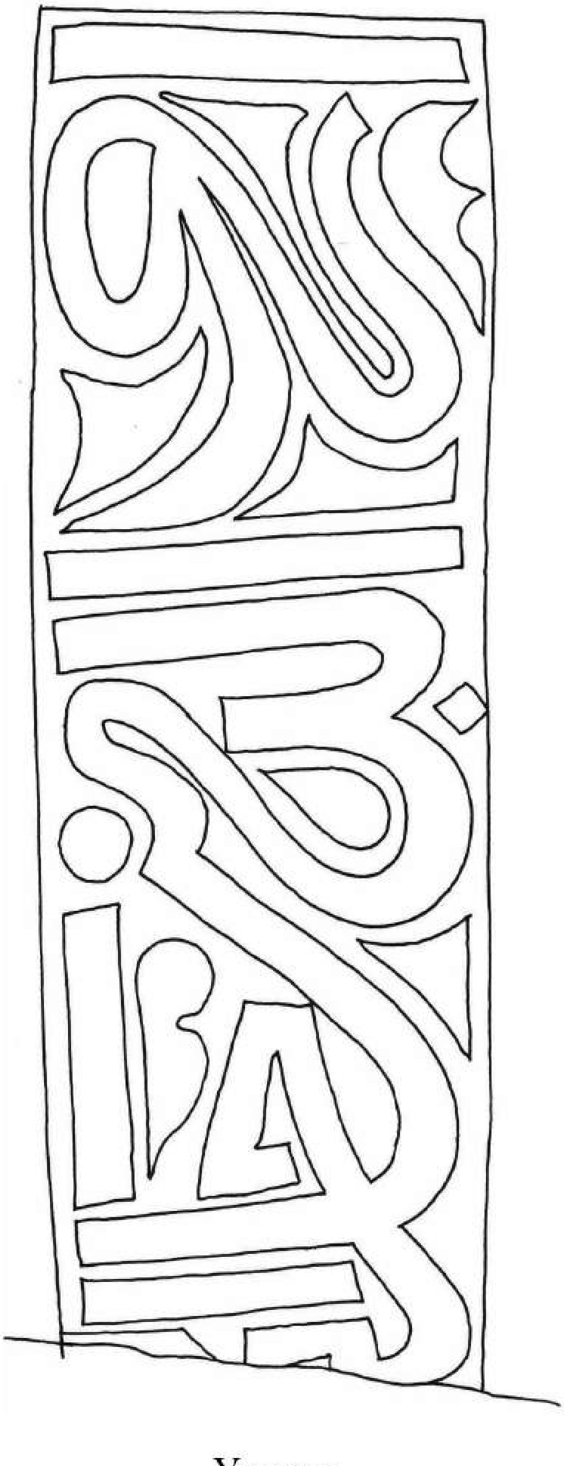

Уң ягы

88=Б,Г

88=Б,Г

Татар Тау Иле авылы

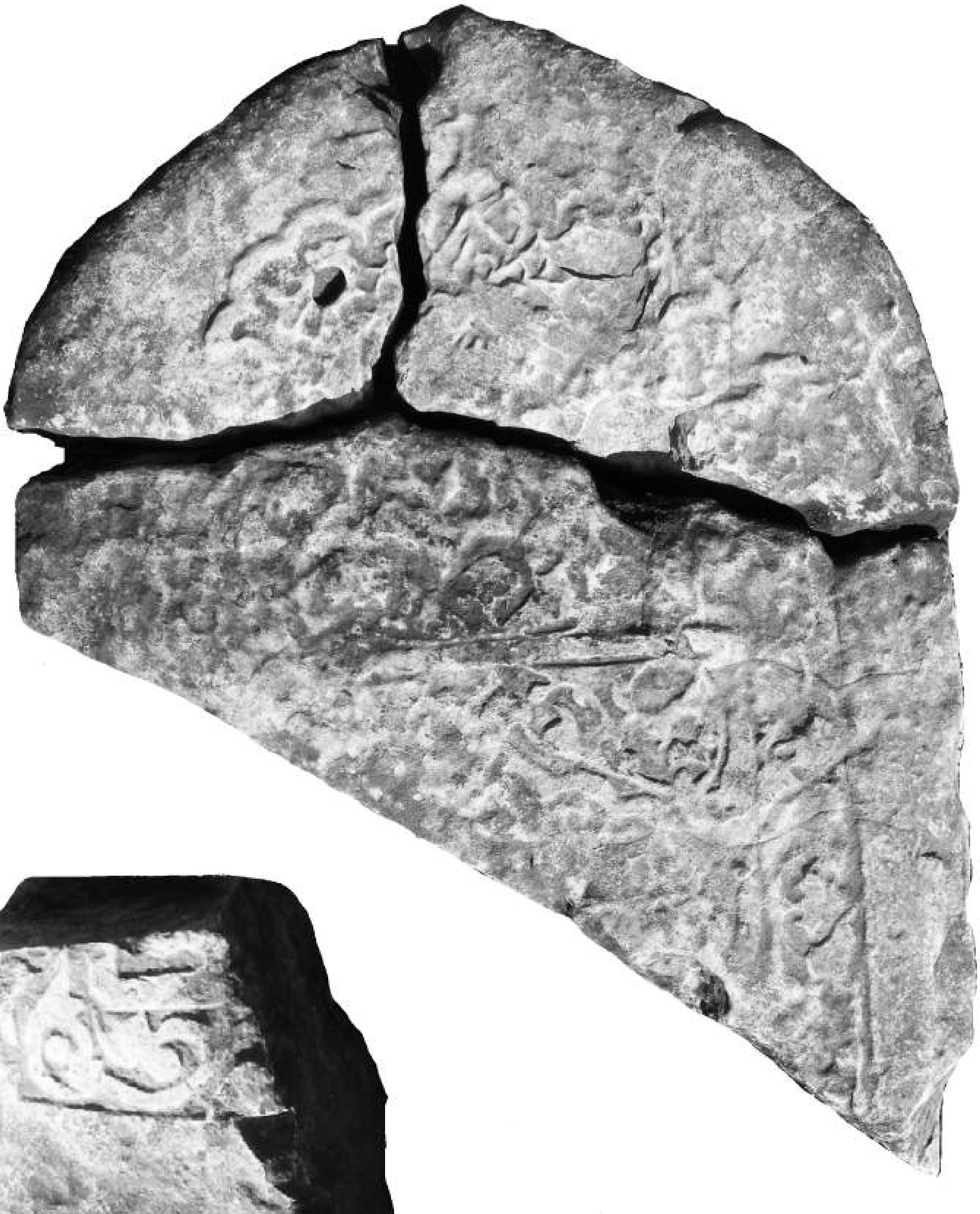

Алгы ягы
(фрагментлар)

89=А=а

Алгы ягы (өске өлеше)
В.М.Усманов рәсем-күчермәсе

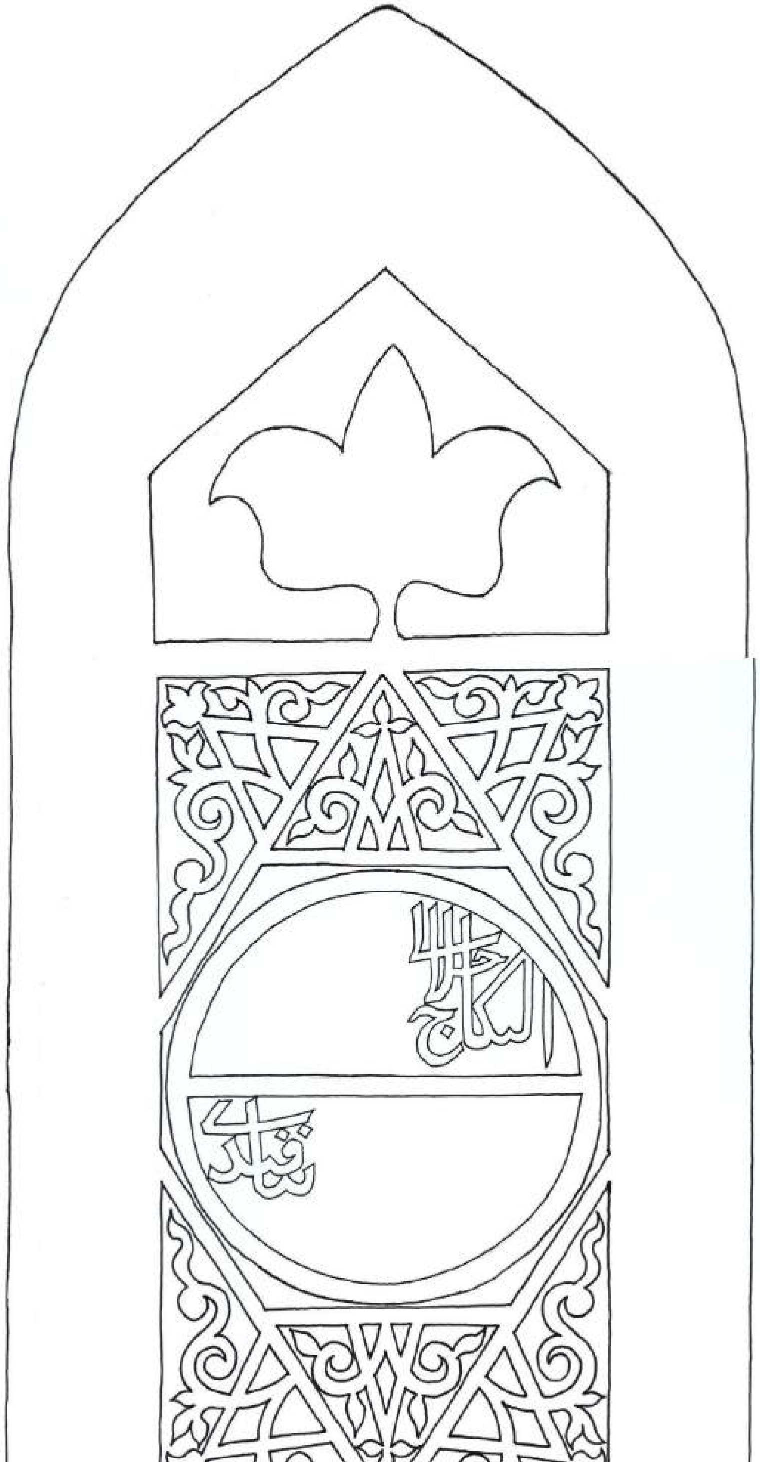

89=B

Арткы ягындагы бизәлеш
В.М.Усмановның рәсем-күчермәсе

Арткы як бизәлеше
(фрагмент, өске өлеше)

89

Уң ягы (фрагмент)

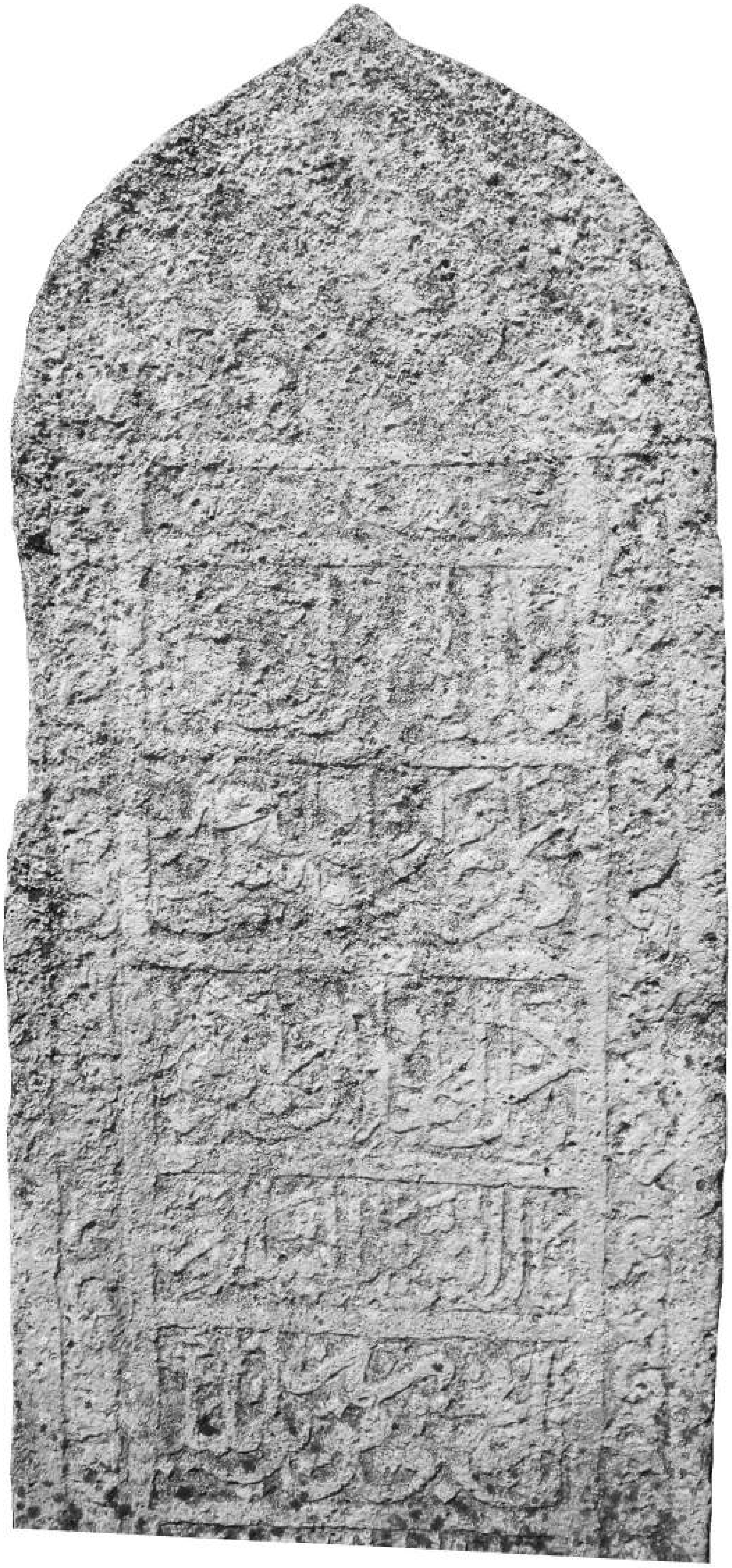

90

Алгы ягы (өске өлеше)

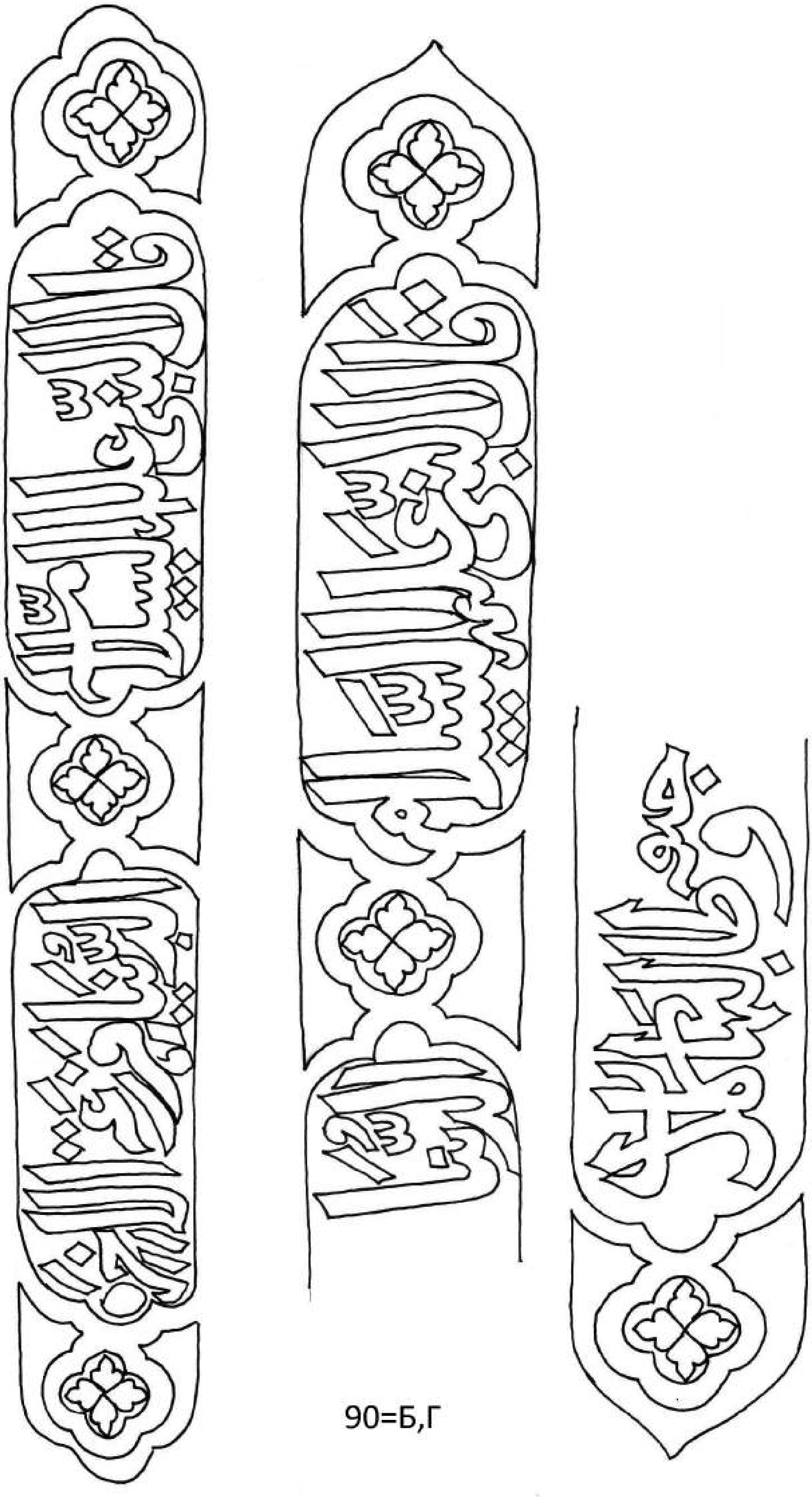

90=Б,Г

Сул ягы Уң ягы

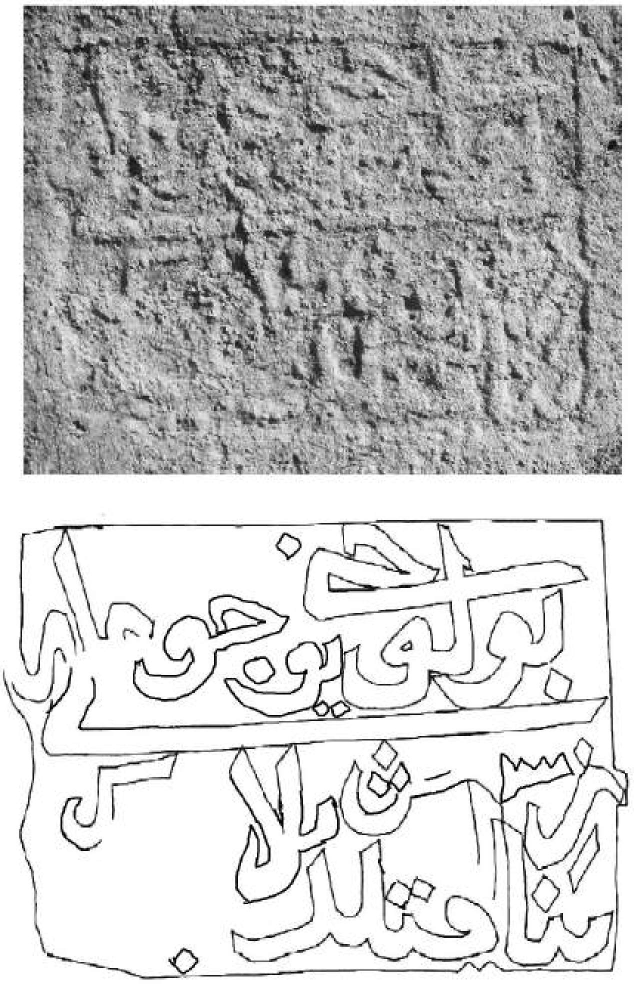

90=B

Арткы ягы

90=B=a

Арткы ягы

90=В=б

Арткы ягы.
Бу урында ташны яздыртып куючының исеме язылган

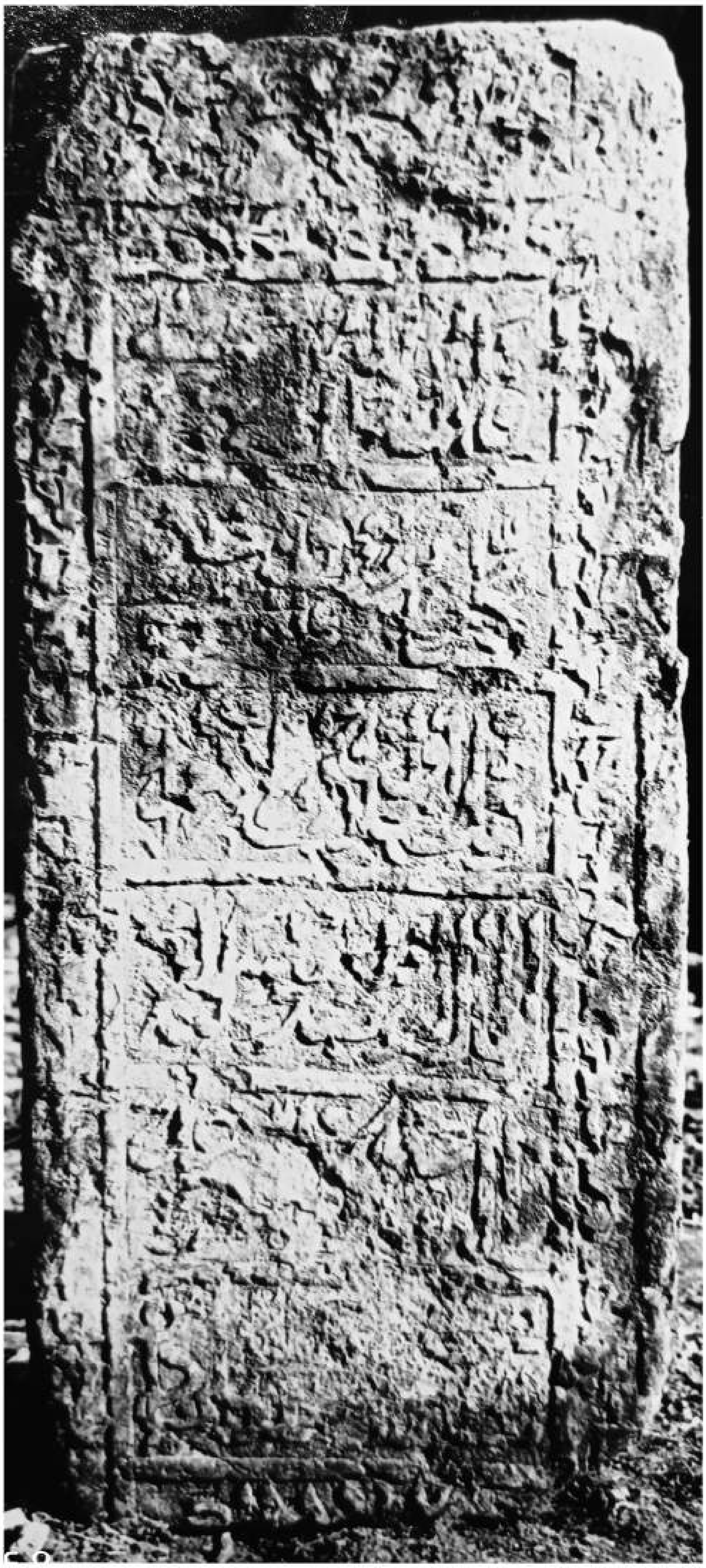

91

Алгы ягы
Һ.Йосыпов фондыннан

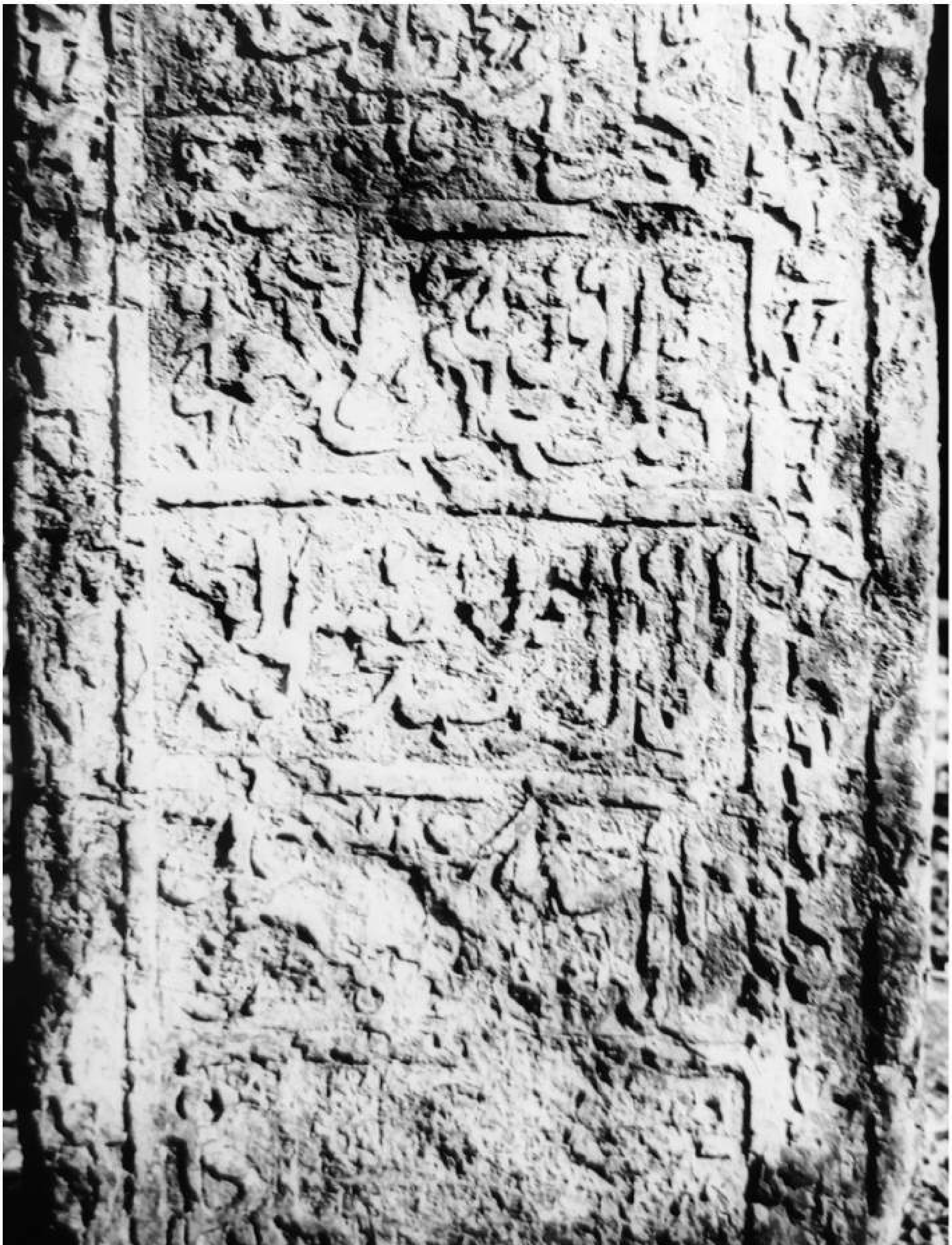

91=А=б
Алгы ягы
(аскы өлеше)

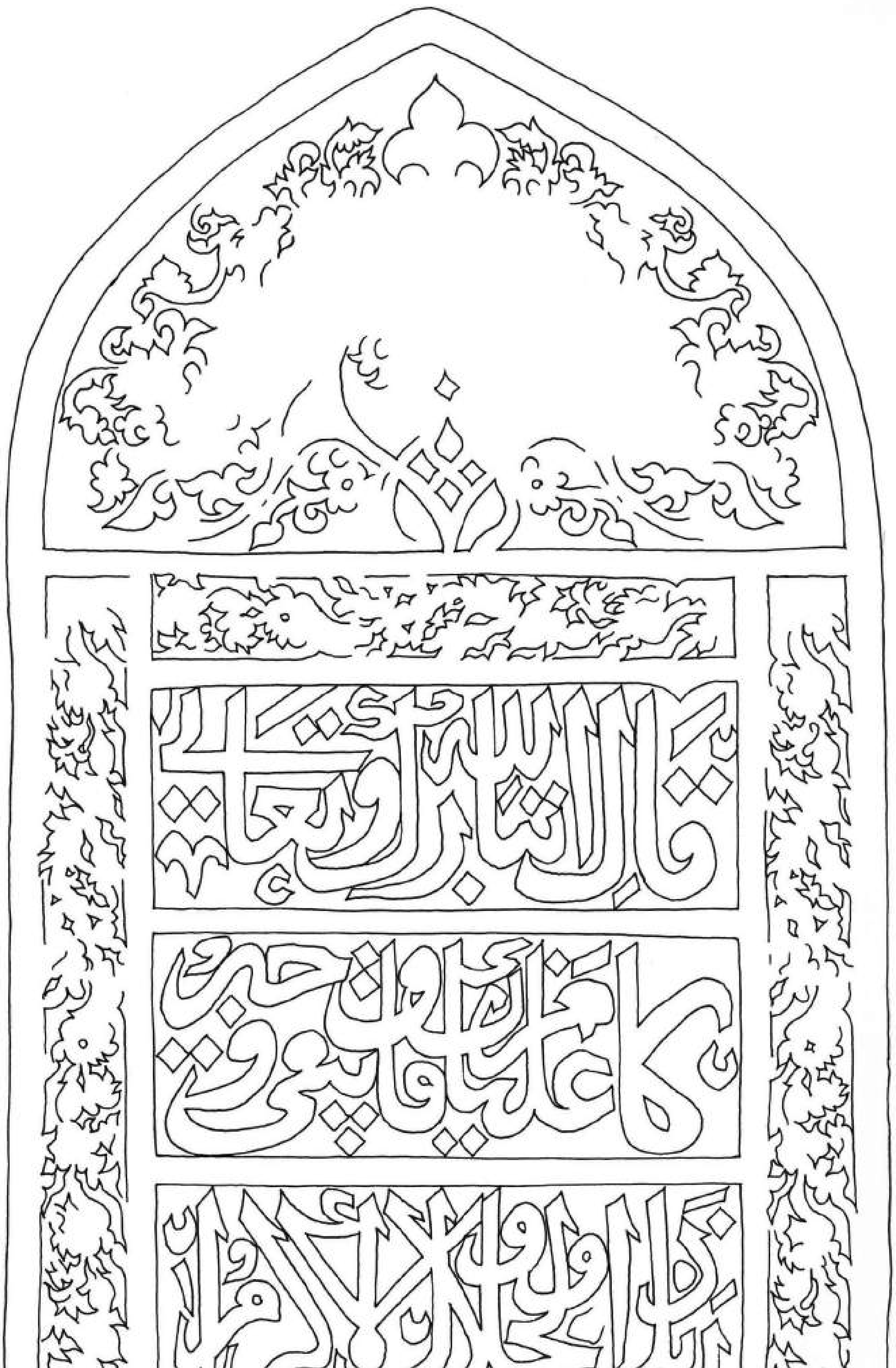

91=А=а

Алгы ягы (өске өлеше)
В.М.Усмановның рәсем-күчермәсе

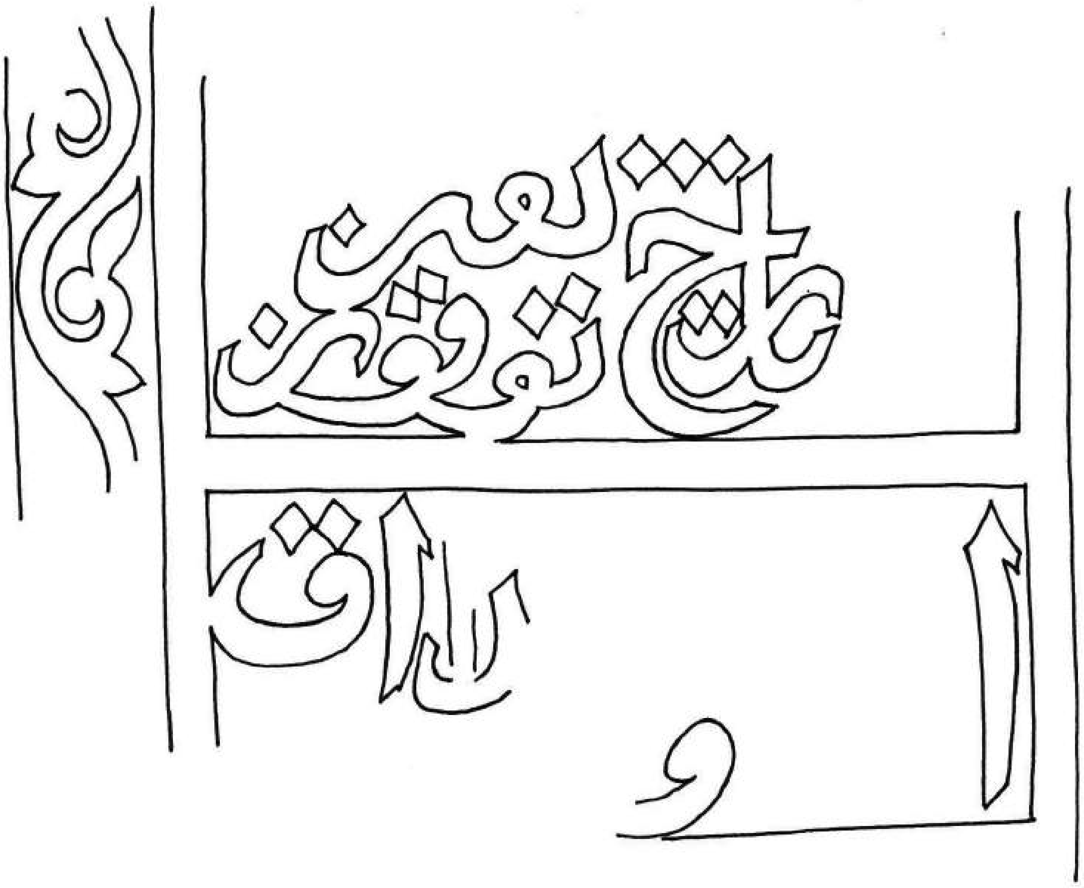

92=А=в

Измә авылы, Саба районы

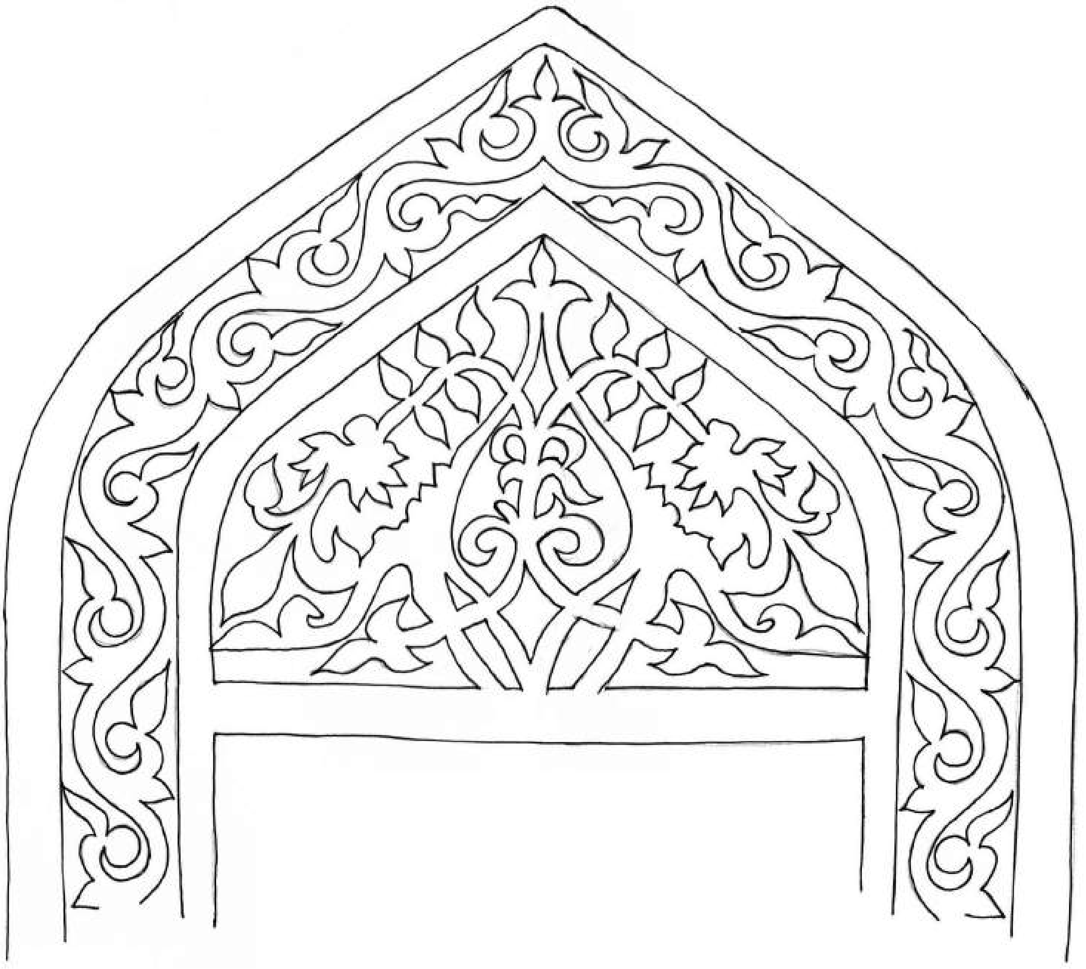

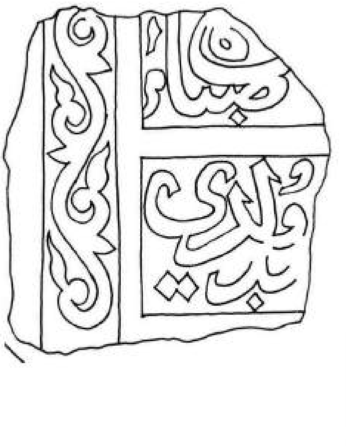

93

Измә авылы, Саба районы

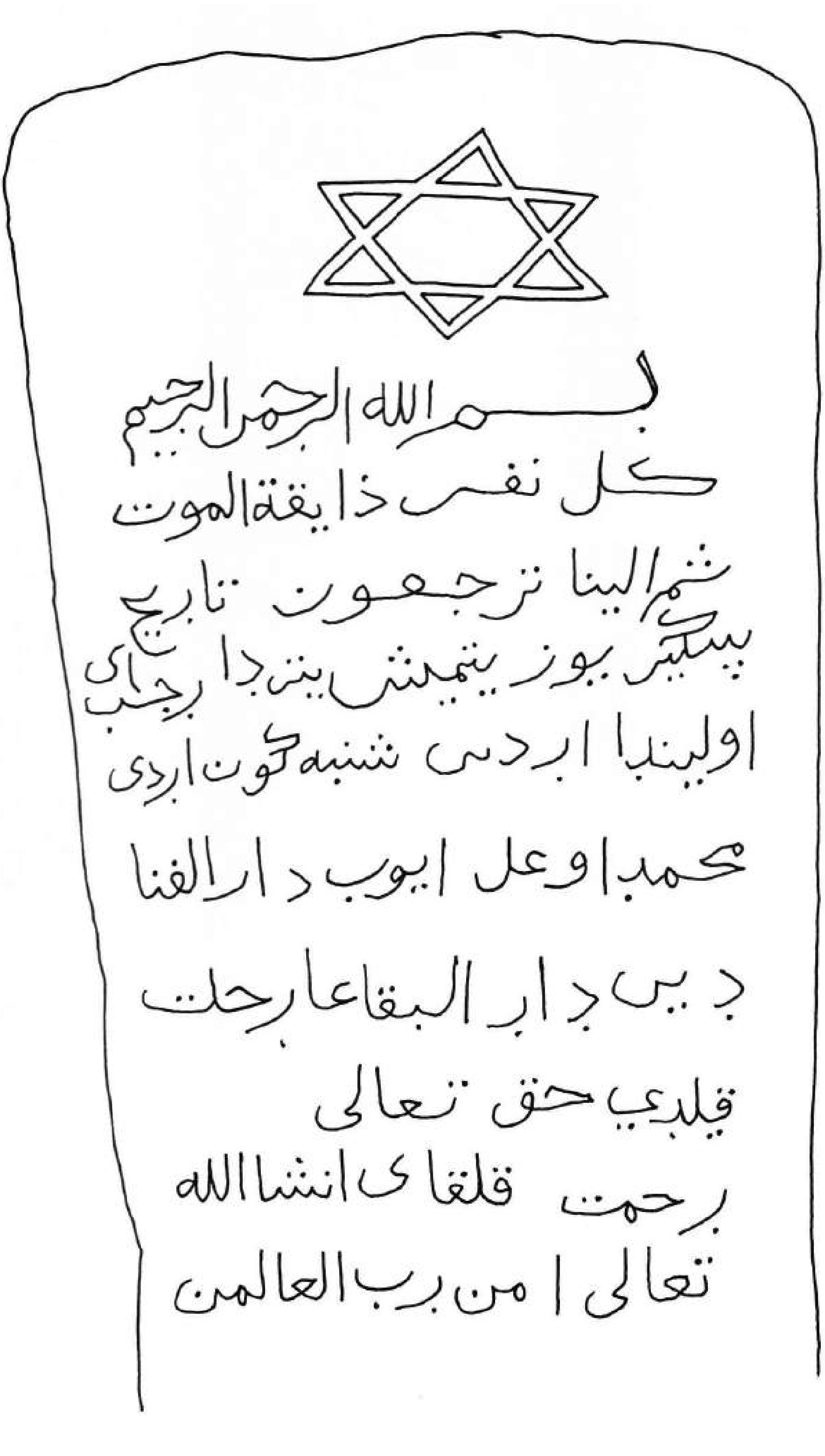
بسم الله الرحمن الرحیم
کل نفس ذایقة الموت
ثم الینا ترجعون تاریخ
بیککیز یوز یتمیش بنده رجبای
اولیندا اردی شنبه گون اردی
محمد اوغل ایوب دار الفنا
دن دار البقا عارحلت
قیلدی حق تعالی
رحمت قلغای انشا الله
تعالی امین رب العالمین

94

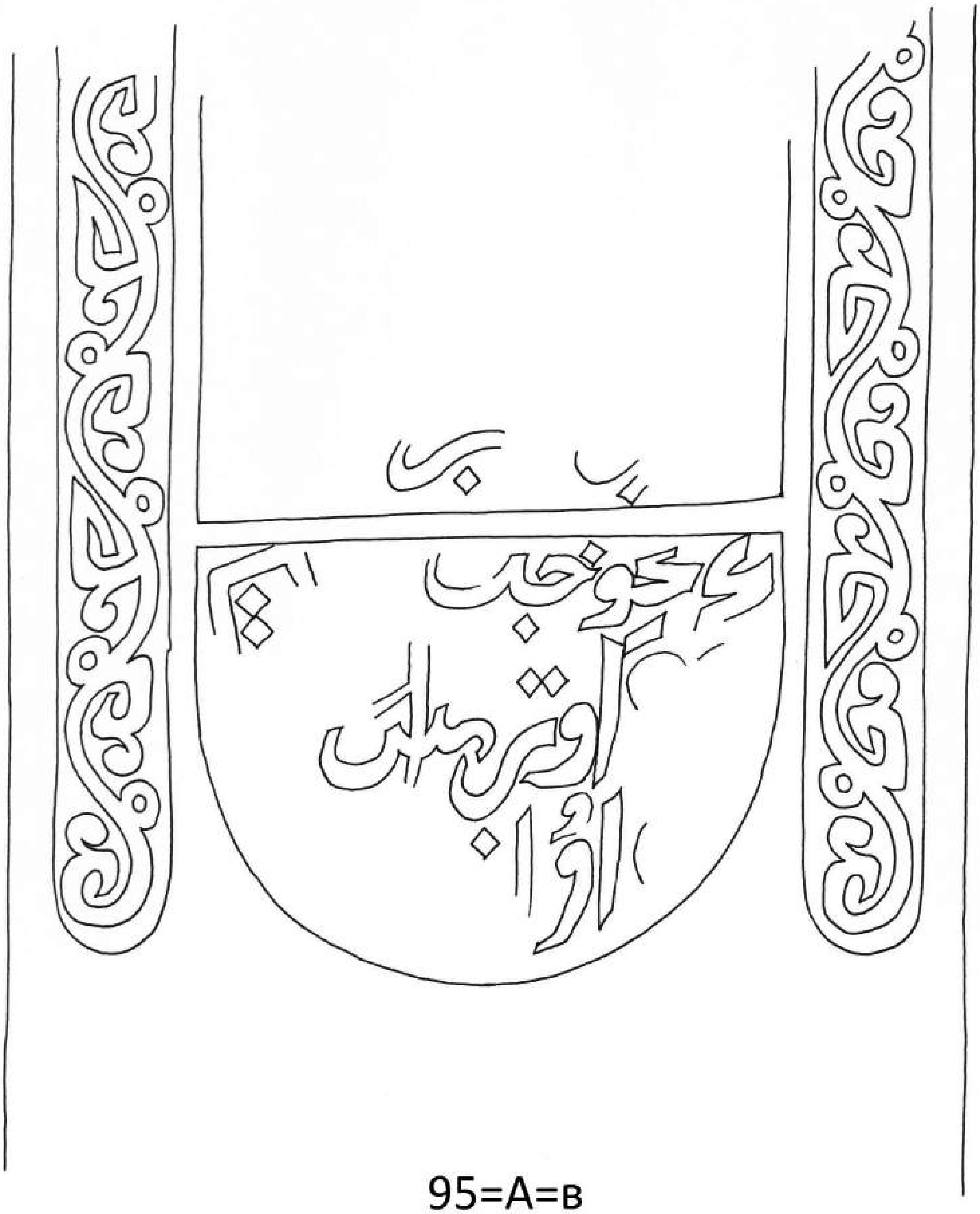

95=A=в

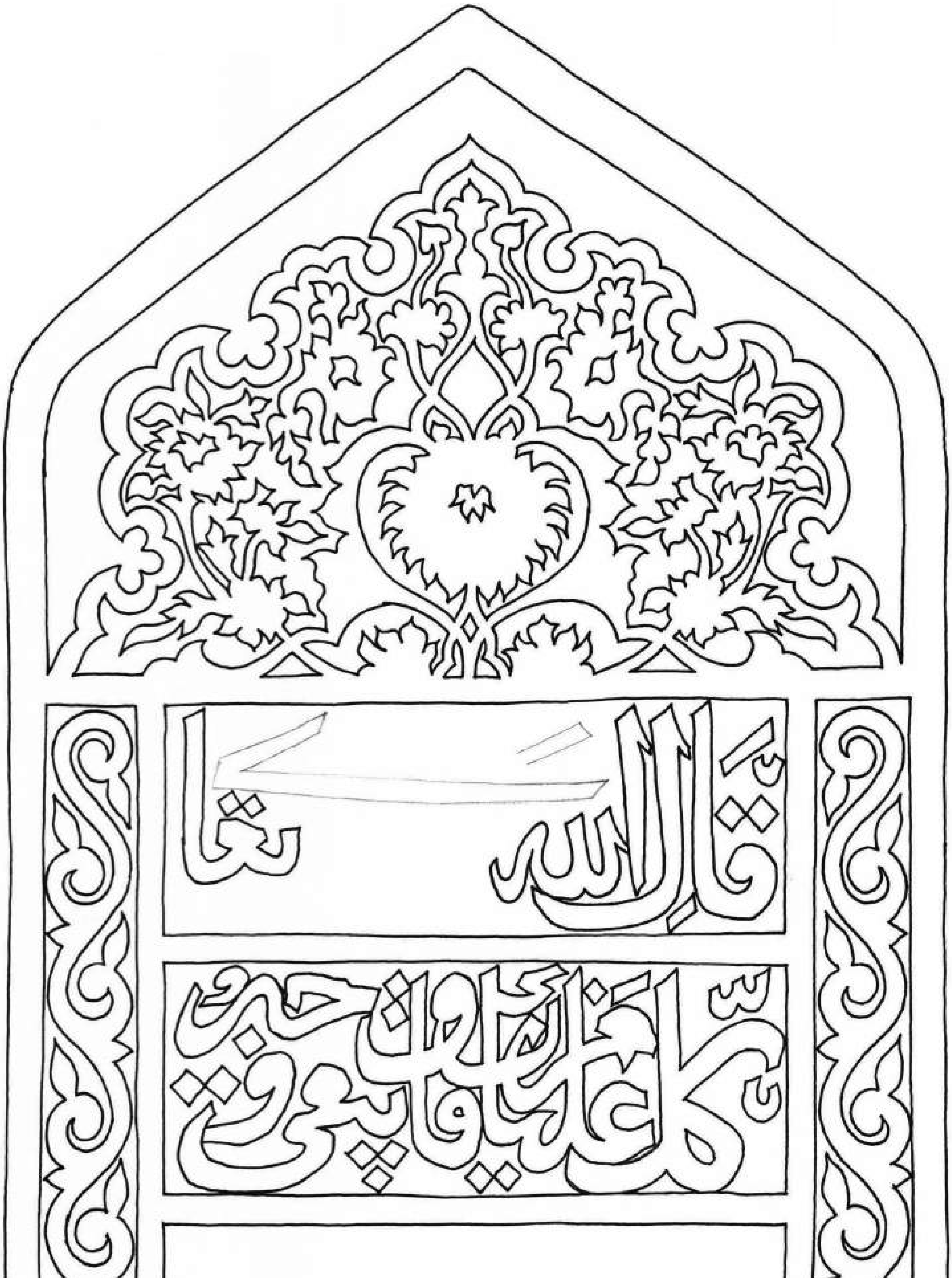

96=A=a

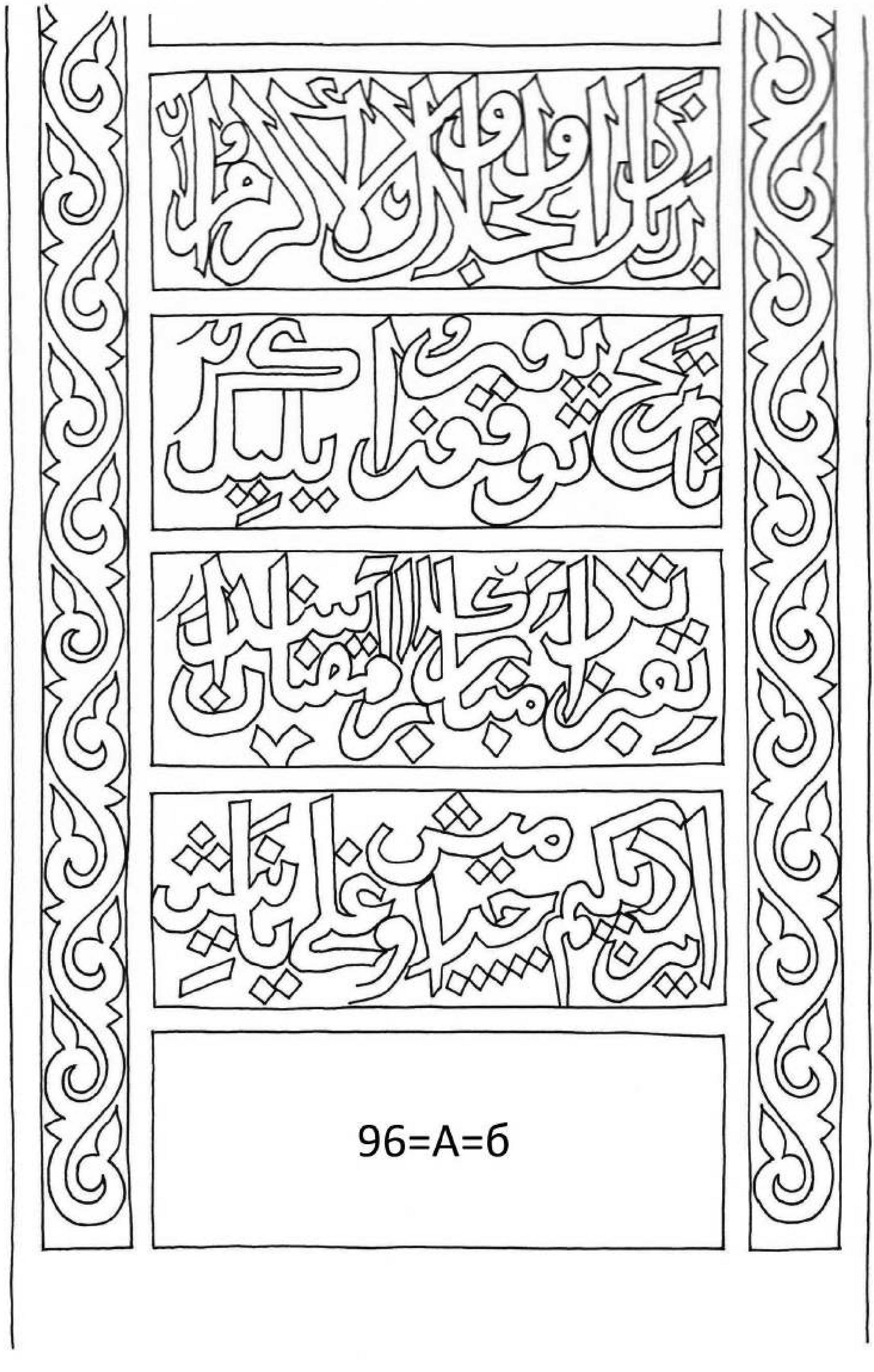

96=A=б

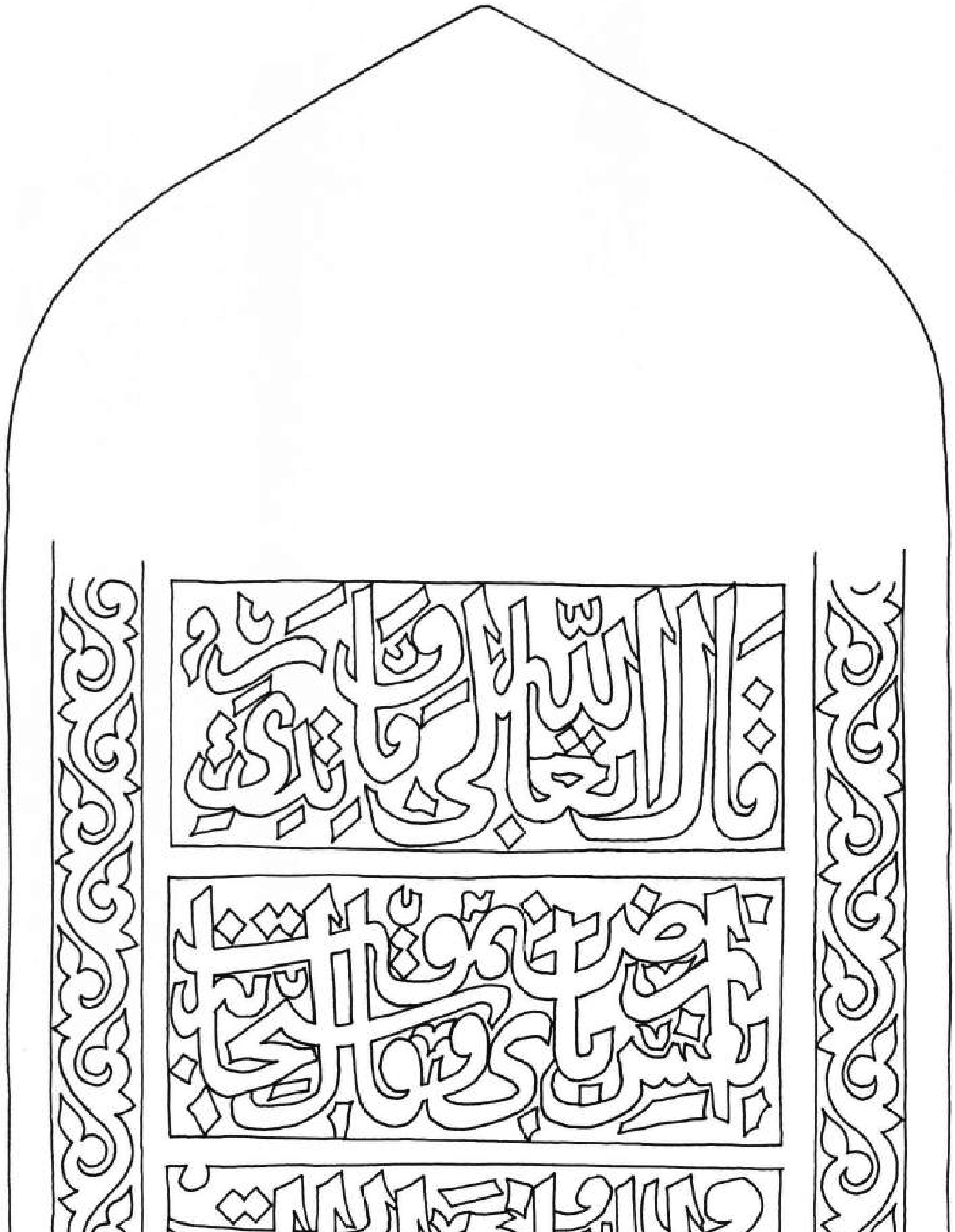

97=A=a

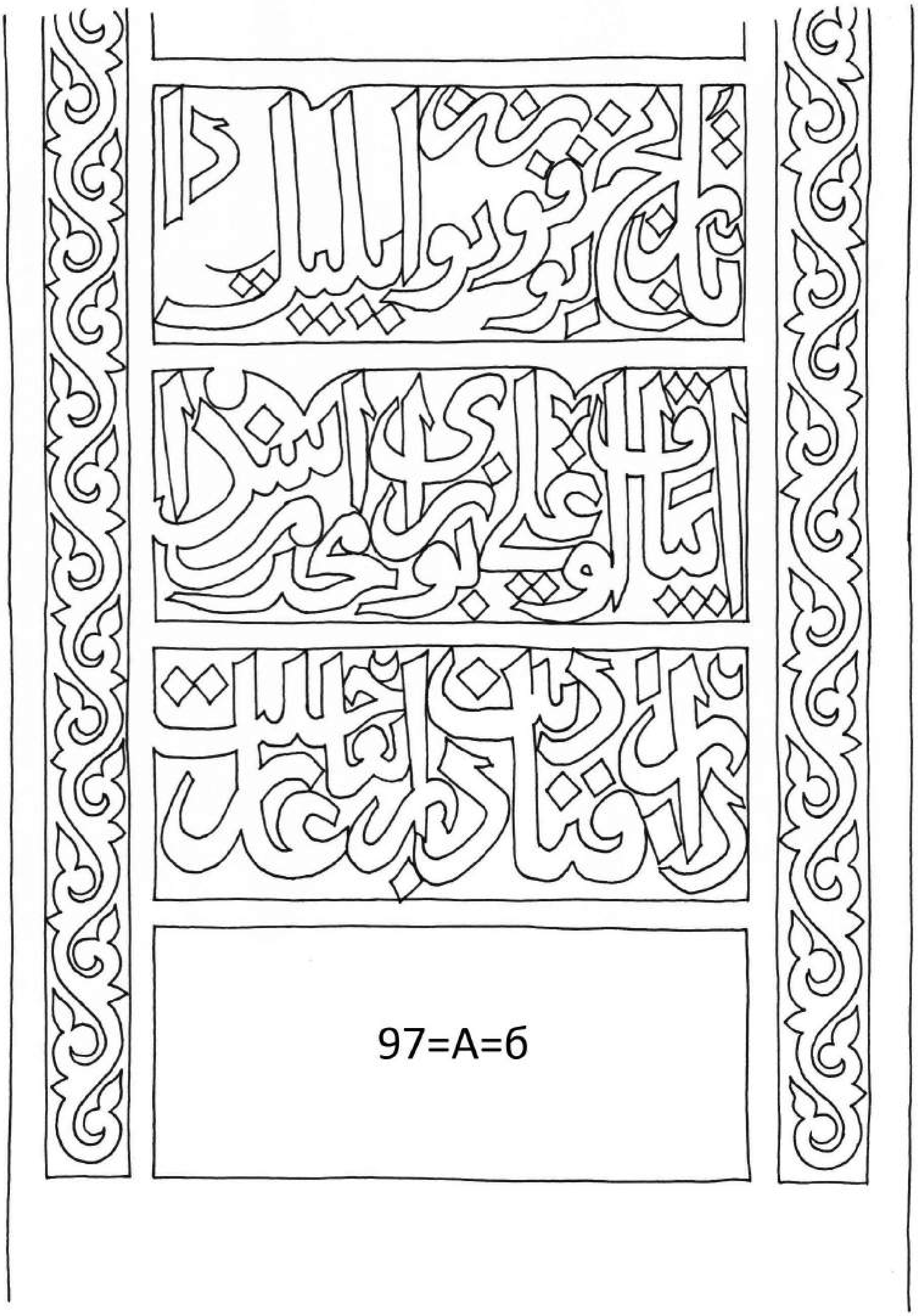

97=A=б

98

Җ. Мөхәмматшин фотосы

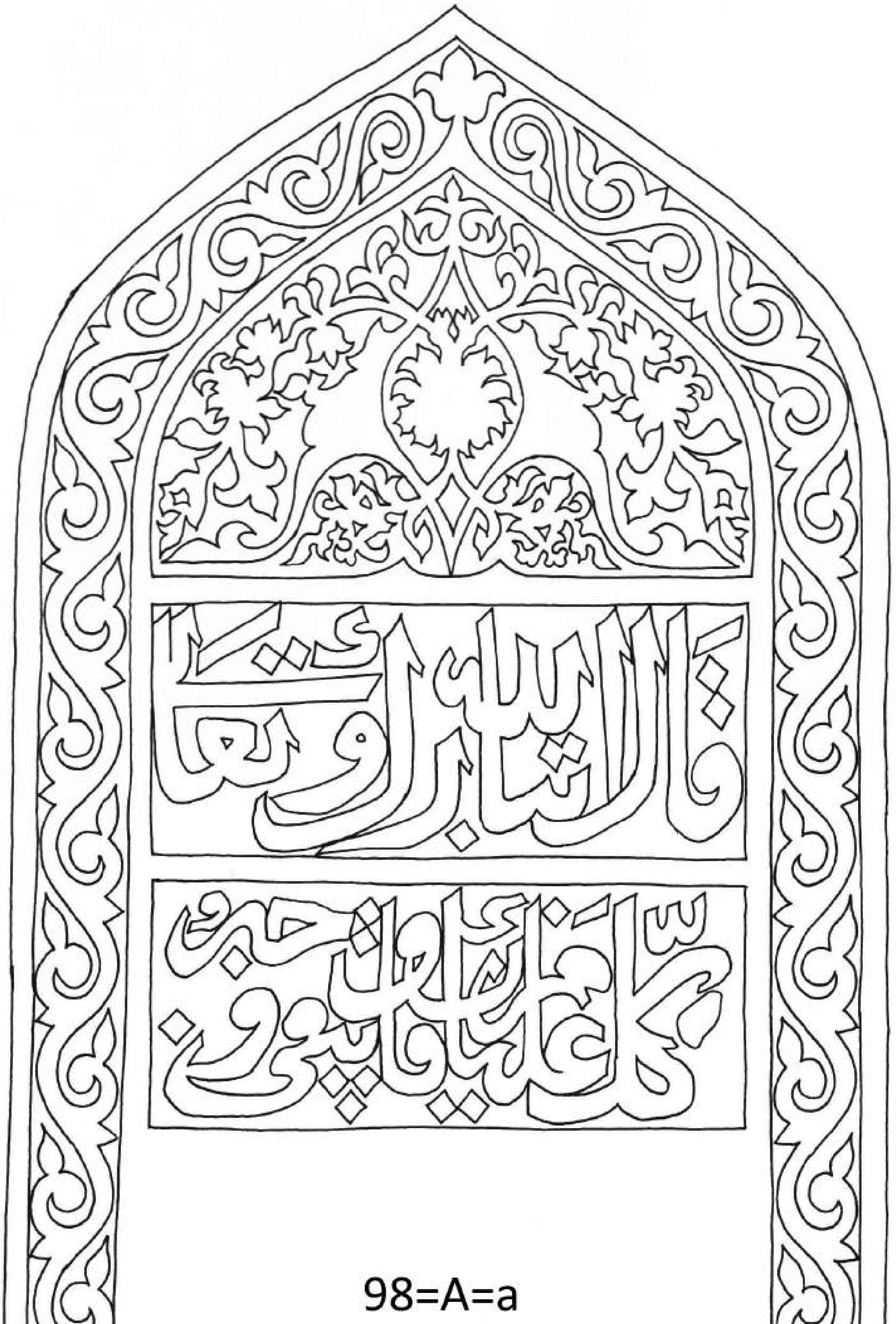

98=A=a

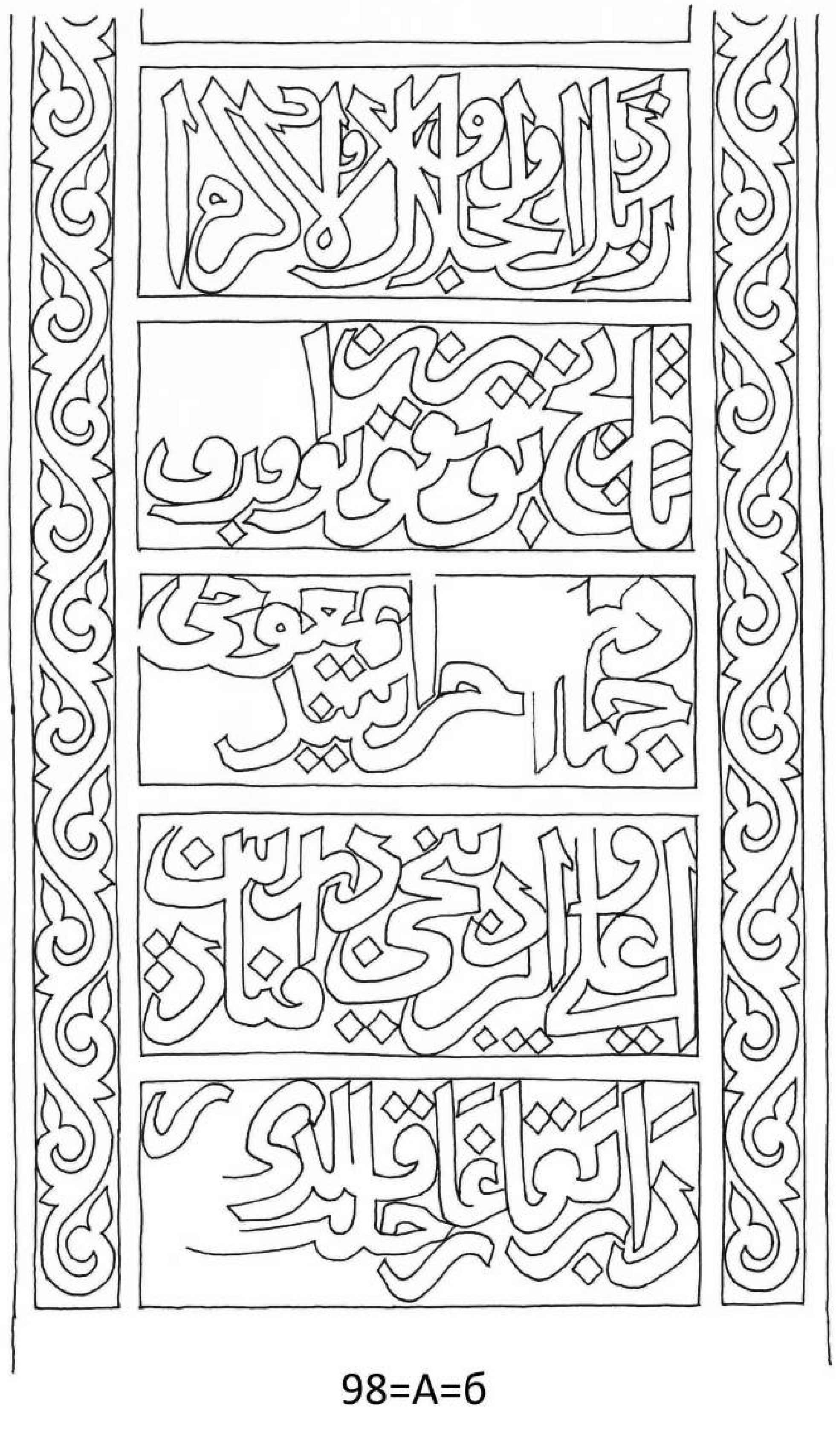

98=А=б

99=А=в

Җ. Мөхәммәтшин фотосы

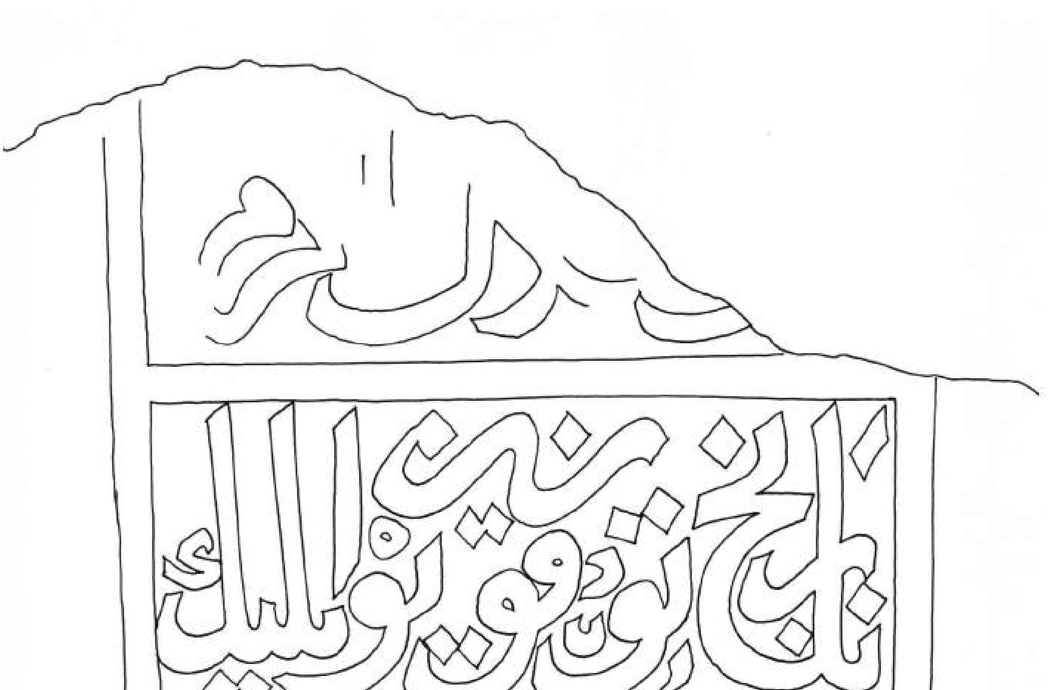

99=A=в

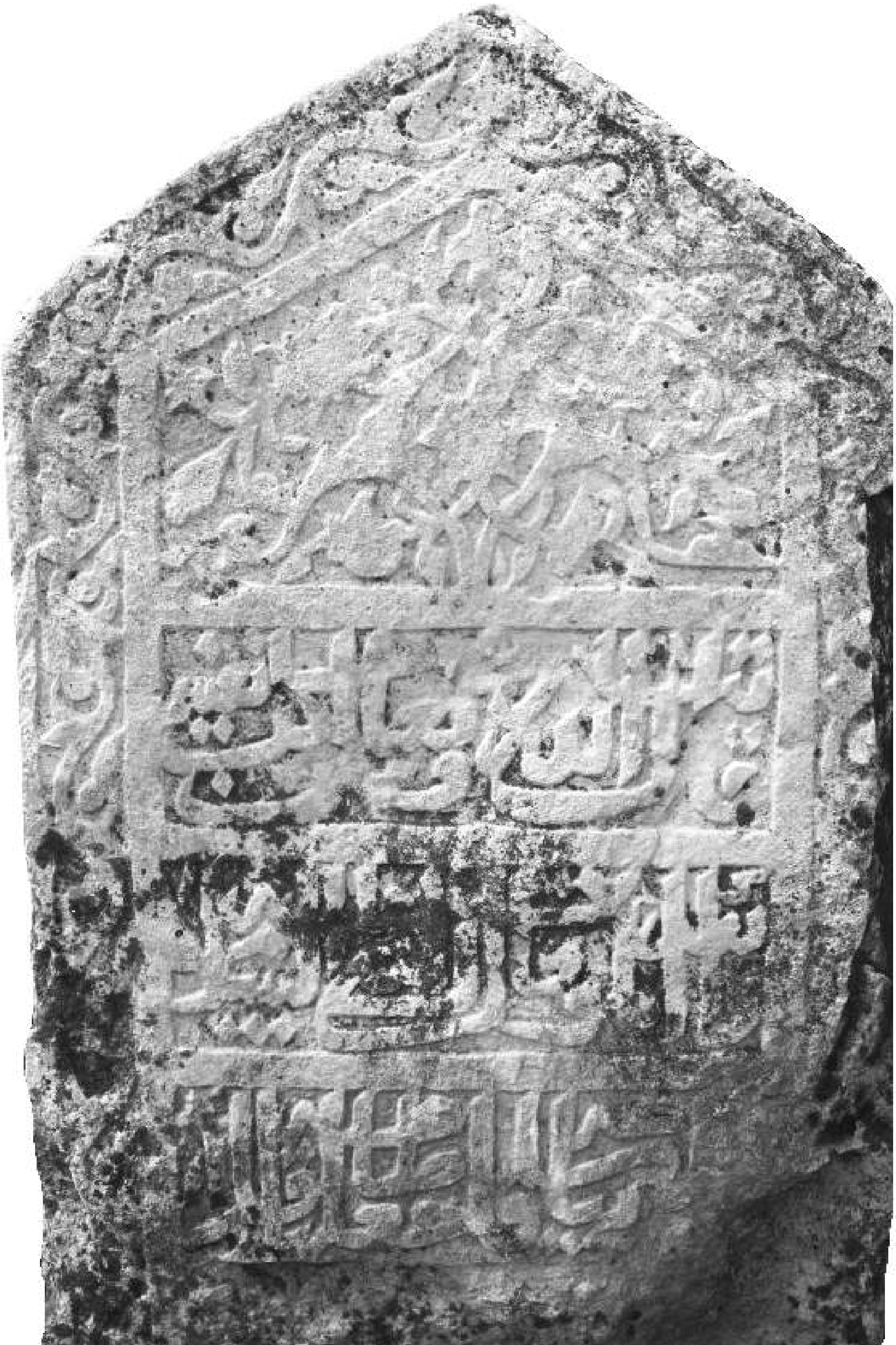

100

Җ. Мөхәммәтшин фотосы

100=А=в

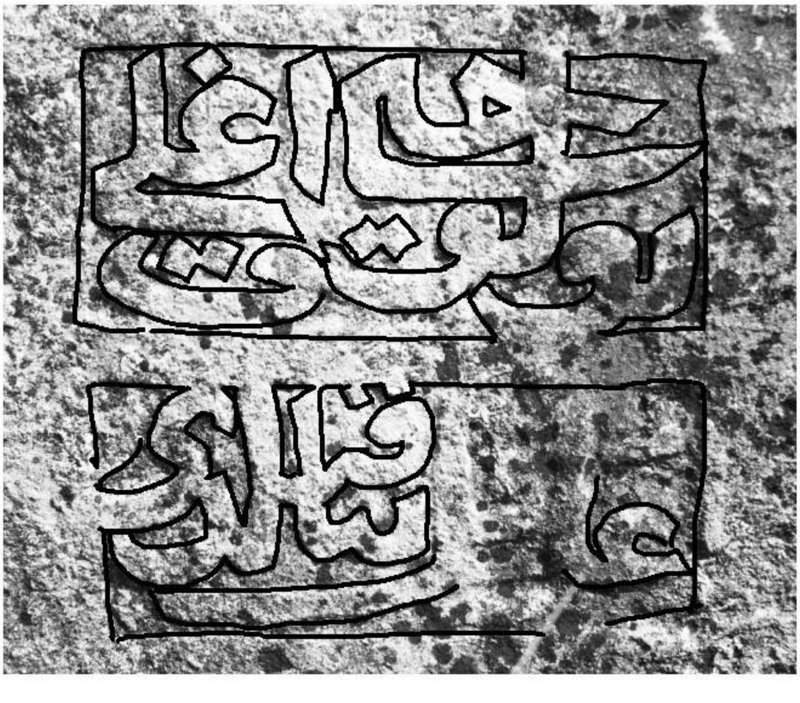

100=В=б

Җ. Мөхәммәтшин фотосы

101=А=в

Җ. Мөхәммәтшин фотосы

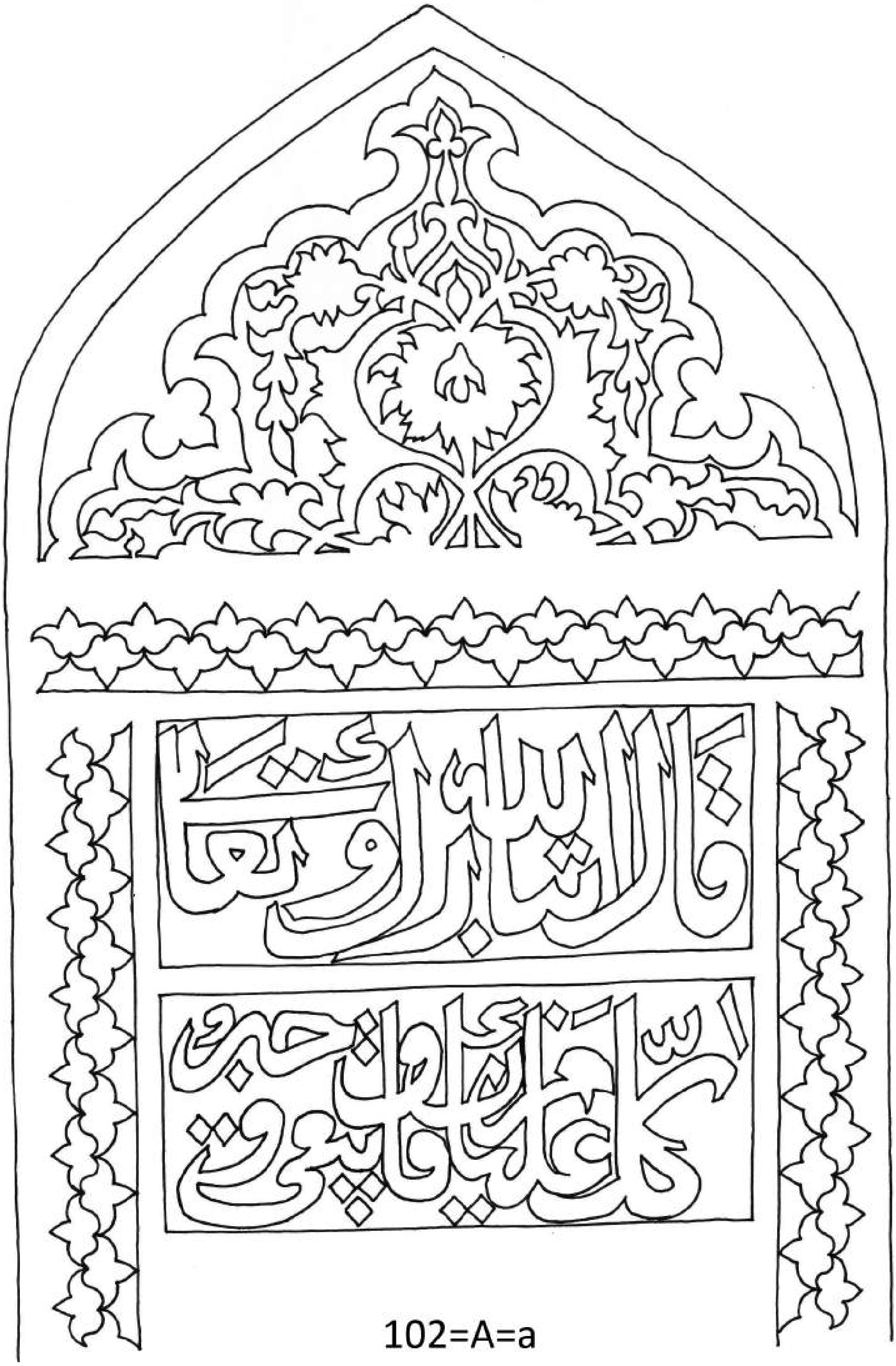

102=A=a

102=A=Γ

102=A,Γ

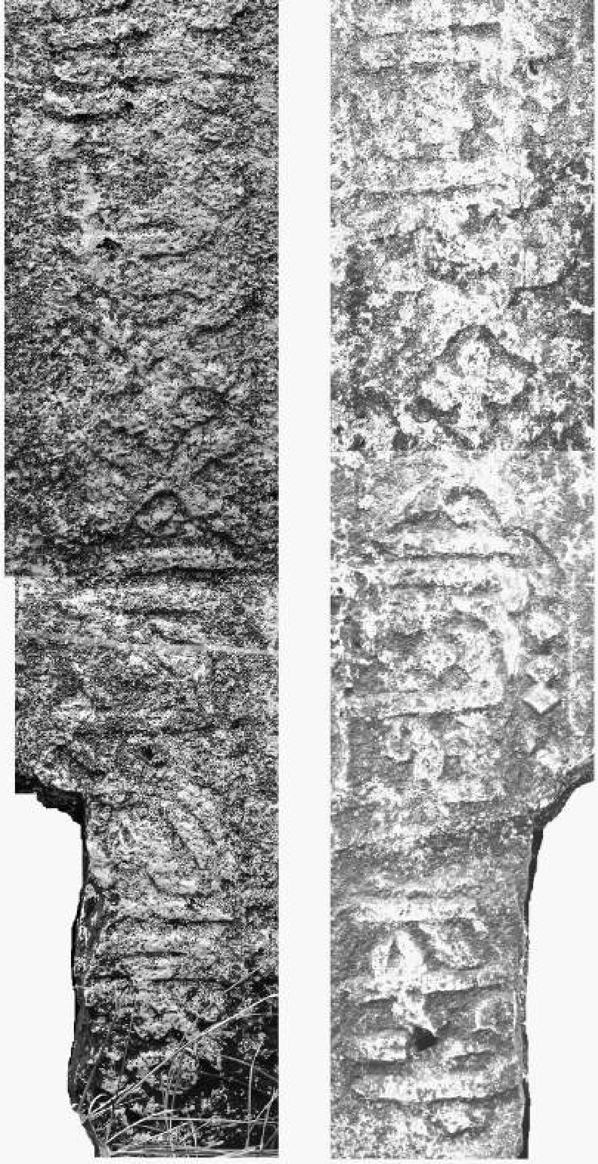

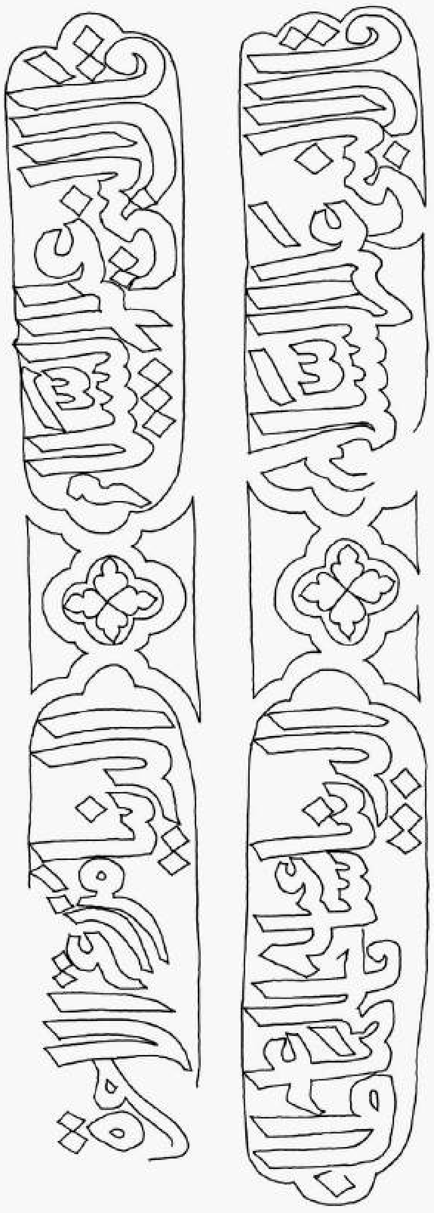

102=Б,Г

102=А,Г

102=А=б

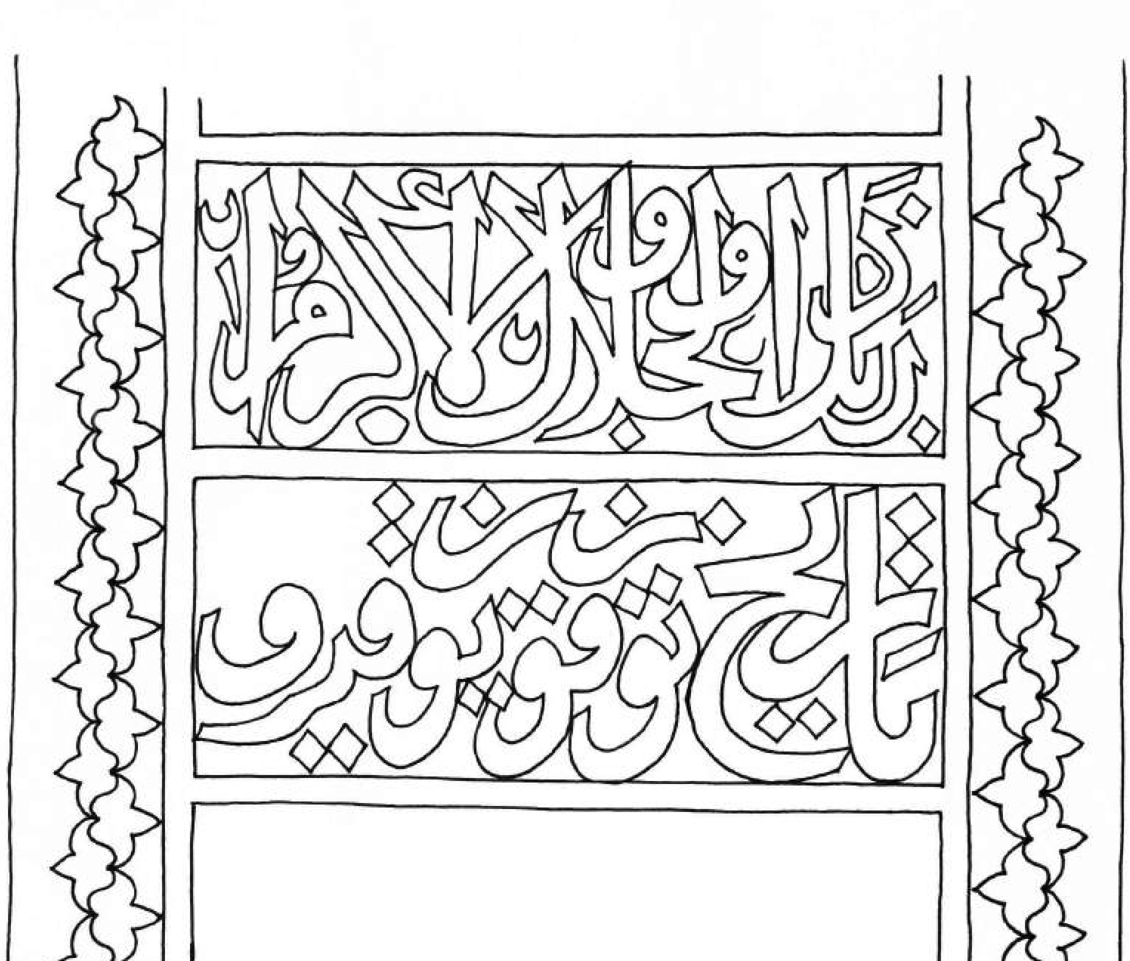

102=A=б

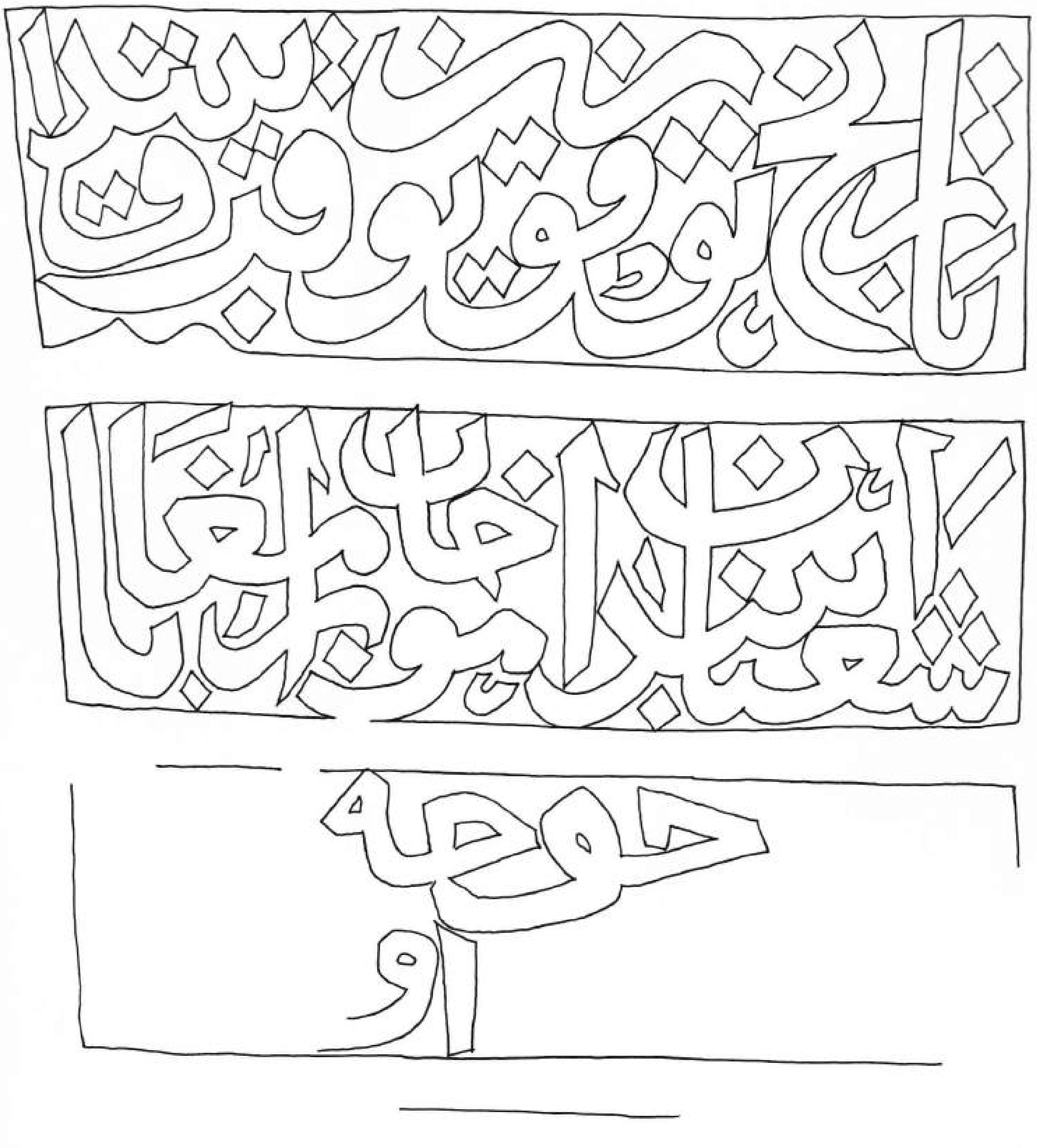

102=A=B

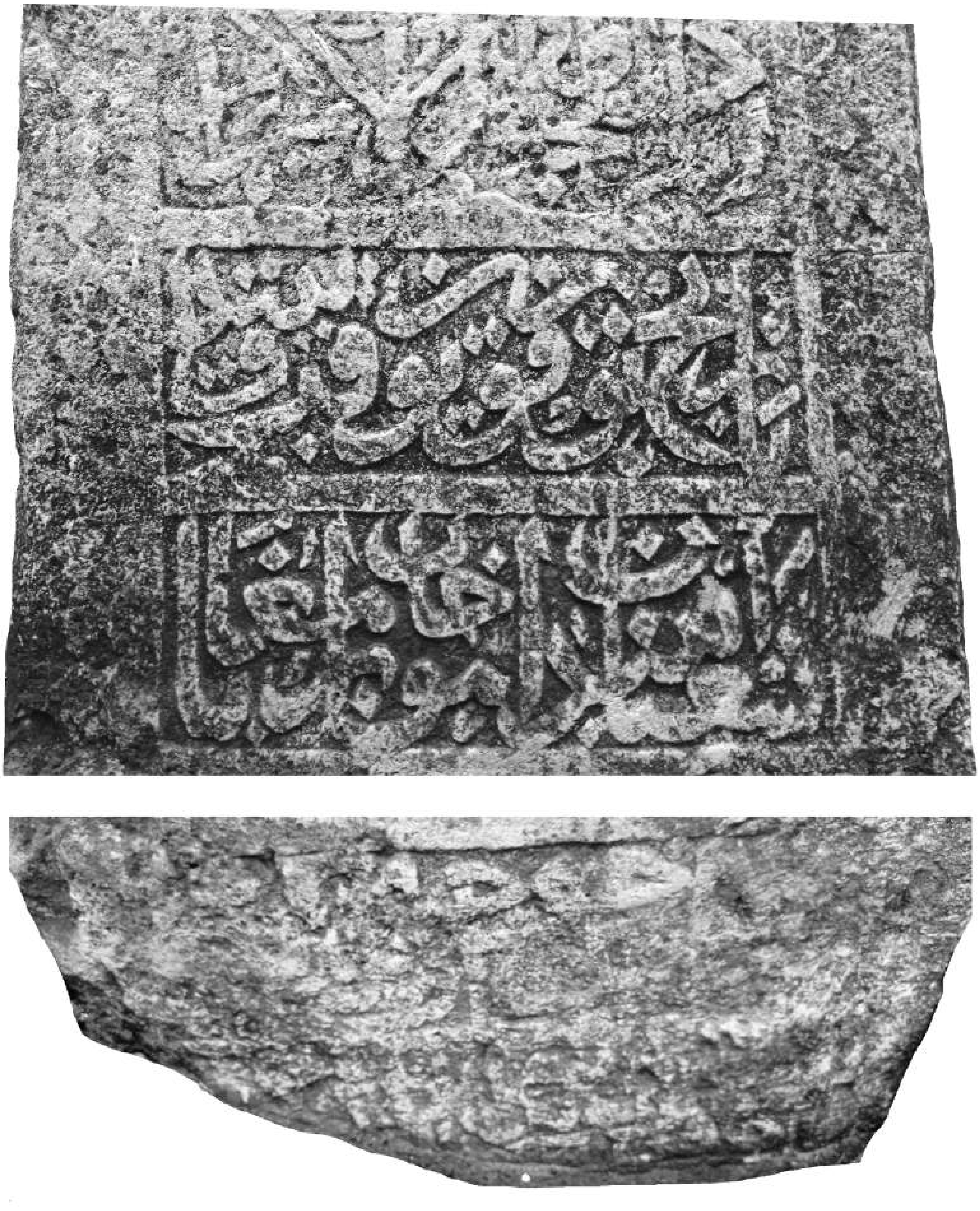

102=A=в

102=В,Г

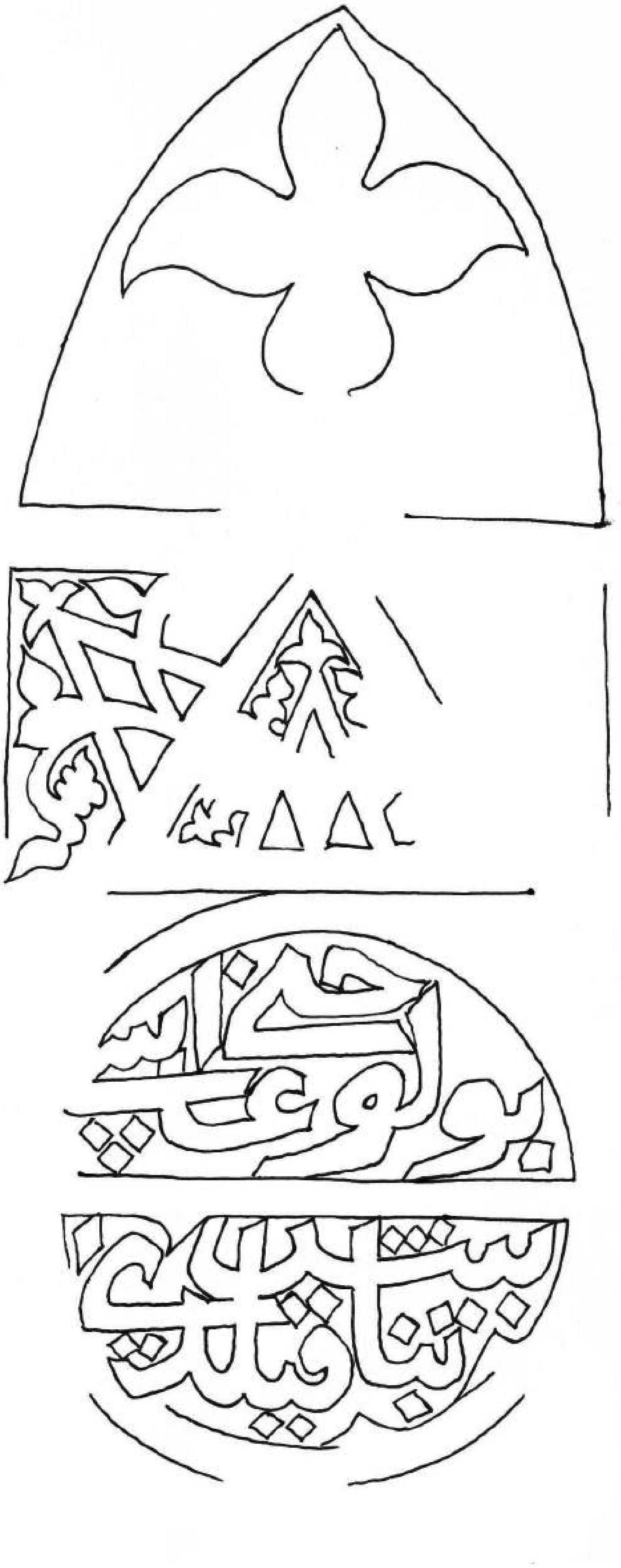

102=B

103

103=A=a

103=А=б

103=A=в

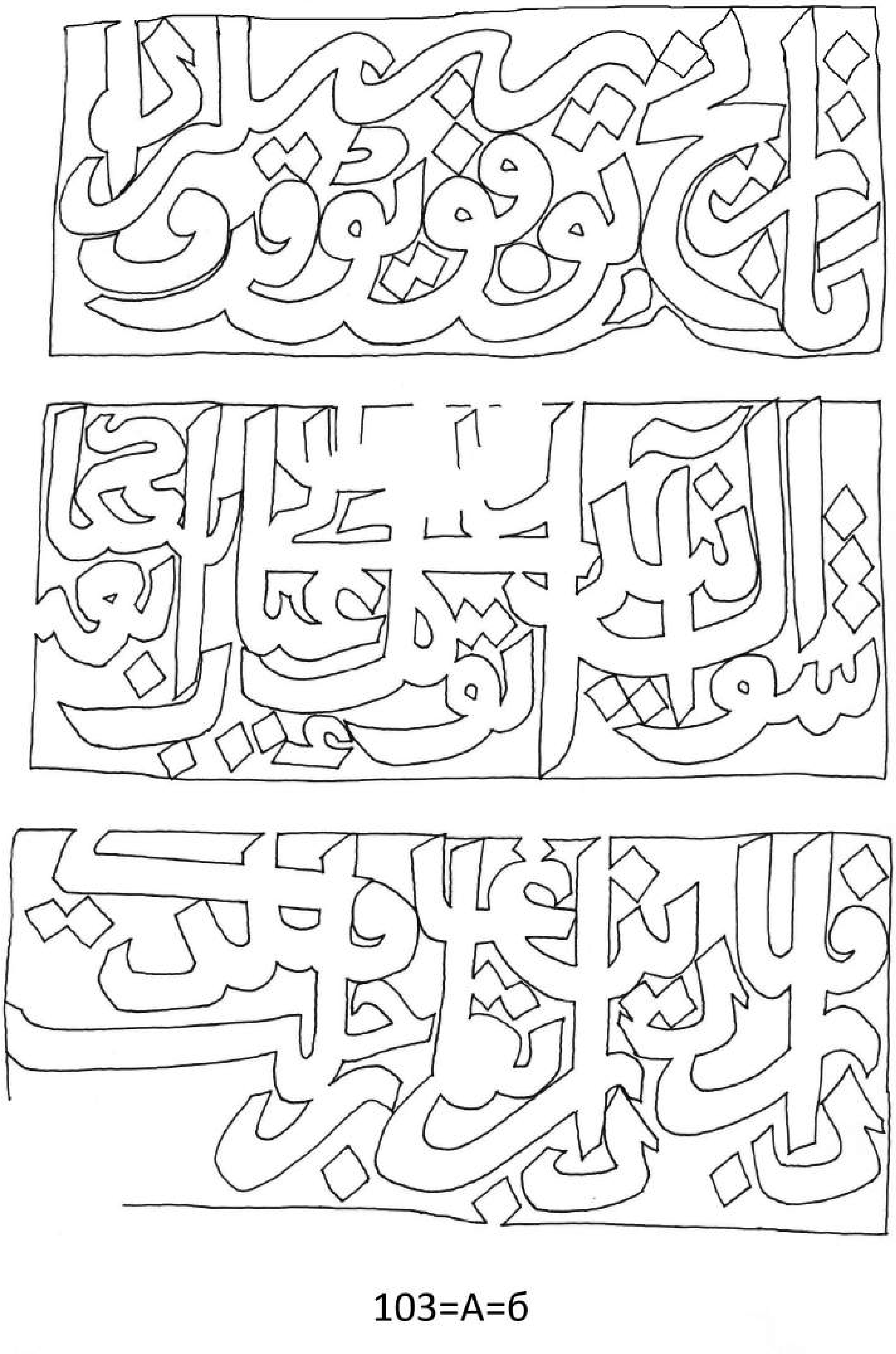

103=A=б

103=Б,В

103=Б,Г

103=B

103=В=б

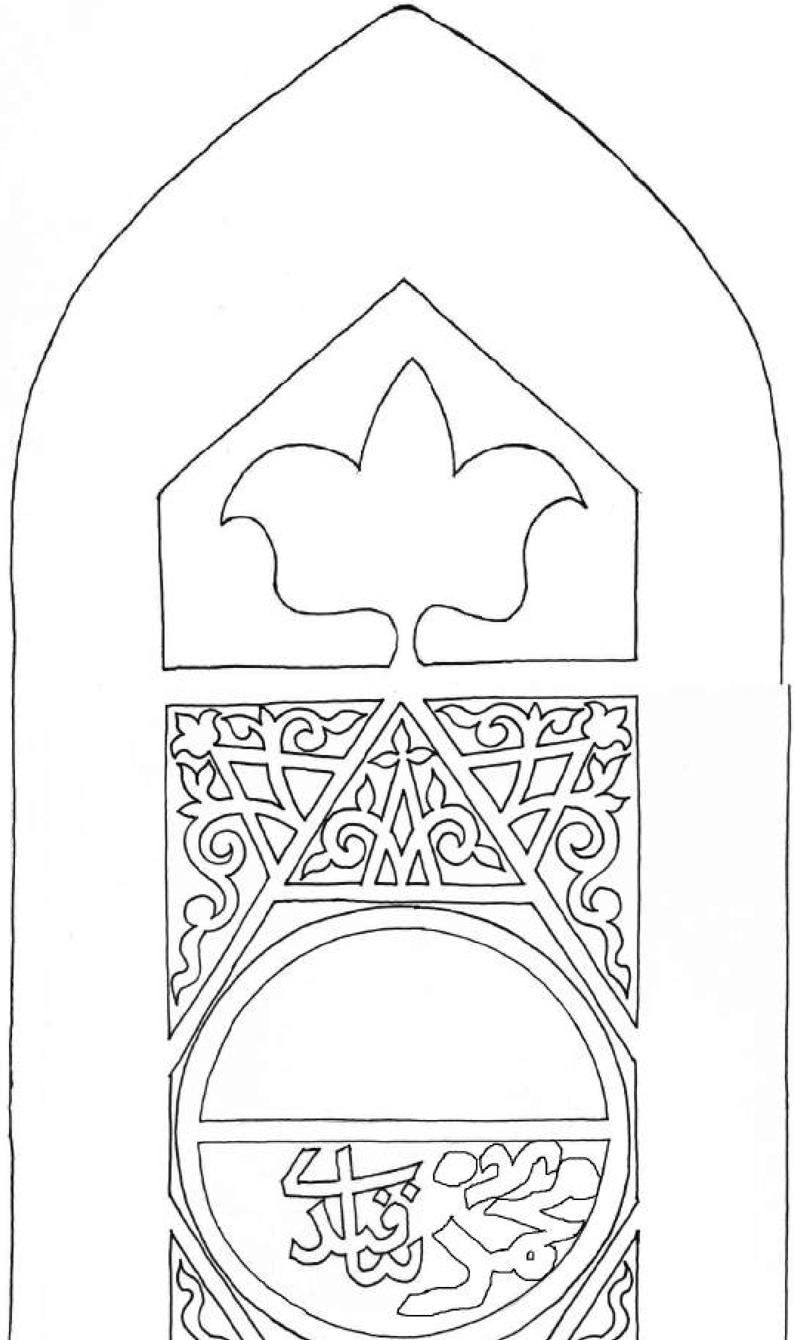

103=B

Арткы ягындагы бизәлеш
В.М.Усмановның рәсем-күчермәсе

104=А,Г

104=A=a

104

105

106=A=a

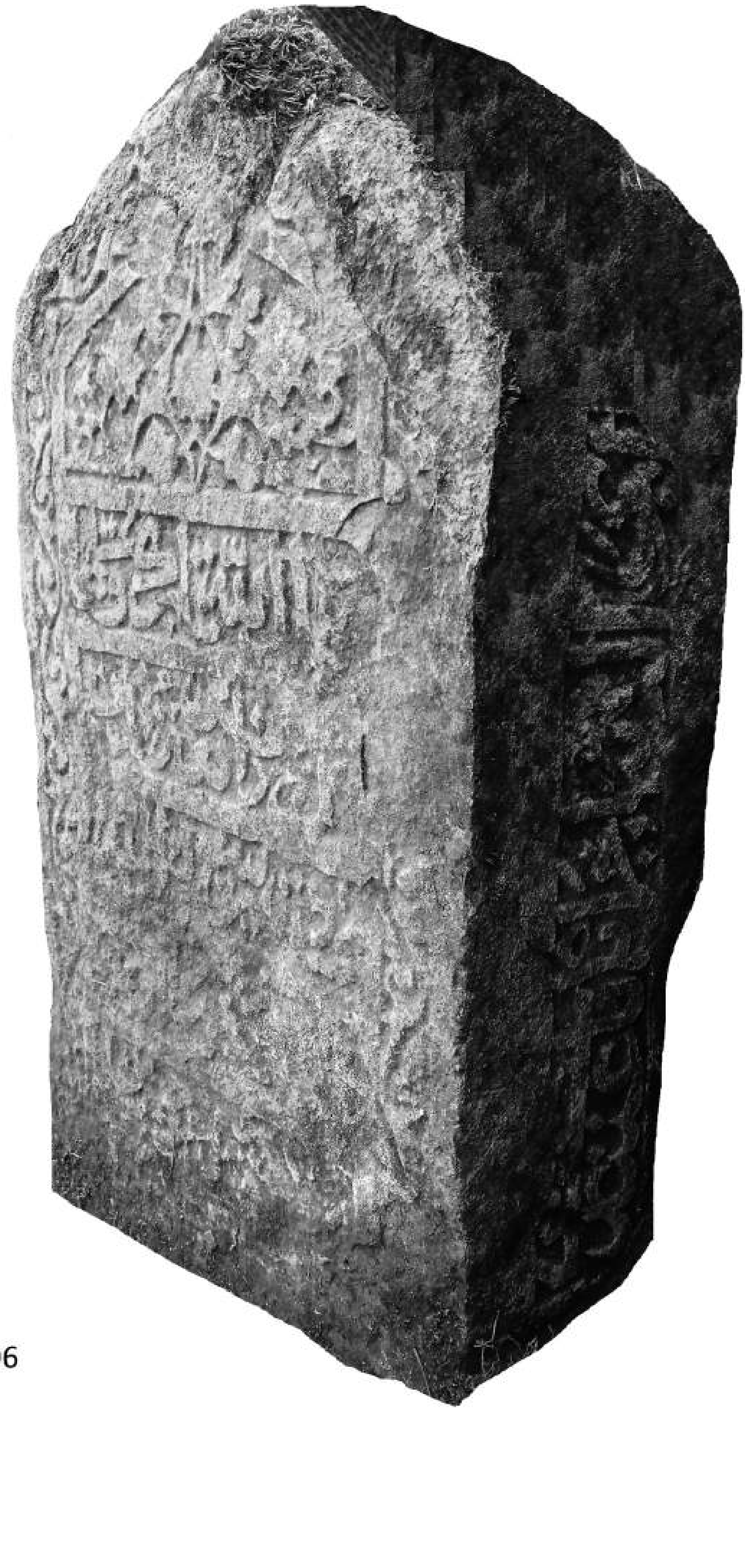

106

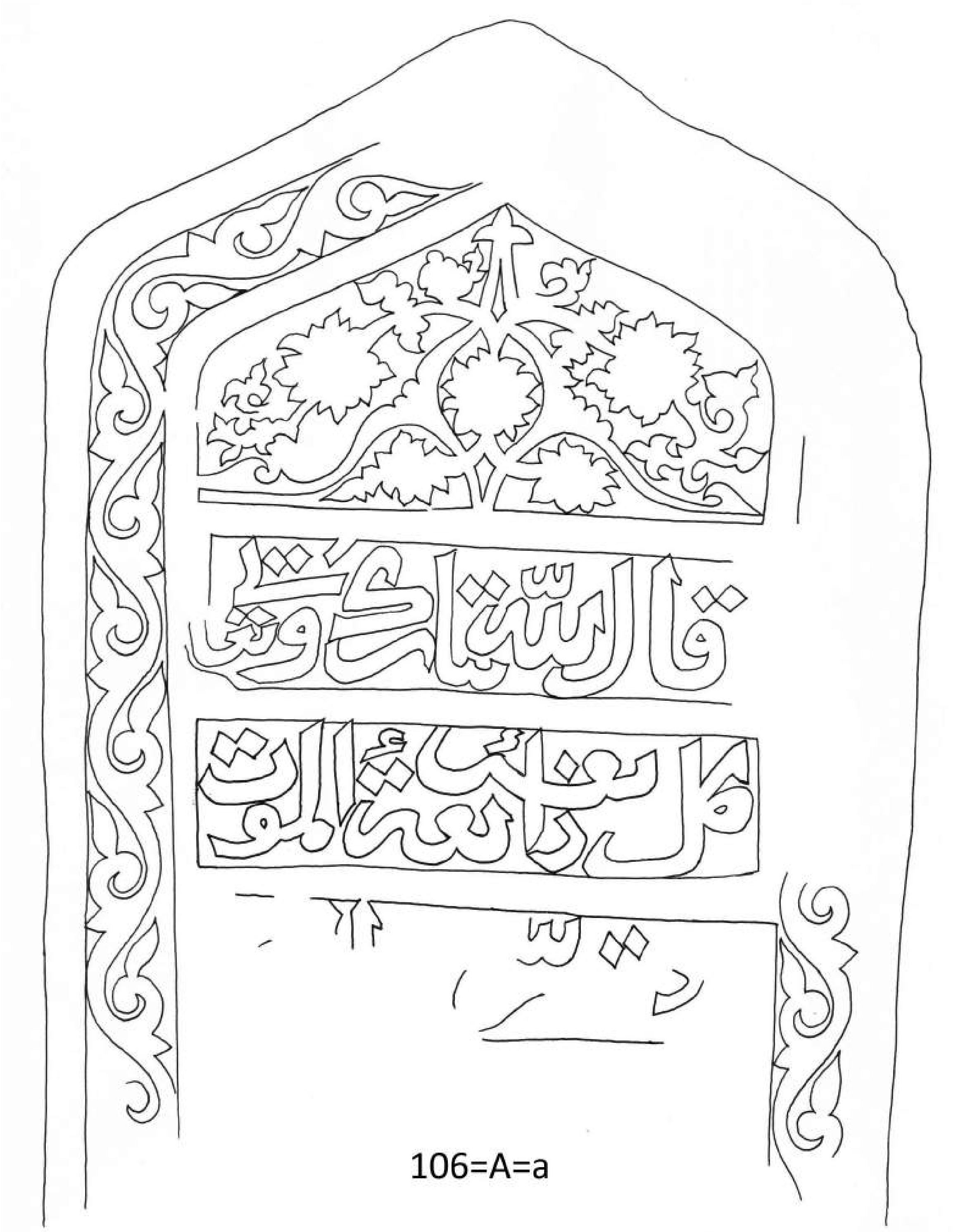

106=A=a

107

108

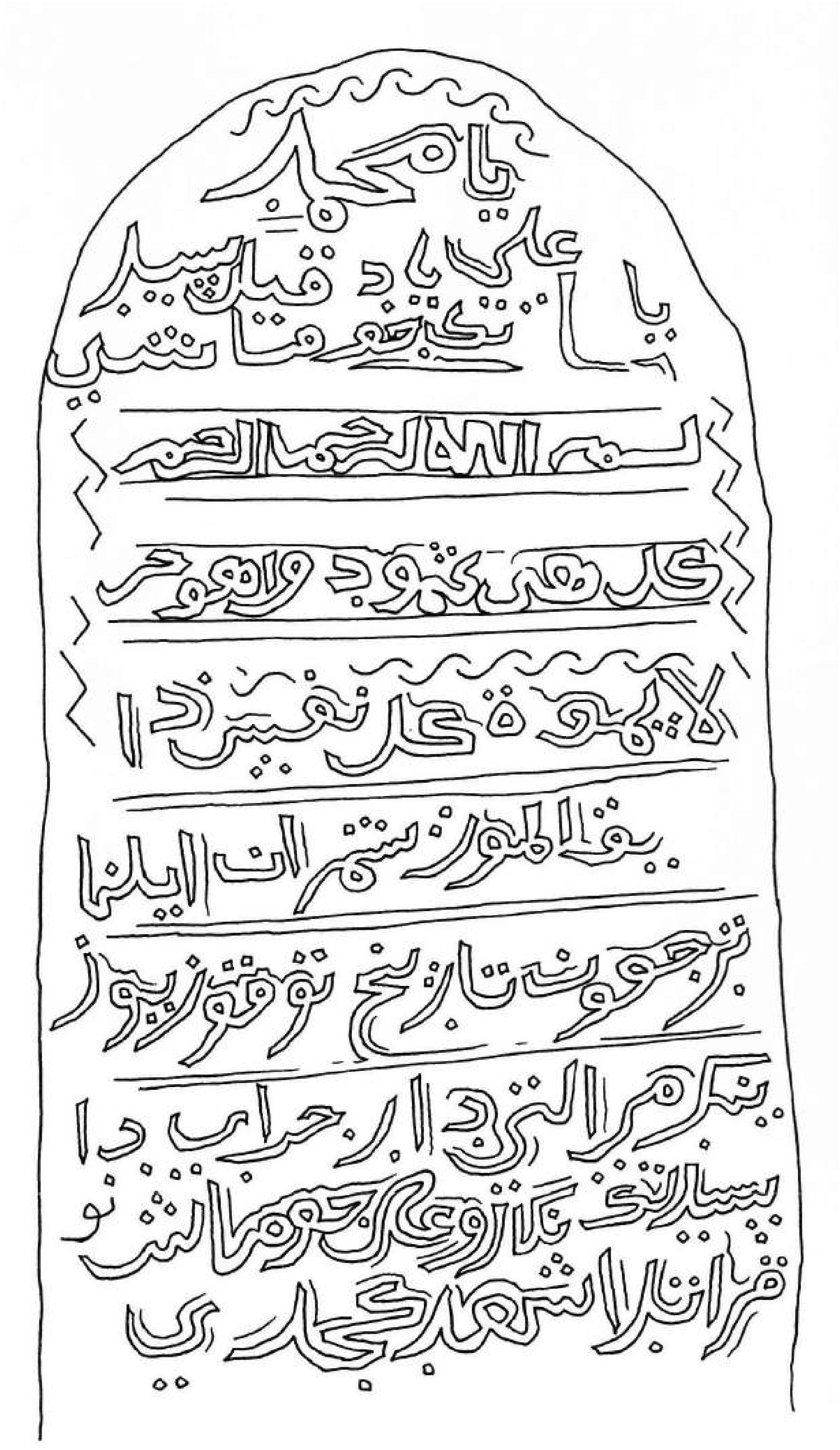

109=A

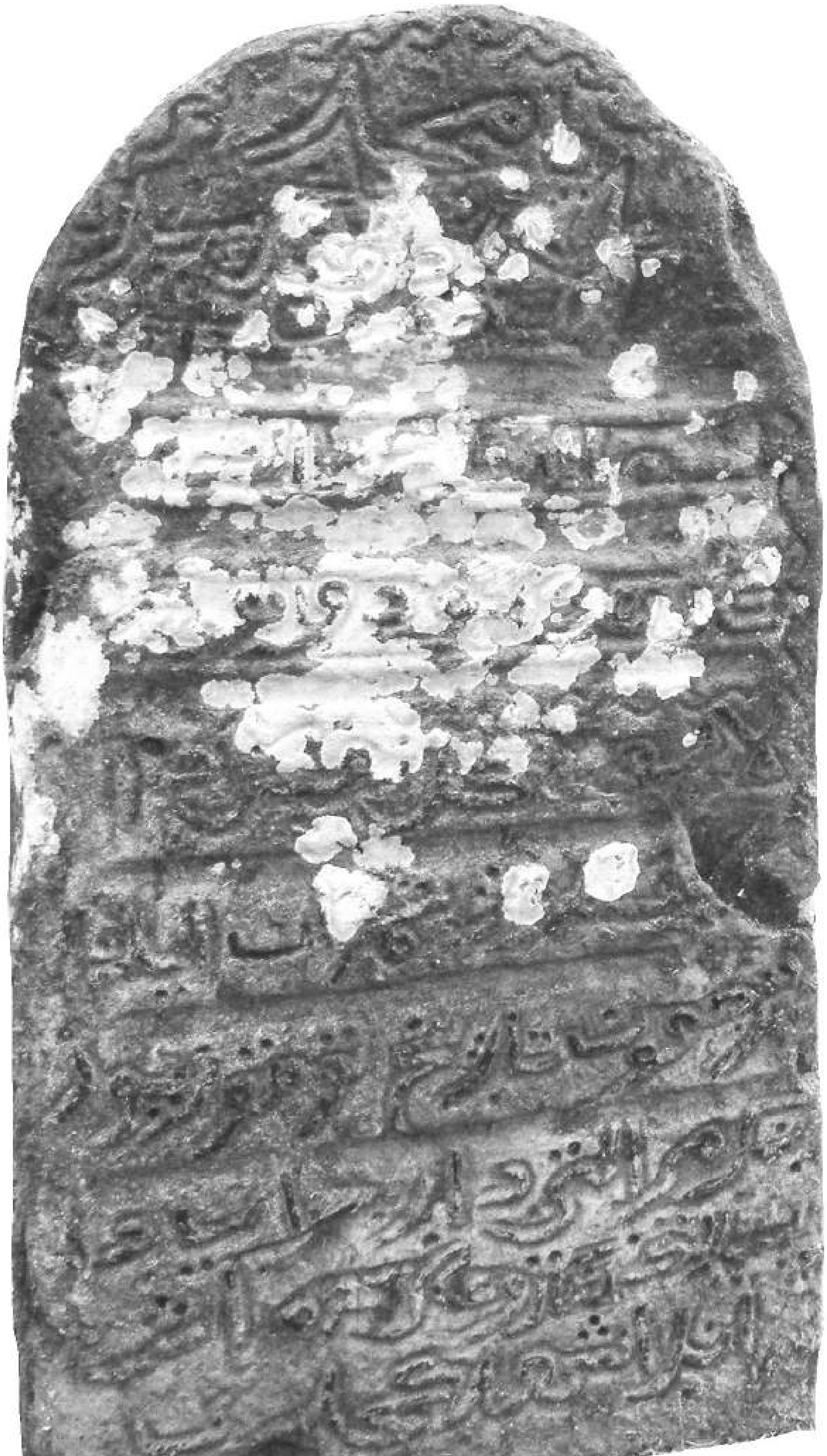

109=A

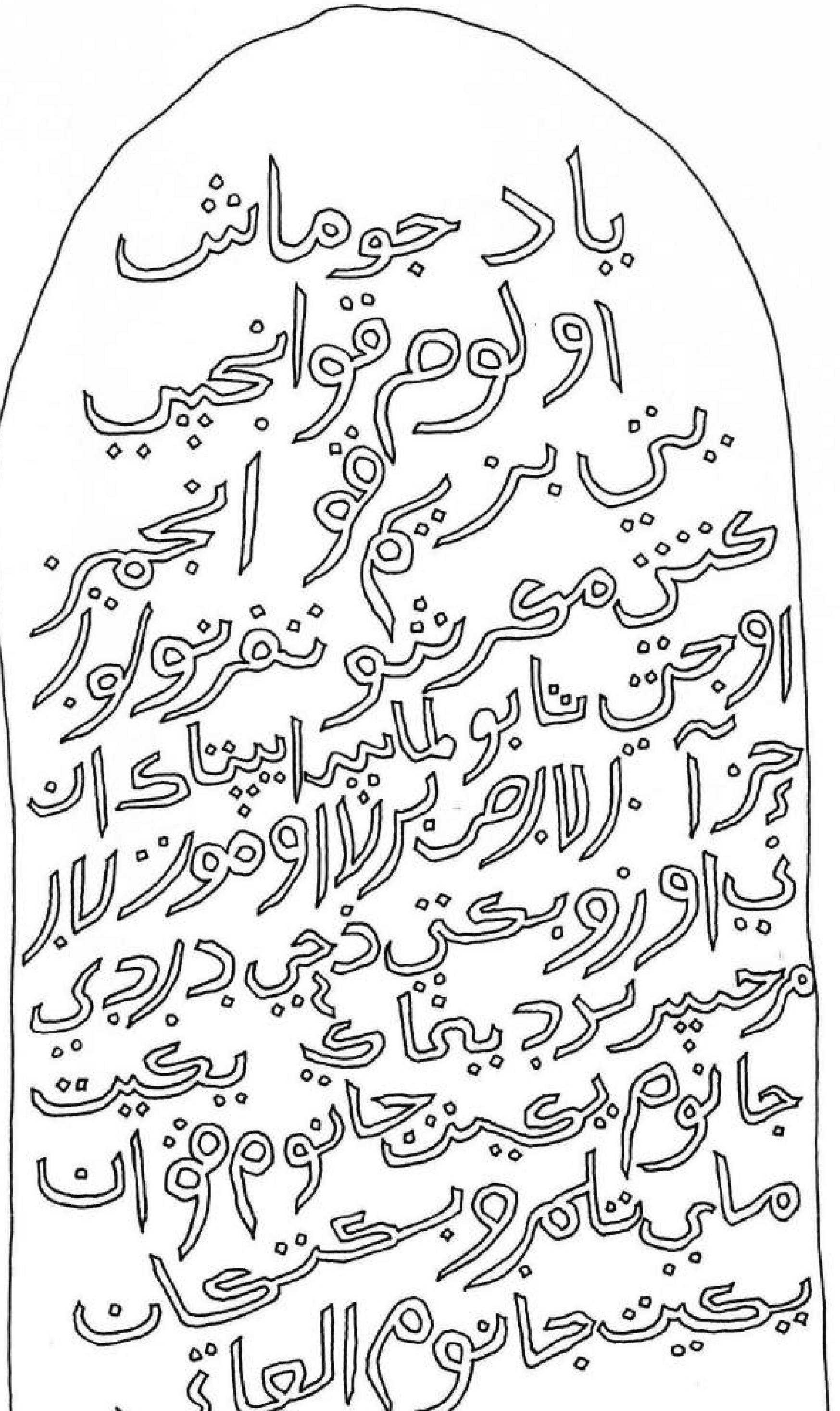

109= B

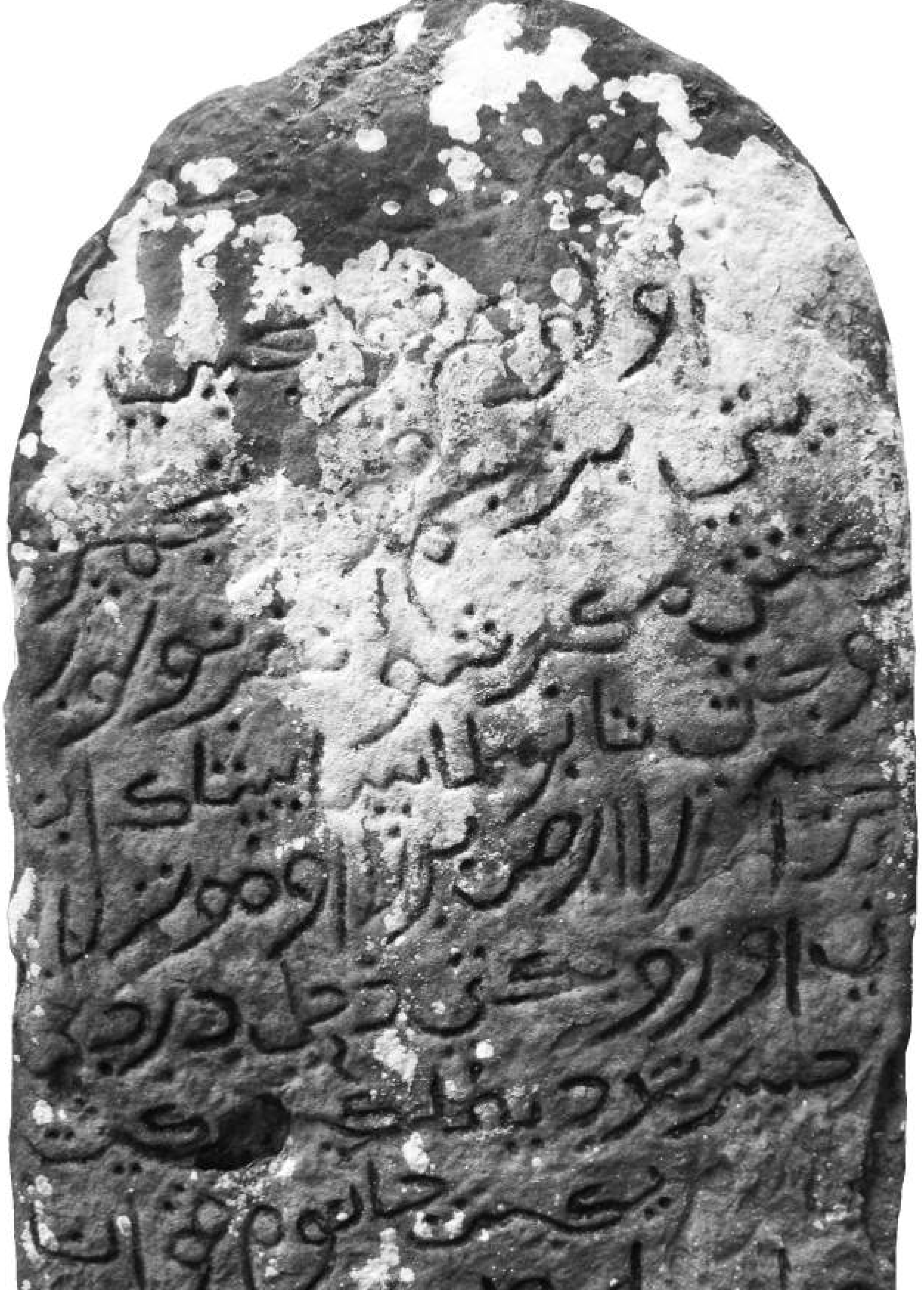

110=B

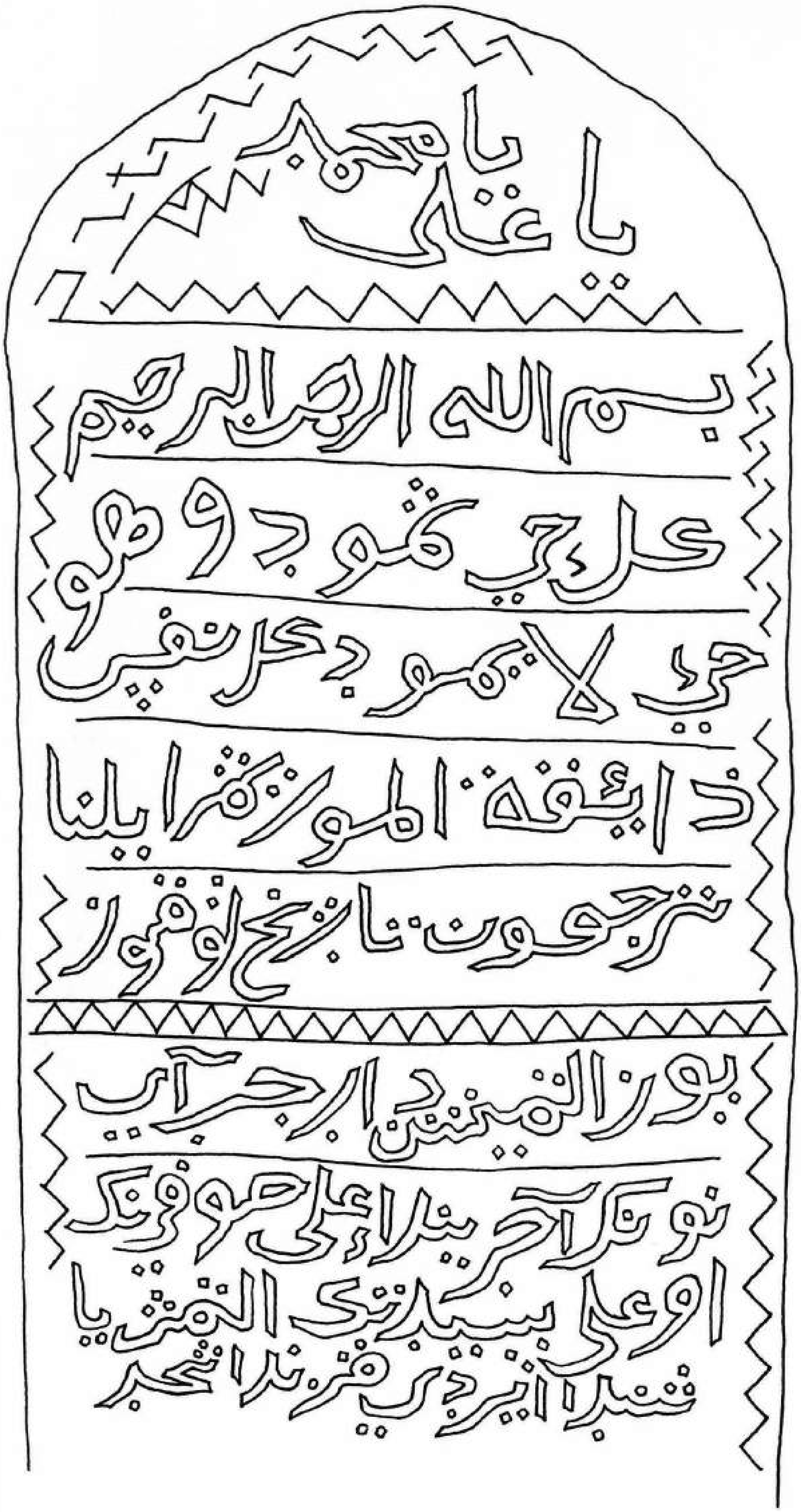

111=A

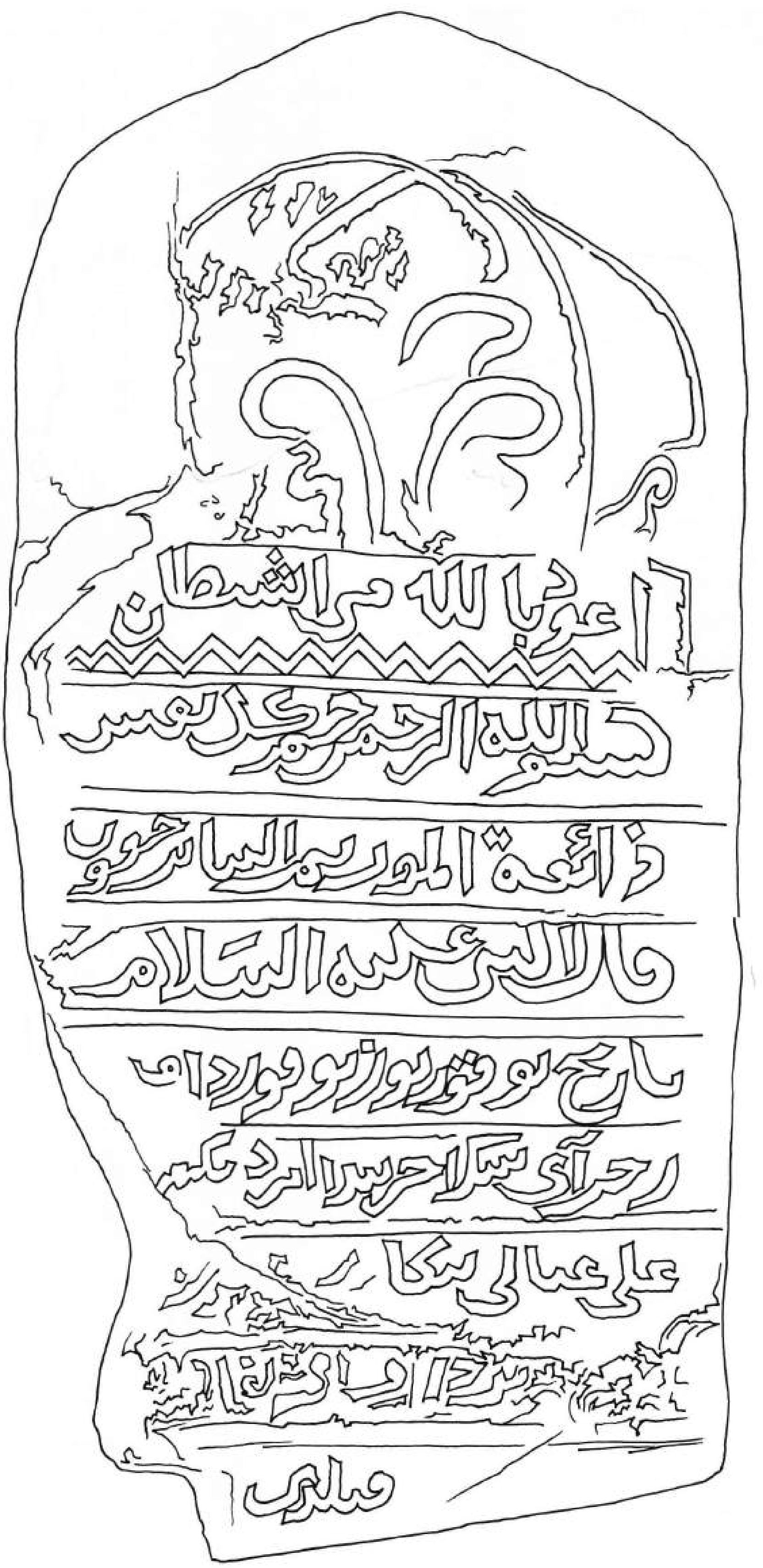

111

112

112

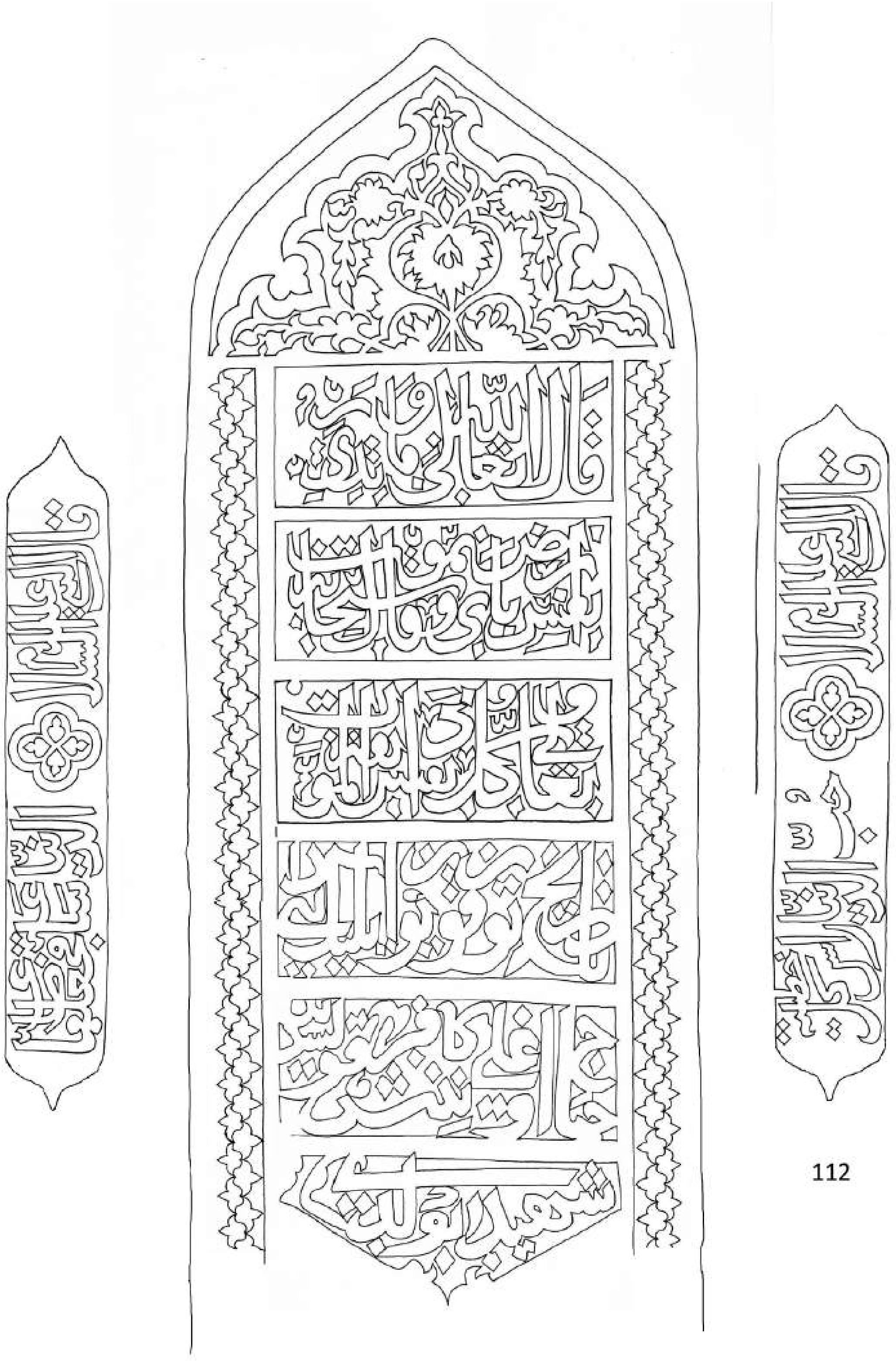

112

113=A=a

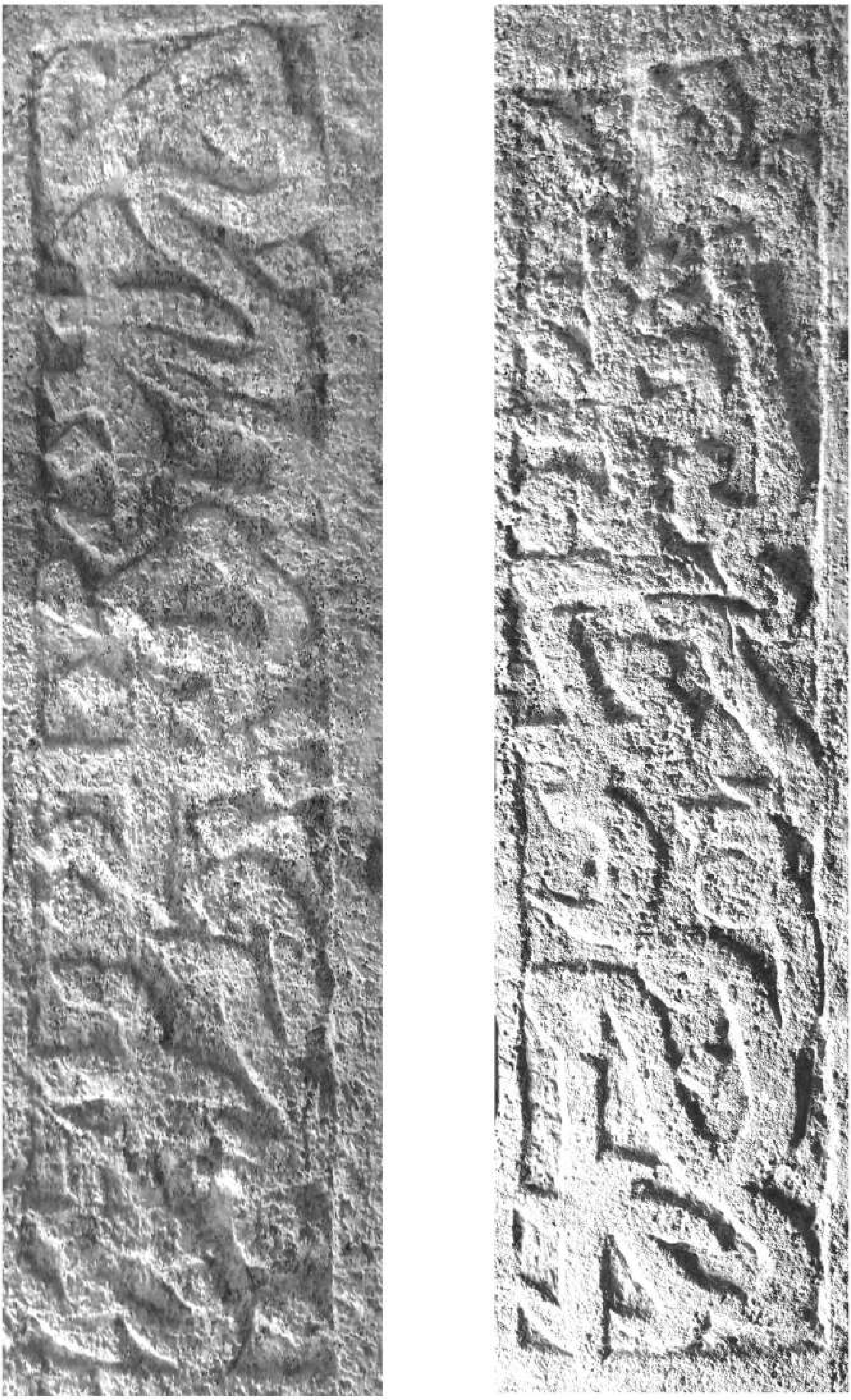

113=Б

113=А=б

113=А=б

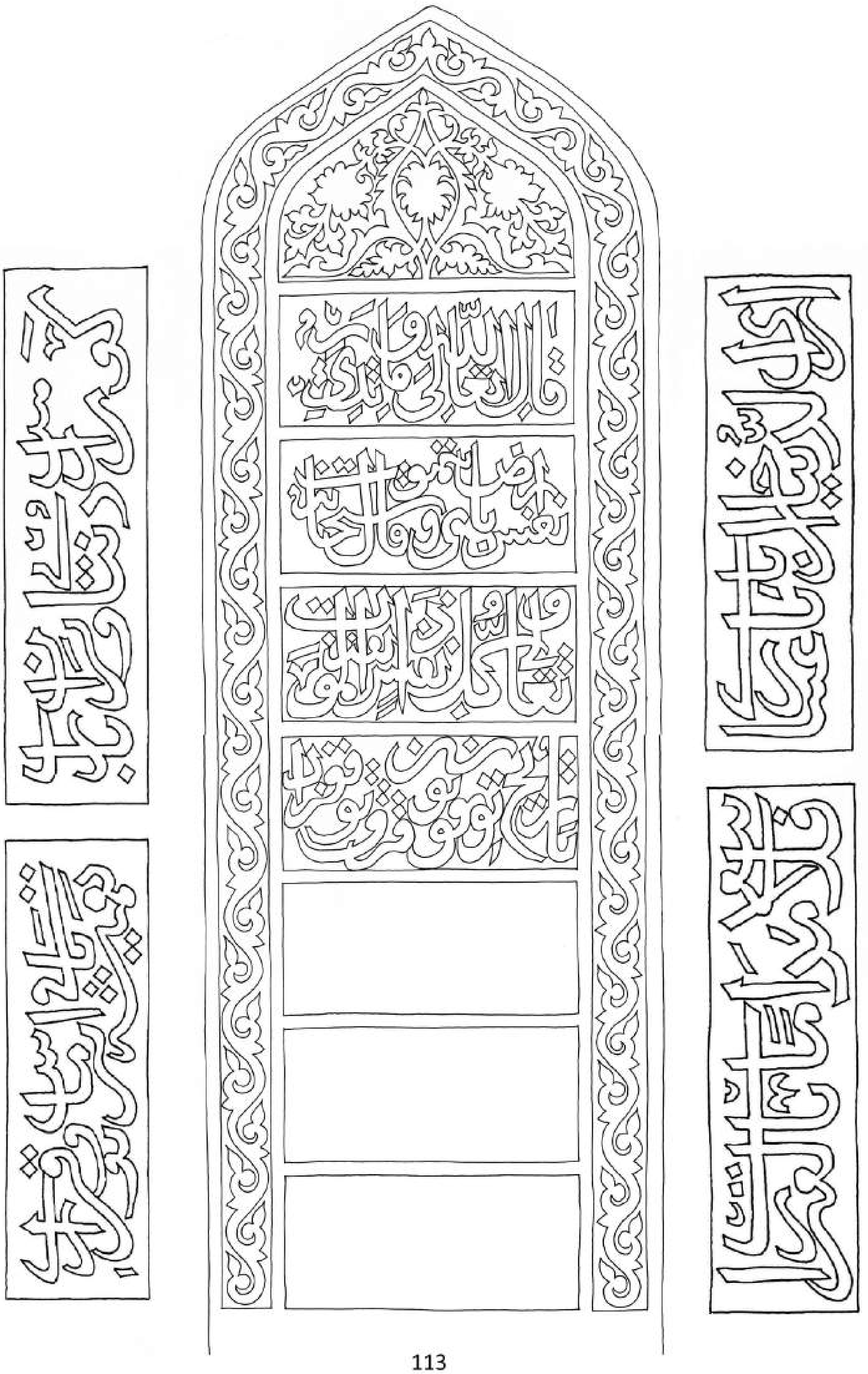

113

114

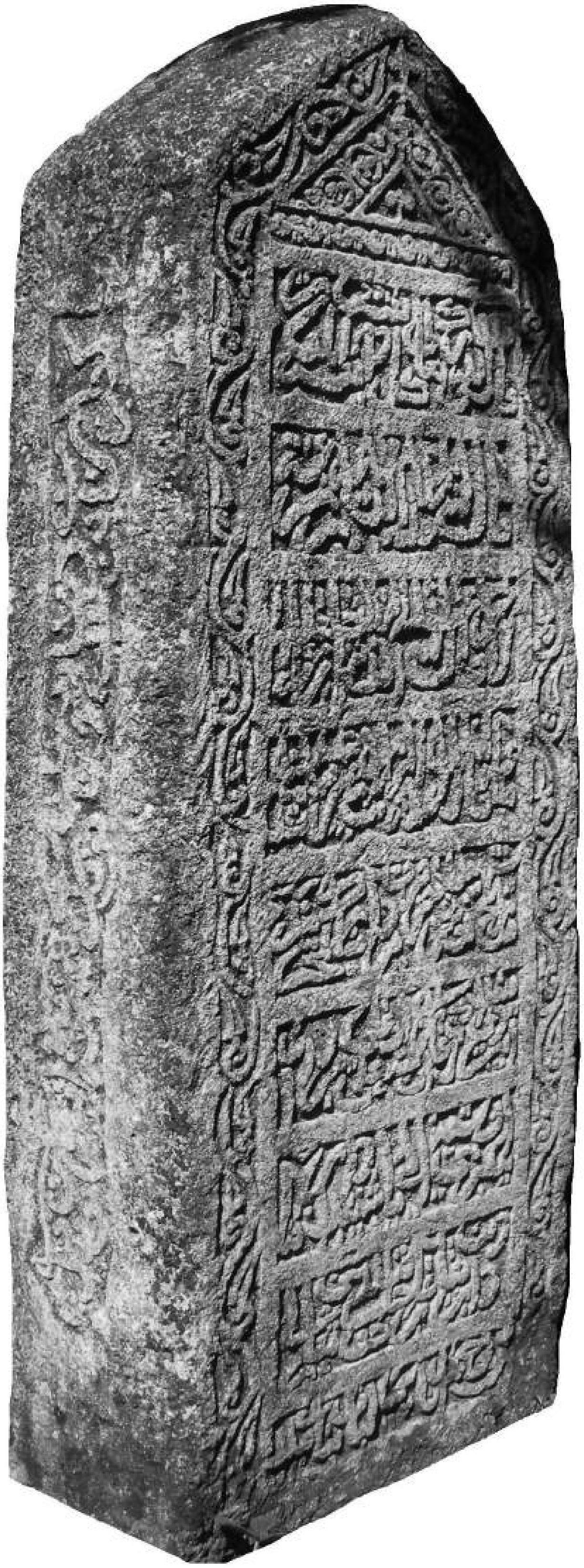

114=А,Г

114=A=a

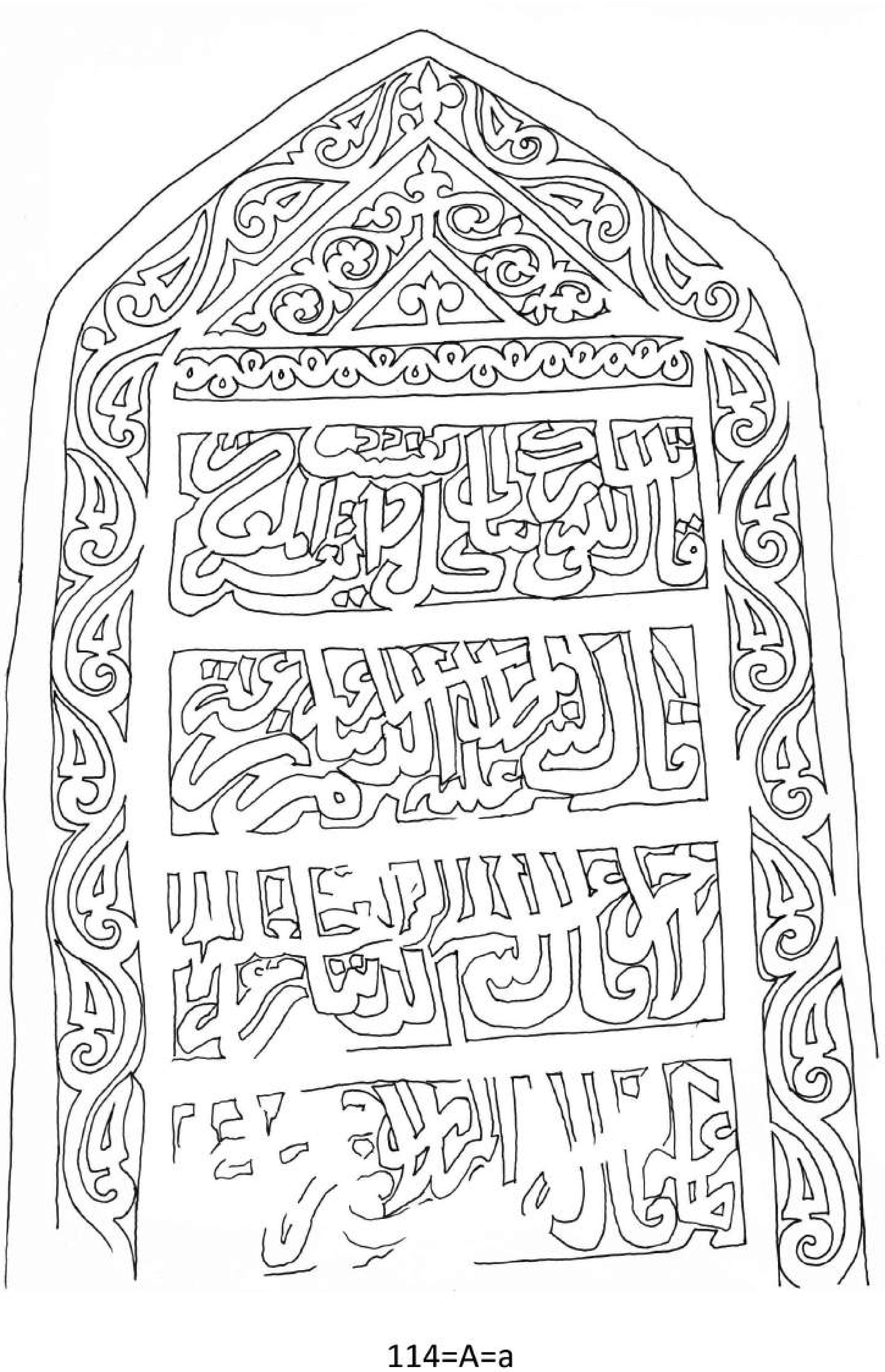

114=A=a

114=А=б

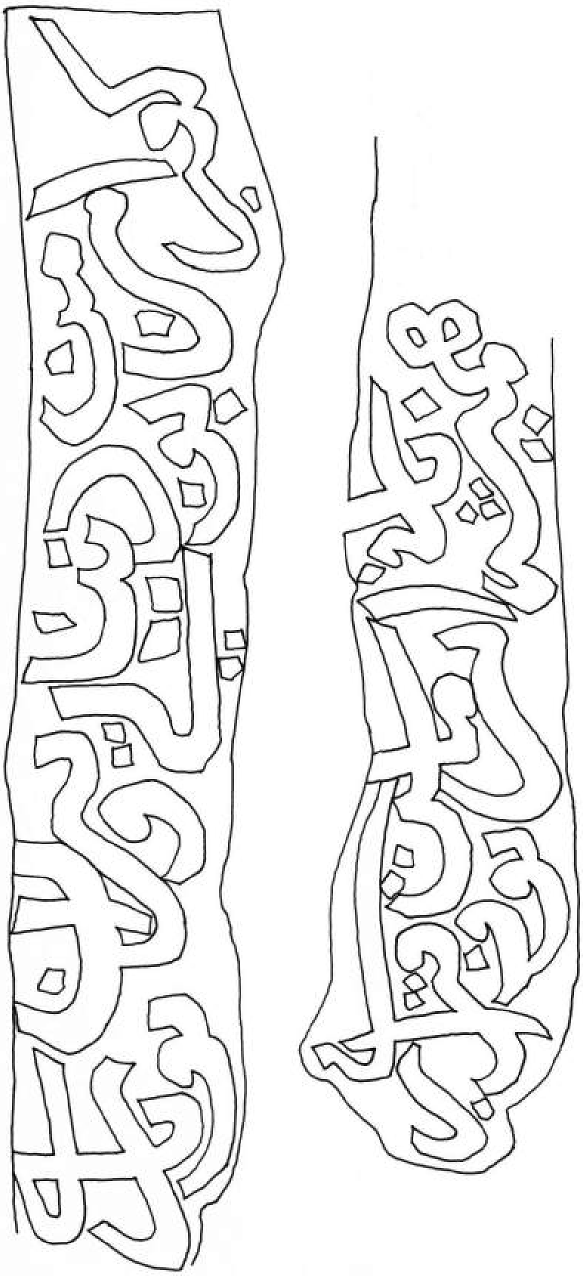

114=Б,Г

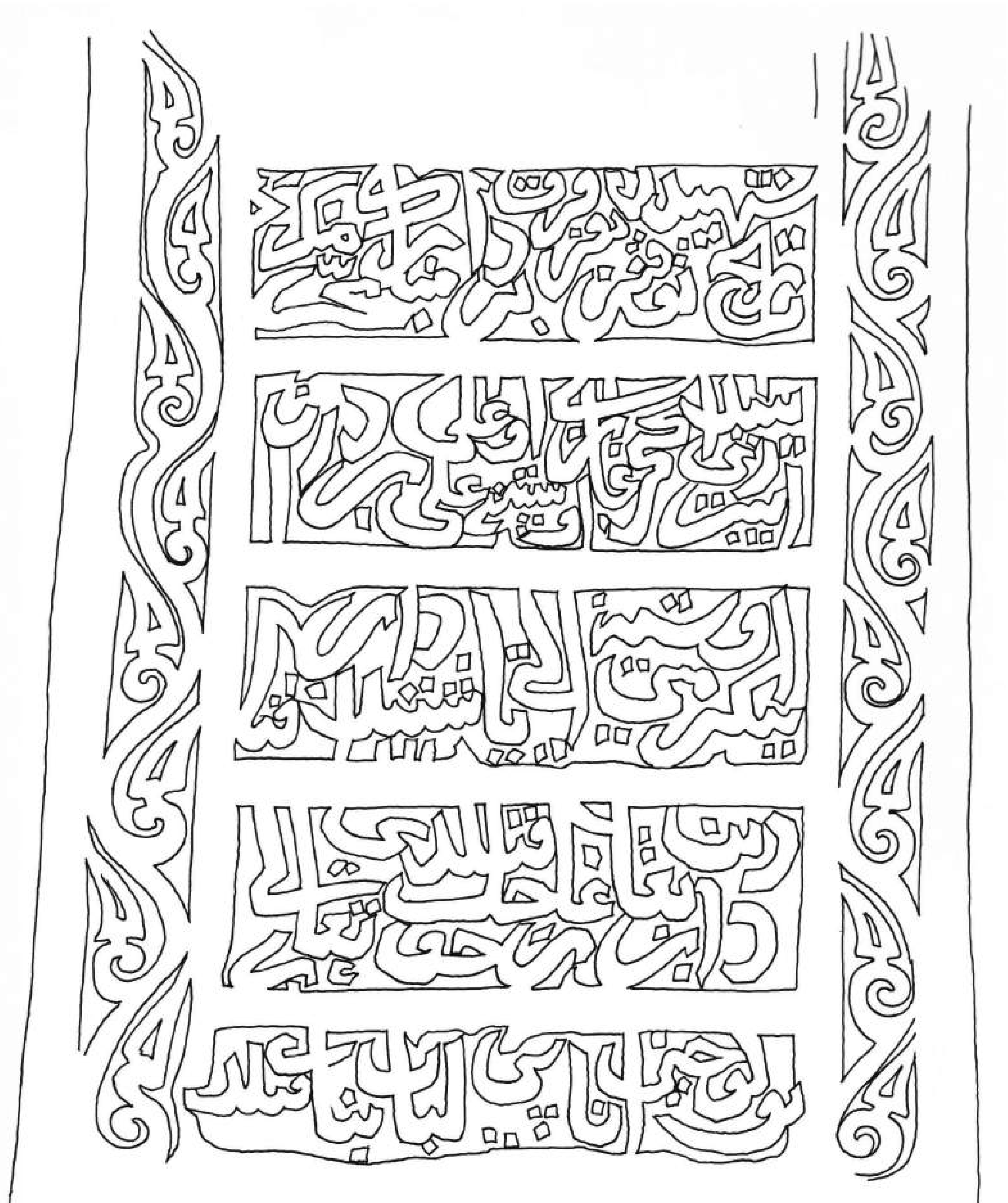

114=В=б

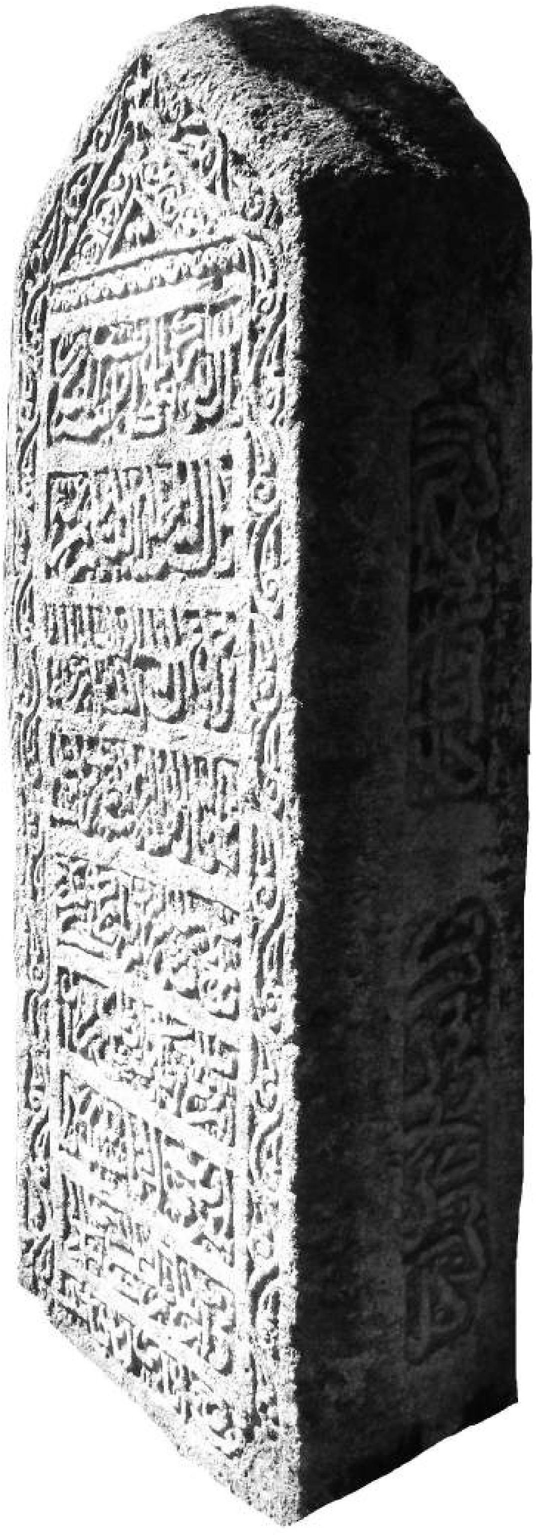

114=Г

115

115=A=a

115=А=б

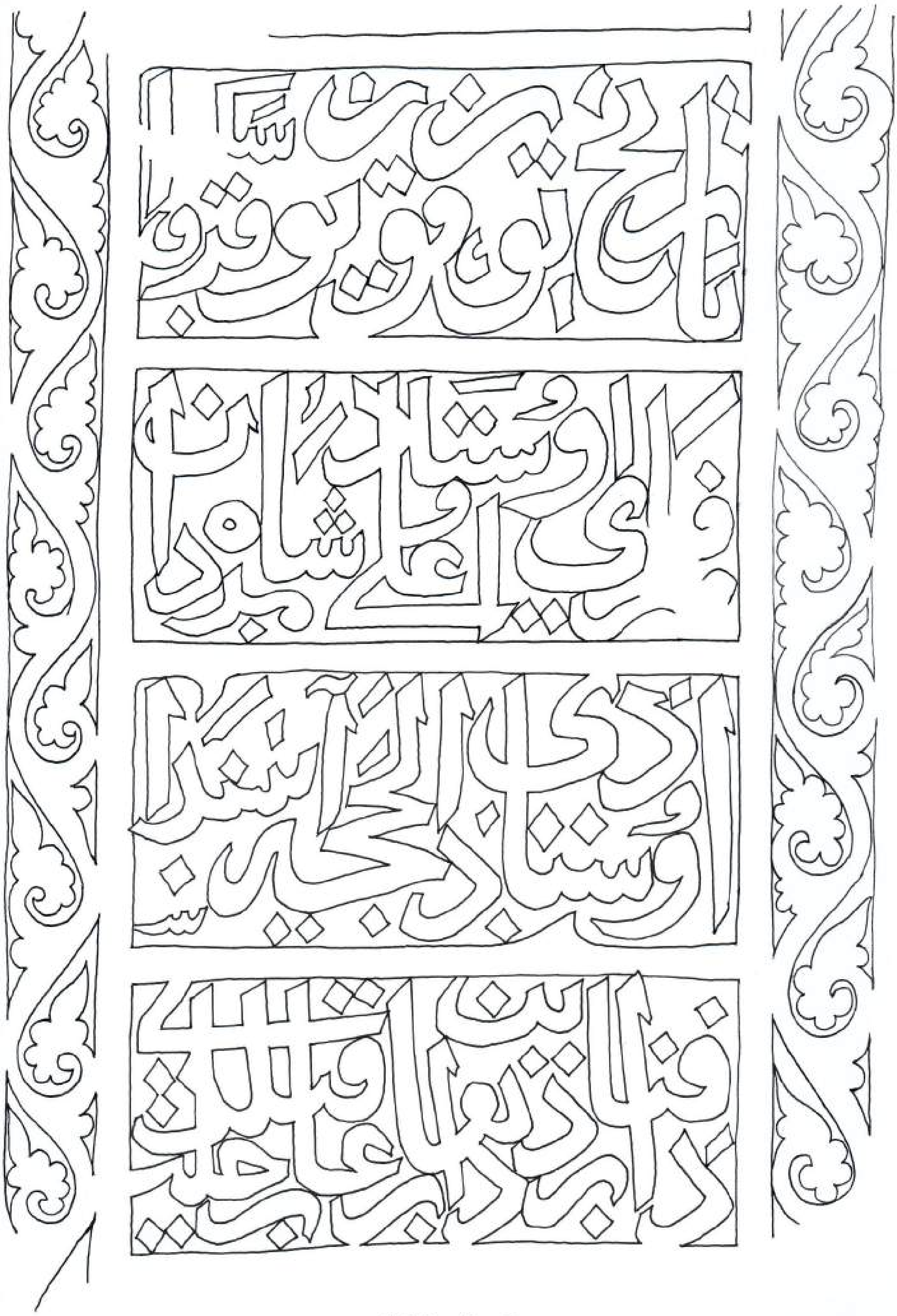

115=А=б

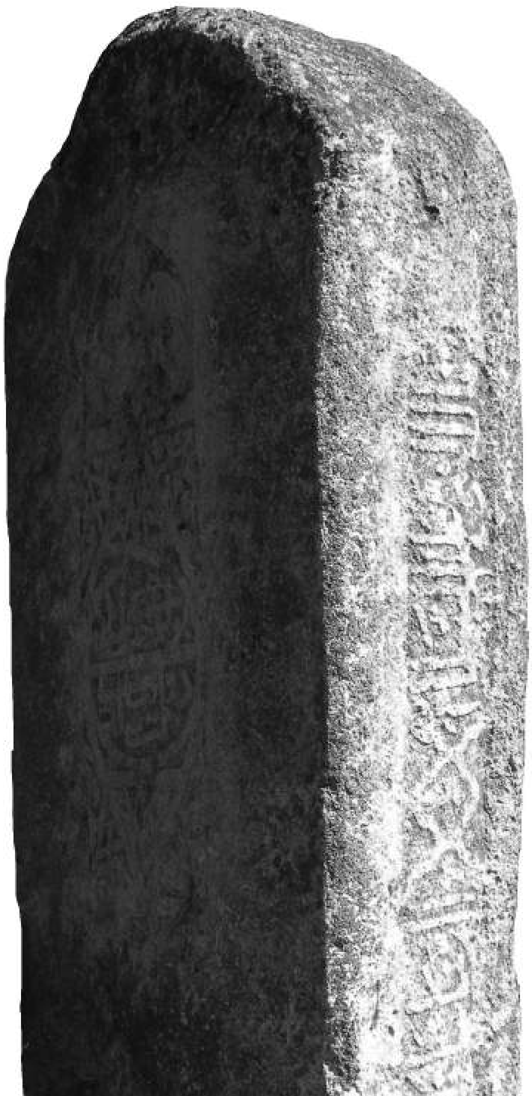

115

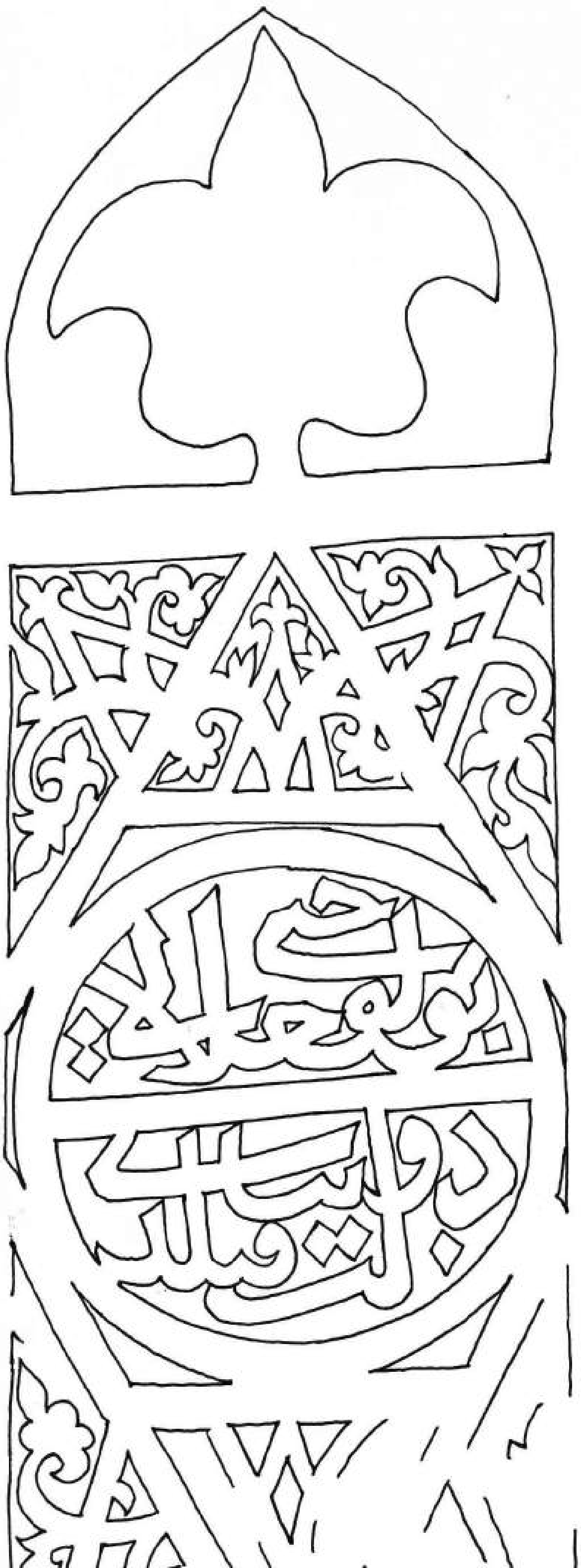

115=B

115=B

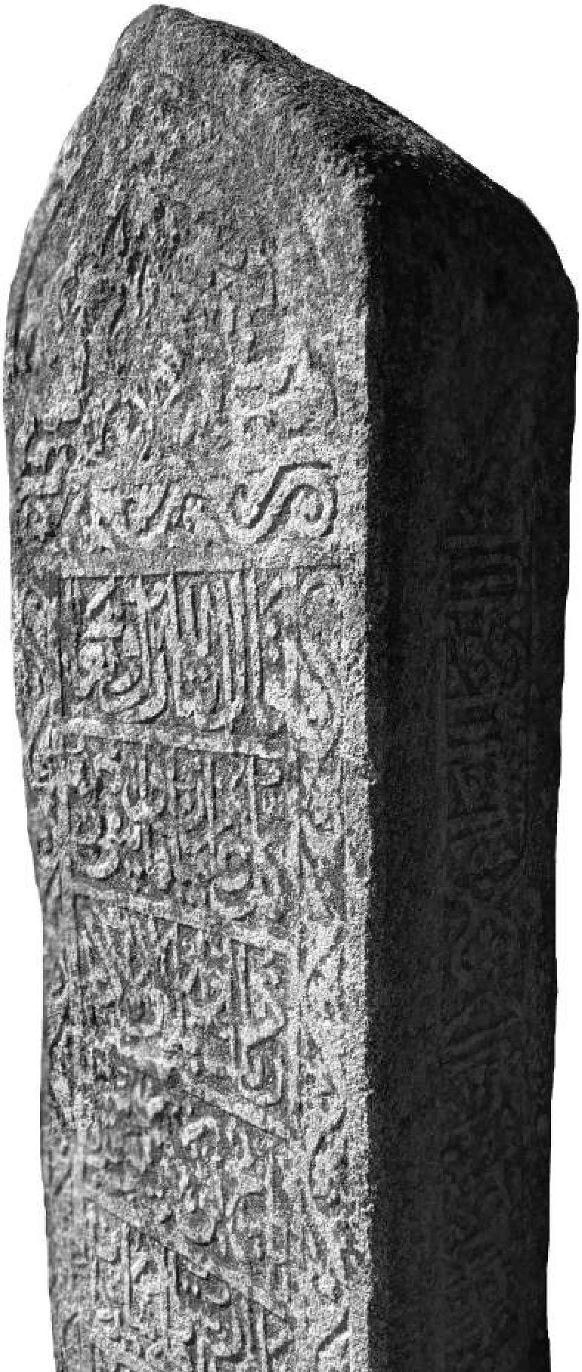

115=Г

115=Г

116

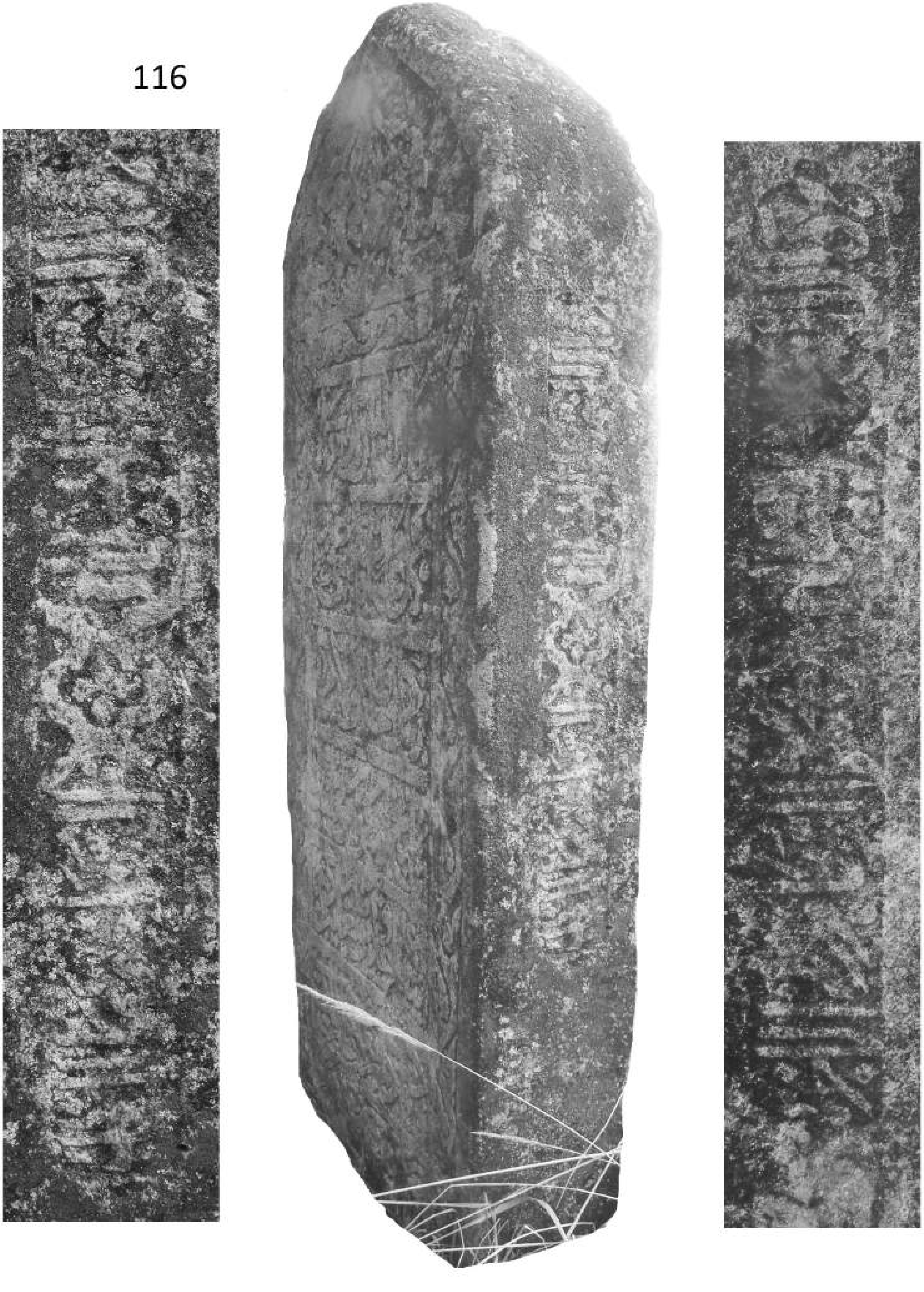

116=A=a

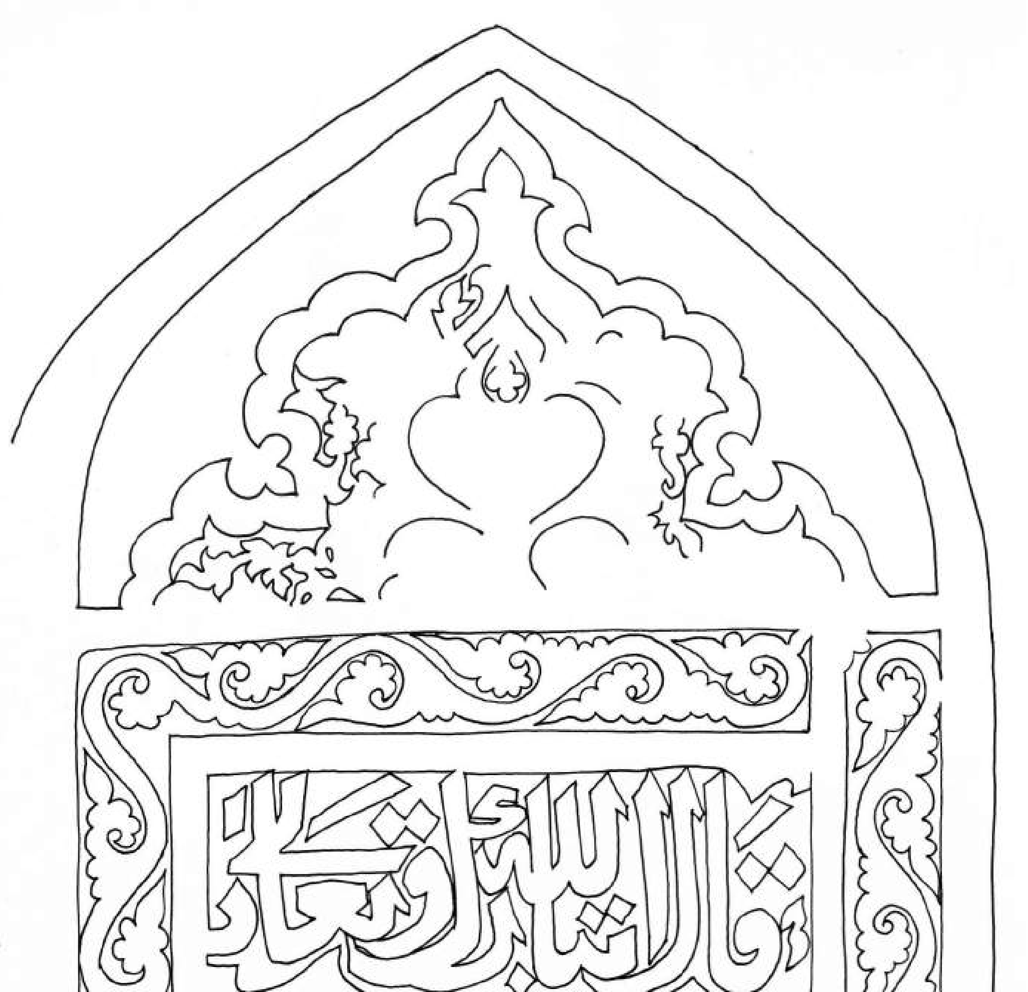

116=A=a

116=А=б

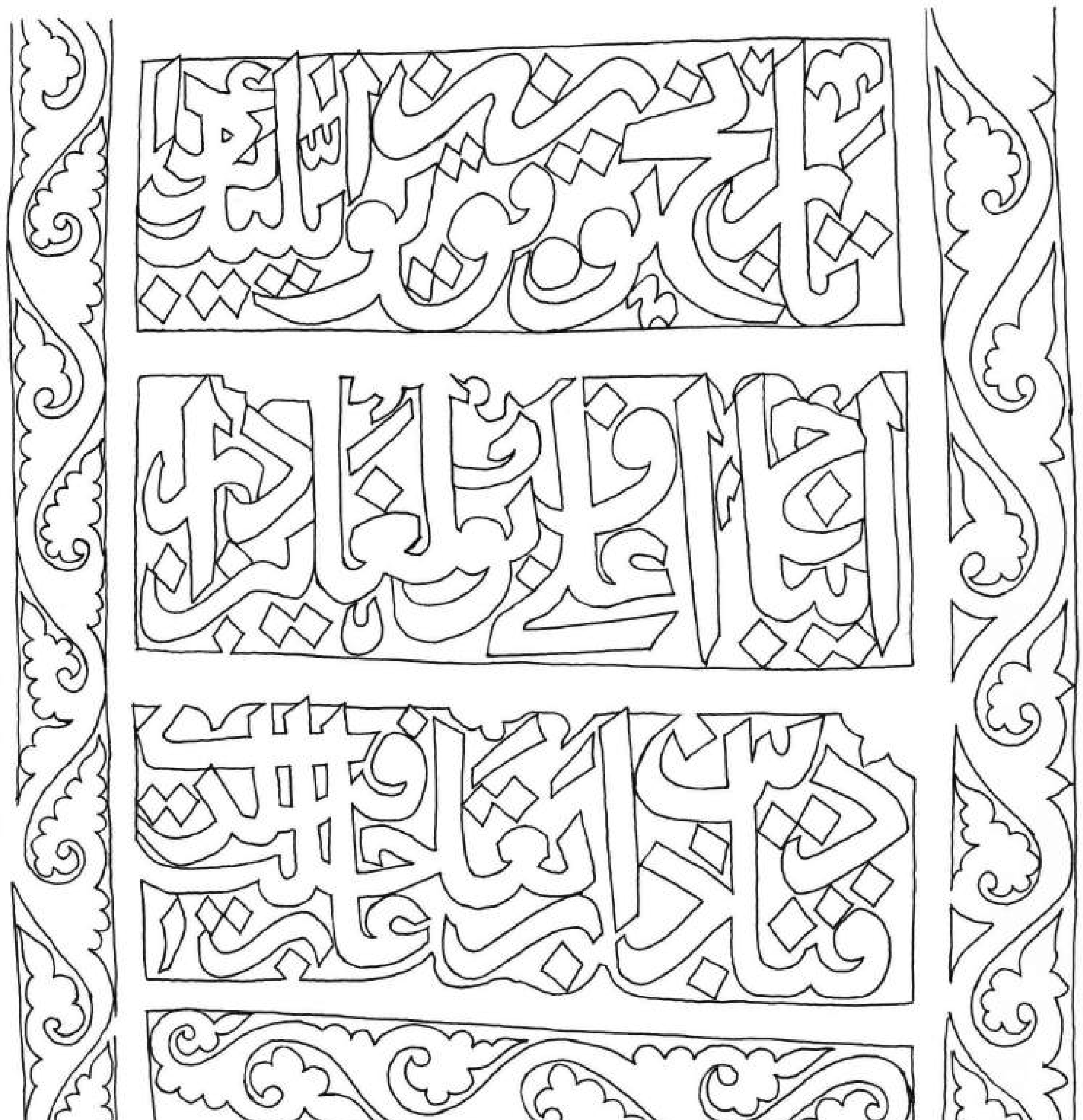

116=А=б

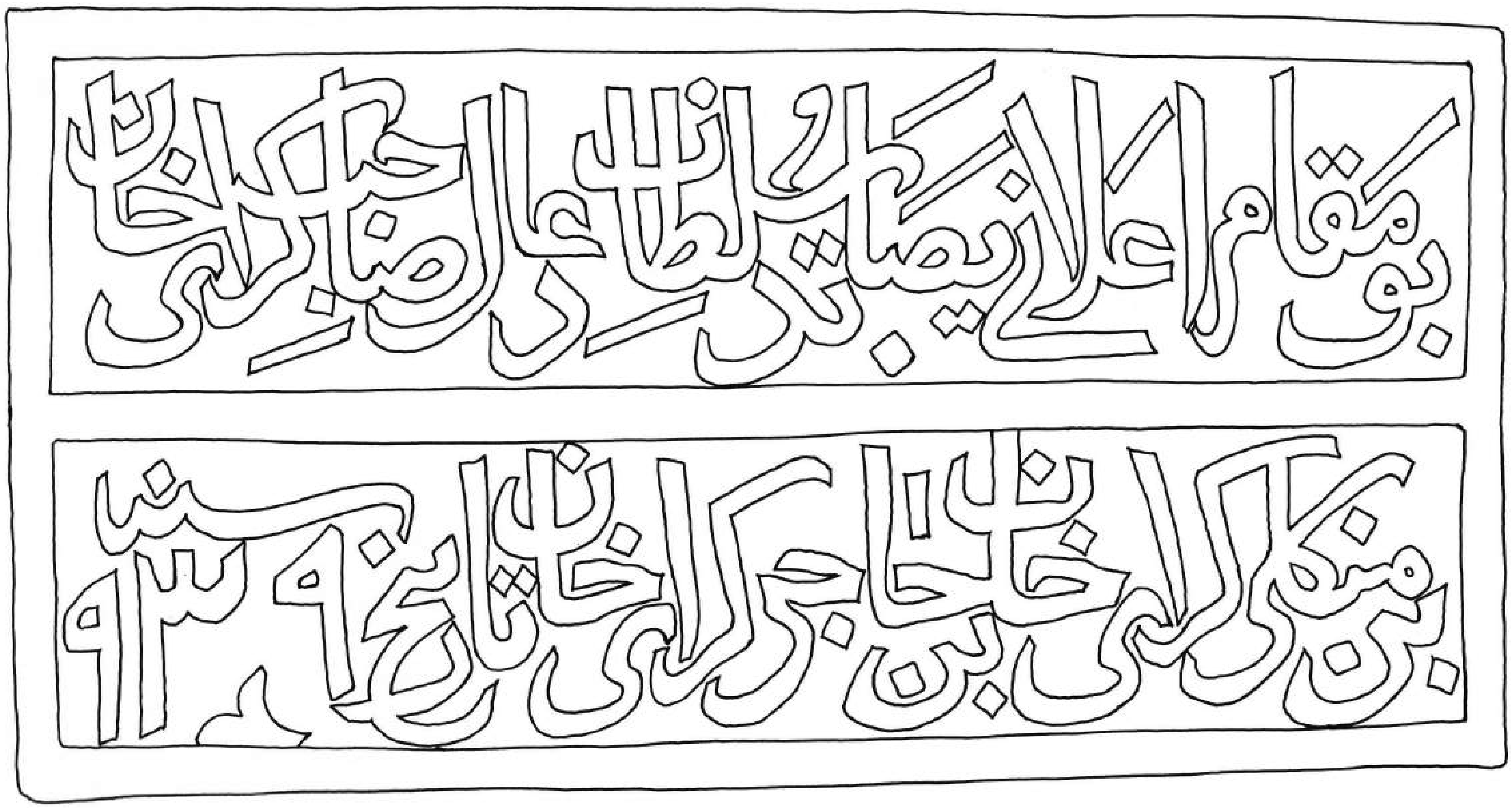

1532=А, Кырым

116

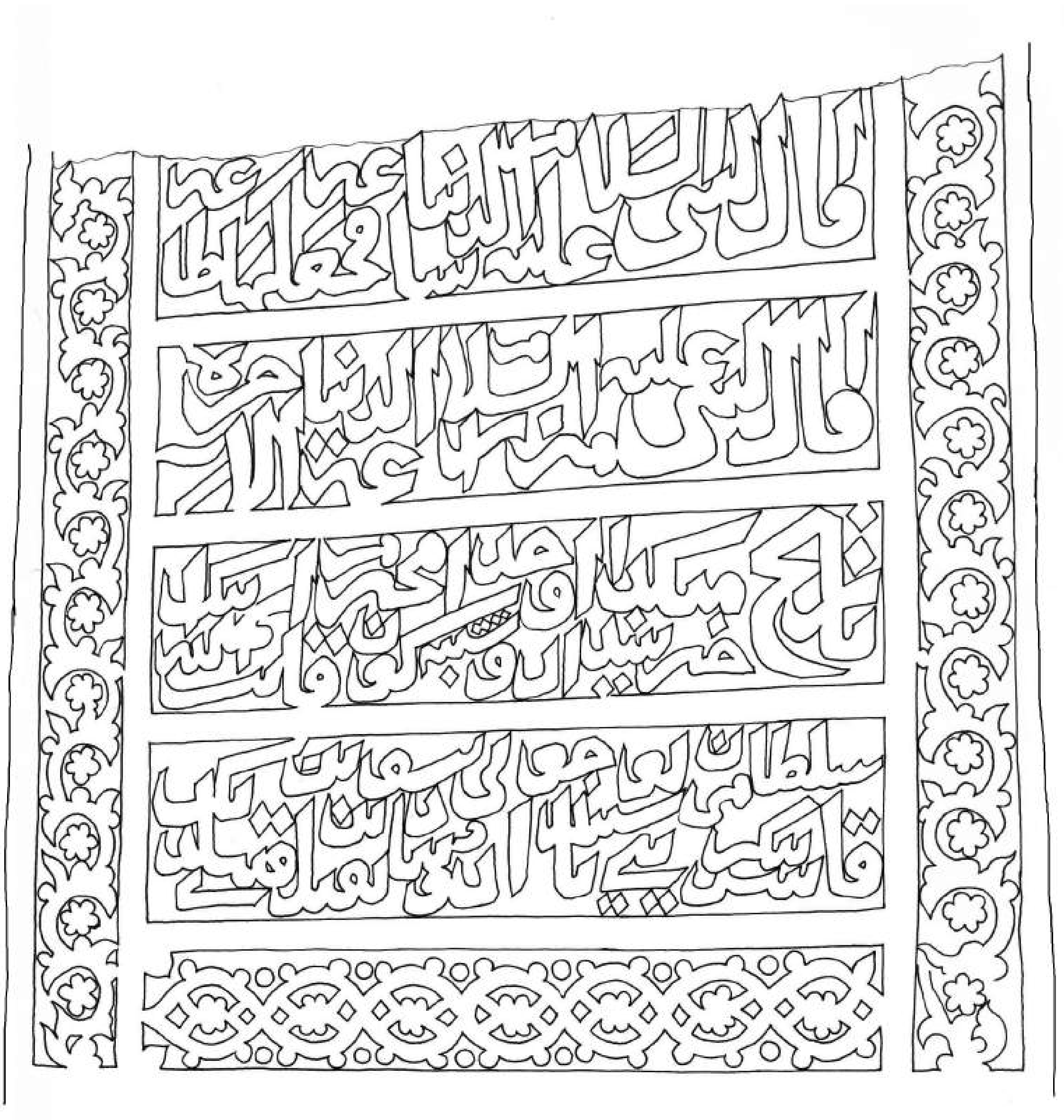

117

ЭЧТӘЛЕГЕ / СОДЕРЖАНИЕ

Казан ханлыгы ташъязмалары *(Кереш сүз)* 3
Татарские эпиграфические памятники Казанского ханства
(Вступительное слово) 9
Ташъязмалар турында мәгълүмат 17
Файдаланылган әдәбият һәм чыганаклар / Библиография 93
Кушымта (фотолар һәм рәсемнәр) / Приложение 96

Венер УСМАНОВ

Эпиграфика Казанского ханства

Басарга кул куелды 08.06.2023. Форматы 70х100 1/16. Офсет кәгазе. «Times New Roman» гарнитурасы.
Шартлы басма т. 35. Офсет басма. Тиражы 100 данә. Заказ

«Ихлас» нәшрияты. 420066, Казан, Декабристлар, 2.
Тел.: 89172836545
E-mail: ilfaz@mail.ru